

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНУ В ІНТЕГРАЦІЙНІЙ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*Під загальною редакцією
д.е.н., професора, заслуженого
економіста України М.П. Бутка*

Київ

2016

УДК 332.12:[330.341.1+330.322]
ББК 65.04-56
I-66

*Рекомендовано до друку вченою радою Чернігівського
національного технологічного університету
протокол № 2 від 29.02.2016*

Рецензенти:

Мікловда Василь Петрович – Член-кореспондент Національної академії наук України, д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України, декан економічного факультету, завідувач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу (Ужгородський національний університет)

Гораль Ліліана Тарасівна – д.е.н., професор, директор Інституту економіки та управління в нафтогазовому комплексі (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу)

Василенко Валерій Миколайович – д.е.н., професор, заступник директора Інституту з наукової роботи (Інститут економіко-правових досліджень НАН України)

Головний редактор: Бутко М.П., д.е.н, професор, Чернігівський національний технологічний університет

I 66 Економічний простір регіону в інтеграційній стратегії розвитку : колективна монографія / під заг.ред. М.П. Бутка. – К. : Кондор-Видавництво, 2016 – 432 с.

ISBN 978-617-7278-54-1

Колективна монографія виконана в межах наукової теми дослідження “Економічний простір регіону в інтеграційній стратегії розвитку” (державний реєстраційний номер 0110U008150.) розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, політиків, державних службовців, причетних до розробки та впровадження регіональної політики, студентів та викладачів та усіх тих, хто цікавиться регіональною економікою.

**УДК 332.12:[330.341.1+330.322]
ББК 65.04-56**

ISBN 978-617-7278-54-1

© Колектив авторів, 2016.
© Кондор-Видавництво, 2016.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
------------------------	----------

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ..... 9

<i>Бутко М.П.</i> ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ДУМКИ У СТАНОВЛЕННІ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	9
--	---

<i>Данилович-Кропивницька М.Л., Швецова М.Б.</i> УЗАГАЛЬНЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР В РАМКАХ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	50
---	----

<i>Дерій Ж.В., Лисенко Н.В.</i> ПРОБЛЕМИ УТИЛІЗАЦІЇ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	62
--	----

<i>Іванова Н.В.</i> ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДТРИМКА ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	78
--	----

<i>Кичко І.І., Зеленьак І.М.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ	88
--	----

<i>Корогод І.В.</i> МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ МАЛОГО БІЗНЕСУ НА СТРУКТУРНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	96
--	----

<i>Оліфіренко Л.Д.</i> ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	110
---	-----

<i>Лена Т.В.</i> ОНТОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ТА РЕГУЛЯТОР ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ	
--	--

СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	127
<i>Повна С.В.</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ТЕХНОЛОГІЧНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ РЕГІОНУ	151
<i>Садчикова І.В., Ребенок Н.В.</i> СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ РЕГІОНУ З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ.....	160
<i>Сьомич М.І.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ МЕХАНІЗМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	187
<i>Уляненко Ф.М.</i> МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЯК СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ	195
<i>Хоменко І.О.</i> ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	215
<i>Хомик О.Д.</i> СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	234
<i>Шадура-Никипорець Н.Т., Мініна О.В.</i> ОЦІНКА РОЛІ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР	249
<i>Яценко О.М.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯКОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	261

РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ	271
<i>Волот О.І.</i> ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ПЛІННОСТІ КАДРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	271

<i>Дерій Ж.В., Зосименко С.І., Скиба С.А.</i> РОЛЬ ІНСТИТУТІВ У НАРОЩУВАННІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ.....	279
<i>Попело О.В.</i> ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РЕСУРС ЯК ДОМІНУЮЧА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	290
<i>Ревко О.М.</i> СТРАТЕГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РЕСУРСУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	316
<i>Шабардіна Ю.В.</i> ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	338

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

АПК ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ	350
<i>Завгородня Н.В.</i> ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ	350
<i>Зосименко Т.І., Остапенко Т.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА	360
<i>Купчик Е.Ю.</i> ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ОВОЦАХ И ФРУКТАХ, ПРОИЗРАСТАЮЩИХ В ПРЕДЕЛАХ ВЛИЯНИЯ КОММУНАЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ.....	372
<i>Літовкіна О.О.</i> НАПРЯМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ	388
<i>Плотнікова М.Ф.</i> ІНВЕСТИЦІЙНО-ПЕРМАКУЛЬТУРНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	394

<i>Поленкова М.В.</i> ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ Й СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА	409
<i>Соломах І.В.</i> БІЗНЕС-МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ФЛОРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА	420

ПЕРЕДМОВА

Сучасний стан суспільного розвитку визначається глибокими трансформаціями усіх сфер життя, ключовою тенденцією яких стало ускладнення функціонування економічних систем, а також їх просторова диференціація.

Для подолання успадкованої і нашарованої асиметрії регіонального ландшафту України необхідно щоб політика регіонального розвитку базувалась на необхідності задіяння суспільного, людського, в тому числі духовно-інтелектуального потенціалу, модернізації регіональної економіки на людиноцентричних цінностях, з урахуванням стратегічного курсу держави на євроінтеграцію.

Нинішні економічні проблеми є реальною загрозою нашої державності, оскільки бідність, безробіття, низька платоспроможність широких верств населення, будуть провокувати суспільний неспокій і радикальні настрої.

Практично впродовж всього трансформаційного періоду в Україні регіональні аспекти економічних відносин ігнорувались, хоча саме регіони завжди відігравали вирішальну роль у соціально-економічних перетвореннях в державному масштабі. Це обумовило необхідність проголошення курсу на децентралізацію, тобто формування та за діяння нової парадигми відносин в межах держави. За таких обставин політика децентралізації передусім має бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як базису динамічного розвитку держави.

У цьому контексті дослідження сутності регіонального розвитку, зростання ролі регіонів в умовах нестабільності макроекономічної ситуації, а також у силу прискорення динамічних циклів соціально-економічного життя країни набувають особливої значимості та потребують поглиблених досліджень.

Дана монографія є підтвердженням намірів науковців Чернігівського національного технологічного університету дослідити особливості функціонування регіонального економічного простору саме в умовах посилення євроінтеграційних процесів.

Дослідження проводились впродовж 2012-2016 років в рамках теми аналогічної назви (номер державної реєстрації 0110U008150) і лягло в основу нарощування інтелектуального потенціалу держави через поглиблення вивчення проблем регіонального розвитку та

захист дисертаційних робіт у царині розвитку продуктивних сил і регіональної економіки.

Монографія є логічним підсумком 25 дисертацій, 20 із яких уже захищено в рамках наукової спеціальності розвиток продуктивних сил і регіональна економіка та представлені публікаціями авторів.

Монографія добре структурована і включає результати вивчення проблематики розвитку сільських територій, окремих сфер регіональної економіки, зокрема використання рекреаційного, туристичного та людського потенціалів, інноваційно-інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури, регіонального бізнес-середовища, екологічної безпеки регіону й розвитку соціогуманістичної сфери в контексті євроінтеграції.

Монографія була відкрита до зовнішніх публікацій і ми вдячні науковцям з інших регіонів, зокрема доктору економічних наук, професору кафедри міжнародної торгівлі, ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” Яценко О.М., кандидатам економічних наук, доцентам кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національного університету “Львівська політехніка” Данилович-Кропивницькій М.Л. та Швецовій М.Б., кандидату економічних наук, доценту кафедри менеджменту і маркетингу, Київського національного лінгвістичного університету Літовкіній О.О., кандидату державного управління, доценту кафедри бізнес-адміністрування та права, Полтавської державної аграрної академії Сьомич М.І.

Наукове керівництво видання цієї монографії здійснював доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту інноваційної діяльності та державного управління Чернігівського національного технологічного університету, дійсний член Академії економічних наук України, Заслужений економіст України М.П. Бутко.

Ініціатива щодо видання монографії, її структурування та підготовка до друку належить кандидату економічних наук, доценту кафедри теоретичної та прикладної економіки Чернігівського національного технологічного університету М.В. Поленковій.

Ми прагнемо продовжувати дослідження особливостей функціонування регіонального економічного простору в умовах децентралізації владних повноважень та поглиблення інтеграційних процесів.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Бутко М.П., д.е.н., професор,
Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ДУМКИ У СТАНОВЛЕННІ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Специфічними рисами сучасного світу виступають чітко окреслені процеси глобалізації та регіоналізації його розвитку.

Глобалізація – це процес функціонування вільного світового ринку у розширенні та посиленні міжнародних зв'язків, зростанні взаємозалежності країн, формуванні єдиних стандартів життя в умовах єдиного інформаційного простору.

Характерною рисою глобалізації в економіці стало поширення процесів інтеграції та автономізації. Це знайшло відображення і в «парадоксі Несбітта»: «Чим вищий рівень глобалізації економіки, тим сильніші її найдрібніші учасники». Подібні процеси прослідковуються і в суспільно-політичній сфері. М.Турен у книзі «Потрясіння світу» пише про суперечливі тенденції глобалізації та фрагментації світу, які він пов'язує з інтернаціоналізацією зв'язків та ростом індивідуалізму. Дж.Несбітт відмічає рух, з однієї сторони, до політичної незалежності та самоуправління, з другої – до формування економічних альянсів.

При ефективному використанні національних ресурсів і за діяння потенційних можливостей країни в інтересах збереження та зміцнення її позицій у глобалізованому світі, на наш погляд, поширення процесів регіоналізації є об'єктивним процесом. Якщо послаблення значимості національної держави є парадигмальною ознакою сучасного світо господарського простору, якщо національна держава представляє собою останню модель, то виникає запитання, чи дійсно регіоналізація визначить майбутній світовий порядок при одночасно прогресуючій глобалізації. Водночас посилення уваги до регіональних аспектів економічного розвитку привело до виникнення особливого напрямку у внутрішній економічній політиці держав, а саме – регіональної економічної політики. Внаслідок цього значно зріс інтерес до теоретичних досліджень у сфері виявлення

причин та особливостей прояву регіональних проблем, розробку ефективної стратегії регіонального розвитку.

Основа для формування основних рис регіональної політики України складає глибокий аналіз теоретичних та практичних робіт та досягнень у сфері регіонального розвитку.

Економічна теорія, як відомо, починалася історично з класичної політичної економії. Першоосновою регіональних теоретичних досліджень була теорія розміщення, яка має свій власний «класичний» архів, що представлений, перш за все, працями європейської економічної школи.

Початком теорії розміщення виробництва вважається вихід у 1826 р. книги німецького економіста І.Тюнена (1783-1850 рр.) «Ізольована держава в її відновленні до сільського господарства та національної економіки» [44, 55]. В ній І.Тюнен звернув увагу щодо впливу територіального фактору на витрати та прибутки, а це дало підстави окреслити значення цього фактору для спеціалізації підприємств.

Цією працею він фактично вперше ввів у теорію розміщення загальнонаукові уявлення про «ідеальний об'єкт», «економічний простір», його властивості, градієнти цін та рентні платежі, фактори розміщення і економічні відстані. Все це увійшло в понятійно-термінологічний апарат теорії розміщення будь-яких видів діяльності. Сам Тюнен стверджував, що поняття «ізольована держава» для нього не більше як апарат пізнання.

Серед наявних передумов теорій Тюнена є припущення щодо рівності попиту і пропозиції в економічній системі «ізольованої держави». Саме це припущення відіграє важливу роль у формуванні територіальної або регіональної структури господарства та його функціонування, включаючи механізми ціноутворення, витрат та земельної ренти.

Всі передумови та припущення в теорії Тюнена слугують єдиній цілі, пов'язаній з визначенням основних факторів розміщення та взаємозв'язку між ними, а саме: відстані від господарства до міста (ринку збуту); ціни на різні види сільськогосподарської продукції; земельна рента.

Взаємозв'язок між двома першими факторами виражається тим, що ціна, яка отримується за одиницю товару, рівна ринковій за виключенням транспортних витрат. Оскільки транспортні витрати

збільшуються із зростанням відстані, то і будь-який продукт представляє собою більшу цінність в зоні, яка розміщена недалеко від споживача.

Третій фактор – земельна рента – визначений як віддача на капіталовкладення у земельні ресурси. В «ізольованій державі» земельна рента залежить від географічного положення ділянки землі відносно ринку збуту продукції. Це можна пояснити тим, що місто зростає, і відповідно зростає попит на сільськогосподарську продукцію, що вимагає використання у сільському господарстві нових земель, які розміщені на більшій відстані від поселень. За цих обставин більш успішними будуть залишатися господарі земельних ділянок, що знаходяться у безпосередній близькості до міста, які отримували додатковий прибуток від цін, що піднялись і менших транспортних витрат. З подальшим освоєнням земель у віддалених зонах відповідно збільшиться ціна на продукцію і рента на ділянках першої зони та з'явиться рента другої по часу освоєння зони. В політичній економії цей вид земельної ренти носить назву диференційованої ренти I по місцезнаходженню. В її розмірах зазвичай враховується і якість земель, а в диференційованій ренті II – віддача на додаткові капіталовкладення.

Введення в теорію диференційованої ренти I дозволяє пов'язати всі три фактори та виявити в аналітичній формі загальну закономірність виникнення зон різної спеціалізації.

Усі припущення в теорії розміщення сільськогосподарського виробництва, за І.Тюненом, мають одну мету: чітко визначити роль основних чинників розміщення і взаємозв'язки між ними. До основних факторів розміщення сільськогосподарського виробництва автор відносив:

- відстань від господарства до міста (ринку збуту);
- ціни на різні види сільськогосподарської продукції;
- земельну ренту.

Взаємозв'язки між двома першими факторами виражені таким чином: ціна, яку одержують за одиницю товару, дорівнює ринковій ціні мінус транспортні витрати, пов'язані з перевезенням товару на ринок.

Третій фактор – земельна рента – визначений як віддача на капіталовкладення в земельні ресурси. В «ізольованій державі» земельна рента залежить від географічного положення ділянки землі

щодо ринку збуту продукції. У політичній економії цей вид земельної ренти має назву «диференціальна рента за місцем розташування», з урахуванням якості земель.

У межах «ізолюваної держави» просторова диференціація у використанні земель і сільськогосподарському виробництві обумовлюється дією трьох факторів:

— номенклатурою й обсягами аграрного виробництва, що необхідні місту;

— технологією аграрного виробництва та перевезень готової продукції;

— прагненням кожного виробника до максимізації земельної ренти шляхом виробництва таких видів продукції, для яких положення земель щодо ринку збуту є найбільш вигідними.

Незважаючи на те, що І.Тюнен не вніс суттєвого наповнення у розвиток політичної економії, його внесок в економічну географію величезний. Адже у своєму творі він вперше створив схему, близьку до моделі оптимального розміщення сільськогосподарського виробництва, в якій головним аргументом є відстань (від центру «ізолюваної держави»). Цим він поклав початок розвитку в економічній географії абсолютно нового напрямку – теорії розміщення, у понятійно-термінологічний апарат якої він ввів загальнонаукові уявлення про «ідеальний об'єкт», «економічний простір», його властивості (насамперед однорідності або ізотропності), зональні або поясні структури, градієнти цін рентних платежів, фактори розміщення і економічні відстані.

Важливо також і те, що сама ідея встановлення просторових закономірностей у розміщенні цілісних систем сільського господарства (а не ізолюваних окремих культур і галузей сільського господарства), що висловив І.Тюнен, була для свого часу абсолютно новою.

Інша заслуга його полягає в тому, що він був першим, хто застосував складні математичні розрахунки для обґрунтування розміщення виробництва. Відкритий ним метод математичного моделювання системи просторових економічних зон в значній мірі передбачив сучасні економіко-математичні методи, в тому числі метод лінійного програмування.

Треба також відзначити ще одне значення праці І.Тюнена. У ній географічні (просторові) відносини нерозривно пов'язані з еко-

номічними, а по сутності доведено, що це дослідження перебуває на межі політичної економії і тієї галузі науки, яку тепер називають «просторовою або регіональною економікою».

У 1882 р. німецький вчений В.Лаунгардт (1832-1918 рр.) у праці «Визначення раціонального місцеположення промислового об'єкта» [51] запропонував методичний підхід до знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини та ринка збуту продукції.

Головним фактором розміщення виробництва у В.Лаунгардта, так само як і у І.Тюнена, визначено транспортні витрати, при цьому він виходить з того, що [51]:

а) в усіх напрямках існують однаково хороші умови транспортування (абсолютна транспортна поверхня – запозичена в І.Тюнена);

б) вартість транспортування пропорційна масі та відстані перевезення;

в) місце розташування джерел сировини, палива та пунктів збуту продукції точно задані.

Погляди на методи В.Лаунгардта набули подальшого розвитку і лягли в основу доволі популярної та широко відомої на той час «теорії штандорта».

З виходом у 1909 р. книги А.Вебера (1868-1958 рр.) «Про розташування промисловості: чиста теорія штандорта» виникла теорія розміщення промислового виробництва на основі розгляду ізольованого підприємства.

За теорією А.Вебера, розташування промислового підприємства визначається такими трьома факторами [9]:

— транспортною орієнтацією, тобто прагненням підприємців будувати свої підприємства в пунктах, що забезпечують найменші витрати на транспорт;

— робочою орієнтацією, тобто прагненням підприємців будувати свої підприємства в пунктах з найдешевшою робочою силою;

— агломерацією, тобто прагненням підприємців будувати свої підприємства в центрах нагромадження інших промислових підприємств з метою скорочення витрат на будівництво транспортних шляхів, енергетичного та комунального господарства – всього того, що прийнято називати інфраструктурою.

Згідно з теорією А.Вебера, величина транспортних витрат промислового підприємства залежить від маси вантажів, які перевозяться для забезпечення його діяльності (тобто сировини, палива і готової продукції) та відстані їх транспортування.

За А.Вебером, стосовно кожного виду продукту повинна бути збудована геометрична фігура, яка утворена з'єднанням пунктів споживання з оптимальними матеріальними складами. Це зображення він називає штандортною фігурою, а лінії, що з'єднують місце штандорта з матеріальними складами, - «матеріальними компонентами».

А.Веберу першому вдалося розробити багатофакторну теорію розміщення промислового підприємства, що спирається на методи кількісного аналізу (математичне моделювання), але так само як і його попередник В.Лаунгардт, він не вийшов за рамки проблеми розміщення окремого підприємства. Проте дослідження А.Вебера стали потужним стимулом для створення більш загальних теорій розміщення.

У 1933 р. німецький вчений В.Крісталлер (1893-1969 рр.), учень А.Вебера, у книзі «Центральні місця Південної Німеччини» [48] висунув «теорію центральних місць». Під центральним місцем автор розуміє велике місто, центр для інших населених пунктів зазначеного району, який забезпечує їх головними товарами та послугами.

Теорія В.Крісталлера пояснює, чому одні товари та послуги мають вироблятися (надаватися) в кожному населеному пункті (продукти першої необхідності), інші – середніх поселеннях (звичайний одяг, основні побутові послуги тощо), треті – тільки у великих містах (предмети розкоші, театри, музеї тощо).

Розвитком теорії «центральных місць» є робота іншого німецького вченого А.Льоша (1906-1945 рр.) «Просторовий порядок господарства» [28, 52], що вийшла в 1940 р.

У своїй книзі А.Льош висвітлює досить широке коло теоретичних проблем та конкретних досліджень в області географічного розміщення господарства.

На противагу І.Тюнену і А.Веберу А.Льош розглядає розміщення не однієї якої-небудь галузі, а усієї економіки в цілому – промисловості, сільського господарства, окремих поселень. Проблему розміщення він пов'язує з економікою районів, зовнішньою

торгівлею та іншими факторами в рамках нової концепції «регіонального ландшафту».

На відміну від своїх попередників, А.Льош вважає головним і по суті єдиним фактором, що визначає вибір місця для спорудження нового підприємства, отримання максимального прибутку.

В основу своєї концепції розміщення підприємств А.Льош закладає погоню підприємців за максимальним прибутком, тим самим критикує теорію найменших витрат виробництва у розміщенні промисловості, висунуту А.Вебером. Він вважав невірними положення А.Вебера, що тільки витрати виробництва визначають розміщення промисловості. На противагу А.Веберу, А.Льош поряд з витратами виробництва надає великого значення ринкам збуту готової продукції, як одного з головних чинників розміщення підприємств.

У роботі А.Льоша запропонована більш складна модель розміщення населених пунктів, яка максимально наближена до реальності. Згідно з нею в міру зростання з відстанню транспортних витрат ціни на товари та послуги в периферійних частинах ринкових зон підвищуються, а попит падає.

Вагомий внесок у розвиток просторових продуктивних сил в кінці ХХ століття зробив англійський економіст А.Маршалл (1842-1924 рр.). Грунтуючись на положеннях теорії А.Сміта про переваги спеціалізації, він включив у свої «Принципи економічної науки» (1890 р.) окреме дослідження про «Концентрацію спеціалізованих виробництв в окремих районах» [31, 53].

А.Маршалл виокремив економічні структури, які «часто можуть бути стійкими завдяки концентрації безлічі схожих малих бізнесів у певному місці» [31]. Він трактує такі обставини як «ефекти оточення» і вважає їх особливо істотними для малого бізнесу. Під ефектами оточення фактично розуміються незаплановані вигоди, іншими словами, ненавмисні та випадкові побічні продукти діяльності.

А.Маршалл характеризував концентрації спеціалізованих виробництв в термінах тріади зовнішніх чинників [31]:

- доступності необхідної кваліфікованої праці;
- зростанні підтримуючих і допоміжних галузей;
- спеціалізації різних фірм на різних стадіях і сегментах виробничого процесу.

Він зробив висновок про взаємозв'язок між спільним розташуванням виробництв і їх економічною ефективністю, оскільки вони будуть групуватись з метою отримання прибутків від позитивних екстерналій, характерних для даної місцевості. Подібне групування виробництв він називає індустріальними районами.

Для індустріальних районів за А.Маршаллом найбільш важливішими є наступні характеристики:

- присутність невеликих високоспеціалізованих фірм переважно місцевого походження;
- істотні обсяги угод між контрагентами в межах цих районів;
- високий ступінь кооперації між фірмами усередині району;
- невисока економічна активність між фірмами району та фірмами поза ним;
- загальні джерела фінансів, технічної експертизи і бізнес-послуг для всіх фірм у межах району;
- високий рівень динамічності ринку праці.

Головне ж досягнення наукового доробку А.Маршалла полягає в тому, що йому вдалося побачити синергійний ефект близькорозташованих підприємств, котрий базується на таких чинниках, як безперешкодний доступ до постачальників ресурсів, обмін знаннями та досвідом, інноваціями між підприємствами, а також наявністю кваліфікованих кадрів, що володіють знаннями специфіки галузі.

Дослідження промислових районів, проведене А.Маршаллом, в цілому, визначило сутність «зовнішніх економій», або «позитивних екстерналій», тобто вигоди від зростання продуктивності, які не повністю поглинаються компаніями, що їх створюють, та опосередковано впливають на інших суб'єктів.

Зацікавленість до концепцій промислових районів А.Маршалла був відроджений групою італійських економістів на чолі з Дж.Бекаттіні [47], які досліджували особливості розвитку італійських промислових округів в «третій Італії», що відрізнялися в 1970-х роках підвищеною конкурентоспроможністю. У порівнянні з промисловою Північчю – «першою Італією», яка потрапила в кризу, і «другою Італією», яка характеризувала відсталий Південь, індустріальні райони географічно формували висококонцентровану групу одногалузевих організацій «третьої Італії», які прямо або опосередковано тяжіють до одного і того самого кінцевого ринку, спільно використовують ресурси і знання, які до того ж формують культур-

не середовище і певним чином пов'язані конкуренцією і співпрацею, складаючи соціально-економічні мережі. Основною особливістю індустріальних районів є наявність закритих соціально-економічних відносин між організаціями та підприємцями, що розвиваються спільно, з взаємною адаптацією до мінливих умов. Вони часто базуються на спільних цінностях, що розділяються і організаціями, і підприємцями; важливу роль відіграють також історичні й інституційні аспекти, засновані на звичках, співпраці та взаємодії, колективних послугах освітніх і професійних установ.

Теоретичні підсумки досліджень учених італійської школи промислових округів активно використовувались американськими економістами при розробці концепції регіональних і локальних кластерів.

У 1950 р. в роботі «Економічний простір: теорія і застосування» [54] французький вчений Ф.Перру (1903-1987 рр.) привернув увагу до регіонального розвитку своєю концепцією «полюсів зростання».

Теорія полюсів зростання Ф.Перру підсилює теорію центральних місць В.Крісталлера, використовуючи більш сучасні досягнення економічної науки, зокрема, метод «витрати – випуск» В.Леонтєва. З іншого боку, вона в багатьох відносинах стикається з теорією виробничо-територіальних комплексів М.Колосовського [25].

Центри прийняття рішень і генерування прибутку або ж «полюси зростання», в ході свого розвитку справляють сприятливий ефект на свою периферію (підлеглі фірми і території), а завданням державного регулювання економіки, на думку Ф.Перру, є не макроекономічне стимулювання, а політика, спрямована на створення і підтримку «полюсів зростання» і розширення зони їх впливу.

Ф.Перру класифікував галузі виробництва за тенденціями їх розвитку і виділив такі їх групи [54]:

- галузі, що розвиваються повільно чи деградують з тенденцією постійного зниження їх питомої частки в структурі економіки;
- галузі з високими темпами розвитку, які, однак, не справляють суттєвого впливу на розвиток інших галузей економіки країни;
- галузі, які не тільки швидко зростають, але й спричиняють розвиток інших галузей, забезпечують загальний індустріальний розвиток країни.

Цю останню групу галузей Ф.Перру назвав профілюючими, чи динамічними, галузями. Там, де отримують розвиток динамічні галузі, виникає і «полюс зростання».

В основі теорії Ф.Перру лежить ефект домінування, який показує, що для розуміння економічного зростання необхідно зосередитися на ролі «рушійних галузей», тобто таких галузей, які домінують в силу свого величезного розміру, вагомості ринкової сили або ролі провідного виробника інновацій. Рушійні галузі є «полюсами зростання», які приваблюють, фокусують і направляють різноманітні економічні ресурси, оскільки забезпечують найбільш ефективно їх використання. Таким чином, під «полюсами зростання» розуміються галузі чи підприємства, що компактно розміщені і динамічно розвиваються, цим самим породжуючи ланцюгову реакцію виникнення і зростання промислових центрів.

Ідеї «полюсів зростання» базуються на провідній ролі галузевої структури економіки і, в першу чергу, лідируючих галузей, які створюють нові товари та послуги. Центри і ареали економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективно їх використання.

Французький вчений Ж.Будвіль [39] довів, що під «полюсами зростання» можна розглядати не тільки сукупності підприємств лідируючих галузей, а й конкурентні території (населені пункти), які виконують в економіці країни функцію джерела інновацій і прогресу. За визначенням Ж.Будвіля, регіональний «полюс зростання» становить низку розвиваючих і розширюючих галузей, розміщених в урбанізованій зоні і здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в усій зоні свого впливу. Таким чином, «полюс зростання» можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, які мають комплекс виробництв, що швидко розвиваються.

Ж.Будвіль запропонував такий варіант ієрархії «полюсів розвитку» [39]:

— *центральні місця* – дрібні та середні за розмірами «класичні» міста, що спеціалізуються на традиційних поширених галузях й обслуговують навколишню сільську місцевість;

— *полюси зростання* – промислові міста з диверсифікованою структурою господарства, як правило, середнього розміру. Для них

характерні високі темпи зростання, тому що в них розміщені підприємства нових галузей промисловості, їх зростання, однак, не можна вважати автономним, бо воно генерується за рахунок зовнішніх впливів;

— *полюси розвитку* - великі міські агломерації з розвиненою структурою господарства. Вони мають пропульсивні фірми, генерують нововведення; їх зростання можна розглядати як автономне. Полюси розвитку впливають на увесь процес територіального розвитку;

— *полюси інтеграції* - зони зростання, що охоплюють дві чи більше міських систем. Це значні концентрації продуктивних сил, де поступово формуються прямі та зворотні пропульсивні зв'язки, що багато в чому визначають еволюцію просторових структур.

Х.Ласуен [39] деталізував уявлення про «полюси зростання». По-перше, «полосом зростання» може бути регіональний комплекс підприємств, пов'язаний з експортом регіону (а не просто з провідною галуззю); по-друге, система полюсів і кожен з них окремо зростають за рахунок імпульсів, які породжені загальнонаціональним попитом, що передається через експортний сектор регіону; по-третє, імпульс зростання передається другорядним галузям за посередництвом ринкових зв'язків між підприємствами, а також географічної периферії.

Теорію «полюсів зростання» розвинув французький учений П.Потьє [39] в роботах про «осі розвитку». Основна ідея автора полягає в тому, що території, розташовані між «полюсами зростання» і забезпечують транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури. Тому вони перетворюються на «осі (коридори) розвитку», що визначають разом з «полюсами зростання» просторовий каркас економічного зростання великого регіону чи країни.

Значний вклад у розвиток регіональної економіки внесли представники американської економічної школи. Закладаючи фундамент «регіональної науки» на базі традиційної теорії розміщення, американський дослідник Уолте Айзард, не зволив її функції виключно до емпіричних досліджень, а ставив завдання поступового впровадження в сферу загальної економічної теорії. Він вважав, що наука про регіони повинна проникнути в сферу теорії, в якій

центральне місце займають районні та міжрайонні структури і функції. Така теорія повинна вийти за межі ортодоксальних теорій соціальних наук і зробити акцент на тих основних взаємодіях економічних, політичних та соціальних факторів, які зазвичай не враховуються. Однак, подібно до всіх соціальних теорій, вона повинна займатися не тільки гіпотезами та схемами загальної рівноваги, але й вивчати проблеми в їх динаміці, щоб виявити вплив сил що порушують рівновагу, на процеси розвитку та зрушення.

На його думку теорія розміщення та просторова економіка самі по собі мало що дають при вирішенні конкретних практичних завдань. Така теорія повинна бути доповнена прикладними методами регіонального аналізу, за допомогою яких можна дати оцінку основних показників економіки і кожного окремого району системи, що вивчається. Крім того, У.Айзард проаналізував та підсумував ряд робіт (Вайгмана, Вебера та ін.) в області створення загальної теорії розміщення.

Одним із напрямків розвитку теорії «полюсів зростання» є модель «центр-периферія» розроблена Дж.Фрідменом у 1966 р. [42, 49]. У цій моделі невеликий за розміром території центр, який об'єднує найбільш передові технологічні і соціальні досягнення, протиставляється величезній периферії – сукупності віддалених і слабкорозвинутих територій із сповільненою модернізацією, яка є джерелом ресурсів і споживачем інновацій. Виділяють також полупериферійні райони, які мають проміжне становище, - колишні центральні з застарілою технологічною базою, або близько розташовані до центру периферійні райони, які більш ефективно взаємодіють з центром. Модель «центр-периферія» застосовується на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному.

Досліджуючи еволюцію відносин «центр периферія», спочатку Д.Фрідман, а потім і його послідовники, виділили на національному рівні чотири стадії регіонального розвитку: система локальних ядер, єдиного сильного національного центру, сильного центру та сильних субцентрів, утворення функціонально взаємозв'язаних місць.

Таким чином виконання економічною теорією своєї практичної функції та пов'язані з цим зрушення у бік аналізу реальних проблем функціонування та розвитку економіки, привели до того, що і

різні сторони регіональної проблематики стали об'єктом теоретичного осмислення.

Не дивлячись на те, що регіональна економіка є відгалуженням політичної економії, вона має ряд притаманних їй рис, обумовлених специфікою об'єкту дослідження процесів, котрі характеризують просторові цілісні аспекти функціонування господарства, але не розміщення галузей та підприємств.

Введення поняття простору в систему регіональної економіки є досить своєрідним по своїй суті, оскільки витoki його не мають наукового таксономічного навантаження. Досить довго в центрі наукових досліджень знаходились гомогенні, тобто однорідні території по одному або обмеженому числу економічних характеристик. Внаслідок безпосереднього зв'язку з практичним запитом держави, регіональна економіка, більше, ніж інші сфери теорії, повинна орієнтуватися на реальність, тобто на існування в кожній країні адміністративно-територіального устрою.

Регіональна економіка фокусується на проблемах розвитку окремих територій, що розглядаються ізольовано. При чому вивчаються не суто просторові аспекти, а особливості їх прояву на субнаціональному рівні з урахуванням макроекономічної ситуації, а також як видозмінюються ці складники за специфічних умов відкритої економіки.

Прикладами проблем, що привертати особливу увагу економістів, які спеціалізувалися у сфері регіональних досліджень, можуть слугувати прогнози купівельної спроможності населення та їх торгового балансу, ресурсної бази територій з урахуванням їх спеціалізації, забезпечення потреб сфери матеріального виробництва у людських ресурсах тощо. У зв'язку з цим вивчалися і динамічні моменти, зокрема специфіка відтворення на регіональному рівні, просторові аспекти економічного циклу.

З огляду на це, не випадковою є поява в кінці 40-х початку 50-х років ХХ ст. перших паростків регіональної економіки, як відгалуження теорії регіонального циклу. На основі аналізу статистичних даних американські економісти Р.Вайнінг та Р.Нефф зробили ряд висновків та теоретичного плану узагальнень відносно регіональних аспектів циклічних коливань американської економіки. Їх роботи поряд з працями У.Айзарда створили першооснову серйозних регіональних досліджень. Основна маса подібних досліджень

пізніше стала концентруватися у сфері прикладного аналізу, тоді як теоретичні розробки поступово трансформувались у систему регіональної економічної теорії. Зорієнтованість цієї теорії на виконання практичних функцій – формування регіональної політики, її проблемна спрямованість зумовили те, що паралельно становленню регіональної економіки, як особливої галузі економічної теорії, формувалася інтерес до проблем економічного зростання.

Широко признається той факт, що не існує ніякого автоматичного механізму, який здатний привести економіку регіону до рівноваги і тому вона активно запозичує ідеї і концепції із арсеналу неокласичної економічної теорії, що знайшло особливо яскраве вираження в сфері теорій зростання.

Американський вчений Г.Річардсон, який досліджував стан теорій регіонального економічного зростання відмічав, що у період 60-х років виник ряд таких теорій, при цьому значний вклад був внесений Дж.Бортсом, – який першим застосував положення загальної теорії для районів. «З легкої руки Бортса – пише Річардсон – ввійшло в моду як залучати із літератури по загальних теоріях росту, а не розробляти особливий підхід до своєрідних проблем регіонального зростання. Це, зокрема, означало, що дослідники регіонального зростання ігнорували ті напрямки регіональних питань, які мали справи з простором, відстанню, розміщенням та міськими структурами».

Використання теорії росту в регіональній економіці має базуватись на необхідності врахування:

- відкритого характеру економіки регіонів;
- структурних аспектів процесу зростання;
- специфіки простору, його взаємодії з господарськими процесами.

Виходячи з цього, неокласична теорія зростання не в змозі забезпечити достатньо глибокого пояснення динамічних процесів не лише в міжрегіональних системах, а навіть у межах субнаціональних систем.

Були спроби використання у регіональній економіці і кейнсіанської теорії росту, котра акцентує увагу на накопиченні капіталу, як головному факторі економічного росту, обґрунтовує не зближення, а розходження темпів зростання по районах різного рівня розвитку. У варіанті, який впливає із робіт Харрода, ця теорія припускає

відхилення від стану рівноваги економіки, що може проявляти тенденції до вирівнювання. В цьому її перевага перед неокласичною моделлю.

В цілому ні один із варіантів моделей регіонального розвитку не дозволяє тим трьом умовам, що породжені специфікою регіональної економіки як своєрідного напрямку макроекономічної теорії.

Сьогодні більшість західних економістів визнають неможливість вирішення проблем регіонального розвитку за допомогою таких методів як механізм саморегулювання, сприяння імміграції чи залучення до них інвестицій. Ставиться питання про комплексне розв'язання завдань, основу яких складають інституціональні важелі вирівнювання рівнів розвитку, селективна дисперсія виробництва та людського капіталу, розвиток регіонів за рахунок власних внутрішніх ресурсів та резервів.

На Заході інтерес до динамічних концепцій, які обґрунтовують нерівномірність регіонального розвитку, особливо помітно проявився у другій половині ХХ ст., коли класичні теорії А.Вебера, У.Айзарда, В.Крісталлера, А.Льоша та інших дослідників проявили свою невідповідність вимогам часу. Динамічні теорії передбачають існування певної універсальної циклічності подій, які сприяють виникненню, посиленню та нівелюванню нерівномірності розвитку країн та регіонів різного масштабу. Як правило, вони базуються на еволюційному підході до аналізу причин виникнення та відтворення територіальної нерівності, що дозволяє в тій чи іншій мірі оцінити роль об'єктивних закономірностей регіонального розвитку.

Наукове пізнання процесу регіонального розвитку тісно пов'язане з осмисленням причин виникнення регіональних диспропорцій. Для країн з розвинутою економікою зарубіжні економісти (Шумпетер, Вільямсон, Ван Дюйн, Амос) сформулювали теорію нерівномірного регіонального розвитку, яка є синтезом теорії полюсів зростання Ф.Перру і довгих хвиль М.Кондратьєва. На їх думку, спочатку економічне зростання базується на технологічних нововведеннях в експортному виробництві через використання природних та інших ресурсів території. Цим створюються просторові полюси зростання та експорту, що стимулює розвиток господарського комплексу конкретного регіону. Це обумовлює розміщення нових виробництв, накопичення приватного та громадського капіталу, інновації поширюються по всьому регіону, виробнича інфраструк-

тура розвивається і удосконалюється. У підсумку після початкового наростання регіональної асиметрії в доходах, настає період її зменшення.

Пізніше ця концепція була доповнена М.Кондратьєвим, теорією довгих хвиль, яка передбачає хвилеподібний розвиток економіки з періодичним виникненням і розширенням технологічних інновацій. М.Кондратьєв виділив три головних моменти теорії довгих хвиль – інновації, життєвий цикл технологій та інвестиції в інфраструктуру. Їх реалізація вимагає двох-трьох десятиріч, після чого настає період стагнації чи депресії, а потім знову починається хвиля великого циклу. На початку підйомної хвилі підприємницька активність стимулюється потребами виробництва нових товарів, а інновації забезпечують розвиток нових галузей, які розосереджуються по регіонах країни. Життєвий цикл інновацій стимулює інвестиції в інфраструктуру полюсів росту. Завдяки ефекту мультиплікатора посилюється економічне зростання регіону. Із завершенням життєвого циклу інновацій розвиток поширюється на периферійні території, довга хвиля переходить у стадію спаду. На початку нової довгої хвилі формується полюс зростання, посилюється регіональна диспропорція і незбалансованість розвитку. Знов починається хвилеподібний розвиток, але з його вищого ступеня. Полюс зростання необов'язково знаходиться в тому місці, де він знаходився у попередній довгій хвилі. Його місце залежить від нового продукту і ресурсів, які потрібні для його виготовлення. Процес дифузії інновації поширюється від урбанізованих центрів регіону на нижчий рівень регіональної ієрархії і поступово охоплює територію, що за часом збігається з тривалістю спадаючої довгої хвилі. Питання розміщення в регіонах виробництва важливих інноваційних товарів, які стимулюють економічний розвиток і виводять економіку регіону на висхідну хвилю великого циклу, є особливо складним і відповідальним.

Проблеми регіонального розвитку в Радянському Союзі вивали на перший план ефективність розміщення продуктивних сил та спробами розв'язати наявні диспропорції через механізми прямого впливу держави засобами поточного і перспективного планування. Не дивлячись на виключно галузевий підхід до управління економікою СРСР, в економічній теорії і практиці широко, хоча з порушенням принципу збалансованості, використовується просторовий під-

хід через посилення державного впливу на функціонування господарської системи.

У 30-х рр. XX ст. дослідження в галузі промислового комплексоутворення розпочав М.Колосовський, якого вважають піонером цього наукового напрямку. У 1947 р. основні положення теорії ТВК автор виклав у роботі [25], де вперше було визначене це поняття і доведено, що ТВК є основою районоутворювального процесу.

У подальшому М.Колосовський запропонував в основу встановлення закономірності формування ТВК покласти матеріально-виробничий базис у вигляді типових масово повторюваних у ряді районів енерговиробничих процесів [24, 26]. А потім ці типові енерговиробничі процеси автор розширив до генералізованого енерговиробничого циклу (ЕВЦ).

Перше фундаментальне уявлення про регіональні проблеми на теренах колишнього СРСР зробив академік Некрасов М.М. в першому та другому виданні монографії «Регіональна економіка». Проте він ототожнює регіональну економіку з розміщенням продуктивних сил. Пізніше академік Румянцев А.М. продовжив дослідження у цьому напрямку і також зводив регіональну економіку до розміщення продуктивних сил.

Академік Чумаченко М.Г. сформулював новий науковий напрямок – теорії економіки регіону та дав таке визначення поняття «регіону»: «Соціально-економічний регіон можна визначити як частину території держави, що виділена по сукупності різних признаков у адміністративну одиницю, яка свідомо направляє та координується для досягнення цілей суспільного розвитку та запобігання дії руйнівних сил або негативних зовнішніх сил».

Інші науковці під «регіоном» розуміють, незалежно від його масштабного рівня, соціально-культурну, природно-ресурсну, господарську і економічну просторову систему, якій притаманна своя соціальна організація суспільства, розселення, що склалася традиційно, особливості життєдіяльності населення та їх ціннісні орієнтації та інтереси.

Симоненко В.К. вважає, що регіон – це господарська територія, виділена всередині країни за економіко-географічним положенням, природним і трудовими ресурсами, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних, демографічних та інших проблем у міжнародному поділі праці.

Сучасний етап модернізації світової економіки характеризується посиленням двох потужних просторових процесів – глобалізації і регіоналізації. Спостерігається діалектичне поєднання зміцнення світо господарської системи з одночасним посиленням впливу регіонального чинника на планетарну економіку й політику. Аналіз функціонального зв'язку цих двох найважливіших явищ модернізаційного процесу, які постають такими, що носять об'єктивний і незворотній характер, є важливим і перспективним напрямом наукових досліджень.

Вони переконливо доводять, що світова економічна система поступово перетворюється в глобально функціонуючий виробничо-господарський механізм, складовими якого стають окремі національні економіки. Зростаюче посилення глобалізації полягає у залученні все більшої кількості суб'єктів у міжнародний поділ праці та наповнення його інноваційним змістом, обмін продукцією і послугами, взаємопроникненням інвестицій. Глобалізація виступає каталізатором злиття економік під тиском конкуренції та прискорення науково-технічного прогресу, що обумовлено процесами міжнародної економічної інтеграції.

Глобалізація як процес є результатом розвитку продуктивних сил та інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя, встановлення інформаційних транснаціональних зв'язків не лише в рамках господарських об'єднань, а й континентальних формувань, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає складовою частиною процесу, який відбувається в інтернаціональному масштабі. Світовий економічний простір набуває ознак єдиного ринку, сильного інформаційного середовища та інтегрованого інноваційного середовища з секторальними та регіональними сегментами, а не виступає простою сукупністю національних економік, що розгортають взаємне економічне співробітництво.

Основними ознаками глобалізації виступають: лібералізація та міжнародне співробітництво; інтенсивний розвиток фінансової сфери завдяки впровадженню новітніх технологій, що дає додаткові можливості для усунення перешкод руху капіталів; посилення впливу транснаціональних корпорацій; формування міжнародних інститутів у фіскальній, страховій та інших сферах. Процес глобалізації є суперечливим, який окрім позитивних наслідків інтегрування національних економік у глобальне ринкове середовище з прита-

манною йому конкуренцією, має і негативні сторони, особливо в частині модернізації продуктивних сил, для країн з перехідною економікою, на основі підвищення ефективності використання просторового потенціалу, розвитку конкурентних переваг регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень та використання інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку. В національних межах регіоналізація безпосередньо пов'язана із розвитком регіонального економічного простору, деконцентрацією владних повноважень і розширення самостійності, формуванням субнаціонального рівня.

Глобалізація та регіоналізація є закономірними явищами у розвитку сучасних економічних процесів, а тому потребують вивчення і врахування у загальнонаціональній та регіональній політиці України. Адже метою функціонування будь-якої національної економіки залишається максимально повне використання наявного потенціалу задля підвищення рівня і якості життя її громадян. Для досягнення цієї мети, в умовах глобалізації стало економічне зростання та інвестиційно-інноваційний шлях розвитку економіки постають як безальтернативні, адже в іншому разі об'єктивна закономірність стати світовою периферією не може розглядатись як перспектива. В умовах глобалізації кожна країна, особливо із транзитивною економікою, повинна враховувати закони функціонування світового простору і використовувати власні переваги глобального поступу. Для цього потрібна виражена і цілеспрямована державна регіональна політика, котра забезпечить подолання економічної відсталості та сприятиме інтеграції країни до світового господарства.

Глобалізація економіки проявляється завдяки ринку, який нівелює національні межі, а регіоналізація розвивається завдяки децентралізації господарювання, як особливого типу управління економічними відносинами. На наднаціональному рівні регіоналізація покликана забезпечити як захист інтересів від руйнівного впливу глобальних процесів, так і задоволення глобальних інтересів. Ринок як всемогутня світова система керує основними суб'єктами міжнародних відносин, які приймають рішення стосовно функціонування домінуючої частини світового виробництва і торгівлі, руху капіталу, технологічних проривів та інвестицій.

Динамізація економічних циклів, загострення відносин з Росією та проголошений Україною європейський інтеграційний вектор об'єктивно вимагають науково обґрунтованої цілісної державної

політики відновлення економічного зростання та виходу економіки на рівень світової конкурентоспроможності. Складний і суперечливий процес формування національної економіки України потребує активного використання світового досвіду і обов'язкового врахування, окрім базових інноваційно-інвестиційних також соціогуманітарних, культурно-етнічних, історичних та інших чинників модернізації суспільного середовища.

Успіхи економічної діяльності прийнято оцінювати не стільки економічним зростанням, як економічним розвитком, ознаками якого є не просто позитивна динаміка у базових сферах економічної діяльності, а якісно новий рівень конкурентоспроможності країни та якість життя населення.

Регіональний аспект стратегії економічного розвитку відіграє виключно важливу роль для України, оскільки нині необхідно модернізувати національну регіональну політику на засадах домінування європейських принципів взаємодії центру і субнаціональних рівнів з метою забезпечення оптимального поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів. Оскільки регіони України за рівнями економічного, науково-технічного, соціального розвитку та стану охорони довкілля є значно диференційовані, об'єктивною необхідністю в рамках політики регіонального розвитку залишається нівелювання наявних диспропорцій, які за період незалежності значно посилилась.

В умовах глобалізації економіки до регіональних особливостей економічного розвитку слід віднести:

— формування конкурентоспроможних господарських систем та їх інтеграцію у світогосподарський простір через людину центристську конвергенцію;

— реалізацію інноваційної стратегії модернізації просторових систем, яка базуватиметься на посиленні уваги до розвитку науки та комерціалізації її результатів, формуванні технопарків, технополісів, технопарків, кластерів, індустріальних парків та інших мережевих формуваль;

— реалізацію всіх компонентів регіональної привабливості для масштабного залучення інвестиційних ресурсів, особливо у пріоритетні сфери економічної діяльності;

— активізацію зовнішньоекономічних зв'язків, особливо в напрямку нарощування експортного потенціалу, реалізації програм імпортозаміщення;

— прискорення формування інвестиційного середовища для реалізації транскордонного співробітництва у економічній, соціальній та екологічній сферах.

Закономірність глобалізації світового господарства вказує на те, що в найближчій перспективі система міжнародних відносин набере суттєвих змін у зв'язку з агресивністю політики Росії, проте буде базуватись на територіальній організації і світовому поділі праці. За цих обставин Україна має бути готовою до глобальної конкуренції і глобальної євроінтеграції, хоча цей вектор не позбавлений певних ризиків та загроз.

В наукових публікаціях, які формують галузь розвитку продуктивних сил і регіональної економіки, активно функціонують поняття «територіальна суспільна система», «регіональна господарська система», «регіональний економічний простір», ототожнюючи зміст цих понять з дефініціями «економічна система», «адміністративний район», «область», «регіон», які так чи інакше пов'язані із структурними елементами адміністративно-територіального устрою країни.

В економічних дослідженнях сформувались полярні погляди вчених до території чи простору. З одного боку, стверджувалось, що теорія використання простору, особливо стосовно розміщення господарюючих суб'єктів сформувалась в ізоляції від основних течій економічної думки, зокрема класичної та неокласичної, а з іншого – наголошувалось, що будь-яка економічна система не може існувати поза простором і часом.

У категоріально-понятійному апараті регіональної економіки поняття території найчастіше підтверджувалось вербальним змістом таких дефініцій як «регіон» та «район», які спочатку в географії, а пізніше в економіці стали традиційними. Причому в останній третині ХХ ст. сформувалась чи не найбільша увага до цих понять та виявлення закономірностей територіального розвитку.

Про це свідчить, наприклад, класифікація регіонів, яка вважається загальноновизнаною у західній науковій літературі [43]:

1) регіони, що виділяються за одиничними ознаками (прості регіони);

2) регіони, що виділяються за декількома ознаками, відображаючи по суті сполучення або симбіоз різноманітних явищ (складні регіони);

3) регіони, що охоплюють майже всю сукупність проявів людської діяльності в межах аналізованої території, висвітлення якої вимагає відображення тісного взаємозв'язку між природними і суспільними індикаторами території (тотальні регіони).

Наведена класифікація є своєрідним відображенням рівня генералізації ознак за якими класифікуються та групуються регіони, хоча універсального визначення не дає.

Міждисциплінарні підходи до окреслення сутності регіону, як об'єкту дослідження, можна розглядати лише в рамках складної територіальної суспільної системи.

У сучасній науковій літературі територіальна система розглядається як частина суспільства, що функціонує на конкретно окресленій території, де зосереджені взаємно розташовані групи, центри чи окремі економічні об'єкти з упорядкованими взаємними зв'язками, наділених цілісністю і стійкістю та об'єднані спільною діяльністю людей.

З огляду на це територіальну суспільну систему слід розглядати як онтологічний і конкретний об'єкт регіональної економіки, що потребує виваженого врахування цього чинника при проведенні адміністративно-територіальної реформи.

Водночас перед регіональною економікою постає завдання переосмислити підходи до нарощування потенціалу територіальних господарських систем та реалізації їх конкурентних переваг в умовах поглиблення процесів євроінтеграції.

Зазначимо, що засновником регіональної науки вважається Уолтер Айзард (W. Izard, у ранніх перекладах У.Ізард), який слідом за Августом Льошем спробував створити інтегральну модель територіальної проекції життя суспільства на основі споживчого попиту, його географічного розподілу, наявності тих чи інших економічних ресурсів. У залежності від поєднання цих факторів формується економічний ландшафт території. З одного боку Айзард оголошує себе прибічником Вебера і його аналізу порівняних витрат і у відповідності до цього стверджує, що «оптимізація» розміщення повинна забезпечити мінімізацію витрат. Але, з іншого боку, він вважає, що «оптимізація» повинна забезпечити максимізацію прибутку. [19]

Однак, основоположники регіональної економіки трактували регіон як місце зосередження ресурсів, населення, виробництва та споживання, не розглядаючи його як суб'єкт економічних відносин, що відрізняє розуміння ними цієї економічної категорії від сучасних регіональних теорій.

Пепа Т. В. вважає, що регіон як складова єдиного простору країни є цілісністю природного середовища, населення та господарства, а його економіка базується на врахуванні найбільш ефективної дії місцевих факторів виробництва – ресурсів, робочої сили, економічних зв'язків. Для неї найбільш притаманні риси саморегуляції через попит і пропозицію на регіональному та міжрегіональному рівнях, конкуренція в межах регіону, форми власності – ті фактори, які домінують у механізмі економічного зростання й розвитку території. [34]

Цю думку підтверджує А. Гранберг, який підкреслює, що економіка – не монооб'єкт, а багаторегіональний організм, який функціонує на основі вертикальних (центр – регіони) і горизонтальних (міжрегіональних) взаємодій. Найбільше поширення одержали чотири парадигми регіону: регіон-квazідержава, регіон-квazікорпорація, регіон-ринок (ринковий ареал), регіон соціум. [11]

Регіон як квazісистема є відносно відособленою підсистемою держави і національної економіки. У багатьох країнах регіони акумулюють усе більше функцій і ресурсів, що раніше належали «центру» (процеси децентралізації і деконцентрації).

Регіон як квazікорпорація являє собою великий суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності. У цій якості регіони стають учасниками конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу. [8]

Регіон як ринок має визначені кордони (ареал), характеризується загальними умовами економічної діяльності (підприємницький клімат) і особливостями регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо. [8]

Регіону як соціум – це спільність людей, що живуть на визначеній території. Такий підхід висуває на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища тощо) і розвиток системи розселення. [8]

В економічній літературі найчастіше зустрічаються два підходи до розуміння поняття «регіон». У першому випадку його визначають як частину господарського комплексу країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією, у другому – як адміністративну одиницю субнаціонального рівня.

Радянський економіко-географ Е.Алаєв регіон трактує як «територію (геоторія), яка за сукупністю елементів, що її насичують, відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємопов'язаністю елементів, що її складають, цілісністю, яка є об'єктивною умовою і закономірним результатом розвитку цієї території» [1].

На думку О.Г. Гранберга «...регіон – це визначена територія, що відрізняється від інших територій за низкою ознак і характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових елементів» [11].

В.Долятовський вважає, що «...регіон у сучасному розумінні – це складний територіально-економічний комплекс, що має обмежені внутрішні ресурси, власну структуру виробництва, певні потреби у зв'язках із зовнішнім середовищем» [14].

І.Арженовський під регіоном розуміє частину території країни, що виділилася у процесі суспільного (територіального) поділу праці і характеризується спеціалізацією на виробництві тих чи інших товарів та послуг, спільністю і специфічним відносно інших територій характером відтворювального процесу; комплексністю і цілісністю господарства; наявністю органів управління, які забезпечують вирішення завдань, що стоять перед регіоном [2].

На думку А.І. Добриніна, під регіоном слід розуміти територіально спеціалізовану частину народного господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу [13].

А.Береза особливу увагу приділяє виділенню п'яти основних функцій регіону: інституційної, економічної, соціальної, екологічної та етнопсихологічної [4].

Відомий дослідник регіональної проблематики В.Ю. Керещман пропонує надати визначення регіону для застосування у сфері державного управління. Він вважає, що при визначенні поняття «регіон» слід виходити з того, що він є сукупністю частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, що збігаються просторово, й по відношенню до цієї сукупності можуть і

повинні здійснюватися певні регулятивні дії з боку держави, місцевих органів влади та самоврядування, інших суб'єктів [22].

В.А. Поповкін доводить, що регіон становить цілісність природного середовища, матеріального, створеного людиною, комплексу, а також соціуму. Причому різні типи регіонів формуються й існують завдяки певним типам взаємозв'язків між цими трьома середовищами. Тобто регіони – це «специфічні триєдності». Міцність і сталість таких зв'язків залежить від масштабів регіонів. Вони збільшуються разом зі зменшенням масштабів регіонів за інших рівних умов, скажімо, загальних потенціалів, рівнів господарської освоєності території [36].

С.А. Романюк під регіоном розуміє найбільшу адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет. В умовах України – це рівень області та Автономної Республіки Крим та, виходячи з особливого статусу, - також столиця держави м. Київ [40].

Проте, не дивлячись на розмаїття наукових розвідок стосовно поняття «регіон», в Україні до цих пір немає єдиного законодавчо визначення цієї категорії. У Законах України «Про засади державної регіональної економіки», «Про стимулювання розвитку регіонів» зазначається, що під регіоном в цих документах розуміють території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Варналій З.С. вважає, що таке бачення регіону впливає з фундаментального філософського висновку, що матеріальний світ, перебуваючи у стані безперервного руху, є системно організованим. У регіоні взаємодія існує не тільки всередині сукупності природних або соціальних чи економічних елементів. Адже будь-який виробничий цикл бере початок від природи: з видобутку сировини, палива, виробництва електроенергії. У будь-якому виробничому процесі прямо чи опосередковано бере участь людина. Від природних та економічних умов залежить життя людини, самопочуття суспільства. Водночас суспільство підкоряє своїм потребам економіку, управляє у цій сфері структурно-динамічними процесами. Нарешті не тільки природне середовище тією або іншою мірою зумовлює життя суспільства. Природа відчуває і вплив людини, особливо її господарської діяльності [8].

Кожний елемент може вступати у двосторонні взаємовідносини, наприклад, соціально-економічні, де відбувається процес вза-

ємодії між людиною (соціум) та суспільним виробництвом; соціально-екологічні – людина та навколишнє середовище; еколого-економічні – взаємодія економічної системи та природного середовища [32].

Таке поєднання кожної із складових регіону та взаємозв'язків між ними формують регіональну цілісність, що передбачає певне розміщення компонентів природного, соціального і економічного середовищ у просторі та їх стан. Спираючись на термінологію, введenu А.Льошем, пропонуємо таку цілісність називати регіональним ландшафтом. Отже, регіональний ландшафт – це сукупність економічного, соціального та природного середовищ у межах регіону та взаємозв'язків між ними, що забезпечують регіональну цілісність, а також рівень використання соціально-економічного та природного потенціалу (рис. 1.1).

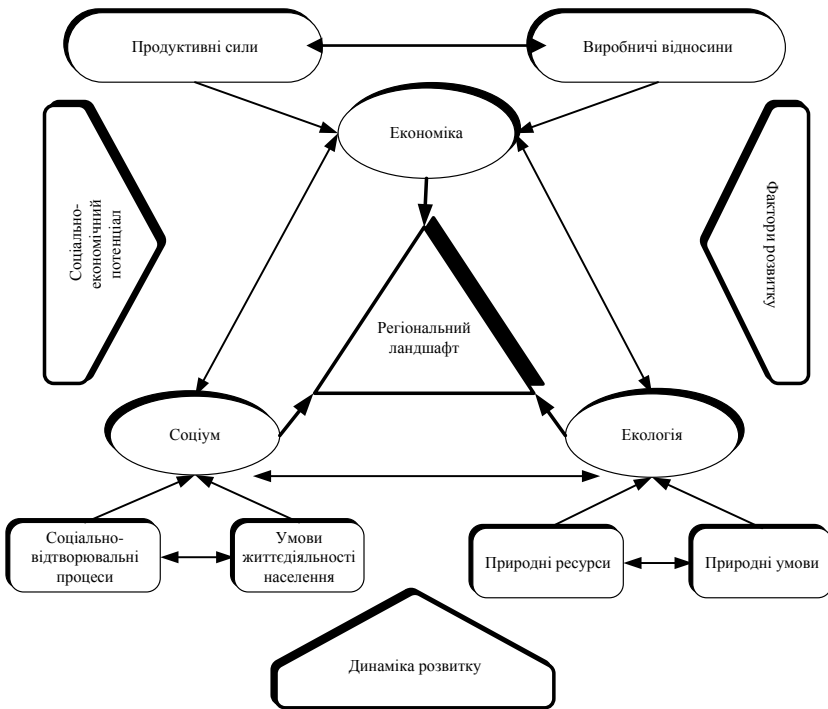

Рис. 1.1. Структура регіонального ландшафту

Природне середовище включає в себе сукупність природних умов та природних ресурсів, господарський механізм – систему продуктивних сил та виробничих відносин, соціальне середовище впливає на соціально-відтворювальний процес та забезпечує умови життєдіяльності людини. Саме взаємозв'язки між кожною із підсистем визначають стан розвитку регіональних ландшафтів.

Адже Л.С. Берг, якому належать перші наукові визначення поняття «природний ландшафт», бачив у ньому саме гармонійне поєднання природних компонентів, окреслене природними межами [7].

Регіон характеризує його сукупний потенціал, який включає різні складові: природно-ресурсну, демографічну, трудову, науково-технічну, освітню, виробничу, інноваційно-інвестиційну, фінансову, туристично-рекреаційну, інформаційну, соціальну та культурно-етнічну компоненти (рис. 1.2).

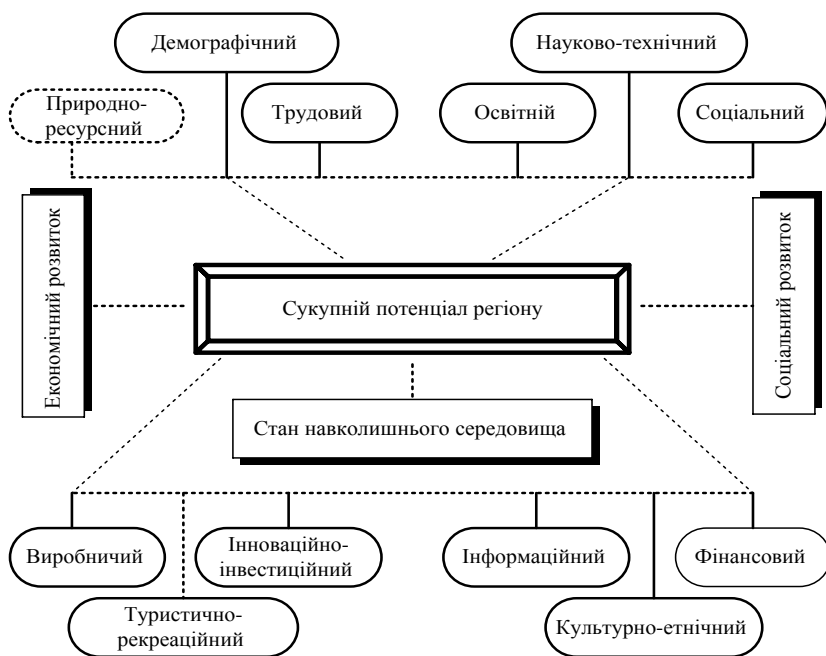

Рис. 1.2. Соціально-економічний потенціал регіону

Важливою характеристикою регіону є динамічність і у цьому контексті необхідно розмежувати поняття «регіональний розвиток» та «зростання».

Філософська категорія «розвиток» трактується як необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Причому тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків) [7].

У процесах прогресивного розвитку система переходить на більш високий рівень, при регресивному розвитку – на більш низький [15].

У будь-якому випадку розвиток передбачає прогресивні зміни, які можуть виражатися не лише кількісними показниками, а і якісними характеристиками, тобто структурними змінами. Тому розвиток супроводжується якісними змінами складових регіонального ландшафту – економіки, соціуму, екології.

Також різне визначення має і категорія «регіональний розвиток», яку характеризують як розвиток просторової системи, що призводить до того чи іншого співвідношення різних її підсистем одна щодо одної [29], або ж як режим функціонування регіональної системи, що забезпечує позитивну динаміку характеристик якості життя за рахунок сталого і збалансованого відтворення соціального, економічного, ресурсного й екологічного потенціалів території тощо [21].

В економічній теорії та міжнародній практиці почало активно використовуватися поняття «Sustainable Development», яке українською мовою перекладається як сталий розвиток. Всесвітньою конференцією ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, що відбулась в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., прийнято сучасну концепцію сталого розвитку, відповідно до якої поняття «сталий розвиток» трактується як розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [37].

Враховуючи це положення сформулюємо визначення поняття «сталий розвиток регіону», під яким розумітимемо розширення виробничих можливостей регіону у поєднанні із задоволенням усіх

соціально-економічних потреб населення та збереженням екологічної рівноваги.

Поняття регіону в глобалізаційних умовах набуває всезростаючого значення. Регіон розглядають як фактор глобального розвитку в поведінкових рамках «глобально мислити – локально діяти», як «потенціал для формування конкурентних переваг», як «нову адміністративну одиницю у форматі субсидіарності», як «платформа для секторальної модернізації національної економіки», як «багатогранний принцип», що може бути наповнений концентрованим змістом.

Виходячи з різноманітності видів субнаціональних структур, в відмінностях правового статусу окремих країн, підходів правознавства до того, що регіони з юридичної точки зору є продуктом впливу підпорядкованих органам влади і управління більш високого рівня, це поняття залишається сформульовано і досить розмито. З юридичної точки зору розрізняють справжні (оригінальні) і похідні регіони. Справжнім вважається регіон як суб'єкт, котрий має частину суверенітету передану федерацією. Похідні регіони виникли завдяки унітарності країни і своєю автономією отримали від неї, але відповідно і залежні від центру.

Вагомий крок у правовому напрямі зробила Європейська Рада у прийнятій у 1978 році Заяві Бордо («Конвенція про проблеми регіоналізації»), а також укладеній Європейським парламентом спільній Хартії регіоналізації у 1988 році, в яких під регіоном розуміється «найбільша зональна (територіальна) одиниця країни» або «область, яка в географічному плані утворює чітку одиницю». З іншого боку – це область, що з географічної точки зору утворює чітку єдність, або однорідний комплекс областей, які представляють собою закриту структуру і населення яких характеризується через певні спільні елементи, що дозволяє зберігати і далі розвивати певну своєрідність, для того щоб прискорити культурний, соціальний і економічний прогрес» [12].

Поняття «регіон» може також трактуватись з географічної, культурної та політичної точок зору. При узагальненні цього поняття йдеться, з одного боку, про частину великої географічної, культурної чи політичної сукупності, з іншого, регіон визначається через спільність структурних та економічних ознак. Вони представ-

ляють собою життєву, виробничу, соціальну та економічну єдність, в якій переплетені основні функції існування.

Маріо Каціаглі пробує вирішити цю проблему за допомогою використання різноманітних аспектів та через формування вимірів, які повинні бути встановлені прямим відношенням до досліджуваної проблематики.

У зв'язку з цим він вирізняє чотири категоріальні типи, які розділяє наступним чином:

- етно-лінгвістичний;
- історично-культурний;
- соціально-економічний;
- політико-інституційний.

Теодор Файтер визначив «регіони» як конгруентну і гомогенну, замкнуту територію з історично визначеними та географічно отриманими кордонами.

Сабіна Паг та Отто Шмук вважають, що «справжніх регіонів» не існує і пропонують розрізнати їх по наступній класифікації: культурний, економічний, адміністративний і соціальний. *Культурний* регіон проявляється через спільність культурних видів (мови, літератури тощо). *Економічний* регіон характеризує вузькі економічні зв'язки та інфраструктуру. *Адміністративний* регіон узагальнює основи управління (економічні та політичні) і створюється як «мистецька конструкція». Нарешті, *соціальний* регіон визначається через загальнополітичний і соціальний досвід в регіональних межах, а звідси протест проти великих об'єктів, громадських ініціатив.

Ряд дослідників дотримуються думки, що регіон є продуктом матеріальних сил в історії та змінює свої обриси в результаті як зовнішніх, так і внутрішніх ініціатив.

Слід зазначити, що в коло «регіонального» потрапляє все, що пов'язане з конкретним географічним, економічним чи соціальним простором і саме така багатоаспектність терміну, дозволяє виділити три підходи до поняття «регіон».

По-перше, під регіоном досить часто розуміють певну частину національного простору з однотипним ландшафтом, схожим кліматом, спорідненими корисними копалинами, а також із специфічною виробничою спеціалізацією, яка в свою чергу залежить від густоти населення, характеру поселень, традиційних занять, засобів сполучення та взаємодії з іншими територіями.

Головне у даному підході – це чітка характеристика природної, географічної, економічної та соціальної компонент, на основі чого можна розробити прогноз розвитку типу та характеру виробництва, людського потенціалу, зайнятості населення та рівня його життя.

По-друге, досить часто під поняттям «регіон» розглядають адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня (від лат. regio – країна, область, край). Часто в цьому значенні термін регіон використовується як синонім терміну «район».

Хоча ці слова досить часто у нас вживаються як синоніми, але насправді вони не однокорінні, а різнозмістовні. «Район» походить від грецького слова «промінь» та позначає географічну одиницю, а регіон – від латинського «правлю», що розуміється як управлінський процес.

По-третє, один із загальноприйнятих підходів опирається на поняття «регіон», як історичну спадщину, усталені народні традиції щодо територіальної належності.

Виділення зазначених підходів до трактування поняття «регіон» досить умовне, оскільки при поглибленому визначенні будуть висвітлюватись інші аспекти регіональності залежно від поставленої цілі дослідження.

На нашу думку, під регіонам слід розуміти сформований на засадах сталого розвитку простір, з однорідним природно-ресурсним потенціалом, спеціалізацією сфери матеріального виробництва та її цілісним інфраструктурним облаштуванням, специфічними історичними, етнокультурними та екістичними особливостями, а також з адміністративно-політичним облаштуванням та з загальнодержавною інституційною базою.

Початок нового тисячоліття в економічній науці було ознаменовано підвищенням уваги дослідників до базових когнітивних категорій, до яких належить і простір.

Простір, як відомо, поряд із часом, – одна з форм існування матерії. Простір у філософії розглядається як невіддільний від часу, пов'язаний з речами, які конструюють його і організують структурно, з матерією та її рухом або існуючий окремо, незалежно від матеріальних об'єктів.

Як філософська категорія простір і досі не має однозначного тлумачення, однак найбільш прийнятним можна вважати його су-

купністю відносин, що виражають координацію матеріальних об'єктів, їх розташування один щодо одного і відносну величину (відстань і орієнтацію). Простір виражає порядок розташування одночасно існуючих об'єктів, їх протяжність [46].

Простір у своїх роботах досліджували також і засновники соціальних утопій: Т.Мор, Т.Кампанелла, Ш.Фур'є. Поступово зацікавленість простором відобразилась у працях видатних учених-економістів Р.Кантільйона, Дж.Стюарта, А.Сміта, Д.Рікардо. В процесі історичного розвитку науковці все частіше схилилися до думки, що простір – це певна форма із визначеними характеристиками, а не «суха» філософська категорія [9].

В економічних дослідженнях функціонують різні види простору: фінансовий, інвестиційний, інноваційний, інформаційний, соціальний тощо – в залежності від мети дослідження, але, ми приєднуємось до думки більшості науковців, що економічний простір є інтегральним, системоутворюючим по відношенню до перерахованих.

Серед наукових напрацювань доцільно виділити декілька підходів до визначення економічного простору.

Домінуючим при цьому є територіальний підхід, в рамках якого економічний простір виступає як територія, фізичний базис розміщення матеріальних та нематеріальних факторів виробництва. Класичним у рамках даного підходу є визначення О.Г. Гранберга, який під економічним простором розуміє насичену територію, котра вміщує безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі. Економічний простір як ємне поняття має свою: щільність, яка визначається природними ресурсами, об'ємом валового регіонального продукту, чисельністю населення, основного капіталу на одиницю площі; територіальну організацію, що характеризується диференціацію, концентрацію, структурою зайнятості по сферам діяльності і по території, узгодженістю, регульованістю; збалансованість і пропорційність, що включає показники інтенсивності економічних зв'язків між компонентами простору, збалансованістю регіональних пропорцій, рівня розвитку транспортних систем та інженерних споруд, мобільності забезпечення потреб в товарах і послугах.

Досить часто в рамках територіального підходу експлуатується геополітичне розуміння економічного простору, географічні рамки якого у різних дослідників простягаються від єдиного економічного простору до регіонального. Зокрема, єдиний економічний простір розглядається як територія з узгодженими правилами господарської діяльності в окремих її частинах (державках) [35] або в рамках території країни [23]. Р.М. Дошаєв під економічним простором розуміє «територію або суму територій, на якій здійснюються єдині за формою та змістом економічні відносини. Тобто існують: загальна для всього простору валюта, система економічних відносин, загальні правові норми, що регулюють економічну діяльність; єдині на всьому просторі органи влади і фіскальні органи; наявний спільний ринок з вільним, не обмеженим нічим перетіканням капіталу, вільним переливом робочої сили по території» [16].

Незважаючи на поширеність територіального підходу у визначенні економічного простору, не меншою є кількість критичних зауважень щодо його спроможності. Визнаючи важливість ролі географічного середовища в економічних і соціальних процесах, обумовленої низьким рівнем витрат, що несуть суб'єкти господарювання при встановленні взаємозв'язків на обмеженій території, деякі вчені вважають спробу розгляду економічного простору за географічними критеріями недолугою, оскільки «у такому випадку саме поняття простору підміняється деякими географічними рамками... Як наслідок, територіальний підхід до економічного простору представляється актуальним у доіндустріальну та індустріальну епохи розвитку суспільства» [6].

На думку Т.В. Пепа економічний простір не може прирівнюватися до самих географічних чи економічних утворень або об'єктів, оскільки використання його в такому напрямі приводить до ототожнювання його з терміном «територія» [35]. Натомість дослідник пропонує адаптувати підхід А.Б. Алаєва до визначення і розкриття сутності поняття «географічний простір» [1] та, інтерпретуючи його до економічних явищ і процесів, характеризувати економічний простір як сукупність відносин між економічними об'єктами, що розташовані на конкретній території і динамічно розвиваються в часі [35]. В цьому, на думку автора, і є відмінність економічного простору від території.

В контексті визначення економічного простору існують погляди щодо розуміння його як ресурсного за змістовними характеристиками. На нашу думку, цей підхід має право на існування, оскільки, «економічне може виникати всюди, де люди здійснюють стійкий вибір з приводу використання обмежених ресурсів» [3]. З огляду на критичні зауваження до даного підходу, вважаємо за доцільне підтримати точку зору його прихильників, оскільки у дефініції «економічний простір» ключового значення набуває компонента «економічний», який, у першу чергу, пов'язаний з обмеженістю ресурсів і необхідністю задоволення при цьому необмежених потреб суспільства.

Зазвичай акцентується увага на класичних видах ресурсів, а саме: природних (земля), людських (праця), матеріальних (капітал) та організаційно-управлінських (менеджмент), які притаманні будь-якому виробництву, тому вони визначаються базовими. На відкритому ринку виникають, так звані, похідні ресурси: фінансові, інноваційні, інвестиційні, інформаційні, інтелектуальні тощо.

Значимість окремих видів ресурсів змінювалась при переході від доіндустріального до індустріального, а від неї – до постіндустріального суспільства. В доіндустріальному суспільстві перевага надається природним і трудовим ресурсам, в індустріальному – капітальним, в постіндустріальному – інтелектуальним та інформаційним ресурсам.

Таким чином економічний простір слід розглядати як системоутворюючий, котрий включає решту взаємозалежних і взаємодіючих просторів (рис. 1.3).

На підтримку ресурсного підходу у визначенні економічного простору доцільно навести думку лауреата Нобелівської премії з економіки (2008 р.) П.Кругмана, котрий бачить економічний простір як «абстрактний економічний ландшафт динамічного розподілу ресурсів у залежності від кон'юнктури та їхнього місце розташування» [50].

Початок XXI століття ознаменувався стрімким поширенням інформаційних технологій, що дозволяє суттєво розширити рамки будь-якого простору, у тому числі й економічного. Інформаційний підхід до його визначення усуває територіальні обмеження, пояснюючи відносну незалежність взаємозв'язків від фактору територіального розташування суб'єктів господарювання. Суть інформацій-

ного підходу вбачається в трактуванні економічного простору через його інформаційну складову, оскільки саме інформаційні потоки, що циркулюють між господарюючими суб'єктами, як економічних агентів визначають структуру цього простору [6, 18, 33].

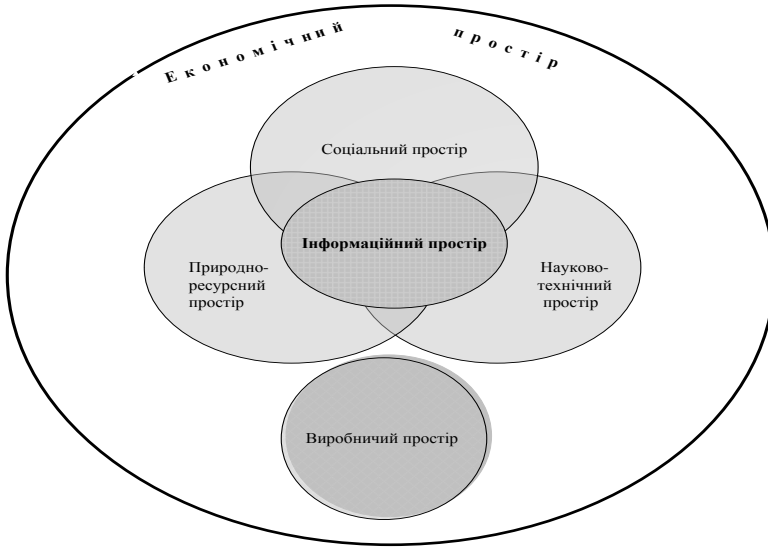

Рис. 1.3. Семантична схема економічного простору

В науковому середовищі досить часто економічний простір розглядається через призму системного підходу. Системний підхід домінує в працях Б.М. Данилишина, І.К. Бистрякова, Л.Г. Чернюк, Т.В. Пепи [5, 17, 35]. Під ним розуміється складна, динамічна, поліструктурна система реально існуючих економічних відносин, що постійно розвиваються й забезпечують економічну доцільність сукупності господарських структур у межах певної регіональної системи.

Не дивлячись на різноманітні визначення, на нашу думку, саме такий погляд є найбільш прийнятним, оскільки виявляє значну

частину складових, котрі характеризуються регіональною специфікою і просторовою динамікою.

Останнім часом набуває поширення інституціональний підхід до визначення економічного простору, який розглядається як сукупність інституціоналізованих формальних та неформальних норм та правил між економічними суб'єктами (бізнесом), домогосподарствами, державою – з приводу створення, розподілу та перерозподілу вартості в процесі використання територіально закріплених економічних ресурсів [45]. А.А. Урунов в рамках своїх досліджень прийняв інституційний підхід, суть якого він зводить до визнання вирішальної ролі інститутів влади в якісному формуванні економічного простору (в межах адміністративних кордонів країни) і під економічним простором розуміє «сферу діяльності економічних агентів і їхніх відносин в рамках функціонуючого інституційного середовища, пов'язаних із задоволенням їх зростаючих потреб» [45]. Навіть О.А. Біяков в межах процесного підходу підкреслює важливість впливу інституціонального середовища. При цьому економічний простір представляється як субстанція, що має власний життєвий цикл, тривалість котрого визначається розвитком інституційного середовища. Підкреслюємо, що мова йде не про стан інституційного середовища на даний момент часу, а про його розвиток, ті тенденції, що у ньому превалюють.

Деякі дослідники не обмежуються аналізом існуючих підходів, а підкреслюють перспективність використання нової методологічної бази дослідження структури економічного простору, розробки сучасних методів вивчення і регулювання просторово-економічних систем, основаних на гнучких комп'ютерних алгоритмах, серед яких, зокрема, найчастіше виділяють методологію фракталів, теорію графів, теорію кластерів [20, 27, 30, 38, 41].

З огляду на це дамо власне визначення регіонального економічного простору як системної сукупності ресурсів, економічних агентів в ринковому середовищі, які формують відповідні сфери діяльності та використовують просторові особливості в процесі відтворення живої та уречевленої праці, забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ та послуг для суспільних потреб.

Складовою частиною регіонального економічного простору є регіональна господарська система.

Вважаємо, що регіональна господарська система – це ядро економічного простору і та частина країни, яка відрізняється природними умовами і такою сукупністю людських, мінерально-сировинних, паливно-енергетичних ресурсів та інфраструктурним облаштуванням, котрі дозволяють їй спеціалізуватись у провідних сферах економічної діяльності, формувати конкурентні переваги, брати широку участь у територіальному поділі праці та обмінюватись її результатами.

Список використаних джерел:

1.Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б.– М. : Мысль, 1983. – 350 с.

2.Арженовский И.В. Региональный рынок: воспроизводственный аспект / Арженовский И.В. – Нижний Новгород, 1997. – 125 с.

3.Бавико О.Є. Концептуальні підходи до визначення дефініції регіонального економічного простору [Електронний ресурс] / О.Є. Бавико // Ефективна економіка. – 2012. – №4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1064>.

4.Береза А.В. Регіональна політика як чинник суспільної стабільності: Європейський досвід і Україна: автореф. дис. ... канд. політ. наук / Береза А. В.. – К., 2007. – 21 с.

5.Бистряков І.К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення [Текст] / І.К. Бистряков, Л.Г. Чернюк; за заг. ред. Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 56 с.

6.Бияков О.А. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты [Текст] / О.А. Бияков / М-во образования Рос. Федерации, Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования “Кузбас. гос. техн. ун-т”. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2004. – 151 с.

7.Большая Советская Энциклопедия / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://bse.chemport.ru/razvitie_\(filosof.\).shtml](http://bse.chemport.ru/razvitie_(filosof.).shtml).

8.Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку. Монографія / За ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.

9.Вебер А. Теория размещения промышленности: пер. с нем. – М., Л., 1926. – 223 с.

10.Герасимчук З.В., Ніщик Т.О. Зміст просторового розвитку міста [Текст] / З.В. Герасимчук, Т.О. Ніщик // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Економіка”. Вип. 4(2), 2010. – С. 3–9.

11.Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. Учебник для вузов / Гранберг А.Г. – 2-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.

12.Декларація щодо регіоналізму в Європі / [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE\[1\].pdf](http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE[1].pdf)

13.Добрынин А. И. Региональные пропорции воспроизводства. / А. И. Добрынин. –Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 127с.

14.Долятовский В. А. Зарубежный опыт комплексного развития регионов / В. А. Долятовский // Регионология. – 1994. – № 2-3. – С. 149–156.

15.Дорогунцов С.І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / С.І. Дорогунцов, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко– К.: «Стафед-2», 2001. – 144 с.

16.Дошаев Р.М. Единое экономическое пространство – форма интеграции в условиях рынка: монография [Текст] / Р.М. Дошаев. – М.: Синергия, 2005. – 221 с.

17.Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження [Текст] / Ред.: Б.М. Данилишин; РВПС України НАН України. – К., 2008. – 220 с.

18.Иванов Е.Ю. Неопределенность и информация в экономике [Текст] / Е.Ю. Иванов // Проблемы принятия управленческих решений: сб. науч. тр. / Алтайский гос. ун-т, 2000. – С. 31-38.

19.Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / Изард У. – М., Прогресс, 1966. – 659 с.

20.Ібатуллін Ш. Використання фракталів у дослідженні структури економічного простору [Текст] / Ш. Ібатуллін // Економіст. – 2011. – №4. – С. 46–48.

21.Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Керецман– К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.

22.Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія / Керецман В.Ю. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.

23.Климанов В.П. Региональные системы и региональное развитие России [Текст] / В.П. Климанов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 296 с.

24.Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования: монография. – М.: Госполитиздат, 1958. – 433 с.

25.Колосовский Н.Н. Производственно-территориальное сочетание (комплекс) в советской экономической географии // Вопр. географии, 1947. – Сб.6. – С.133-168.

26.Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования: монография. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.

27.Кучин И.А., Лебедев И.А. Фракталы и циклы социальных процессов [Текст] / И.А. Кучин, И.А. Лебедев // Фракталы и циклы развития систем. Материалы пятого Всероссийского постоянно действующего научного семинара “Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе”. – Томск: ИОМ СО РАН, 2001.

28.Лёш А. Географическое размещение хозяйства: пер. с англ. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 455 с.

29.Лавровский Б. Л. Территориальная дифференциация и подходы к ее ослаблению в Российской Федерации/ Лавровский Б.Л. // Экономический журнал ВШЭ. – 2003. – № 4. – С. 524–537.

30.Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы [Текст] / Б. Мандельброт. – М.: “Институт компьютерных исследований”, 2002.

31.Маршалл А. Основы экономической науки: пер. с англ. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.

32.Масловська Л.Ц. Сталій розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: Монографія / Людмила Цезарівна Масловська. – К.:Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2003. – 366 с.

33.Паринов С. К теории сетевой экономики [Текст] / С. Паринов // Проблемы новой политической экономии. – 2001. – №1.

34.Пепа Т.В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики. / Пепа Т.В. // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб.– Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка, 2008. – Вип. ІУ. –т.2. – С.85-91.

35.Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України [Текст] / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.

36.Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.А. Поповкін. – К. : Наукова думка, 1993. –218 с.

37.Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. – Женева : Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.

38.Рахманов К.Л. Пространственная организация экономики региона в условиях кластеризации: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 [Текст] / К.Л. Рахманов. – М., 2011. – 148 с.

39.Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / [Долішній М.І., Стадницький Ю.І., Загородній А.Г., Товкан О.Е.]: навчальний посібник; Національний університет «Львівська політехніка» – Львів: Інтелект-захід, 2003. – 256с.

40.Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [Монографія] / Романюк С.А. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 112 с.

41.Рянский Ф.Н. Фрактальная теория пространственно-временных размерностей: естественные предпосылки и общественные последствия [Текст] / Ф.Н. Рянский // Фракталы и циклы развития систем. – Томск: ИОМ СО РАН, 2001.

42.Сапожников А.Д. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения продуктивных сил: критический анализ: монография / А.Д. Сапожников, М.В. Смольников, В.А. Васильев. – М.:Мысль, 1981. – 252 с.

43.Семів С.Р. Регіональні суспільні системи: монографія / НАН України, ІРД; Відп. ред. Л.К. Семів. – Львів, 2007. – 496 с.

44.Тюнен И.Г. Изолированное государство: пер. с нем. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.

45.Урунов А.А. Оценки качества российского экономического пространства в условиях глобализации экономики: дис... канд. экон. наук: 08.00.05, 08.00.14 [Текст] / А.А. Урунов. – М., 2009. – 192 с.

46.Физический энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров, ред. кол. Д.М. Алексеев, А.М. Бонч-Бруевич, А.С. Боровик-Романов и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 944 с.

47. Becattini G. Riflessioni sue Distretto industriale marshalliano come concetto socioeconomico // Stato e mercato. – 1989. – №25. – P.111-128.
48. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland, 1933.
49. Friedmann J. Regional Development Policy: A case study of Venezuela: MIT Press, 1966. – 279 p.
50. Krugman P. Complex landscapes in economic geography / P. Krugman // American Economic Association, Papers and Proceedings. – 1994. – № 84.
51. Launhardt Carl Wilhelm Friedrich Die Bestimmung des Zweckmässigsten Standortes einer Gewerblichen Anlage, Zeitschrift des Vereines Deutscher Ingenieure, 1882.
52. Losch A. Die raumliche Ordnung der Wirtschaft: eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalen Handel. – Jena: Fisher, 1940.
53. Marshall A. Principles of Economics. – London: Macmillan and Co., 1890. – 754 p.
54. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. // Quarterly Journal of Economics. – 1950. – Vol.64. – P.89-104.
55. Thünen Johann Heinrich von Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. – 1826.

Данилович-Кропивницька М.Л.,

канд. екон. наук, доцент

Швецова М.Б.,

канд. екон. наук, доцент

Інститут економіки і менеджменту,

Національний університет “Львівська політехніка”

м. Львів, Україна

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР В РАМКАХ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

На сучасному етапі бурхливі процеси глобалізації зачепили практично всі сфери людського буття: політичну, соціальну, духовну, культурну, науково-технічну, економічну. Суттєвий імпульс процесам глобалізації надав розвиток нових інформаційних технологій і телекомунікацій.

Технологічні прориви в сфері інформатизації дають можливість говорити про особливий матеріальний базис інформаційного суспільства, основу якого складає «мережева економіка». Залежно від того, яка властивість нової економічної системи розглядається більш глибоко, вживають терміни: «інформаційна економіка» (*information economy*), «мережева економіка» (*network economy*), «Інтернет-економіка» (*Internet economy*), «економіка знань» (*cognitive economy*), «нова економіка» (*new economy*) та інші, близькі за суттю. Сукупність міждисциплінарних розробок з цієї тематики утворює цілісний кластер теоретичних та прикладних досліджень, які можна назвати «мережевою економікою».

Адаптуючись до постіндустріальної парадигми, економічні системи змінюють не тільки усталені моделі розвитку, але й свій традиційний організаційний код – переходять до кластерної побудови та мережевого способу координації.

Створення та розвитку різних форм мережевої взаємодії являє собою новий підхід до вирішення проблеми конкуренції в умовах глобалізації світової економіки та ринків. Перехід до інформаційного суспільства створює нові економічні та технологічні реалії, які необхідно усвідомити та врахувати в інноваційній стратегії національного розвитку.

Глобальні комп'ютерні мережі підготували умови для перебудови на якісно новій основі не тільки корпоративного управління, а й створили умови для бурхливого переходу від ієрархічних та ринкових систем управління до прямих горизонтальних зв'язків, тобто відбуваються зміни у процесі інтеграції.

Тенденції формування і функціонування сучасних інтегрованих структур мають низку закономірностей універсального характеру, до яких відносять: спільне володіння власністю, кооперацію, концентрацію та інтеграцію промислового та фінансового капіталів (злиття, поглинання, створення стратегічних альянсів), диверсифікацію форм і напрямків діяльності.

Протягом останніх десятиріч дослідники пропонують різноманітні варіанти класифікацій, що дали б змогу охопити весь спектр інтегрованих структур. Усі ці підходи беруть за основу погляди, що знаходяться в рамках двох основних парадигм, які застосовуються в сучасній теорії інтеграції – неокласичній та інституціональній.

У неокласичній теорії розглядаються варіанти класичної або традиційної інтеграції, яка визначається як спосіб встановлення контролю над власністю із юридично оформленим об'єднанням активів [1] і розглядає фірму як неподільну одиницю. Проте в умовах турбулентних швидкозмінних ринків інтеграція, акумулювання активів в єдине ціле, стає негативною тенденцією, адже утворюється ієрархічна бюрократична система, яка не має гнучкості швидко реагувати на ринкові зміни.

Поява гібридних форм об'єднання підприємств, для яких досі не існує чіткого теоретико-методологічного базису, обумовило максимально повне використання переваг інструментарію нової інституціональної економічної теорії, який дозволяє розглядати інтеграцію як у статичному, так і у динамічному аспектах, і прийшла на зміну неокласичній методології. Очевидно, що класифікаційні ознаки, які застосовувалися для ідентифікації інтеграційних об'єднань у неокласичному напрямку, не відповідають підходу з точки зору неінституціоналізму. Цей термін вперше був введений О. Вільямсоном у 1975 р., який переосмислив ряд ідей, що мали місце ще у 30-40-х рр., і висунув власну ідею про обмежену раціональність економічних агентів, про специфічність активів та опортуністичну поведінку, про наявність «прогалів ринку», що викликані опортунізмом суб'єктів, які переслідують свої особисті інтереси. Ці передум-

мови вперше дозволили вивчати порівняльну економічну ефективність різних організаційних форм.

Всі дослідники, які працювали на початку 70-х рр., відносились до інституціональної традиції, тому в своїх дослідженнях вони опиралися на аналіз *контрактних (договірних) взаємодій*. У залежності від ситуацій, в яких здійснюються обміни і виникає необхідність у забезпеченні різного терміну координації дій, укладаються різні типи контрактів, які прийнято, за Вільямсоном, ділити на класичні, неокласичні та поведінкові [2; 3, с. 128–132]. При цьому акцент ставився на проблемі структуризації взаємодій як всередині фірми, так і між фірмами. Важливу роль в цьому аналізі зіграли роботи І. Макнейла, який визначав контракт як «обіцянку або набір обіцянок, порушення яких тягне за собою правові санкції або виконання яких право в деяких випадках визнає як зобов'язання» [4, с. 692].

Більшість авторів підтримують класичну тезу, що головним для ідентифікації мереж є визначення типу контракту (договору, угоди), який лежить в основі діяльності мережі. П. Готшалка та Х. Соллі-Сетер вважають більш доцільним укладення контракту, що визначає відносини (relational), на відміну від контракту, який регулює окремі транзакції (transactional) [5, с. 114]. Контракт відносин (імплицитний або реляційний контракт) – це довгостроковий взаємовигідний контракт, у якому неформальні умови переважають над формальними, а його виконання гарантується взаємною зацікавленістю сторін. Такі контракти охоплюють високоспецифічні транзакції, за яких критичного значення набуває особистість партнера.

Оскільки ринок базується на класичних контрактах, ієрархія – на реляційних, то логічно було б вважати основою контрактації для мереж виконання неокласичних контрактів, які добре підходять для взаємозалежних умов з певним рівнем автономії учасників [6]. У неокласичних договорах відзначається наявність достатньої свободи дій учасників та тривалий період часу для виконання умов контракту, хоча із певними часовими обмеженнями.

Однак, із практичних досліджень IMP Group (М. Каннінгем, І. Снехота, П.У. Тернбулл, Д. Форд, Х. Хоканссон та ін.) відомо, що міжфірмові мережі базуються на виконанні реляційних угод з невідзначеним терміном дії, що є їх ключовою ознакою. Ці реляційні контракти, які повністю охоплюють та регламентують довготермінову

взаємодію, є принципово важливими. А вже їх формальна сторона (імплицитність чи експліцитність) є другорядною ознакою функціонування мережі. Реляційні контракти, які пов'язують учасників мережі, виражають спільність їх думок на всіх етапах формування мережі, а коли вона сформована, партнери опираються на ці угоди як основу стабілізації взаємних зв'язків.

Авторка в [7] також наголошує, що пріоритетним для учасників мережі є виконання реляційного договору з необмеженим терміном дії, а виконання неокласичних договорів носить важливий, але другорядний характер.

Однак, можлива і зворотна сторона, коли договір виступає як джерело конфлікту, особливо у випадку імплицитних (підвидом яких є соціальні) угод, що закладено у самій суті такого типу договору. Ці договори являють собою очікування сторін, які виникають із соціально обумовлених суб'єктивних інтерпретацій поведінки, розумінням і визнанням обов'язків щодо виконання угоди. Часто соціальна складова є критичним фактором стійкості та конкурентоспроможності. Проте наявність соціальної мережі не є основним критерієм при ідентифікації мережі, бо її наявність характерна також для ієрархії, Вона також може виникати при одиничних трансакціях, наприклад, виконанні складних одноразових проєктів. Однак дослідники теорії організацій К. Ример, М. Гоголен и Ш. Кляйн [8] відмічають, що мережа краще, ніж будь-яка інша форма співробітництва, пристосована для сприяння економічному обміну та забезпечує середовище для соціального обміну.

Пропозиція використовувати контрактний підхід як методологію аналізу економічної організації стала важливим кроком до аналізу не тільки фірми, але й інших форм організації господарської діяльності на сучасних ринках, в т.ч. стійких форм кооперації економічних агентів.

Іншим підходом до вибору управлінської структури є врахування *розміру трансакційних витрат*. Працю Р. Коуза «Природа фірми» приймають за деяку точку відліку в розумінні фірми як економічного агента, що вперше дозволило відповісти на питання, чому власність на окремі виробничі активи так часто консолідується у формі єдиної юридичної особи. Консолідоване володіння активами веде до зниження трансакційних витрат, тобто витрат на пошук інформації, укладання договорів, їх підтримку та супровід, захист

прав власності, супровід контрактів та ін. Консолідація дає позитивний ефект при великому розмірі фірми, зменшує ризик порушення домовленостей, які неминучі при роздільному володінні активами. Тобто в теорії трансакційних витрат фірма виступає як інструмент економії засобів на пошук інформації, специфікацію прав власності, укладення угод та підтримання їх дієздатності [9]. Такий підхід викликає також критику з боку багатьох економістів і соціологів, які вважають недостатнім облік лише трансакційних витрат.

Ще одним підходом є розуміння *мережі* як *механізму координації*. Поняття «механізму координації» розглядають автори у [10]. Під ним вони розуміють «сукупність доповнюючих один одного інститутів і дискретних рішень індивідів, що ними обумовлюються, які забезпечують регулювання їх взаємодій і поліпшують умови обмінів».

Авторка у [11] визначає *мережеве управління* як механізм координації, узгодженості дій у часі та просторі між центром та периферією. Цей механізм координації заснований на мережевих технологіях, організованих за принципом ефективності.

Автори у [12] також говорять про третій, *мережевий механізм координації*, який пов'язаний із настанням постіндустріальної епохи та усуває функціональні недоліки, синтезуючи переваги двох попередніх. Світова економіка і всі її підсистеми перетворюються в кластерно-мережеві структури - пластичніші, ніж ієрархії, і водночас більш інтегровані, ніж модель ринку.

Автор у [13] вважає, що суть *механізму функціонування мережевих структур* полягає в агрегуванні центральною фірмою тимчасових структур, які передбачають обмін інформацією між учасниками на основі довіри та координації. Автор обґрунтовує той факт, що мережеві підприємства як системи горизонтального типу більш пристосовані до зростаючої динаміки економічних процесів, перш за все, в силу специфіки їх структури. Під структурою автор розуміє сукупність економічно вагомих суб'єктів (юридичних та фізичних осіб), пов'язаних між собою відносинами істотного впливу та залежності.

В. Тамбовцев пропонує виділяти самостійні механізми координації (МК) – МК «Ринок», МК «Ієрархія» та МК «Мережа», ко-

жен з яких однозначно характеризується набором критеріїв, що включають тип базової угоди, характеристику предметів обміну (доступність, вид економічного блага тощо), вид механізму примусу виконання контрактів, доступність контрактації, рівень захищеності прав власності на предмети обміну, спосіб координації дій з розподілу і визначення напрямів використання ресурсів, стимули до ефективного використання ресурсів, а також інтенсивність регулювання взаємодій [14]. Автор визначає МК «Мережа» як дії фірми через укладення та виконання міжорганізаційних реляційних договорів з невизначеним терміном дії; механізм координації «Ринок» як спосіб координації дій обміну і виробництва шляхом використання цінового механізму та МК «Ієрархія» як спосіб координації дій зі зміни ресурсів і обміну результатами за наказом.

Тамбовцев В.Л. висловлює думку, що треба розрізняти реальні мережі та групи компаній, що тісно взаємодіють з МК «Мережа». Функціонування реальних мереж передбачає використання різних механізмів координації, серед яких МК «Мережа» займає домінуюче положення, але не виключає застосування й інших механізмів. У випадку реальної міжорганізаційної мережі застосування МК «Мережа» передбачає суттєву тривалість взаємовідносин, взаємозалежність при формальній автономності сторін, наявність соціальної мережі та трансфер прав управління при відсутності трансферу прав власності.

Процеси інтеграції останніх десятиріч аналізуються із введенням поняття «квазіінтеграція» («гібридна організація») [7, 12, 15]. Цей термін зустрічається ще у праці М. Портера, який виділяв квазіінтеграцію серед видів вертикальної інтеграції і визначав, що вона «виникає в результаті взаємодії компанії з іншими компаніями (шляхом створення стратегічних альянсів, асоціацій та ін.) без витрат і переходу прав власності» [16].

Автор в [15] називає квазіінтеграцією «координацію діяльності та контроль над поведінкою контрагента на ринку, яку виробник кінцевої продукції отримує шляхом укладання договорів (угод)». Нерозвиненість ринкової інфраструктури в умовах транзитивної економіки сприяє формуванню умов для створення квазіінтеграційних мереж та об'єднань. Неврегульованість відносин власності робить контроль над поставками і реалізацією готової продукції більш ефективним, ніж контроль над власністю фірми в цілому. За таких

умов, довгострокові договори дозволяють встановлювати тривалі взаємовідносини між низкою постачальників та дистриб'юторів та мінімізувати трансакційні ризики контрагентів виробника кінцевої продукції.

З допомогою узгоджених управлінських процедур можна досягти значного контролю і без юридичного оформлення власності фірм, які ввійшли в інтегровану структуру. Існує цілий ряд сучасних управлінських структур, де встановлений контроль однієї фірми над іншою, яка є юридично незалежною, тобто механізм ринкового розподілу ресурсів витіснений ринковою владою активної фірми.

Автор у [7] називає квазіінтеграцією об'єднання економічних суб'єктів, які передбачають розвиток стійких довготермінових зв'язків між ними і делегування контролю над управлінням спільною діяльністю при відсутності юридично оформленого контролю над власністю. Тобто з точки зору досягнення спільних цілей центр уваги зміщується з обліку наявності об'єктів у власності окремих акторів на алокативність (розподіл обмежених ресурсів відповідно до заданих цілей) використання юридично відособлених активів [7].

У цій роботі детально проаналізовано нечисленні підходи до визначення терміну «квазіінтеграція» і наголошено, що всі дослідники квазіінтеграції обмежують її вертикальними взаємодіями. Однак, це не зовсім правильно, оскільки спільні підприємства та стратегічні альянси передбачають будь-яку форму інтеграції, зокрема, горизонтальну чи змішану.

Змішана («гібридна») форма організації фірми утворюється двома шляхами, які є діаметрально протилежними. Це, з однієї сторони більш інтенсивне співробітництво економічних агентів в рамках обмінів, які координувалися ринком, тобто введення елементів ієрархії в ринкові взаємини. Автор [7] визначає цей процес як «*квазіінтерналізацію*», тобто наголошує на автономії, довготерміновому виконанні контрактів і забезпеченні мір протидії у випадку недобросовісної поведінки і високого ступеня невизначеності.

Інший шлях – це введення ринкового регулювання в існуючу ієрархічну організацію, тобто відбувається екстерналізація внутрішніх функцій. Фірма може залишати всі підрозділи «всередині», тоді це називають «*квазіекстерналізацією*». Результатом квазіінтерналізації буде створення гібридної структури автономних учасників, заснованої на контрактних відносинах і створенні специфічних

запобіжних заходів для попередження опортунізму й адаптації до умов невизначеності. Подальше розширення інтеграційних відносин може трансформуватися до класичного типу повної інтеграції. Квазіекстерналізація більше пов'язана з віртуалізацією взаємин, автори в [17] називають її «внутрішньою віртуалізацією». Варіантом таких дій є виведення активів із власності фірми і перехід до аутсорсингу [7]. Отже, маємо такі процеси зміни і переходу до гнучких структур, які складаються із відносно автономних одиниць, але реалізуються в різних юридичних формах.

Існує значна кількість робіт, в яких аналізують окремі форми квазіінтеграції. Варіантами квазіінтеграції вважають: довгострокові контракти; спільні підприємства та стратегічні альянси; ліцензії на право використання технологій; володіння активами на різних стадіях технологічного ланцюга, керівництво якими здійснюють зовнішні постачальники; франчайзинг. До них доєднуються перераховані у [15] форми вертикальної інтеграції: аутсорсинг; віртуальні корпорації; толлінг; договори (угоди) з використанням альтернативних форм розрахунків. Однак, однозначно вважати мережами можна стратегічні альянси, галузеві та промислові кластери, віртуальні організації. Зрозуміло, що кожна форма квазіінтеграції характеризуватиметься певними особливими характеристиками і відмінностями утворення та управління.

Ключовою проблемою є не тільки ідентифікація об'єкта мережевої економіки, але й визначення, наскільки утворювана спільність інтересів достатня для досягнення вигід. М. Портер у [18] відзначав недоступність в умовах квазіінтеграції таких вигід, як збільшення норми прибутку на інвестований капітал, зростання ступеня диференціації продукту або створення більш могутніх бар'єрів мобільності.

У той же час, як показують результати багатьох емпіричних досліджень, добровільність участі у деяких видах міжфірмових мереж найчастіше виявляється вимушеною, особливо для учасників з високо специфічними взаємодоповнюючими (комплементарними) активами, а стійкість мережі не залежить безпосередньо від кількості лідерів (хоча її еластичність корелює з цим показником). Наявність загальної мети і добровільне надання у спільне користування власних ресурсів і компетенцій, прості відносини контрактації не є винятковою характеристикою мереж і характерні для цілого спект-

ру інших інтеграційних форм – спільних підприємств, асоціацій, картелів, спілок і т. д. Наявність спільних поглядів і цінностей, довіри також не обов'язково для існування мережі, хоча є важливим фактором досягнення її високої результативності.

Грандорі А. і Сода Д. розглядають мережі як спосіб регулювання взаємозалежності між фірмами, який, з одного боку, відмінний від ієрархічного регулювання, з іншого - від ринкової координації. Вони вважають, що такі атрибути, як *процес координації* та *структура міжфірмових коаліцій* – унікальні характеристики, властиві тільки мережам [19]. Розвиваючи такий підхід, в роботі [20] наголошується на зміні одиниці стратегічного спрямування: структура й стратегія стають формуючими властивостями управління інтеграцією. Цей підхід визначає, що управління мережною інтеграцією пов'язане зі структурними властивостями мережевих зв'язків, а суб'єкт управління розвитком мережевих структур буде обиратися в залежності від субординації та інтегруючого начала. Як наголошується в роботі [21, с. 240], для квазіієрархічних гібридних структур процес вироблення стратегії віддаляється від ядра бізнесу, а в деяких випадках майже повністю нівелюється (особливо через розмиття організаційних меж та неможливість вироблення оптимального компромісного плану розвитку). Відповідно й стратегія будь-якого інтегрованого утворення може розглядатися як набір правил ведення спільної діяльності й адаптації до них власних цілей окремих учасників для ефективного прийняття спільних кооперативних рішень та управління консолідованою цінністю.

Ще одним підходом до ідентифікації мереж є необхідність *аналізу взаємовідносин*. Найбільш активно цей аспект мережевої взаємодії розробляють теоретики маркетингу взаємовідносин, зокрема представники IMP Group, про яких згадувалося вище. Аналітики виділяють такі характеристики мереж як можливість неперервно пов'язувати між собою різні види ресурсів та ринкові суб'єкти. Ці структури нерівноважні та лабільні, але коли відносини вже стабілізувалися, значних змін, зокрема реструктурування, в них не відбувається [22].

Процеси взаємодії суб'єктів у мережі можна звести до двох основних: перший – це комбінація ресурсів для організації певних видів робіт, а другий – вибір методів контролю над ресурсами та

видами діяльності. Структура та функціонування мережі в кожен конкретний момент визначаються результатами цих процесів [22].

Тобто, міжорганізаційна мережа визначається зв'язками між певним набором незалежних організацій (структура мережі) та їх взаємодій всередині мережі (мережеві процеси). Мережа має видиму границю зі своїм оточенням і переслідує загальну ціль, яка зводиться до комбінування ресурсів та ключових компетенцій, але при цьому кожен учасник може мати власні, локальні цілі.

Враховуючи різні точки зору, можна виділити однозначні атрибути, які сукупно визначають міжфірмову взаємодію. Цими характеристиками є юридична автономність партнерів; тісний зв'язок та взаємовплив на основі частково формалізованих або довірчих відносин; встановлення середньо- та довготермінових партнерських стосунків; прийняття рішень на основі спільно виробленої системи внутрішніх правил та норм із врахуванням моделей поведінки та інтересів партнерів по мережі; багатоваріантність вибору ядра бізнесу й способів його структурування.

Отже, мережна форма інтеграції становить деякий компроміс між підвищеними витратами на побудову організації й прагненням до їх мінімізації за рахунок відмови від організаційних структур. При цьому внутрішньоорганізаційна мережа є сукупністю індивідів і підрозділів в межах одних і тих же юридично визначених кордонів, а міжорганізаційна мережа є коаліцією незалежних економічних суб'єктів.

Зростання рівня взаємної зацікавленості учасників інтеграційних процесів призводить до розвитку нових мережних стандартів взаємодії, які становлять інституціонально-правове забезпечення механізму управління стратегічною інтеграцією.

Список використаних джерел:

1. Данилович-Кропивницька М.Л., Швецова М.Б. Інтеграція економічних та інформаційних процесів: сучасний стан і перспективи розвитку: колективна монографія/ за заг. ред. Л.М. Савчук. – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – 500 с. – Розділ 1.1. Узагальнення підходів до класифікації інтегрованих структур у рамках неокласичної теорії.

2. Williamson, O. E. Markets and hierarchies: analysis and antitrust implications / O. E. Williamson – New York: Free Press, 1975. – 286 p.

3. Williamson, O.E. The mechanisms of governance / O.E. Williamson - Oxford: Oxford University Press, 1996. – 448 p.

4. Macneil, I.R. The Many Futures of Contract/ I.R. Macneil // Southern California Law Review – 1974. - № 47. – P. 691-696.

5. Готтшалк П. ИТ-аутсорсинг: построение взаимовыгодного сотрудничества / П. Готтшалк, Х. Соли-Сетере.– М.: Альпина Бизнес Букс, 2007.– 390 с.

6. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактація / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. — 702 с.

7. Шерешева М. Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний / М. Ю. Шерешева. – М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2010. – 339 с.

8. Riemer K. Introduction to Organizational Networks: Emergence, Motives, Classification and Types. Teaching Note / K. Riemer, M. Gogolin, S. Klein – Institut fuer Wirtschaftsinformatik, Universitaet Muenster, 2005

9. Коуз Р. Фирма, рынок и право [Электронный ресурс] / Р. Коуз: пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с. – Режим доступа: http://vk.com/doc-2014827_107431264?dl=28aabb49a7217e1962 (дата доступа 21.03.15)

10. Валитова Л.А. Организационная экология: взгляд экономиста // Л.А. Валитова, В.Л. Тамбовцев / Российский журнал менеджмента. – 2005. – Т. 3. № 2. – С. 109-118. – Библиогр.: с. 118 (53 назв).

11. Яненко І.Г. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика : монографія / І.Г. Яненко. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – 380 с.

12. Катуков Д.Д. Институциональная среда глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий [Электронный ресурс] / Д.Д.Катуков, В.Е.Мальгин, Н.В.Смородинская; научный доклад под. ред. Н.В. Смородинской – М.: Институт экономики РАН, 2012. – 45 с. – Режим доступа: http://www.inecon.org/docs/Smorodinskaya_2012.pdf (дата доступа 15.10.2014 п.)

13.Алейнова А.А. Методическое обеспечение формирования и развития структур управления промышленных предприятий сетевого типа : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Алейнова А.А. ; Филиал ГОУ ВПО «Московский Государственный Университет Технологий и Управления». – М., 2010. – 31 с.

14.Тамбовцев В. Л. Введение в экономическую теорию контрактов : учеб.пособие / В.Л. Тамбовцев – М. : Инфра-М, 2004. – 144 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

15.Петленко Ю. В. Інституційний аналіз фінансів вертикально-інтегрованих структур в Україні [Електронний ресурс] / Ю.В. Петленко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка – 2014. - Випуск № 154. – С. 69-77. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/institutsiyniy-analiz-finansiv-vertikalno-integrovanih-struktur-v-ukrayini>

16.Porter M. E. Competitive strategy. Techniques for analyzing industries and competitors / M. E. Porter. – NY : Free Press, 1980. – 396 p.

17.Zenger T.R. The Disaggregation of Corporations: Selective Intervention, High-Powered Incentives, and Molecular Units / T.R. Zenger, W.S. Hesterly // Organization Science. 1997. Vol. 8. No. 3.

18.Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.– 454 с.

19.Grandori A. Inter-firm networks: antecedents, mechanisms and forms [Text] / A. Grandori, G. Soda // Organization Studies. – 1995. – Vol. 16, No.2. - P. 183-214. - ISSN 0170-8406.

20.Stark D. Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe / D. Stark, B. Laszlo – New York, Cambridge University Press, 1989.– 468 p.

21.Уорнер М. Виртуальные организации. Новые формы ведения бизнеса в XXI веке / М. Уорнер, М. Витцель – М.: Добрая книга, 2005.– 296 с.

22.Hakansson, H. and I. Snehota (2000), "The IMP perspective, assets and liabilities of relationships," in Handbook of relationship marketing, J. Sheth and A. Parvatiyar, Eds. Thousand Oaks: Sage [Reprinted in Understanding business marketing and purchasing, Ford, D. (Ed.) (2002), Thousand Oaks: Sage Publications.].

Дерій Ж.В.,
д. е. н., професор,
Лисенко Н.В.,
магістр промислової екології
Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ПРОБЛЕМИ УТИЛІЗАЦІЇ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

" Людству необхідно якомога швидше вирішити дилему: або воно зробить так, що в біосфері буде менше забруднюючих речовин, або біосфера розвиватиметься таким чином, що в ній стане менше людей... "

Л. Дж. Баттон

Проблеми, які пов'язані із накопиченням відходів, виникли ще на початку ХХ століття, але незважаючи на зусилля, що спрямовані поліпшити ситуацію у цій сфері, актуальність їх продовжує зростати.

В Україні серйозне занепокоєння викликають проблеми, пов'язані з охороною довкілля та здоров'ям населення, однією з причин яких є низький рівень використання та переробки відходів.

Проблема накопичення, сортування та утилізації відходів супроводжує Україну протягом всіх років її незалежності. Зі зростанням обсягів споживання відбувається швидке збільшення як обсягів, так і видів відходів: промислових, побутових, відходів електричного й електронного обладнання, батарей, зношених шин, транспортних засобів та ін.

Проблемами дослідження практичних та теоретичних аспектів щодо забезпечення утилізації твердих побутових відходів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені й фахівці як: В.Б. Жуковицький [6], В.Я. Меллер, А.Н. Тугов, І.Л. Абалкіна [7], А.С. Гринін [8], В.М. Новіков, С. Юфіт, А.М. Тугов, М.А. Ізюмов та інші [5].

В Україні проблеми дослідження ключових аспектів переробки твердих побутових відходів досліджуються, але при цьому використання зарубіжного досвіду без його адаптації до інституційних умов вітчизняної економіки є неможливим, що зумовлює актуальність досліджень саме в цьому напрямку.

Не один рік в Україні намагаються впроваджувати власні варіанти та досвід інших країн у поводженні з твердими побутовими відходами (ТПВ), але і дотепер не створено відповідної нормативно-правової бази, яка б поступово наближалася до вимог європейського законодавства.

В Україні існуюча нормативно-правова база, створена для врегулювання правових відносин у сфері поводження з ТПВ, включає такі основні закони та підзаконні акти:

- ✓ Закон України «Про відходи» (від 05.03.1998 р., зі змінами і доповненнями);

- ✓ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.1991 р., зі змінами і доповненнями);

- ✓ Закон України «Про забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення» (від 25.06.1991 р., зі змінами і доповненнями);

- ✓ Закон України «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг»;

- ✓ Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»;

- ✓ Закон України «Про природні монополії»;

- ✓ Закон України «Про житлово-комунальні послуги»

- ✓ Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»;

- ✓ Постанова Верховної Ради України «Про стан виконання законодавства у сфері поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення»;

- ✓ Указ Президента України від 18.10.2013 № 572/2013 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 25 квітня 2013 року «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні»;

- ✓ «Порядок ведення реєстру місць видалення відходів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.1998 № 1216;

- ✓ «Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.1998 № 1360;

✓ «Правила експлуатації полігонів побутових відходів», затверджені наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 01.12.2010 № 435;

✓ «Концепція Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013-2020 роки», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.01.2013 № 22-р;

Черговою спробою змінити ситуацію стало внесення до парламенту проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з побутовими відходами» № 1742 від 14.01.2015 р. Головним завданням цього законопроекту є «демонополізація ринку послуг з перероблення та захоронення побутових відходів, делегування контрольних функцій органам місцевого самоврядування та забезпечення прозорості оплати послуг з поводження з побутовими відходами (шляхом виведення з квартирної плати)» [1].

Метою цього законопроекту визначено комплексне врегулювання питання поводження з побутовими відходами, удосконалення механізмів державного регулювання у сфері поводження з побутовими відходами на основі директиви 2008/98/ЄС про відходи та скасування деяких директив, підвищення ефективності дії законів України у сфері поводження з побутовими відходами, усунення виявлених недосконалостей правового регулювання у цій сфері [2].

Профільні міністерства та відомства, громадськість країни приділяють недостатньо уваги контролю за розміщенням відходів, їх впливу на здоров'я людини і навколишнє середовище. Невідповідність між прогресуючим накопиченням відходів і заходами, спрямованими на запобігання їх створення, утилізацію, знешкодження і видалення, загрожує не тільки поглибленню екологічної кризи, але і загостренню соціально-економічної ситуації.

Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати наше законодавство про відходи з європейськими директивами про відходи та полігони відходів.

Головним нормативно-правовим документом ЄС у сфері поводження й управління відходами, яким визначено правові рамки та основні принципи поводження з ними, є Директива 75/442/ЕУС «Про відходи», яка вводить єдині визначення термінів і понять «відходи», «утилізація» тощо. Зазначеною Директивою визначені

16 категорій відходів, на основі яких впроваджений єдиний Європейський каталог відходів (рішення 2000/532/EWG), що періодично переглядається й оновлюється.

У Директиві визначені основні принципи управління відходами, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання у цій сфері.

У той же час Директива не регулює способи та процедури утилізації певного ряду відходів, правила поводження з якими визначені низкою спеціальних директив, прийнятих ЄС.

Крім Директиви 75/442/EWG, що прямо стосується відходів, основою законодавчої бази країн-членів ЄС у цій сфері є також Директива 91/689/EWG про небезпечні відходи. Суттю цього документа є стандартизація нормативно-правових актів держав при здійсненні контролю за управлінням небезпечними відходами. Директива містить певні вимоги до Директиви 75/442/EWG, що стосуються небезпечних відходів, та визначає обов'язки й обмеження для власників небезпечних відходів, зокрема нею забороняється змішувати між собою різні категорії небезпечних відходів.

Важливими правовими актами ЄС у сфері управління відходами є директиви стосовно переробки відходів та їх утилізації. Вимоги до знешкодження відходів та їх складування містить Директива про складування відходів 1999/31/WE, яка має на меті суворими експлуатаційними і технічними вимогами зменшити або запобігти впливу відходів на довкілля.

Директива ЄС 94/62 (про упаковку та відходи) вимагає від країн-членів Європейського співтовариства розвитку технологій з переробки і повторного використання упаковки та розробки механізмів її збору. Директивою введені стандарти щодо складу пакувальних матеріалів, якими передбачено обмеження вмісту важких металів.

Спалювання відходів регулюється кількома правовими актами, проте найбільше значення має Директива про спалювання відходів 2000/76/WE. Головною метою цього документа є запобігання негативному впливу сміттєспалювальних підприємств на довкілля і здоров'я людей або його мінімізація.

Директива ЄС 75/439 про утилізацію відпрацьованого масла, доповнена директивами ЄС 87/101 та 91/692, забезпечує безпечні скиди, очистку, зберігання і знищення використаних масел. Згідно з цією Директивою члени ЄС повинні надавати пріоритет переробці і

вторинному використанню масляних відходів за умови, що це можливо технічно та економічно.

Директива ЄС 86/278 щодо захисту навколишнього середовища, зокрема ґрунтів, від осадів стічних вод від сільськогосподарської діяльності регулює проблемні питання використання осадів стічних вод у сільському господарстві. Цей документ регулює відстоювання стічних вод таким чином, щоб попередити та мінімізувати шкідливий вплив на фунт, рослинний та тваринний світ та на людину.

В ЄС існують також спеціальні нормативні акти, що регулюють питання транспортування відходів: Директива ЄС 78/319 та Постанова Ради Європи М 259/93 про нагляд і контроль за переміщенням відходів у межах Європейського співтовариства, а також за їх увезенням і вивезенням з території ЄС. Так, для організації і здійснення внутрішніх перевезень відходів у межах однієї держави всі країни ЄС зобов'язані забезпечити розробку і впровадження системи нагляду і контролю, яка має бути складовою частиною єдиної системи, що існує в ЄС. Щодо правил та процедур, що застосовуються до транспортування деяких видів відходів у країні, що не є членами ОЕСР, діє Регламент (Постанова) № 1420/1999 та М547/99.

Зазначені нормативно-правові акти становлять основу системи управління відходами у країнах-членах ЄС. Вони є правовим інструментом у боротьбі зі зростаючим в європейських країнах об'ємом відходів [9].

Далі розглянемо класифікацію відходів та відсотковий розподіл твердих побутових відходів в Україні.

Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності та не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення (ст. 1 Закону про Відходи). Відходи також є об'єктом права власності (ст. 8 Закону про Відходи). Право власності на відходи може переходити від однієї особи до іншої [4].

Відповідно до класифікатору відходів ДК 005-96 до відходів належать [5]:

➤ залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, тощо, утворені в процесі виробництва продукції або виконання робіт і втрати-

ли цілком або частково вихідні споживчі властивості (відходи виробництва);

- розкриті і супутні гірничі породи, що видобуваються у процесі розроблення родовищ корисних копалин;

- залишкові продукти збагачення та інших видів первинної обробки сировини (шлак, пил, відсів тощо);

- новоутворені речовини та їх суміші, утворені в термічних, хімічних та інших процесах і які не є метою даного виробництва (шлак, зола, кубові залишки, інші тверді та пастоподібні утворення, а також рідини та аерозолі);

- залишкові продукти сільськогосподарського виробництва (у т. ч. тваринництва), лісівництва і лісозаготівель;

- бракована, некондиційна продукція усіх видів економічної діяльності або продукція, що забруднена небезпечними речовинами і не придатна до використання;

- не ідентифікована продукція, застосування (експлуатація) або вживання якої може спричинити непередбачені наслідки, у т. ч. мінеральні добрива, отрутохімікати, інші речовини;

- зіпсовані (пошкоджені) і неремontоздатні чи відпрацьовані, фізично або морально зношені вироби та матеріали, які втратили свої споживчі властивості (відходи споживання);

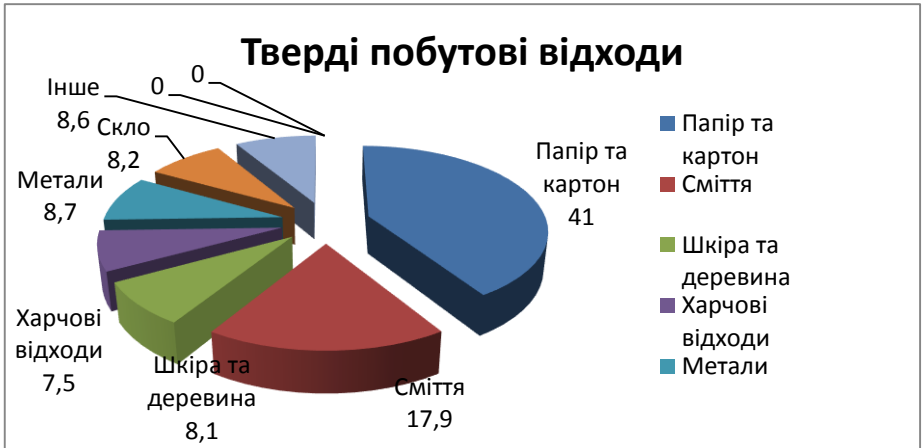
- залишки продуктів харчування, побутових речей, пакувальних матеріалів тощо (побутові відходи);

- осади очисних промислових споруд, споруд комунальних та інших служб;

- залишки від медичного та ветеринарного обслуговування, медико-біологічної та хіміко-фармацевтичної промисловості, аптечної справи;

- залишкові продукти усіх інших видів діяльності підприємств, установ, організацій і населення;

- матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені чинними нормами, за умови, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається (радіоактивні відходи) [3].

Рисунк 1 – Відсотковий розподіл твердих побутових відходів

Зупинимося детальніше на проблемах, пов'язаних із побутовими відходами.

Побутові відходи – відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення.

На рисунку 1 представлено відсотковий розподіл твердих побутових відходів.

Повторній переробці, можуть піддаватися картон, папір, шкіра, гума, деревина, метали та скло, а харчові відходи можуть утилізуватися.

На рисунку 2 схематично зображено умовну площу України, яка зайнята відходами.

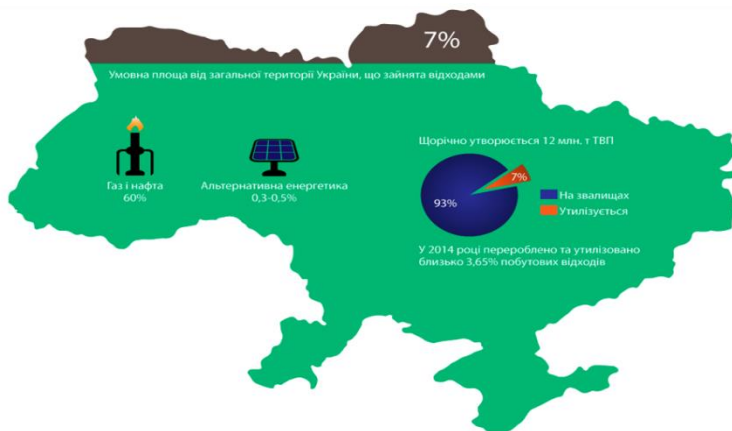

Рисунок 2 – Умовна площа від загальної території України, що зайнята відходами [1]

За даними департаменту екологічної безпеки Мінприроди в 2007 року, Міністерство охорони навколишнього середовища оцінювало концентрацію в Україні всіх видів відходів обсягом близько 35 млрд. тонн (причому 2,6 млрд. тонн відходів – це високотоксичні), тоді як загальний обсяг накопичення твердих побутових відходів на полігонах України становив, за даними Міністерства житлово-комунального господарства України 2009 року, близько 311 млн. тонн [10].

За даними, оприлюдненими на сайті Міністерства екології та природних ресурсів України станом на 20.11.2014 р., лише у 503 населених пунктах України впроваджено роздільне збирання побутових відходів, тобто в 1,7 % від загальної кількості населених пунктів у державі. На полігонах працюють 21 сміттесортувальна лінії, у Києві – сміттеспалювальний завод, 3 сміттеспалювальних установки в Харківській області. У 2013 р. було перероблено та утилізовано близько 3,65 % побутових відходів, із них 1,15 % спалено і лише 2,5 % – потрапило на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттепереробні підприємства. Таким чином, на сміттєзвалища потрапляє несортоване сміття.

Сучасні технології дають можливість утилізувати відходи наступними способами: *складувати чи захоронити відходи* так, щоб вони не впливали на навколишнє середовище, або, щоб цей негатив-

вний вплив був мінімальним; *знищити* ТПВ спаливши їх; *очистити* ТПВ від шкідливих домішок та *утилізувати* отримавши при цьому певні ресурси. Слід мати на увазі, що спалення, складування та захоронення ТПВ найбільш небезпечні та не найдосконаліші способи позбутися від них. Стічні води, які утворюються біля звалищ (фільтрат), забруднюють навколишні землі, ґрунтові води токсинами, такі ж токсичні речовини потрапляють у повітря у результаті гниття частини ТВП на сміттєзвалищах.

Спалювання ТВП на сьогодні не найкращий спосіб утилізації та досить витратний. Фахівці вважають, що навіть найдосконаліший сміттєспалювальний завод забруднює повітря різноманітними токсичними сполуками найнебезпечніші серед них діоксини. Крім того, до повітря та на поверхню фільтрів у процесі горіння сміття, яке не було відсортоване, потрапляють: хлор, фтор, цинк, ртуть, кадмій, бром. В Україні працює два сміттєспалювальні заводи в Києві та Дніпропетровську. Їх спільне досягнення переробка 6 % від усього обсягу вітчизняного об'єму ТПВ. Завод «Енергія» (Київ) спалює приблизно 200 тис. т. ТПВ у рік, але він не має необхідних очисних фільтрів, як результат 900 т. токсинів та інших шкідливих речовин потрапляють у повітря. У Дніпропетровську спалюється 140 тис. т. ТВП щороку, але залишки (продукти згоряння) від 60 до 70 тис. т. шкідливих речовин опиняються в землі та забруднюють довкілля [1].

Для прикладу, у шведському місті Упсала опалювання виробляється за рахунок спалювання виробленого населенням сміття та дров. Новітні сміттєспалювальні заводи завдяки сучасним фільтрам вважаються найчистішими в світі. Для того щоб забезпечити теплом усе місто, доводиться звозити сміття зі сусідніх міст і селищ. Якщо цього сміття не вистачає, використовують дрова. Швеція є великим експортером лісів, вони не зменшуються, а навпаки збільшуються. Лісом покрито майже 60% всієї площі країни. Вирубки засаджуються вже більшими саджанцями, вирощеними в теплицях за особливою технологією [11].

Поводження з побутовими відходами в Україні зводиться тільки до збирання відходів (збиранням відходів охоплено тільки 2/3 населення) та їх вивезення за межі населених пунктів для викидання (складування) як в санкціонованих місцях видалення (звалища, полігони) так і не в санкціонованих.

За прогнозами Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, норма утворення ТПВ на одиницю населення до 2020 року має зрости до 347 кг/рік, а у 2030 році – до рівня 395 кг/рік.

За даними Всеукраїнської екологічної ліги, одна відпрацьована «пальчикова» батарейка, потрапляючи в навколишнє середовище, забруднює 400 л води 20 м² ґрунту.

Одна енергозберігаюча лампа містить від 3 до 5 мг ртуті. Якщо при пошкодженні лампи у повітря потрапить лише 1 мг ртуті, її концентрація становитиме 0,02 мг на кубічний метр повітря, що більш ніж у 60 разів перевищує граничнодопустиму концентрацію. За підрахунками екологів, щорічно в Україні на полігони твердих побутових відходів потрапляє близько 500 кг ртуті, 160 кг кадмію, 260 т марганцевих сполук, 250т натрієвих хлоридів.

Експерти відзначають, що у побутовому смітті частка батарейок незначна – менше піввідсотка, проте 50% токсичних речовин, які утворюються у твердих побутових відходах, йдуть саме від батарейок.

Надзвичайно актуальною є проблема розподільного збирання твердих побутових відходів. Негативним явищем для вітчизняної системи збирання сміття є низький рівень сортування на початковій стадії. Як наслідок – потрапляння усіх відходів у один контейнер (бак) для сміття.

В таблиці 1 наведено основні види сміття та терміни його розкладання.

*Таблиця 1 – Основні види сміття та терміни його розкладання**

<i>№</i>	<i>Вид сміття</i>	<i>Термін розкладання</i>
1	Харчові відходи	Близько місяця
2	Газетний папір	Від 1 місяця до 1 сезону
3	Листя, насіння, гілочки	3-4 місяці
4	Картонні коробки	3 місяці
5	Офісний папір	2 роки
6	Сигарети та недопалки	2-5 років
7	Дошки з будівництва	10 років
8	Арматура	11-13 років
9	Залізні банки	10 років

Продовження табл. 1

<i>№</i>	<i>Вид сміття</i>	<i>Термін розкладання</i>
10	Старе взуття	10 років
11	Уламки цегли та бетону	100 років
12	Автоаккумулятори	Близько 100 років
13	Фольга	Понад 100 років
14	Електричні батарейки	110 років
15	Гумові покришки	120-140 років
16	Пластикові відходи	Близько 180-200 років
17	Алюмінієві банки	500 років
18	Скло	Більше 1000 років

* Джерело: Складено авторами на основі [12]

Далі розглянемо екологічну ситуацію в контексті переробки та утилізації твердих побутових відходів у Чернігові.

Станом на 01.01.2014 загальний обсяг накопичених відходів перевищив 15 млн. тонн, що в перерахунку на 1 км² площі області дорівнює 480 тонн. За даними останньої інвентаризації місць видалення відходів тверді побутові відходи, що утворюються в області, складаються на 26 полігонах 771 сільських сміттєзвалищах, площа земель під об'єктами становить понад 640 га. Щорічна кількість відходів, які розміщуються на вказаних об'єктах становить біля 500 тис. тонн.

Полігон твердих побутових відходів в м. Чернігів функціонує з 1961 року. Спосіб складування сміття – висотний. Полігон відноситься до категорії високонавантажуваних. Схемою санітарної очистки міста, експлуатація полігону була передбачена до 1997 року, але, у зв'язку з відсутністю альтернативних варіантів, його експлуатація продовжується. Розглядається можливість створення сміттепереробного заводу, де б здійснювалася утилізація не тільки відходів міста, а і тих, що вже нагромаджені на полігоні. На даний час площа під розміщення відходів на полігоні практично вичерпана.

Отже, в області існує нагальна проблема по впровадженню інноваційних технологій в сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема для вирішення проблем поводження з твердими побутовими відходами. Існуючі економічні механізми стимулювання збору та утилізації відходів не сприяють збільшенню обсягів їх переробки.

Тому, питання будівництва сміттєпереробних комплексів (хоча б для економічно розвинутих територій), організації пунктів збору відходів, впровадження роздільного збирання відходів та формування екологічної свідомості є надзвичайно актуальними завданнями для регіону. Вирішення цих нагальних питань в певній мірі зробило б вагомий поштовх для зменшення навантаження на довкілля та підвищення економічного потенціалу відповідних територій.

Розглянемо міжнародний досвід утилізації та поводження з ТПВ.

Швеція – одна з небагатьох країн, де для опалення житлових будинків використовується спалення відходів. Подача електроенергії і тепла в Стокгольмі на 45 % забезпечена саме переробкою відходів, а в масштабах країни, її частка в енергозабезпеченні досягає 20%. Завдяки цій програмі шведська столиця стала однією з найбільш чистих і зелених столиць світу, хоча в ній розташовано п'ять станцій збору сміття, а також завод по його спаленню. Щоб досягти таких результатів Швеції знадобилося близько 50 років цілеспрямованих реформ комунального сектора. Підприємства з обробки твердих побутових відходів використовують передові очисні технології, їх системи очищення складаються з декількох рівнів. Швеція, як і більшість країн Європейського Союзу, сортує побутові відходи за категоріями а, за порушення цього правила встановлені солідні штрафи.

Уряд Швейцарії у 70-х–80-х роках минулого століття почав впроваджувати ефективну екологічну політику. Ця політика ґрунтувалася на: стабільному державному фінансуванні й активній участі громадськості. Держава запровадила систему екологічного оподаткування. Запроваджена система маркування сміття: окреме викидання білого, зеленого та коричневого скла, електроприборів та домашньої техніки, будівельного сміття, рослинних продуктів та ін. А для тих хто не хоче сортувати відходи, фірми, що вивозять сміття продають спеціальні пакети, куди складається все підряд (1 євро за кілограм). Швейцарія переробляє близько 80% своїх відходів, діє велика кількість сміттєспалювальних заводів, а також фабрик із переробки сміття. Останнім часом навіть стало популярно забирати в сусідніх країн певні види сміття – після переробки вони приносять багато коштів.

Рисунок 3 – Частка спалювання твердих побутових відходів у різних країнах [1]

Чистоту в Швейцарії навели не закони і не підприємливість, а перш за все – екологічне мислення громадян. У Швейцарії целофанові пакети опинилися під забороною у 2013 році.

Повна заборона на використання поліетиленових пакетів діє з 2003 року у Сінгапурі, Бангладеш та ряді штатів Західної Індії.

Китай заборонив виробництво тонких поліетиленових пакетів (до 0,025 мм завтовшки), а також безкоштовне їх розповсюдження у магазинах, супермаркетах і на ринках з 1 червня 2008 року.

На рисунку 3 представлена частка спалювання побутових відходів у різних країнах.

Повна заборона на використання поліетиленових пакетів діє у таких містах США, як Сан-Франциско, Окленд, Санта-Моніка, Портленд, а також у Лос-Аджелесі, у супермаркетах якого споживачу запропонують три упаковки на вибір: поліетиленовий пакет, який біологічно розкладається, паперовий пакет або текстильну багаторазову сумку.

У Німеччині за збір та вторинну переробку поліетиленових пакетів відповідають продавці і розповсюджені, а їх утилізацію – оплачують споживачі.

З 2007 року на багаторазові сумки та екологічно безпечну упаковку почали переходити супермаркети Латвії та Польщі.

Що стосується України, то законопроект, який забороняв виробництво, імпорт і розповсюдження одноразових пластикових пакетів, об'ємом менше 20 літрів і товщиною – менше 0,025 мм був розроблений у 2012 році. Однак з того часу нічого не змінилося.

Одним із напрямків використання твердих побутових відходів є застосування їх в будівництві доріг. В Канаді і США для дорожнього покриття застосовується матеріал «гласфальт», що містить до 70% склобою.

Дивлячись на досвід цих країн, треба поступово запроваджувати подібні технології в переробці та утилізації твердих побутових відходів і налагоджувати співпрацю з ними.

Проаналізувавши основні проблеми утилізації твердих побутових відходів в Україні та розглянувши світовий досвід переробки сміття можна виділити основні заходи по вирішенню даної проблеми:

1. Проведення роз'яснювальних робіт з населенням, пояснювати шкоду від звичайного викидання сміття і користь від його переробки. Формувати екологічну свідомість громадян. Запровадження соціальної реклами, відповідних державних заходів. Змінити своє ставлення – це один із найпростіших кроків, а водночас і глобальна мета.

2. Переглянути українське законодавство, а саме законодавчо обґрунтувати обов'язковість утилізації. Для цього потрібно або створити Закон про сортування відходів, або розширити відповідну статтю Закону «Про відходи», внести зміни до Податкового кодексу.

3. Запровадження штрафів для громадян, котрі не сортують свої відходи і не платять за їхнє сортування.

4. Передавання ініціативи з утилізації сміття приватним підприємцям. Створити для них ідеальні умови ведення бізнесу, заохотити утилізувати відходи як, місцеві, так і міжнародні фірми.

5. Підтримання й допомога втіленню ідей українських вчених стосовно різних способів утилізації або використання сміття. Наприклад, деяким підприємствам з утилізації сміття не так потрібні гроші, як сировина для переробки (батареї, лампи та ін.)

6. Організувати пункти збору особливо небезпечних відходів:

- ✓ залишки масел та масляні фільтри;
- ✓ рештки фарби, клею, лаку та розчинників;

- ✓ лампи денного світла;
- ✓ медичні відходи;
- ✓ хімікати та пестициди;
- ✓ ртутні термометри та інші відходи, що містять ртуть;
- ✓ батарейки та акумулятори.

В умовах, коли держава не справляється з питанням переробки відходів, рушієм змін мають стати громадські організації та проєкти громадян, які мусять усвідомити реальну небезпеку для їхнього життя й здоров'я через неконтрольоване викидання відходів в природне середовище. Привертати увагу до цього питання слід і через ЗМІ, соціальні мережі, міжнародні фонди, акції.

Потрібно нарешті створити механізми роздільного збору сміття, мають бути створені умови для роздільного збору та система стимулювань населення до такого збору. Те що ми сьогодні ніяк не можемо втілити, в Європі стало загальною нормою ще на початку 80-х років минулого століття.

В Україні ж відсутність соціальної реклами та байдужість населення ще більше ускладнює ситуацію.

Для реалізації масштабних екологічних проєктів держава має залучати інвесторів, пропонувати їм дотації та преференції оподаткування. Щоб наблизитися до європейських стандартів, необхідна не лише відповідальність та нові підходи щодо зберігання, переробки та утилізації відходів, а й у певній мірі зміна у свідомості кожного громадянина.

Список використаних джерел

1. Громадська думка про правотворення № 3 (85) 2015 інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі» С. Полтавець, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ, А. Бергелський, мол.наук. співроб НЮБ НБУВ (інфографіка) Проблеми утилізації відходів в Україні с.27-36 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2015/3.pdf>

2. Контрдецентралізація у сфері поводження з побутовими відходами <http://blagoustriy.info/discussions/55/show/>

3. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів Дк 005-96 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tc.nusta.com.ua/dkpk/dgerela/225.htm>

4. Закон України Про відходи [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр>

5. О. В. Ходарев, Переробка твердих побутових відходів як фактор економічного розвитку України [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=1353>

6. Жуховицкий В.Б. Утилизация твердых бытовых отходов / В.Б. Жуховицкий, В.Я. Меллер, А.Н. Тугов. – Днепропетровск: «Свидлер А.Л.», 2011. – 546 с.

7. Абалкина И. А. Проблемы борьбы с городскими и промышленными отходами в США: обзор / И.А. Абалкина // Экология и проблемы большого города. – М.: РАН ИНИОН, 1992. – с.27-49.

8. Гринин А. С. Промышленные и бытовые отходы: хранение, утилизация, переработка / А.С. Гринин, В.Н. Новиков. – М.: ФАИР-Пресс, 2002. – 336 с.

9. Екологічне право: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана. - Х.: Право, 2013. - 432 с.

10. Економічна правда [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://ecoclubua.com/2010/09/ukrajina-v-smitti-pobutovi-vidhody/>

11. Электронный журнал энергосервисной компании «Экологические системы» №11, ноябрь 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://journal.esco.co.ua/2007_11/art53.htm

12. Інформаційний інтернет-журнал Цікаві факти [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://cikavi-faktu.pp.ua/180-termni-rozkladannya-smttya.html>

13. Теоретичні аспекти сталого розвитку: функціональний, галузевий і регіональний вектори: монографія / С.М. Шкарлет та ін. Розділ 3. Еколого-економічний концепт сталого розвитку України / Ж.В. Дерій, Н.В. Лисенко Економіко-екологічні проблеми функціонування регіонального транспорту. –К.: Кондор-Видавництво, 2015. – 316 с. – С. 243-250.

14. Лисенко І.В. Роль енергозберігаючих технологій у забезпеченні економічної безпеки України / І.В. Лисенко, Н.В. Лисенко // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 3 (3). – С. 59-66.

Іванова Н.В.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДТРИМКА ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Інфраструктурні галузі у ХХІ ст. отримали стрімкий розвиток у всьому світовому економічному просторі, що обумовлено переходом до постіндустріального суспільства, зростанням значення інформаційної компоненти у економічній діяльності, появою нових галузей. В індустріальну епоху до виробничої інфраструктури відносили транспорт, енергопостачання, міські комунікації. На сьогодні коло складових значно розширене за рахунок телекомунікацій, комплексного логістичного обслуговування, інтеграції з митною діяльністю тощо. Також слід зазначити, що у науковому просторі все частіше піднімається дискусія стосовно недоречності поділу на виробничу та соціальну інфраструктуру, оскільки зазначені галузі вже давно надають послуги нарівні підприємницьким структурам і громадському сектору.

Сьогоднішній стан об'єктів інфраструктурного комплексу України є кризовим не тільки відносно рівня зношування. У результаті порушення положень економічних законів, які регулюють процеси простого та розширеного відтворення основних виробничих фондів, технічна складова інфраструктурного потенціалу повністю спрацьована як фізично, так і морально. База, створена ще за радянських часів, наразі може стати причиною втрати стійкості інфраструктурної системи. Основні засоби транспорту, зв'язку, енергопостачання, складського господарства, які є одними з найбільш фондоемних галузей господарства, потребують для модернізації значних довгострокових інвестицій. З метою забезпечення безперебійного функціонування інфраструктурного сектору та забезпечення належного рівня регіональної та національної безпеки необхідно залучити в галузь значні кошти. Проте можливості держави тут обмежені, а власні ресурси підприємств вичерпані.

Іншою вагомою причиною кризового стану є те, що ринкові механізми дотепер не стали основним регулятором. За принципами свого функціонування інфраструктурні галузі часто не відповідають

ринковим законам організації, оскільки характерні для деяких сегментів ринку інфраструктурних послуг природні монополії унеможливають конкуренцію. Механізми конкуренції та самоорганізації інфраструктурної системи часто не спрацьовують, а держава ще не виробила ефективних методів регулювання. Зберігається монополія у потенційно конкурентних сегментах перевезень на залізничному транспорті, митних послуг, обслуговуванні дорожньої інфраструктури. Це призводить до незадовільних результатів підприємницької діяльності, неспроможності забезпечити оновлення власного рухомого складу та відтворення застарілої техніки на паритетних з державою і приватними інвесторами засадах.

Третім вагомим фактором погіршення адаптивних можливостей вітчизняної інфраструктурної системи є світові тенденції. Розвиток товарних ринків, зростання мобільності населення, глобалізаційні процеси та євроінтеграційний вибір України обумовлюють наявність певних вимог до просторово-структурних характеристик інфраструктурних утворень. На сьогодні державна політика у цьому питанні демонструє певні зрушення у напрямку модернізації, проте у повній мірі, що є очевидним, не відповідає цим викликам. І одним із головних напрямів, який потребує активного розвитку та підтримки з боку держави, є конкурентні переваги транспортно-дорожнього комплексу України у частині обслуговування транзитних вантажопотоків. Інвестуючи в розвиток інфраструктури, Україна може стати центральним європейським транзитним хабом.

Корелюючи вищезазначене з властивостями інфраструктури як економічної категорії та світовими тенденціями глобалізації і регіоналізації, окреслимо наступні концептуальні положення інфраструктурних трансформацій регіонального простору:

- регіональна виробнича інфраструктура виступає як цілісна відкрита система та одночасно підсистема у складі господарського комплексу країни і глобального економічного простору;

- інфраструктурні трансформації покликані підтримати відкритість економіки регіону та забезпечити раціоналізацію його участі у міжрегіональній взаємодії;

- одним з головних орієнтирів структурних трансформацій та зміни міжгалузевих пропорцій у інфраструктурному обслуговуванні регіонів є обраний євроінтеграційний вектор України;

- стратегічним пріоритетом виступає гармонізація векторів і тенденцій регіонального та інфраструктурного розвитку;

- реформування інфраструктурного забезпечення регіональних потреб можливо за умов адаптації локальних систем виробничої інфраструктури до місця та ролі регіону у світовому поділі праці;
- забезпечення відповідності інфраструктурних технологій принципам інноваційності та прогресивності розробок і науково-технічних досягнень п'ятого рівня технологічного укладу;
- пріоритетне посилення та гармонізація міжсекторальної взаємодії у регіональній інфраструктурі, розгляд останньої не у вигляді сукупності галузей, а у формі інтегративного утворення;
- трансформаційні перетворення регіонального простору базуються на реалізації регіональної потоково-мережевої схеми з імплантацією логістичних компетенцій у систему виробничої інфраструктури.

Основні параметри логістичних трансформації виробничої інфраструктури, обумовлені формуванням нової парадигми регіонального розвитку, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Параметри та напрям логістичних трансформацій

Параметр трансформаційного процесу	Характеристики модернізованої системи виробничої інфраструктури
Форма	повного циклу, переважна кількість 3PL та поява 4PL-операторів
Вид потоку	мультиелементний – матеріальний потік, інформаційний супровід, фінансове забезпечення
Структура	поліструктурні утворення (інфраструктурна система продукує послуги, які відносяться до різних галузей, може мати різні організаційні форми)
Характер впливу, взаємодії	Мультиплікативний (виробниче обслуговування охоплює всі види економічної діяльності та весь цикл створення доданої вартості), поява синергічного ефекту
Рівень прояву	від мікрорівня до макрорівня, інтеграція у європейську інфраструктурну мережу
Тип організації	гнучкі, адаптивні мережеві структури
Стадія життєвого циклу	пожвавлення, розвиток
Технологічність	інноваційного характеру

Джерело: складено автором на основі [1]

На сьогодні пріоритетним завданням модернізації виробничої інфраструктури, на наш погляд, є забезпечення узгодженого розвитку з регіональним економічним простором. Не зважаючи на те, що світовий досвід демонструє беззаперечні переваги і можливості випереджального інфраструктурного розвитку та його визначальний вплив на регіональний (особливо для інформаційної, транзитної, туристичної інфраструктури), вітчизняні реалії потребують перегляду даної тези.

Необхідність трансформацій у системі виробничої інфраструктури очевидна, проте вибір конкретної моделі та інструментів має здійснюватись з урахуванням детального аналізу передумов і тенденцій, характерних саме для даного економічного простору. Передумови модернізаційного процесу у сукупності свого впливу утворюють стимули, рушійні сили, джерела та обмеження перетворень на регіональному рівні. Нами виділено чотири групи факторів, які обумовлюють реалізацію модернізації виробничої інфраструктури: макроекономічні фактори, глобалізаційні тенденції, інституціональні та соціальні фактори [2].

Традиційна структуризація інфраструктурного комплексу передбачає поділ на сектори з притаманними функціями. Окремі організації у межах однієї території об'єднуються у галузі згідно своєї спеціалізації, кожна секторальна складова при цьому орієнтована, у першу чергу, на удосконалення своєї функції. Трансформація соціально-економічної системи насамперед передбачає зміну її інституціональної архітекτονіки. Тому ми вважаємо, що формальна структура організації регіонального інфраструктурного простору виступає стримуючим фактором при удосконаленні взаємодії функціональних галузей на основі інтеграційних процесів.

Основним напрямом модернізації регіональних систем виробничої інфраструктури, на наш погляд, має бути трансформація регіонального інфраструктурного простору на основі принципу інтеграції.

Інтеграційний вектор розвитку інфраструктурного простору регіону представлений процесом формування спеціалізованих утворень у системі інфраструктурного забезпечення міжгалузевої та міжтериторіальної взаємодії з подальшим формуванням специфічних зв'язків з метою набуття конкурентних переваг регіону у світовому економічному просторі, у тому числі, задля підвищення ефективно-

сті функціонування підсистем регіональної економіки в цілому. Інтеграція, як процес, представляє собою взаємодію або взаємне зближення і проникнення елементів та структур підсистем організаційно-секторального (локального), місцевого, регіонального, національного та глобального рівнів (таблиця 2).

Об'єднання організаційних зусиль на регіональному рівні посилює специфічні та неспецифічні характеристики інфраструктури, підвищує ефективність функціоналу, сприяє зростанню конкурентоспроможності регіональної економічної системи завдяки покращенню її спроможності входження у європейський простір. Позитивним ефектом інтеграційних процесів у інфраструктурній галузі також очікується поява нових, більш конкурентоспроможних учасників ринку, оскільки інтеграція спрямована на об'єднання або зближення організацій, що забезпечує досягнення синергічного ефекту. Процес інфраструктурної інтеграції, таким чином, полягає у концентрації та об'єднанні інфраструктурних функціоналів за рахунок розвитку різних форм і способів територіально-економічної взаємодії суб'єктів інфраструктурного обслуговування, що забезпечує на всіх рівнях реалізацію основних функцій економічного простору, формування валового продукту та підтримку цілісності соціально-економічних систем.

Інтеграційні утворення у сфері інфраструктурного обслуговування, в залежності від форми взаємодії, реалізують наступні завдання:

- операційної ефективності – досягнення синергічного ефекту при реалізації функцій інфраструктурного обслуговування;
- інноваційного розвитку – організації інтегруються з метою спільної розробки та реалізації інноваційної діяльності у сфері інфраструктурного забезпечення;
- ринкового успіху – новостворене інтегроване утворення дозволяє об'єднаним організаціям більш ефективно освоювати нові ринки або конкурувати на існуючих;
- інвестиційних можливостей – у результаті об'єднання організації стають більш стійкими (а отже – інвестиційно привабливими), що покращує можливості виходу на ринок капіталовкладень;

Таблиця 2

Рівні інтеграції інфраструктурних систем

Рівень інтеграції	Характеристика	Тип інфраструктурної інтеграції	Форми інтегрованих утворень	Мета об'єднання
1	2	3	4	5
Організаційно-секторальний рівень	Функціональна та інформаційна взаємодія між організаціями однієї галузі	Локальна інфраструктурна інтегрована система	Асоціації, монополістичні об'єднання, корпоративні об'єднання тощо	Використання ефекту масштабу або досягнення синергійного ефекту. Розвиток нових, розширення існуючих економічних зв'язків (виробнича інтеграція)
Галузевий (секторальний) рівень	Інтеграція підприємств та організацій різних інфраструктурних галузей		Логістична платформа, транспортно-логістичний центр (ТЛЦ), інфраструктурні вузли, логістичний хаб	Ефекти концентрації, спеціалізації, комбінування, комплексності інфраструктурних послуг. Формування горизонтально-інтегрованих структур

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Регіональний рівень	Інтеграція локальних інфраструктурних систем з партнерською участю підприємств інших галузей	Регіональна інфраструктурна інтегрована система	Регіональна інфраструктурна мережа, кластер, індустріальний парк, технопарк, відновлювальні джерела енергії	Спільне вирішення питань раціонального розміщення продуктивних сил, поглиблення спеціалізації та кооперації. Інноваційний розвиток. Об'єднання операційного, банківського та інтелектуального капіталу
Національний рівень	Взаємодія та конвергенція регіональних інфраструктурних систем	Інфраструктурна інтегрована макросистема	Національна інфраструктурна мережа, «інтелектуальні» мережі	Розвиток кооперації, забезпечення просторово-економічних зв'язків та міжрегіональної взаємодії.
Міжнародний рівень	Конвергенція національних інфраструктурних мереж різних держав	Глобальна інфраструктурна інтегрована система	Транснаціональні компанії, міжнародні транспортні коридори, міжнародні співтовариства, стратегічні альянси, центри хмарних сервісів	Зближення національних економік та узгоджена міждержавна взаємодія на основі інституціональної гармонізації. Забезпечення формування валового світового продукту та реалізації зовнішньоторгового обороту

– формування конкурентних переваг – інтеграція дозволяє інфраструктурним організаціям отримати вищу конкурентоздатність з огляду на масштаби капіталізації інтегрованого утворення, зниження внутрішніх витрат, упорядкування технологічних та інших відносин тощо.

Забезпечення стійкості та модернізація інфраструктурного комплексу України у сучасну, інтегровану до європейської, логістичну мережу потребує значних капіталовкладень. Проте інвестиційна діяльність у даному напрямі має певні проблеми. Як зазначає вчений Л.С. Бляхман, «інфраструктура, як свідчить світовий досвід, окупує поточні витрати, проте не інвестиції» [3]. Зважаючи на суспільний характер інфраструктурного сектору, критерієм підвищення його ефективності виступає не зростання обсягів виробництва та споживання послуг, а підвищення продуктивності у споживачів, покращення екологічного фактору, інтенсифікація регіонального розвитку тощо.

Так, у 2012 р. (цей та попередній рік відзначилися найзначнішими *капіталовкладеннями* у інфраструктуру у зв'язку з підготовкою до Євро-2012) підприємствами транспортно-дорожнього комплексу України освоєно капітальних інвестицій на суму 24,4 млрд грн, з яких частка власних коштів підприємств становила 33%, а питома вага кредитних ресурсів перевищила 50%. При цьому щорічна потреба у капітальних вкладеннях тільки залізничної галузі становить понад 33,6 млрд грн, портової галузі – 25 млрд грн. Загальна потреба залізничної галузі в інвестиціях на оновлення основних фондів на найближчі 5 років оцінюється в сумі 175-200 млрд грн. [4, с. 10]. За оцінками фахівців, необхідним рівнем інвестицій у підтримку дорожньої галузі вважається 4% від ВВП. Наприклад, Фінляндія виділяє 3,9% ВВП, а Україна навіть у 2012 році витратила всього 1,1% ВВП [5].

На сьогодні світовий досвід підтвердив ефективність таких основних інструментів фінансування розвитку інфраструктурного сектору.

1. Застосування механізмів державно-приватного партнерства (ДПП). Проте цей підхід не набув поширення в Україні внаслідок недосконалості нормативно-правової бази, відсутності належних гарантій прав інвесторів та значного рівня корупції, при якому унеможлиблюється транспарентність конкурсних засад участі, а сам доступ до партнерства у ДПП інколи є занадто «витратним» для підприємницького сектору.

2. Поширення механізму інфраструктурних облігацій у світовій практиці інвестування розвитку інфраструктурних галузей (США, Австралії, Індії, деяких країнах Європи) обумовлено такими особливостями, як: цільове використання коштів, наявність «консервативних» інвесторів (пенсійні фонди, страхові компанії), державне забезпечення гарантій, довгостроковий термін обігу (15-25 років, залежно від проекту та терміну його окупності).

3. Реалізація принципу «користувач платить». Оскільки інфраструктурні галузі, в основному, є предметом турботи держави, яка часто відчуває нестачу коштів, то у всьому світі наразі є актуальним питання перенесення витрат, пов'язаних із утриманням та фінансуванням розвитку інфраструктурних об'єктів з платників податків на споживачів відповідних послуг. Причому розвиток даного напрямку може відбуватись двома шляхами. По-перше, збільшення обсягів будівництва платних інфраструктурних об'єктів, при реалізації чого важливу роль відіграє механізм ціноутворення. По-друге, інвестиційні кошти можуть надходити у вигляді спеціальних відрахувань та зборів підприємств або штрафів за порушення умов користування інфраструктурними об'єктами.

4. Проектне фінансування, що є формою інвестиційного кредитування, при якому значна частина повернення позикових коштів здійснюється за рахунок грошового потоку, генерованого самим проектом.

Зазначені вище особливості інфраструктурного сектору обумовлюють ускладнення у залученні приватних інвестицій, тому стимулюючу роль повинна взяти на себе держава. Проте інфраструктура в нинішніх умовах не може бути ані державною, ані приватною; оптимальним варіантом є сполучення державної власності, приватного управління у частині створення та функціонування інфраструктури протягом всього життєвого циклу та суспільного контролю з боку споживачів на основі пайової участі [1].

Важливо створити реальні умови для залучення приватних інвестицій до розвитку інфраструктурного комплексу в Україні та практичної реалізації механізмів державно-приватного партнерства, зокрема концесій. Так, згідно Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013-2018 рр., загальний прогностичний обсяг фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автодоріг на весь період становить 214 млрд грн, у тому числі 20 млрд грн (9%) коштів приватних інвесторів. Сьогодні приватний інвестор в

Україні взагалі не задіяний в сфері дорожнього будівництва, хоч це доволі успішна і поширена європейська та світова практика.

В узагальненому вигляді можна свідчити про те, що світова економічна система характеризується наявністю локалізованих територіально, проте повсюдно поширеними різновекторними процесами інтеграції та концентрації. Сучасні тенденції обумовлюють доцільність застосування мережевого підходу до реалізації трансформації інфраструктурного простору н принципах інтеграції. Мережеві форми організації економічних систем наразі не характеризуються виключною новизною, проте демонструють доцільність та ефективність в умовах глобалізаційних викликів. Мережевий характер інституціональної архітекτονіки сучасних господарських систем обумовлює необхідність переходу до принципово нових основ їх функціонування. Провідну роль відіграють такі ресурси, як компетенції та інформація, а при формуванні структур управління мережевими утвореннями принципи ієрархічності та керованості заміщуються взаємодією та співробітництвом. Базисом менеджменту при цьому є не функціональна спеціалізація, а інтеграційні процеси суб'єктів управління.

Список використаних джерел:

1. Гронська Н.С. Організованість логістичних трансформацій у життєвому просторі економічного середовища/ Н.С. Гронська// Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Логістика. – 2007. – №594. – С. 54-63

2. Іванова Н.В. Методологічні аспекти формування передумов модернізації виробничої інфраструктури [Електронний ресурс]/ Н.В. Іванова// Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання, 2015. – №6. – С. 543-549. – Режим доступу до журн. <http://global-national.in.ua/issue-6-2015>

3. Бляхман Л.С. Инфраструктура – ключевой и ограниченно рыночный сектор современной экономики/ Л.С. Бляхман. – Проблемы современной экономики, 2013. – №2(46). – С. 9-18

4. Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України. – К.: НІСД, 2014. – 60 с.

5. Дорожний вопрос: варианты решения проблемы [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cfts.org.ua/articles/dorozhnyu_vopros_varianty_resheniya_problemy_460/

Кичко І.І.,

д. е. н., професор,

Зеленяк І.М.,

студент магістратури

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ

Нині ми живемо у дуже динамічний час. Змінюються не тільки технології, а й способи та підходи до визначення суті різних економічних процесів та категорій. Це стосується також такої важливої економічної категорії як мотивація. Актуальність дослідження мотивації полягає у тому, що на сучасного працівника суттєвий вплив здійснюють заробітна плата, премії, грошові винагороди тощо. При досягненні певного рівня матеріального добробуту активізуються методи нематеріальної мотивації. Особливо результативним у цьому контексті стає поєднання матеріальної та нематеріальної мотивації.

Постає об'єктивна необхідність наукового обґрунтування системи мотивації праці персоналу підприємств, яка б могла у процесі дії важелів і стимулів підвищити зацікавленість працівників продуктивно і якісно працювати.

Вивченням проблеми мотивації персоналу є предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Значний вклад у розвиток уявлення про еволюцію видів, методів і механізмів системи мотивації внесли праці зарубіжних вчених, таких як С.Адамс, Р.Аркрайт, Ч.Баббедж, Д.Бодді, Б.Вайнер, Ф.Герцберг, К.Левін, Ф.Лютенс, А.Маслоу, М.Мескон, А.Сміт Ф.Тейлор, Д.Уатт та ін. Серед вітчизняних вчених проблемами управління персоналом та його мотивації займаються Д.Богиня, Г.Дмитренко, А.Колот та ін.

Незважаючи на великий інтерес дослідників до проблематики мотивації персоналу, потребують уточнення та коректування підходи до управління мотиваційним процесом.

Простежуючи взаємозв'язок між підходами до управління персоналом управління мотивацією, варто зазначити, що нині в Україні існують три основні підходи до управління персоналом: економічний, органічний і гуманістичний, які полягають в оці-

нюванні ролі людини в організації й розумінні природи організації. Стосовно підходів до управління мотивацією, то до зазначених вище підходів варто ще додати системний і стратегічний (Таблиця 1).

Таблиця 1 – Підходи до мотивації персоналу організації

Підходи до мотивації	Домінуючі чинники	Результати використання
Економічний	Підвищення заробітної плати, виплата премій	Підвищення працездатності та збільшення можливостей задоволення особистих потреб
Органічний	Взаємодія керівництва і працівників	Покращення взаємовідносин у колективі
Гуманістичний	Нематеріальне стимулювання: забезпечення культурного відпочинку	Панування сприятливої атмосфери, а також взаємної довіри один до одного
Стратегічний	Просування по кар'єрній сходінці	Самоствердження в очах інших, а також підвищення самооцінки
Системний	Використання як матеріальної, так і нематеріальної мотивації	Підвищення продуктивності праці

У цьому контексті варто зазначити, що сучасні підходи до мотивації формувалися під впливом основних теоретичних праць Ф. Тейлора – автора теорії наукового управління. Він розглядав мотиваційну основу виключно з точки зору економічної раціональності. Тейлор вважав, що мотиваційною силою, на яку реагує працівник, є виключно економічні стимули. Недоліком даної концепції є ігнорування інших потреб і мотивів працівників та цілковите зосередження лише на роботі, без урахування соціальних аспектів людської поведінки.

Використовуючи різні підходи до мотивації потрібно з метою підвищення ефективності результатів як окремого працівника, так і організації в цілому поєднати раціональне зерно цих підходів та досвід інших країн. За кордоном проблему мотивації персоналу розуміють набагато ширше, ніж в Україні (Таблиця 2).

Таблиця 2 – Перспективи застосування елементів зарубіжного досвіду у процесі мотивації працівників

Зарубіжний досвід мотивації персоналу	Перспективи адаптації до українського досвіду
Японія. Система довічного найму; неформальні міжособистісні стосунки співробітників; колективізм у роботі; корпоративна філософія; трудова мораль	Використання принципу колективізму сприятиме запобіганню плинності кадрів.
Германія. Модель мотивації праці виходить з того, що в її центрі перебуває людина зі своїми інтересами, яка знає свою відповідальність перед суспільством.	Доцільно перейняти досвід у відповідальному ставленні до праці.
Швеція. Дієва соціальна політика, скорочення майнової нерівності за рахунок перерозподільних відносин. Дотримання принципу рівної оплати за рівну працю, незалежно від наслідків господарської діяльності підприємства.	Принцип рівної оплати за рівну працю

В Україні домінуючим елементом мотивації прийнято вважати матеріальну її складову. Звичайно, питання про зарплату повиненно стояти на першому місці, але крім фінансової сторони, помітна роль відводиться нематеріальним способам мотивації.

Для українських компаній сьогодні можна запропонувати систему мотивації праці, яка має базуватись на поєднанні елементів матеріальної та нематеріальної мотивації, зокрема: виплата премії, підвищення заробітної плати, пільги; оприлюднення рейтингів працівників за результатами роботи; забезпечення лікування та профілактики за кошти підприємства (Таблиця 3).

Таблиця 3 – Елементи та дієвість моральної та матеріальної системи мотивації робітників

Мотивація праці			
моральна		матеріальна	
елементи	дієвість впровадження	елементи	дієвість впровадження
нагородження грамотами за високі досягнення	відчуття значущості у колективі	покращення умов праці	створення сприятливої атмосфери
оприлюднення рейтингів працівників за результатами роботи	стимулює підвищення якості індивідуальної та колективної праці	забезпечення лікування та профілактики за кошти підприємства	впевненість у майбутньому та відчуття захищеності
занесення подяки до трудової книги робітника	слугує однією із переваг при працевлаштуванні	страхування робітника	відчуття захищеності, впевненість у майбутньому
дошки пошани робітників які досягли високих результатів у роботі	кращих працівників колеги будуть знати в обличчя	виплата премії, підвищення заробітної плати, пільги	додатковий стимул до покращення роботи
		участь в акціонерному капіталі підприємства	можливість додаткових доходів

Загальні напрями моральної та матеріальної мотивації персоналу можуть застосовуватись, виходячи із оцінки результатів діяльності працівників щомісячно, щоквартально або щорічно, а також можуть змінюватись в залежності від галузі діяльності підприємства, побажань керівників та працівників.

На кожному підприємстві, в будь-якій організації, або навіть у суспільстві у кожної людини різні пріоритети та потреби. Тому виникає необхідність розглядання матеріальної та нематеріальної мотивації, залежно від того який із видів мотивації буде для працівника більш ефективним для підвищення його показників праці.

Основним матеріальним стимулом до праці є заробітна плата. Правильна організація заробітної плати має відповідати певним умовам: залежати від якості й величини трудового внеску, умов праці та специфічних особливостей діяльності підприємства, ефективності виробництва; забезпечувати випереджаючі темпи зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної плати [1, с.65].

Сьогодні заробітна плата не виконує належним чином свої основні функції щодо організації управління персоналом. У сучасного робітника відсутні необхідні ресурси для задоволення широкого кола потреб. Гостро стоїть проблема відновлення стимулюючої функції заробітної плати, адже її рівень на українських підприємствах є вкрай низьким, що провокує руйнування внутрішніх мотиваційних установок робітників [1].

При впровадженні напрямів нематеріальної винагороди працівників слід приділити увагу цілому комплексу статусних, трудових та моральних мотивів. Ефективна система морального стимулювання є складовою частиною організаційної культури. Нематеріальна мотивація спонукає працівників до досягнення кращих результатів у довгостроковій перспективі, дозволяє їм максимально розкрити і реалізувати свій трудовий потенціал [2].

Як правило, в процесі найму персоналу на підприємствах звертають увагу, перш за все, на компетентність кандидатів, не аналізуючи при цьому рівень їх внутрішньої мотивації, що пов'язаний зі ставленням людини до роботи. При цьому, саме ставлення до своєї діяльності визначає мотивацію працівника, яка у свою чергу впливає на його прагнення до навчання, професійного розвитку, а також до якісної роботи [3].

Для створення ефективної системи мотивації важливим є розроблення мотиваційних програм. З цією метою доцільно вивчати потреби та мотиви працівників, залучати персонал до розробки цих програм, приділяти увагу досягненню колективних завдань. Також для ефективного управління мотиваційною системою необхідний мотиваційний моніторинг, який полягає у постійному спостереженні і контролі стану мотивації трудової діяльності, задоволення потреб працюючих з метою його оперативної діагностики і оцінки в динаміці [4].

Особисті потреби, їх формування та задоволення мають бути основою мотиваційного моніторингу та мотиваційного механі-

зму. Розуміння потреб пов'язується із суб'єктивним бажанням споживачів, станом їхнього незадоволення.

Система мотивації працівників може змінюватись залежно від форми власності, сфери діяльності. Прийнято вважати, що вона може включати: підвищення заробітної плати, преміювання, складові соціальної політики, створення сприятливих умов праці, оголошення різноманітних подяк, створення сприятливого соціально – психологічного клімату, корпоративну культуру, надання самостійності в роботі, підтримання статусу працівника на належному рівні тощо.

Відповідно до вищесказаного можна виокремити такі напрями удосконалення системи мотивації:

1) раціоналізація режимів праці та відпочинку; покращення умов праці (покращення організації праці на робочих місцях; ліквідація порушень трудової дисципліни; скорочення плинності кадрів, створення стабільних трудових колективів; ріст кваліфікації кадрів);

2) приділення уваги статусній мотивації; можливість посадового росту, організація планування кар'єри;

3) створення сприятливого соціально-психологічного клімату;

4) поєднання заходів соціальної політики та системи стимулів;

5) розроблення корпоративної культури.

Раціоналізація режимів праці та відпочинку передбачає запровадження нових, прогресивних графіків роботи тощо. Покращення умов праці та її організації на підприємстві можливе в разі розширення функцій працівників. Оскільки умови праці є одночасно і потребою, і мотивом, то вони безпосередньо впливають на якість праці.

Стимули кар'єрного росту також суттєво підвищують рівень мотивації, зокрема, розширення повноважень та можливість самостійно приймати рішення; повна реалізація творчого потенціалу; постійне підвищення по службі; обрання до керівних органів управління. Підвищення рівня кваліфікації кадрів безпосередньо пов'язаний з можливістю кар'єрного росту та плануванням кар'єри.

Створення сприятливого психологічного клімату в колективі полягає у створенні оптимальних умов праці серед працівників. Це в свою чергу сприяє уникненню непорозумінь, напруженості як всередині колективу, так і між різними рівнями управління.

Соціальну політику підприємства слід розглядати в якості мотиваційного ресурсу управління, важливого чинника підвищення продуктивності праці працюючих. Навіть саме визначення соціальної політики можна дати, опираючись на продуктивність праці. Можна стверджувати, що соціальна політика – це соціальна система підприємства, яка вміщує заходи соціального спрямування (соціального захисту, соціального партнерства, соціальної відповідальності бізнесу), забезпечення необхідних умов праці, продуктивності працюючих за рахунок адекватності оплати їхньої праці, розвитку і використання творчої ініціативи, підвищення загальноосвітнього рівня та професійного зростання тощо.

Серед додаткових соціальних важелів, які застосовуються фірмами, ще мають місце соціальні пакети, зокрема: безкоштовне користування дошкільними закладами; безкоштовне харчування на роботі; безкоштовне медичне обслуговування; оплата підприємством транспортних витрат працівника; безкоштовне користування спортивним знаряддям та будівлями; підвищення кваліфікації за рахунок підприємства; стимулювання співробітників, які не палять тощо. Ці важелі не мають системного характеру, досить рідко застосовуються у практиці функціонування суб'єктів господарювання.

Необхідно приділяти увагу пропаганді корпоративної культури, її вдосконаленню та оновленню. Формуючи корпоративну культуру працівників, необхідно орієнтуватися на основні аспекти моральної поведінки та ціннісні орієнтації, а саме: розуміння кожним працівником місії управління, підтримання духу новаторства тощо

Отже, головною метою управління мотивацією на підприємстві полягає в тому, щоб мотиваційні цілі кожного з працівників співпадали з інтересами фірми і вели в кінцевому результаті до збільшення прибутку підприємства та підвищення добробуту працюючих. Добре спланована система мотивації дозволяє суттєво підвищувати ефективність роботи персоналу, збільшувати об'єми продажу, покращувати виробничий процес та обслуговування клієнтів, без особливо великих матеріальних затрат з боку компанії [5]. Для того, щоб отримати максимальну віддачу від застосування методів мотивації та підвищити рівень продуктивності праці необхідно використовувати їх у комплексі.

Список використаних джерел

1. Гриньова В.М. Управління соціальним розвитком промислових підприємств / В. М. Гриньова, М. М. Новікова, М. В. Боровик. – Х.: ХНЕУ, 2011. – 160 с.

2. Лизньова А.Ю., Чупріна В.В. Управління мотивацією персоналу на підприємстві / А.Ю. Лизньова, В.В. Чупріна // Экономика и менеджмент-2013: перспективы интеграции и инновационного развития – режим доступу: http://www.confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom4/34_Lyznova.htm

3. Сардак О.В. Сучасні кадрові інструменти управління як засіб формування високої внутрішньої мотивації персоналу підприємств / О.В. Сардак // Экономические науки – режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58837.doc.htm

4. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навч. посіб. / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 1998. – 224 с.

5. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М. : Дело, 1998. – 799 с. 5. Колот А. М. Мотивація персоналу : підручник / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2002. – 345 с.

Корогод І.В., аспірант
Чернігівський національний технологічний університет
м. Чернігів, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ МАЛОГО БІЗНЕСУ НА СТРУКТУРНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Трансформаційні процеси, які відбуваються наразі в Україні спрямовані на забезпечення сталого розвитку, подолання суспільних кризових явищ, задіяння чинників та важелів спрямованих на підвищення рівня і якості життя населення, а також створення якісно нових умов, через децентралізацію владних повноважень, для збалансованого розвитку територіальних громад та міжрегіональної кооперації в єдиному економічному просторі України.

Велика роль у модернізації регіональної економіки нині відводиться малому бізнесу, який є важливим чинником модернізації продуктивних сил, їх структурної перебудови, передусім через вирішення проблем безробіття, насичення внутрішнього ринку товарами і послугами, активізації інноваційних процесів у регіональних господарських системах задля отримання конкурентних переваг на зовнішніх ринках.

Основними принципами діяльності малого бізнесу у напрямі структурної модернізації регіональної економіки мають стати: інноваційність, ресурсозбереження, екологічність, активізація інтелектуального потенціалу, орієнтація на новий 5 та 6 технологічні уклади виробництва.

Проблемам функціонування малого бізнесу та їх вплив на структуру модернізації регіональної економіки, дослідженню перспектив подальшого розвитку сфери малого бізнесу присвячено наукові праці таких вчених як О.І. Амоші, Б.В. Буркинського, З.С. Варналія, В.М. Геєця, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишина, М.І.Долішнього, С.І. Дорогунцова, О.П. Дудкіної, В.І. Захарченка, М.О. Кизима, М.І. Мельник, В.І. Мердешева, О.В. Мироненка, В.М. Оніщенко, Т.В. Пеппи, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченка.

Здійснивши свій геополітичний вибір в напрямку асоціації з країнами Європейського союзу, Україна взяла на себе зобов'язання щодо поліпшення умов ведення бізнесу і наближення до європейських стандартів у сфері розвитку та підтримки малого

підприємництва через інкорпорацію принципів Акту з питань малого бізнесу для Європи.

За даними Державної служби статистики України, у 2014 році в Україні нараховувалося 341 тис. суб'єктів господарювання – юридичних осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції). При цьому великі підприємства становили лише 0,1% всіх підприємств, середні – 4,7%, малі - 95,2% з них мікропідприємства становили 85,9%. (рис. 1).

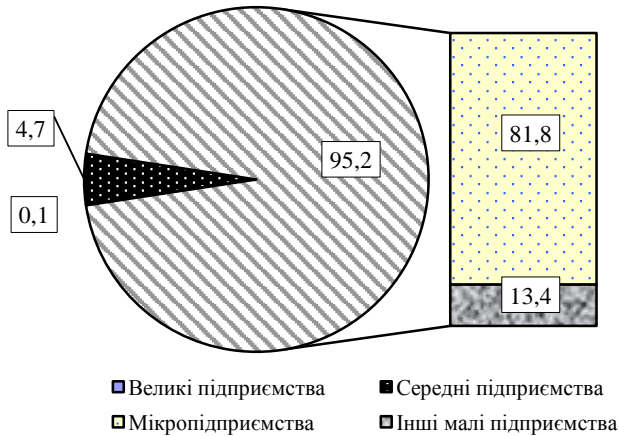

Рис. 1. Розподіл підприємств за розміром у 2014 році, %

Тому рівень розвитку і якісні характеристики малих підприємств є визначальним чинником економічного розвитку та критично важливими для забезпечення соціальної стабільності.

Малі підприємства розподілені нерівномірно за різними видами економічної діяльності. Зокрема, домінують підприємства торгівлі, яких нараховується майже 91 тис. одиниць, тоді як наданням освітніх, медичних, консалтингових, інноваційних та інших послуг - значно менше (рис. 2).

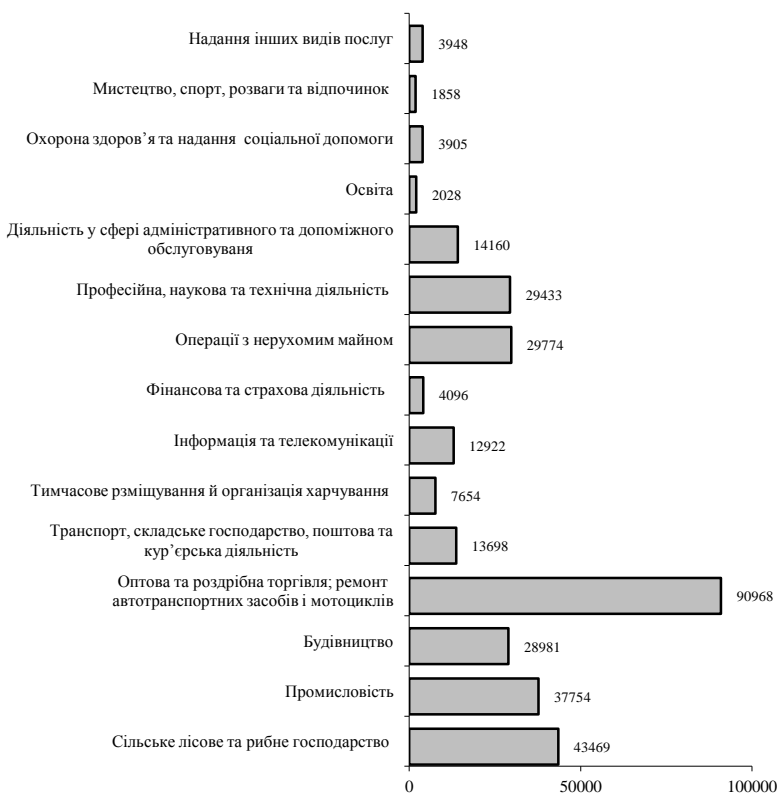

Рис. 2. Розподіл малих підприємств за видами економічної діяльності у 2014 році, одиниць

Кризові тенденції 2014 року негативно відобразилась на показниках зайнятості у сфері підприємництва. Так, на малих підприємствах було зайнято 1,7 млн. осіб, з них на мікропідприємствах – 0,7 млн. осіб.

Водночас, обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2014 році незначно зріс: у малих підприємств зріс до 694,4 млрд. грн. (17,2 % відповідно), з них у мікропідприємств – до 229,1 млрд. грн. (5,7 % відповідно). Пріоритетними сферами діяльності суб'єктів малого підприємництва залишаються торгівля та сфера послуг, які сумарно складають більше 52% від загального обсягу реалізо-

ваної продукції. Значно меншими є показники промисловості (11,7%), сільського господарства (9,4%) та будівництва (6,8%).

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств і організацій. Зовсім незначними є кредити банків та інші позики.

Зазначене дозволяє стверджувати, що подальший розвиток сфери малого бізнесу України на засадах конкурентоспроможності є ефективною складовою функціонування відкритої моделі економіки, а тому вимагає комплексного підходу до аналізу основних показників діяльності суб'єктів підприємництва. Наразі великого поширення набули рейтингові оцінки позицій функціонування суб'єктів малого бізнесу, а також підприємницького потенціалу певного регіону та України загалом.

Метою оцінки впливу суб'єктів малого бізнесу на структурну модернізацію окремого регіону є глибокий аналіз функціонування регіональної господарської системи в умовах посилення процесів інтеграції, виявлення конкурентних переваг, пріоритетних сфер економічної діяльності, котрі здатні забезпечити вагомий приріст валового внутрішнього продукту та експортних можливостей територій. Зараз в Україні не існує загальноприйнятої методики міжрегіонального зіставлення рівня розвитку малого бізнесу, у більшості випадків при оцінці його стану використовуються дослідження загальних тенденцій, а також порівняння статистичних показників. Наявні наукові дослідження у сфері малого бізнесу направлені на пошук оптимального інструментарію щодо вимірювання передумов розвитку та сучасного стану підприємництва; факторів, що визначають привабливість території для ведення підприємницької діяльності; прогнозування впливу малого бізнесу на регіональну економіку тощо.

Процес дослідження впливу малого бізнесу на структурну модернізацію регіону складається з наступних етапів:

- розробка авторської методики визначення оціночних показників, що свідчать про стан розвитку бізнесу регіону;
- визначення системи аналітичних показників, котрі характеризують структурні трансформації в регіональній економіці;
- вибір стратегічних цілей для модернізації секторального зрізу сфери малого бізнесу регіонів.

Власні дослідження та аналіз наукових джерел [3, с.69-70 та 4, с. 255] свідчать, що позитивних результатів від впливу ма-

лого бізнесу на економіку регіону можливо досягти лише у випадку коли така діяльність базується на певних принципах (рис. 3).

Принципи малого бізнесу – це загальновизначені та загальноприйняті норми та правила, у відповідності до яких суб'єкти малого підприємництва функціонують та розвиваються.

Принцип системності – полягає у вивченні малого бізнесу як системи, що складається з певних структурних елементів, взаємопов'язаних і узгоджених між собою, а їх розвиток орієнтований на підвищення рівня всієї системи.

Принцип науковості – функціонування малого бізнесу повинно базуватися на основі останніх тенденцій в науці. Даний принцип передбачає використання науково обґрунтованих методів оцінки та аналізу сучасного стану і прогнозування подальшого розвитку сфери малого підприємництва для оптимізації діяльності суб'єктів господарювання.

Принцип сталості - розвиток сфери малого бізнесу повинен підпорядковуватися досягненню основних вимог сталого розвитку регіонів.

Принцип адаптивності полягає в тому, що суб'єкти малого бізнесу легше пристосовуються до змін ринкової кон'юнктури та оперативно реагують на зміну споживчого попиту.

Принцип евристичності – базується на творчому підході, основними інструментами якого є досвід, метод аналогії, інтуїція, винахідливість, у забезпеченні умов для створення такої продукції (послуг), що не мають аналогів і можуть задовольняти специфічні потреби.

Принцип динамічності – діяльність всіх кожного окремого суб'єкта малого підприємництва не є статичним, а розвивається в динаміці під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів і тим самим впливає на його сукупний розмір в часовому вимірі.

Принцип ефективності виражається у співвідношенні результату і витрат, здійснених для його досягнення. Для досягнення сукупного регіонального ефекту, доцільно виділити економічну та соціальну ефективності функціонування малого бізнесу.

Економічна ефективність функціонування малого бізнесу визначається через фінансові результати суб'єктів підприємства, зростання продуктивності праці, податкові та інші платежі до бюджету і небюджетних фондів в межах регіону і держави в цілому.

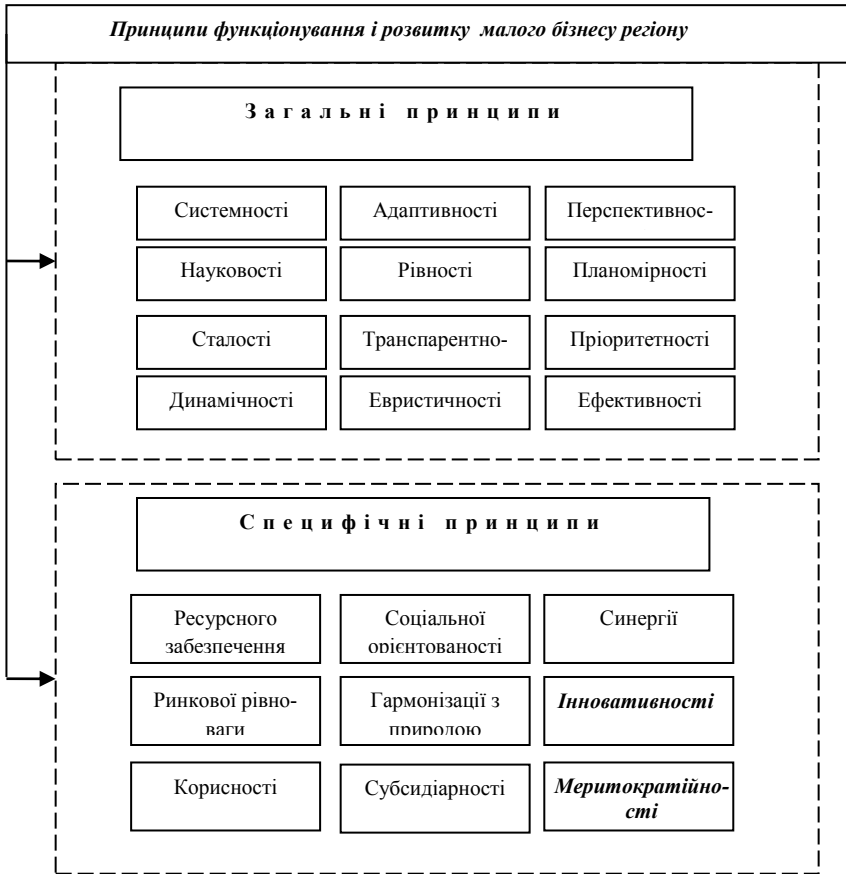

Рис. 3. Базові принципи, що визначають функціонування і розвиток малого підприємництва

Про досягнення соціальної ефективності свідчать зменшення безробіття, покращення матеріального забезпечення населення тощо.

Принцип рівності – відповідно до ст. 42 Конституції України – кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Коло осіб, які не мають права займатися такою діяльністю встановлене законодавцем, а це депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, відповідно до цього принципу всі

суб'єкти підприємництва мають однаковий доступу до всіх видів ресурсів.

Принцип транспарентності – полягає в тому, що вся інформація, яка представляє інтерес для суб'єктів малого бізнесу, включаючи статистичні дані та інформацію про програмні заходи з підтримки підприємництва, мають бути у відкритому доступі, щоб суб'єкти господарювання могли вільно користуватися нею.

Принцип перспективності – це орієнтація і планування діяльності на майбутнє з урахуванням бізнес-середовища регіону і країни в цілому та власного потенціалу суб'єкта малого бізнесу.

Принцип планомірності – проведення виваженої, заснованої на ґрунтовному плануванні, прогнозуванні, політики щодо функціонування і розвитку сектору малого бізнесу в регіоні, з урахуванням інтересів суспільства, держави та бізнесових структур.

Принцип пріоритетності зводиться до вирішення найбільш нагальних проблем розвитку сектору малого бізнесу регіонів у відповідності із стратегічними і програмними документами, прийнятими на державному і регіональному рівнях.

Принцип ресурсного забезпечення для успішного функціонування та подальшого розвитку малого бізнесу необхідно забезпечити різноманітними ресурсами: трудовими, інформаційними, матеріальними, фінансовими тощо.

Принцип ринкової рівноваги – враховуючи маневреність малого бізнесу, його адаптацію до змін бізнес-середовища, та швидку реакцію на попит і пропозицію ринку, мале підприємництво забезпечує конкурентне середовище створюючи відповідну ринкову рівновагу.

Принцип корисності – певний продукт чи послуга, створена малим бізнесом має бути корисним для споживачів лише тоді, коли він може задовольнити конкретні потреби в конкретний проміжок часу.

Принцип соціальної орієнтованості – метою діяльності малого бізнесу повинні бути задоволення потреб людини та врахування її інтересів. В той же час, рівень розвитку малого бізнесу регіону визначається матеріальним добробутом населення, соціальною захищеністю, рівнем освіти та іншими характеристиками суспільного розвитку.

Принцип гармонізації з природою – діяльність суб'єктів малого бізнесу не повинна завдавати шкоди навколишньому середовищу, а навпаки повинна сприяти збереженню, відновленню і збагаченню природно-ресурсного потенціалу, так звана «зелена економіка».

Принцип субсидіарності розвитку сфери малого бізнесу наділяє місцеві органи влади досить широким колом повноважень порівняно з вищими ланками управління. Вирішення основних завдань його розвитку повинно концентруватися на регіональному рівні, а не на центральному рівні влади.

Принцип синергії передбачає здатність підприємств малого бізнесу до взаємовигідного співробітництва (створення кластерів), що в свою чергу сприяє досягненню більшої ефективності сфери малого бізнесу порівняно з внеском кожного окремого суб'єкта у вигляді їх простої суми, не виключаючи рушійної сили конкуренції в процесах модернізації економіки регіону.

Принцип інновативності – інноваційному змісту підпорядковані всі сфери життя, в тому числі і сфера малого бізнесу повинна відповідати стратегії інноваційного розвитку.

Принцип меритократійності – принцип, згідно з яким малим бізнесом повинні займатися найздібніші люди, які за покликанням здатні генерувати та реалізовувати високотехнологічні ідеї та виробництва.

Враховуючи особливості функціонування і розвитку малого бізнесу, його оцінку і аналіз стану слід здійснювати на рівні окремих регіонів, зокрема в розрізі областей України.

Для аналізу ролі малого бізнесу в структурній модернізації регіональних господарських систем, розрахуємо структурні коефіцієнти впливу окремого виду економічної діяльності на загальний стан розвитку малого бізнесу за економічним і соціальним напрямками (1.1,1.2).

$$E_{ij}^* = \frac{E_{ij}}{E_{\max}^j - E_{\min}^j} \quad (1.1)$$

$$S_{ij}^* = \frac{S_{ij}}{S_{\max}^j - S_{\min}^j} \quad (1.2)$$

де $E_{ij}^*(S_{ij}^*)$ – структурні коефіцієнти обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників;

$E_{ij}(S_{ij})$ – фактичне значення обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників за i -тим видом економічної діяльності у j -му регіоні;

$E_{\min}^j(S_{\min}^j)$ – мінімальне значення обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників у j -му регіоні;

$E_{\max}^j(S_{\max}^j)$ – максимальне значення обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників у j -му регіоні;

i – вид економічної діяльності;

j – відповідний регіон.

Одними з основних показників ролі малого бізнесу для соціально-економічного розвитку регіону є його внесок до місцевого бюджету та доходи, які отримують наймані працівники (1.3,1.4).

$$B_j = \frac{b_j}{ВРП_j} \quad (1.3)$$

$$W_j = \frac{w_j^{MB}}{z_j} \quad (1.4)$$

де B_j – коефіцієнт впливу надходжень від суб'єктів малого бізнесу до місцевого бюджету на валовий регіональний продукт у j -му регіоні;

b_j – обсяг надходжень до місцевого бюджету від суб'єктів малого бізнесу у j -му регіоні;

$ВРП_j$ – значення валового регіонального продукту у j -му регіоні.

W_j – коефіцієнт співвідношення витрат на персонал в сфері малого бізнесу до витрат на персонал на всіх підприємствах у j -му регіоні;

W_j^{MB} – витрати на персонал в сфері малого бізнесу у j -му регіоні;

Z_j – витрати на персонал на всіх підприємствах у j -му регіоні.

Для розрахунку сукупного ефекту від впливу малого бізнесу на сталий розвиток регіону скористаємося формулами (1.5, 1.6):

$$I_{Ej} = \frac{\sum_{i=1}^n E_{ij}^*}{n} * B_j \quad (1.5)$$

$$I_{Sj} = \frac{\sum_{i=1}^n S_{ij}^*}{n} * W_j \quad (1.6)$$

де I_{Ej} (I_{Sj}) – інтегральний індекс впливу малого бізнесу на економічний (соціальний) стан у j -му регіоні;

n – кількість видів економічної діяльності;

Зведений алгоритм авторської методики, враховуючи розробки вітчизняних вчених [2, с.355-356; 3, с. 312; 4] наведено на рисунку 4. Беззаперечним лідером за розмірами структурних коефіцієнтів обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників є сектор оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, який займає перше місце у більшості регіонів України. Високі показники мають коефіцієнти обсягу реалізованої продукції та кількості найманих працівників у промисловості, а також в галузі сільського, лісового і рибного господарства. Найменші структурні коефіцієнти по всіх регіонах мають галузі освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, а також надання інших видів послуг.

Одними з основних завдань в умовах структурних трансформацій є забезпечення промислового зростання та сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників, передусім у високотехнологічних галузях, тому особливої значимості набувають галузі промисловості, інформації та телекомунікації, а також професійна, наукова та технічна діяльність.

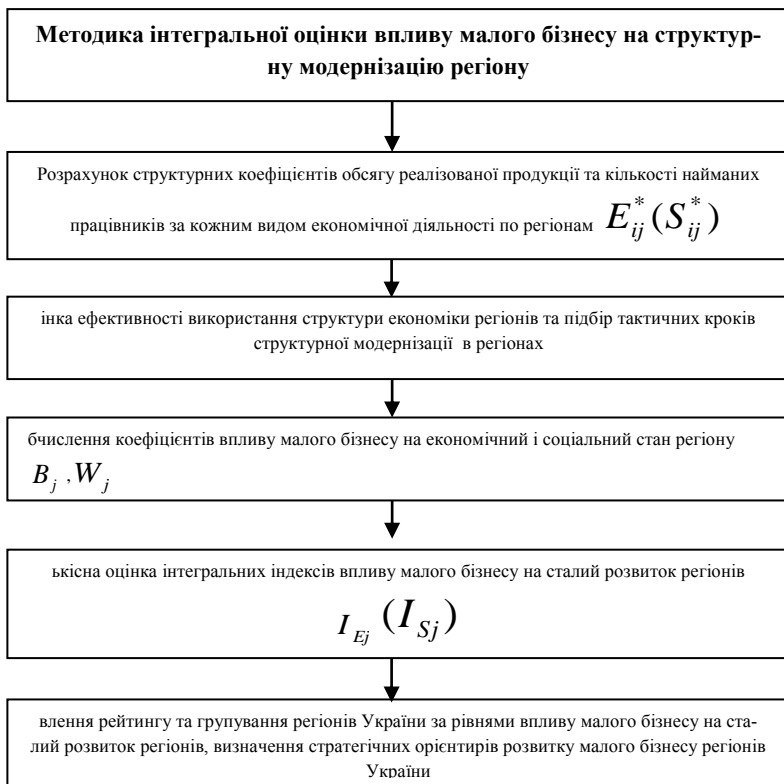

Рис. 4. Алгоритм оцінки впливу малого бізнесу на структурну модернізацію регіональної економіки

Розрахувавши інтегральні індекси впливу малого бізнесу на економічний сталий розвиток регіонів за формулами 1.5, 1.6 побудуємо діаграму їх співвідношення (рис. 5).

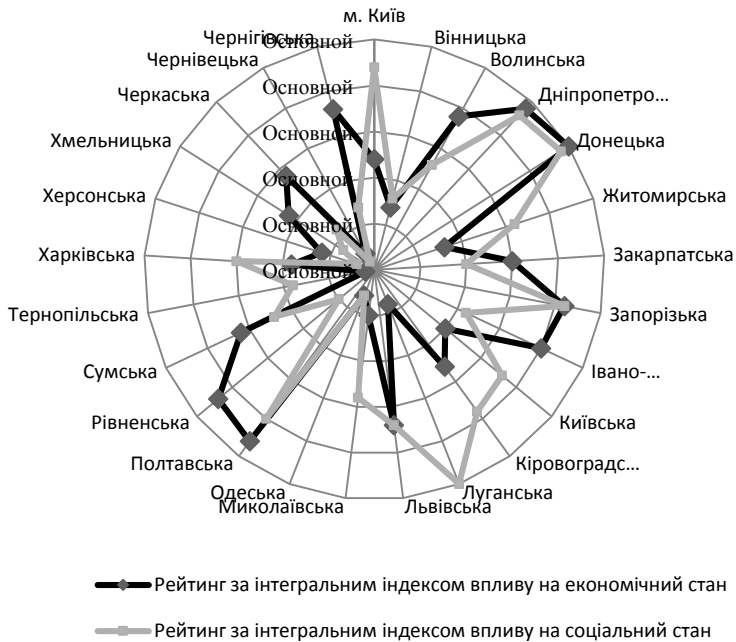

Рис.5. Співвідношення рейтингів регіонів за рівнем інтегральних індексів впливу малого бізнесу на сталий розвиток регіонів

Невідповідність розміру сукупного регіонального економічного та соціального ефектів свідчить про недосконалість регіональної політики в сфері малого бізнесу, тому запропонуємо стратегічні напрямки подальшої діяльності в сфері підприємництва, які підвищать становище і рейтингові позиції кожного регіону (табл.1).

Таблиця 1

Стратегічні напрями діяльності в сфері малого бізнесу

Стратегічні напрями	Заходи
Фіскальний	Тимчасові податкові і митні стимули для нових виробничих, науково-дослідницьких та ІТ-підприємств
Монетарний	Здешевлене довгострокове кредитування капітальних видатків нових виробництв
Бюджетний	Преференційні держзакупівлі промислової продукції вітчизняного виробництва, нарощування видатків розвитку, пільгове кредитування за рахунок бюджетних коштів суб'єктів МП
Адміністративний	Ліквідація бюрократичних, корупційних та конкурентних бар'єрів
Демографічний	Створення стимулів для припинення відтоку наукових кадрів з України
Регуляторний	Удосконалення законодавчої в сфері бізнесу, спрощення регуляторного середовища
Інфраструктурний	Сприяння розвитку мережі об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва (бізнес центрів, бізнес-інкубаторів, технопарків, інвестиційний та інноваційних центрів), кластерний розвиток
Структурний	Усунення структурних диспропорцій, розвиток внутрішнього ринку, удосконалення інвестиційного клімату, селективне імпортозаміщення, експортна експансія, «рух догори» в ланцюгах створення доданої вартості
Науково-технічний	Забезпечення виробничих підприємств висококваліфікованими кадрами, комерціалізація науки
Інформаційний	Поширення інформації про новітні розробки та інноваційну продукцію вітчизняного виробництва

Отже було запропоновано власну систему принципів функціонування і розвитку малого бізнесу регіону, а також методику оцінки впливу суб'єктів малого бізнесу на структурну модернізацію регіональної економіки.

Запропонована методика дасть змогу оцінити:

✓ Вплив окремого виду економічної діяльності на загальний стан розвитку малого бізнесу за економічним і соціальним напрямками;

✓ Встановити рейтинг та згрупувати подібні регіони України за рівнями впливу малого бізнесу на сталий розвиток регіону;

✓ Визначити стратегічні орієнтири розвитку малого бізнесу регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Дарієнко О.В. Інтегральна оцінка стійкості функціонування малого підприємництва / Т.В. Уманець, О.В. Дарієнко // Економічні інновації: Зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – Вип. 51. – С. 352-358.

2. Ольвінська Ю. О. Моніторинг розвитку малого бізнесу та підприємництва регіону за допомогою інтегральних індексів / Ю. О. Ольвінська, Т. В. Уманець // Управління підприємством: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2007. – Т. 1. – С. 189-193.

3. Попело О.В. Методологія оцінки ролі малого підприємництва в інноваційному розвитку регіону / М. П. Бутко, О. В. Попело// Регіональна економіка. Науково-практичний журнал. – 2012. – №3. – С. 67-74.

4. Семченко-Ковальчук О.Б. Чинники ефективного розвитку малого і середнього бізнесу/ О.Б. Семченко-Ковальчук//Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Випуск 2 (7). – Т.2. – Полтава: ПДАА. – 2013. – с. 310-316.

5. Шведун В.О. Оцінка ефективності управління малим підприємством за допомогою статистичних методів Шведун В.О. // Сборник научных трудов "Вестник НТУ "ХПИ" : Актуальні проблеми управління №11 - Вестник НТУ "ХПИ", 2012.

Оліфіренко Л.Д.,

д-р держ. упр., доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Державний вплив на розвиток корпоративного сегменту економіки досягається за рахунок компліментарності розвитку інституту корпорації, логіка якого має здійснюватись відповідно до інституціональної, економічної та промислової політики держави. Відносно корпорацій інституціональний розвиток розуміється як зміни інституціонального та корпоративного характеру, які приводять до появи нових якостей як суб'єкта, так й об'єкта застосування, що дозволяє виконувати комплекс функцій державного регулювання та менеджменту на якісно новому рівні, гармонізуючи стратегічні цілі господарюючих суб'єктів та держави.

На нашу думку, яка спирається на міркування більшості експертів, наразі слід стимулювати залучення приватних вітчизняних та іноземних інвесторів у формі приватно-державного партнерства, угод, економічною основою яких є узгодження питань про структуризацію власності, поділ виробленої продукції, авторських прав тощо, тобто встановлення чітко визначених меж та, особливо – прозорих умовах інституціонального режиму партнерської співпраці.

Відтак, державна інституціональна політика розвитку корпорацій, які визначають їхню стратегічну траєкторію, слід доповнювати економічними механізмами, а саме встановлення: митних бар'єрів, тарифних та кількісних обмежень, пільгового кредитування, реалізації цільових проектів і програм розвитку тощо.

Економічні механізми є ефективними у процесі вирівнювання структурних диспропорцій розвитку. При цьому слід розрізняти механізми функціонування та механізми розвитку. Останні роки урядом країни найчастіше використовувалися механізми функціонування, що пов'язано з інерційністю розвитку регіональної промисловості та вичерпністю власних ресурсів для відтворювального виробництва. Завдання економічної політики поляга-

ли в санації промислових підприємств. Завдання, що вирішувались за рахунок механізму функціонування і механізму розвитку корпорацій співпадали, що утворювало єдиний механізм державного регулювання, який досяг меж екстенсивного розвитку [1-7].

Державні механізми регулювання корпорацій, спираючись на цінову політику стимулювання ресурсо- та енергозбереження, експорто-імпортного регулювання, зводяться тільки до застосування політики імпортозаміщення [8], або скорочення обсягів продукції, для якої з внутрішніх (зруйновані коопераційні зв'язки) чи зовнішніх (вужький асортимент, низька конкурентоздатність) причин не знайдено ринків збуту. Тобто такі заходи економічної політики не є стимулами до нарощування обсягів виробництва та високих темпів економічного зростання з метою стимулювання розвитку промисловості, розкриття виробничого потенціалу, зростання обсягів випуску продукції/послуг, збереження соціальної стабільності.

З нашого погляду, доцільним є поєднання економічних та інституціональних механізмів як засобів реалізації державної політики розвитку промисловості. Використання суто економічних чи ринкових інструментів регулювання не дозволяє уникнути криз і глибоких стагнацій, що підтверджується досвідом промислового розвитку США та країн Західної Європи через те, що виключно економічні механізми впливу переважно регулюють поточну ринкову кон'юнктуру [1]. Регіональні виробництва достатньо інерційні: виробничий цикл може тривати декілька місяців, невеликі зміни ринкових параметрів не завжди є приводом для зміни обсягів виробництва, а зміни на основі досягнень НТП можуть, взагалі, "вибракувати" виробництво певної продукції. Наприклад, зупинка виробництва, що пов'язана з консервацією потужностей і з подальшою їх розконсервацією, найчастіше стає економічно невігідною.

Проте, економічні механізми державного регулювання змушують корпорації більш глибоко досліджувати ринкові тенденції та враховувати ризики інноваційно-інвестиційної діяльності. Також економічні механізми дозволяють здійснювати регулювання грошових потоків, їх концентрувати для реалізації пріоритетних цілей, реорганізації компаній, модернізації виробництва тощо. Особливе значення економічні механізми мають у період реорганізаційних змін (зміни структури власності, виходу на зов-

нішній ринок, організації IPO, SPO тощо), тобто періоди, коли трансакційні витрати різко зростають. Тому дієвість та результативність їх впливу залежить від рівня розвиненості інституціонального середовища та ступеня інституалізації корпоративного сегмента економіки. Крім цього, наявність збиткових підприємств галузі на рівні 60-70% [9], як це спостерігається у регіональному промисловому сегменті не дозволяє ефективно реалізовувати заходи державного регулювання розвитку корпорацій на основі економічних інструментів і методів. Наприклад, банкрутство чи реорганізаційні заходи у підготовці та проведенні банкрутства, з нашої точки зору, не є а ні економічними, а ні інституціональними методами розвитку корпорацій.

Проте, слід наголосити, що економічні механізми будуть ефективними тільки за умови стимулюючого інституціонального середовища та відповідної ринкової інфраструктури, а також інститутів громадського суспільства, які спроможні механізми функціонування перетворювати у механізми розвитку, а механізми розвитку – у саморозвиток. У сучасних умовах дія економічних та інституціональних механізмів ці завдання не вирішуються. Механізми саморозвитку можуть бути реалізовані тільки на базі великих багатопрофільних корпорацій, особливо вертикально інтегрованих, які у своїй структурі можуть мати потужні кластерні структури, інтегровані за горизонтальним принципом організації виробництва [10]. Ось чому, економічні механізми завжди мають доповнюватись інституціональними методами та інструментами, які у поєднанні дозволяють створити механізми розвитку. Останні мають бути зорієнтовані на збереження та зростання капіталізації корпорацій (накопичення ресурсів), що є основним стимулом до забезпечення розширеного інвестування. Інакше можуть виникати інституціональні “пастки” у різних формах їх прояву (толлінгу, “тінзації” діяльності, перетворення ресурсозабезпечених виробництв в анклави тощо).

Створення інтегрованих корпоративних структур є важливою складовою концентрації ресурсів з метою подальшого їх розвитку. Проте, ці складові, мають бути вбудовані у загальну інноваційно-інвестиційну модель національної економіки. Наразі також відслідковується тенденція до розширення завдань галузевого розвитку, у яких власники та менеджмент корпорацій не є компетентними, наприклад, у таких питаннях як: проблема синх-

ронізації та пропорційності технологічно пов'язаних виробництв з тенденціями розвитку суміжних виробництв; стабільність ресурсопостачання (наприклад, природного газу для виробничого споживання), надійність транспортування, стабільність фінансової системи, відповідності рівня розвитку науково-дослідної сфери та галузевої науки, високої освітньої та екологічної обізнаності, соціальної стабільності та відповідальності.

Для вибору оптимального способу реалізації державної інституціональної політики необхідне розуміння основних тенденцій розвитку світового виробництва та галузевих наукових досліджень, потреб та інтересів споживчого попиту, перспективних сегментів розвитку світового ринку.

Навряд чи сучасні вітчизняні виробництва визначатимуть тренд у цих питаннях. Державним і місцевим органам влади необхідно враховувати потребу у створенні новітньої виробничої бази у промисловості, а цьому може сприяти тільки їхня зацікавленість та відповідальність. У цьому питанні вирішальне місце займає держава та інституціональні механізми через те, що завдяки ринковому механізму розвиток корпоративних структур навряд чи можливий через брак фінансування (у тому числі й державних програм) і високі господарські ризики. Будівництво нових виробництв потребує 5–8 років через їх ідіосинкратичність, що можливо лише за умови донорського та суспільного фінансування [4; 6].

Використання ринкового механізму саморозвитку регіональних суб'єктів господарювання можливо лише у невеликих ринкових сегментах, таких як: переробка вторинної сировини; виготовлення продукції повсякденного вжитку із відходів матеріалів; вузькоспеціалізовані біохімічні виробництва тощо. Цей напрям забезпечується діяльністю малих і середніх підприємств.

Аналіз сучасного стану регіональних ринків, її виробничої номенклатури, ресурсної бази та інвестиційного потенціалу не дає можливості покладатися на економічний прорив для більшості з них. Обмежені можливості підприємств не дають підстав на відродження переважної більшості збиткових підприємств (важливо лише за умови, якщо змінять свою спеціалізацію і, відповідно, ринкову нішу). Уявляти сприятливі кон'юнктурні умови зовнішнього ринку (низькі секторні ціни та збереження обсягів і номенклатури експорту) – безперспективно. Інерційність, яка ще

донедавна ґрунтувалась на виробництвах з середнім технологічним рівнем – застаріли, а з низьким – майже не функціонують, в умовах неконтрольованого перерозподілу власності, де комерційні інтереси інсайдерів не узгоджуються з державним цілепокладанням щодо виконання державних програм розвитку навіть за визначеними пріоритетами, стримує будівництво нових підприємств. Інноваційна слабкість та бездієвість більшості корпорацій галузі пов'язана, у першу чергу, з безвідповідальним ставленням держави до наслідків розвитку корпоративних активів.

У межах зазначених напрямів вибору інституціональної політики держави між спробою формування умов для виходу з кризи дієздатних підприємств і будівництвом (реконструкцією) нових, пріоритет залишається за першим напрямом. Конкурентоспроможні корпорації поступово здійснюють реконструкцію застарілих потужностей, особливо у частині зниження енергоємності виробництв, які у попередні періоди отримували державні пільги і дотації на підтримку стратегічно важливих виробництв, наприклад, фармацевтичних [11]. За останні 10 років були скореговані нормативні акти і вироблялись механізми проведення реконструкцій та підтримки функціонування корпорацій [12]. Проте, дійсно нові виробничі потужності не створювались, хоча номінальна їх кількість зростала [13]. Пролонгація закріпленої інерційності несе в собі небезпеку невирішених соціальних питань, що загострює проблему соціальної відповідальності уряду.

Основу нової інституціональної політики держави, основні чинники вибору якої наведені на рис. 1, може скласти політика, націлена на реалізацію стратегії будівництва нових виробничих потужностей, яка також є цікавою для крупних інвесторів і корпорацій, в тому числі й вітчизняних. Останні розуміють, що діючі потужності виснажуються, а мотивація до подовження рентабельної діяльності – залишається.

На нашу думку, слід сполучити обидва напрями реалізації інституціональної політики держави, а перехід від пропозиції оздоровлення діючих потужностей до пропозиції здійснення корпоративного розвитку на основі нових потужностей для регіональних комплексів містить стратегічний пріоритет. У глобальному економічному просторі головними гравцями у формуванні споживчого попиту стануть нові корпорації.

Безумовно, що застосування будь-якого методу чи інструменту управління, в тому числі й в інституціональній політиці держави як методу розвитку суб'єктів господарювання, має враховуватись особливості їх попереднього та поточного стану: ефективність економічної діяльності, ємність національного ринку, галузеві бар'єри входу на ринок, рівень невизначеності зовнішнього середовища, еластичність попиту, можливість використання конкурентних переваг і компетенції, ступінь залежності від політичних рішень, ступінь ризику тощо.

У сучасних дослідженнях майже відсутні вітчизняні аналітичні роботи, у яких ставиться мета щодо виявлення впливу інституціональної політики держави на вибір організаційно-правової форми інтегрованих компаній на трансформацію структури економіки, організаційно-економічний розвиток та ефективність діяльності корпорацій, що увійшли до їх складу, що надало б можливості державним органам влади визначати критерії раціональності розвитку корпорацій і програмувати соціально-економічні процеси у цій сфері.

Результативність попередніх етапів розвитку корпорацій вказують на відсутність комплексного підходу у питаннях інституціональної політики, де центральне місце повинні займати цільова настанова та способи її досягнення. В умовах значного спаду виробництва, економічні механізми більше не виступають джерелами подолання криз [10; 11]. Для здійснення вибору виду інституціональної політики та ступеня досягнення її цілей пропонується обрати критерії ефективності виконання державних програмних заходів, якими можуть стати (рис. 2):

- формування вертикально інтегрованих виробничих структур корпоративного типу;
- формування виробничо-наукових кластерів;
- формування провідних галузевих виробництв (центрів управління);
- ступінь впливу результатів діяльності окремих корпорацій на загальні показники розвитку галузі (підгалузі);
- спроможність самостійної реалізації стратегічного розвитку;
- фінансова стійкість та власний інвестиційний потенціал;

– вирішення питань ресурсного забезпечення виробництва та збуту продукції.

Отже, виділені критерії є основними для регіональних корпорацій і такими, що є показовими для аналізу динаміки реалізації державних програм розвитку та корегування інституціональної політики у цій сфері, які будуть зберігати свою актуальність для складання подальших програм розвитку.

Пропонуються методичні підходи, які дозволяють оцінювати ефективність державних заходів щодо доцільності змін інституціонального характеру за сферами діяльності корпорацій. З метою визначення результативності державного регулювання, інституціональні зміни можуть бути реалізовані за двома напрямками. Перший – умови функціонування інституціонального середовища не змінюються, і корпорації продовжують використовувати наявні інститути у стратегії їхнього розвитку, і другий – зміни середовища стимулюють реорганізаційні зміни діяльності корпорацій такі як, наприклад, інтеграція будь-якого виду. Результативність за першим напрямком можна встановлювати у відповідності до положень теорії ігор, другого – за допомогою розв’язання оптимізаційного завдання щодо визначення оптимального рівня трансакційних витрат, який забезпечує максимізацію чистого грошового потоку у певних інституціональних обмеженнях.

Це завдання може бути вирішене як оптимізація інституціональних змін відповідно до визначеного критерію ефективності. Для його вирішення необхідно визначити ресурсні обмеження, а саме:

x_{ijt} – рівень трансакційних витрат (Δx – приріст/зменшення) у j -му виді витрат ($j = \overline{1, m}$) для досягнення результату E_t впродовж періоду t ($t = \overline{t_0, T}$);

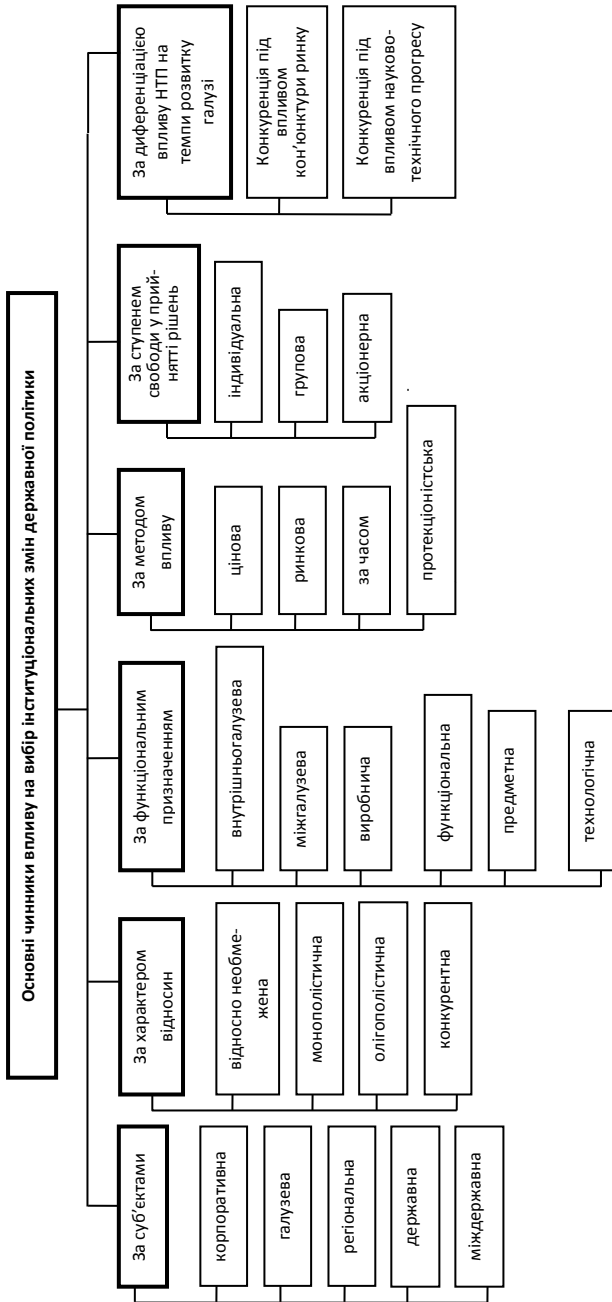

Рис. 1. Основні чинники інституціональної політики держави, що впливають на розвиток корпорацій

$E_t = \sum_{i=1}^n E_{it}$ – сукупний економічний ефект, що очікується за період t від зміни запропонованої i -ої інституціональної норми.

$E_{ijt} = P_{ijt}(x)$ – ефект, що очікується від зміни запропонованої i -ї інституціональної норми.

Для отримання максимального значення чистого грошового потоку слід визначитись з множиною $\{X\}$, що складається з трансакційних витрат. Якщо обмеження:

$$\sum_{t=t_0}^T \sum_{i \in L_t} \sum_{j=1}^m x_{ijt} \leq L_t \text{ – виконується,}$$

де $j = \overline{1, m}$ – j -й вид витрат, у яких відбувається зміна рівня трансакційних витрат;

$$L_t = \{i : T_{ik}\}; L_t = \{L_1 \div L_k\},$$

$$\text{то } NPV = \sum_{t=t_0}^T \left[\sum_{i \in L_t} \left(\sum_{j=1}^m E_{ijt} - x_{ijt} \right) \right] (1+d)^{t_0-t} \rightarrow \max, \quad (1)$$

або

$$NPV = \sum_{t=t_0}^T \left[\sum_{i \in L_t} \left(\sum_{j=1}^m P_{ijt}(x) - x_{ijt} \right) \right] (1+d)^{t_0-t} \rightarrow \max. \quad (2)$$

Для практичного застосування такого способу знаходження оптимального рівня трансакційних витрат може використовуватись екстрагування відповідних фінансових даних, їх обробки, або експертне оцінювання. Складність визначення трансакційних витрат полягає у тому, що їхня структура кожного року може змінюватись залежно від структури укладених контрактів, власної інвестиційної спроможності корпорації, рівня забезпеченості інвестиціями, кон'юнктури ринку, інституціональних змін і багато інших факторів, які підвищують невизначеність у процесі прийняття рішень.

Питання експертного оцінювання рівня трансакційних витрат та їх складових може бути вирішене на основі положень теорії ігор. Альтернативні варіанти рішень про рівень трансакційних витрат залежать від умов, що склалися на момент їх прийняття: невизначеності інформації про стан розвитку суб'єктів; невизначеності інформації про кон'юнктуру певного сегмента ринку; невизначеності інформації про тенденції розвитку ринку тощо.

Відповідно до положень теорії ігор у ситуації неповноти та недостатності інформації рекомендується приймати рішення за обраним критерієм: Вальда, Севіджа, Бейеса-Лапласа, Гурвіца [14; 15]. Кожний з цих критеріїв допомагає знайти рішення в умовах невизначеності та різного ступеня повноти інформації.

Критерій Вальда може бути використаний експертами, які оцінюють інституціональні зміни у порівнянні з рівнем трансакційних витрат та перевагами з погляду зростання прибутків, податків, обсягів виробництва, зниження ціни як на проміжку, так і кінцеву продукцію, як найпесимістичніший прогноз розвитку подій. У ролі оптимального обирається рішення, яке гарантує отримання позитивного ефекту не меншого, ніж прийнятного рівня:

$$E = \max [\min E_{ij}], \quad (3)$$

L

де E – чисельне значення ефекту за критерієм $L_i(x)$.

Матриця варіантів $[E_{ij}]$ доповнюється стовпчиком найменших ефектів E_{ij} для кожного рядка, за максимальним значенням якого обирається найкращий варіант. Таким чином, за матрицею рішень $[E_{ij}]$ обирається краща з гірших можливостей (результатів), тобто мінімум з ряду максимальних втрат.

Вибраний за критерієм Вальда варіант змін виключає ризики, а значить вважається, що ще гіршого варіанта (більших втрат) бути не може.

Цей критерій доцільно використовувати у ситуаціях, якщо:

- уточнення вихідних даних неможливо, або обмежено;
- слід враховувати зміни стану об'єкта оцінювання;
- наявна невелика кількість можливих альтернатив;
- ризики недопустимі.

Сучасна інституціональна політика держави

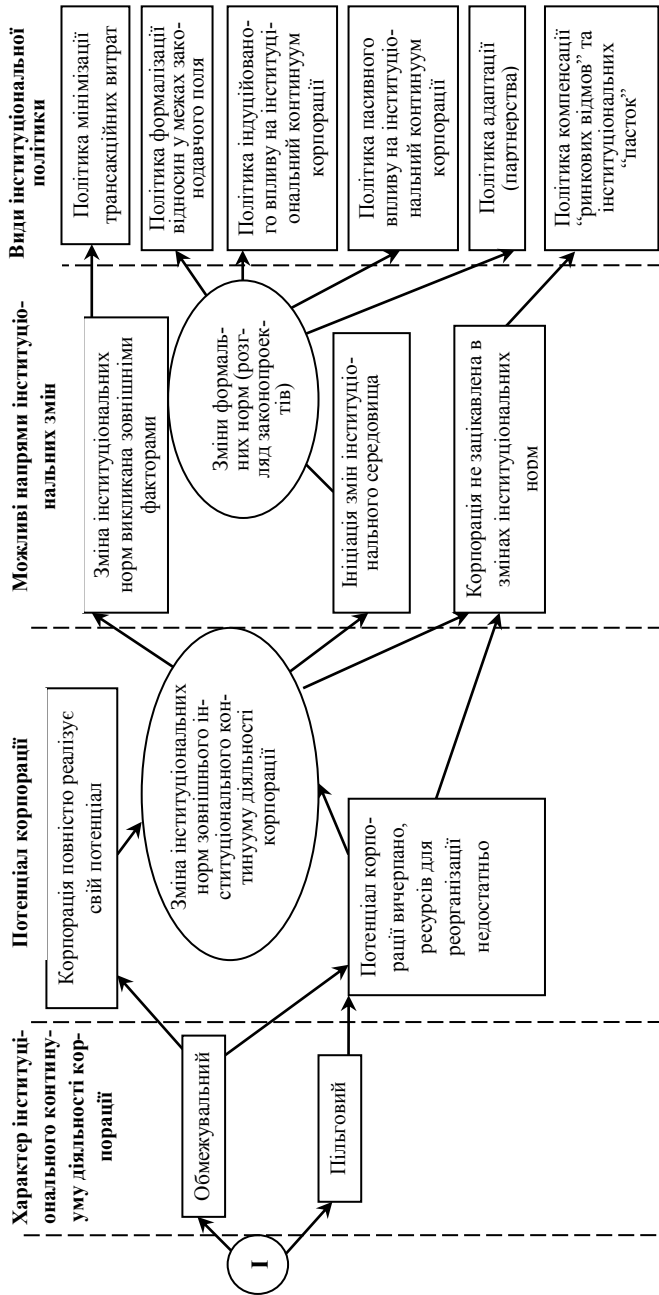

Рис. 2. Схема "дерева" рішень щодо вибору інституціональної політики держави з питань вибору стратегії розвитку корпорації

За критерієм Севіджа може бути обраний більш ризиковий варіант рішення, якщо максимальний ризик за будь-яких обставин буде мінімальним:

$$E = \min_i [\max_j (E_{max} - E_{ij})]. \quad (4)$$

Вибір рішення проводиться за елементами матриці рішень $[E_{ij}]$, які віднімаються від найбільшого результату – максимального $[E_{ij}]$ відповідного стовпчика. Різниці утворюють матрицю, яка доповнюється стовпчиком з найбільших різниць $[E_{ij}]$. Обирається варіант, за яким значення $[E_{ij}]$ – мінімальне.

Критерій Гурвіца дозволяє прийняти рішення між крайнощами: песимістичним та оптимістичним варіантом дій залежно від коефіцієнта песимізму λ , який приймає значення:

$$0 \leq \lambda \leq 1,$$

де $\lambda = 1$ – відповідає крайньому песимізму (тобто принципу Вальда),

$\lambda = 0$ – крайній оптимізм;

$$E = \max_j [\lambda \min_i E_{ij} + (1 - \lambda) \max_i E_{ij}]. \quad (5)$$

Матриця рішень доповнюється стовпчиком із середніх зважених квадратичних найменшого та найбільшого результату за кожним рядком. Така матриця дозволяє обрати варіант за рядком найбільших значень. Критерій Гурвіца доцільно використовувати у ситуаціях, коли:

- уточнення вихідних даних неможливо або обмежено;
- слід враховувати зміни стану об'єкта оцінювання;
- наявна невелика кількість можливих альтернатив;
- допускається невеликий ризик.

Критерій Байеса-Лапласа:

$$E = \max_j \sum_{i=1}^n E_{ij} \lambda_i. \quad (6)$$

Матриця рішень (E_{ij}), елементами якої є математичні очікування, доповнюються стовпчиком, за яким обирається варіант з найбільшим значенням у рядку. Цей критерій доцільно використовувати, якщо:

– вірогідність певних станів об'єкта відома і не змінюється у часі;

– допускається безкінечно великий обсяг варіантів рішень;

– ризики допускаються, якщо альтернатив небагато.

Для з'ясування погодженості думок експертів пропонується використовувати непараметричні методи встановлення зв'язку між факторними та результативними ознаками за допомогою рангового коефіцієнта конкордації, наприклад, запропонованого Кенделом [204].

Одночасно з вибором пріоритетного напрямку розвитку для корпоративного об'єднання на певному сегменті ринку визначається питання про оптимізацію трансакційних витрат у процесі реорганізації та запровадження інституціональних змін. За критерій-функціонал оптимізації приймається максимізація ринкової вартості новоствореного корпоративного об'єднання:

$$\sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+d)^t} \rightarrow \max; \quad (7)$$

де P_i – грошовий потік інтегрованої структури.

Слід зауважити, що використання цього критерію дає можливість уникнути суб'єктивного впливу окремих менеджерів, або керівників, оскільки поточна вартість грошових потоків контролюється всіма учасниками об'єднання. Відповідно до положень корпоративних фінансів поточна вартість грошових потоків є показником, за яким оцінюється ринкова вартість компанії.

Іншим критерієм може бути максимізація прибутку від діяльності інтегрованої структури:

$$\sum_{i=1}^n \Pi_i \rightarrow \max; \quad (8)$$

де Π_i – прибуток i -го партнера (АТ) корпоративного об'єднання.

Прибуток разом з іншими показниками, наприклад, обсягом продукції, може бути використаний як інструмент у ціновій (трансфертній) конкуренції, або для акумулювання фінансових ресурсів у координаційному центрі (управляючій компанії) корпоративної структури. Принциповою особливістю інтегрованої структури є те, що результативність кожної структурної одиниці впливає на результативність інших. Структура призначення диференційованих зв'язків та обмежень у інтегрованій структурі та її складових може змінюватись під впливом зовнішніх ринкових та інституціональних чинників.

Результатом реалізації державної інституціональної політики обраного виду (або їх сполучень) можуть з'являтися нові форми господарювання, нові механізми розвитку корпорацій та стимулювання, що впливатиме на формування стратегічних і перспективних цілей держави. Цим самим виробляється нове ставлення держави до учасників корпоративного управління, посилюється внутрішнє бажання до прогресивних змін інституціонального устрою.

Держава має право і можливості формувати мету та стратегію розвитку у статусі офіційно визначених цілей, формувати механізми і структури, які відповідатимуть за результати їх досягнень. Як доводить це дослідження, напрями та методи зміни інституціонального середовища дуже різноманітні: від встановлення повного контролю над корпораціями до вироблення нових інститутів, системи захисту (встановлення бар'єрів) входу на ринок, системи пільг та інші аспекти інституціональної сфери діяльності корпорацій. Вироблення рекомендацій з практичного використання інституціональних норм має здійснюватися за змістом впливу інституціональної політики на розвиток корпоративного сектору економіки.

Багатовекторний вплив держави щодо визначення напрямів її інституціональної політики, закладає основи політики стимулювання розвитку промислових корпорацій, а збалансованість стимулів інституціонального та економічного характеру сприяють розвитку останніх. Задля реалізації такого підходу держава має дотримуватись надскладної стратегії, кожного разу обираючи політику, адекватну відповідному стану регіональних промислових сегментів, і своєчасно змінюючи її через зміну стадій розвитку суб'єктів господарювання.

Систематизація чинників, які характеризують державний вплив на розвиток корпорацій, дозволяє визначати певний напрям інституціональних змін державної політики. Останнє дозволяє розрізнити механізми функціонування та механізми розвитку, для яких рекомендується поєднання економічних та інституціональних механізмів як засобів реалізації державної політики.

Державна інституціональна політика буде еволюціонувати разом з державними інститутами з врахуванням потенційного впливу факторів, що відтворюватимуться під час реалізації інституціональних змін. Серед проблемних факторів виявлені: відсутність певної межі між політичними та економічними цілями й функціями держави; кланові інтереси корпоративних структур і політичної влади; відсутність критеріїв визначення інституціональних змін, за якими визначається прогресивний розвиток як державної, так і приватної власності, незалежно від належності до владної ієрархії.

Нова роль держави в інституціональному процесі щодо пошуку ефективних інституціональних засобів стимулювання розвитку корпорацій ґрунтується на необхідності додержання імперативів, першочерговими серед яких виділені: прозорість фінансової діяльності; формування прогресивних інститутів стимулювання економічного розвитку; формування нового механізму реалізації інституціональної політики держави, направленої на спільне ціледосягнення щодо промислового розвитку.

Критеріями ефективності інституціональної політики та ступеня досягнення її цілей, які є показовими для аналізу результативності виконання державних програм розвитку та корегування інституціональної політики, які зберігатимуть свою актуальність, серед яких: формування вертикально інтегрованих виробничих структур корпоративного типу; формування виробничо-наукових кластерів; формування провідних галузевих виробництв (центрів управління); ступінь ціледосягання результатів діяльності окремими корпораціями та їх вплив на загальні показники регіонального розвитку; спроможність до самостійної реалізації стратегій розвитку; фінансова стійкість та власний інвестиційний потенціал; вирішення питань ресурсного самозабезпечення.

Список використаних джерел:

1. Оліфіренко Л.Д. Інституціональні чинники розвитку та інтеграції корпоративних структур / Л.Д. Оліфіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” : наук. зб. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – № 1(64). – С. 349-355.

2. Оліфіренко Л.Д. Методологічні підходи до оцінки ефективності механізму формування інституціональних змін щодо розвитку корпоративних структур / Л.Д. Оліфіренко // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 80-82.

3. Оліфіренко Л.Д. Механізми державного регулювання розвитку наукомістких підприємств в умовах глобалізації / Л.Д. Оліфіренко // Державне управління та місцеве самоврядування : матер. XI Міжнар. наук. конгресу (м. Харків, 24 берез. 2011 року). – Харків: ХарПІНАДУ “Магістр”, 2011. – С. 268-270.

4. Оліфіренко Л.Д. Механізми вибору та формування інституціональної політики у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур [Електронний ресурс] / Л.Д. Оліфіренко // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 9. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

5. Оліфіренко Л.Д. Механізми державного регулювання інвестиційної діяльності промислових компаній / Л.Д. Оліфіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” : наук. зб. – Чернігів: ЧДТУ, 2010. – № 44. – С. 39-45.

6. Оліфіренко Л.Д. Механізми реалізації інституціональної політики держави у розвитку корпоративних структур промисловості [Електронний ресурс] / Л.Д. Оліфіренко // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 11. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

7. Оліфіренко Л.Д. Механізми формування та вибору стратегії інституціональних змін у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур / Л.Д. Оліфіренко // Економіка та держава. – 2012. – № 11. – С. 111-114.

8. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 № 1130. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-p>.

9. Дементьев В.В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ [Электронный ресурс] / В.В. Дементьев, В.П. Вишнеvский. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Npdntu/Ekon/2009_36_1/5.pdf
10. Оліфіренко Л.Д. Державне регулювання розвитку корпоративних структур: інституціональний аспект : монографія / Л.Д. Оліфіренко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. – 356 с.
11. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України: аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/1011_dop.pdf
12. Мельник Л.Г. Проблеми розвитку сучасних соціально-економічних систем / Л. Г. Мельник // Механізми регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 16-22.
13. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення (аналітична доповідь) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/1011_dop.pdf
14. Лютенс Ф. Организационное поведение / Фред Лютенс ; пер. с англ. – 7-е изд. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 692 с.
15. Методи обґрунтування і оцінювання управлінських рішень / М.Д. Лесечко, А.О. Чемерис [та ін.]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2003. – 70 с.

Пена Т.В., д.е.н., професор,
Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ОНТОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ТА РЕГУЛЯТОР ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

XXI ст. характеризується гуманізацією всіх сфер суспільного життя, більшість подій і політичних рішень проходить випробування на відповідність гуманітарним стандартам, а гуманітарні технології стають ознакою і атрибутом систем державного управління. Значне зростання гуманітарних потреб зумовлює при здійсненні стратегії соціогуманітарного розвитку керуватись змінами та зрушеннями зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз країни.

Сучасний гуманітарний розвиток пов'язаний з пошуком шляхів обґрунтування його наукового контексту, формуванням підходів, які ґрунтуються на діалозі ідей, концепцій, парадигм, що передували цьому процесу. Важливою видається методологія гуманітарного розвитку, його констатування, привнесення в нього смислу, цінностей з врахуванням гуманітарної реальності. Основою для цього є дослідження онтології, зародження та становлення гуманітарного розвитку на тлі становлення та формування філософської та інших теорій.

Незважаючи на те, що основні складові гуманітарної сфери – освіта, культура, наука, охорона здоров'я, соціальне забезпечення досліджуються не одним поколінням вчених та дослідників, саме гуманітарна політика стала об'єктом уваги та вивчення в нашій країні порівняно недавно.

Протягом довгого часу відбувалася трансформація гуманітарного розвитку, гуманітарної освіти, яка видозмінювалася та здобувала нові орієнтири у перехідні періоди розвитку цивілізації. Своєрідністю гуманітарного розвитку є поєднання накопиченого досвіду різних історичних епох.

Важливо розглянути значення терміну "гуманітарний", що надасть можливість визначити просторовість наукової сфери, яку називають гуманітарною. Слово "гуманітарний" має латинське

походження (від лат. *humanitas*– людська природа) і означає людяність (мається на увазі людяність не тільки до співіснування, а й її прояв у суспільних сферах діяльності). Згідно з трактуванням Словника російської мови "гуманітарний" співвідноситься із особистістю [5]. Також цим терміном позначаються права та інтереси людини. Поняття "гуманітарний" репрезентує взаємовідношення суспільства, культури та історії народу.

У німецькій мові наводиться така дефініція слова "гуманітарний" – „*geisteswissenschaftlich*”. Етимологія цього слова дозволяє виокремити такі складники: „*geist*” – дух, душа, розум та „*wissenschaftlich*” – науковий. Отже, "гуманітарний" має пряме відношення до душі людини, її духовного та наукового життя. Похідним словом у німецькій мові є „*geisteswissenschaften*” і роз’яснюємо це як термін "гуманітарні науки" [4].

В англійській мові термін "гуманітарні науки" існує у двох, дещо відмінних поняттях: "the liberal arts" та "the humanities". Перший термін походить від англійського слова «*liberal*», яке перекладається як вільний, ясный, великодушний. Другий утворився від слова „*humanity*”, що означає гуманність, людяність та людинолюбство [1]. Ці два терміни є синонімічними. Різниця полягає у тому, що "humanities" передбачає вивчення літератури та класичних мов, а "the liberal arts", або "the arts" визначають більш широку сферу гуманітарного знання (правознавство, психологія, археологія та ін.). Так, термін "гуманітарний" уособлює різновид інтелектуальної, творчої та професійної діяльності людини, спрямований на внутрішній світ особистості, на формування світогляду та цінностей культури в суспільстві.

Доцільно звернути увагу на те, що слово "гуманітарний" має багатоаспектне значення, яке демонструє зв’язок з суспільством. Суспільство та культура, у свою чергу, пов’язані із таким поняттям як "людяність". Наголосимо на тому, що "людяність", "гуманітарний" та, доречно додати поняття "гуманізм", мають спільне походження. Спільнокореневе слово трьох понять походить від лат. „*homo sapiens*”, що у перекладі означає -людина розумна [5].

Особливу роль відіграє зміст поняття "гуманізм" (від лат. *humanus* - людський), який визнає людину як особистість, зважає її свободу вибору та прояв творчих здібностей. Варто вказати, що загалом термін «гуманізм» вперше з’явився в роботах Самуїла

Колериджа Тейлора на початку XIX століття з подальшим поглиблення і розширенням його змісту і ознак.

Практична орієнтація на людину тільки й забезпечує вирішення ключових проблем українського суспільства і держави. Термін «гуманітарна політика» взаємопов'язаний з поняттям гуманізм, суть якого в тому, що це система поглядів, яка ґрунтується на визнанні самоцінності прав на свободу, щастя і рівність кожної людини; принцип, що вимагає ставлення до людини як до вищої цінності і активного сприяння в створенні умов її вільного розвитку.

Гуманітарний розвиток тісно пов'язаний з цивілізаційною проблематикою, яка чітко сформувалась ще в 20 роках. XIX ст. Гуманітарний розвиток розглядається як сукупність галузей, що сприяють задоволенню гуманітарних інтересів людини, спрямований на піднесення культурного й освітнього рівня населення, формування людського капіталу.

Гуманітарний розвиток являє собою систему різних елементів відмінних за структурою та характером дії. Головною особливістю складових елементів гуманітарного розвитку є їх дослідження історичного, культурного, правового, психологічного, морального та релігійного в життєвих просторах людини. Історично дані простори розвивалися нерівномірно. Кожна окрема епоха характеризується актуалізацією певної наукової галузі, яка у свій визначений час виконувала провідну роль.

Зазначимо, що формування складових гуманітарної розвитку у єдину систему відбувалося протягом багатьох століть. Тому, становлення гуманітарного розвитку слід розглядати з урахуванням історичних етапів розвитку держав. Удосконалення гуманітарного розвитку потребує поглиблення і розширення та конкретизації методологія гуманітарної науки. Наукові підходи до дослідження різноманітних процесів і явищ гуманітарного розвитку та простору відбивають високий ступінь її внутрішньогалузевої диверсифікованості, значний інтегральний потенціал, який формувався із своєрідною специфікою протягом значного історичного періоду.

Гуманізм як філософська течія виник і XV- XVI ст. в умовах переходу від Середньовіччя до нової суспільно-історичної епохи – Відродження, що охоплює в Європі період від 40-х років

XIV ст. до перших десятиріч XVII ст., хоча зародки його відомі значно раніше – в XIII столітті.

Гуманістична філософія акцентує свою увагу на людині, на її утвердженні в сьогоденні, на свободі й освіченості особистості. Це демократичний світсько-раціоналістичний світогляд, що вивільняє свідомість людини від станових, корпоративних та церковно-схоластичних пут, сприяє розкриттю творчих людських можливостей, активній діяльності в ім'я щастя на Землі. Окремі елементи гуманістичної думки були вже в творчості італійського поета і мислителя флорентійця Дайте Аліг'єрі (1265—1321). Проте справжнім засновником гуманізму і ренесансної літератури став поет Франческо Петрарка (1304—1374), який розвивав гуманістичні ідеї в ліричних, в латинських прозаїчних творах, трактатах, численних листах.

Центральним в етиці Петрарки було поняття «гуманітас» (від лат. *humanitas* — людська природа, духовна культура). Воно стало основою побудови нової культури, що дала сильний поштовх розвитку гуманітарних знань (особливо етики), звідси і термін «гуманізм» (з XIX ст.). Петрарка зауважував про недостатню увагу до проблем людини, підпорядкованість теології. Отже, програма становлення нової культури в головних рисах була накреслена Петраркою, її розробку завершили його друзі і послідовники – Джованні Боккаччо (1313–1375) і Колюччо Салютаті (1331 – 1406), творчістю яких закінчується етап раннього гуманізму.

Відмінною рисою культури Відродження були її світський, антиклерикальний характер, духовне оновлення, звернення до культурної спадщини античності, ніби її «відродження».

Так, як уже відзначалось, можна констатувати, що сам термін "гуманізм" з'явився в Європі ще в епоху Відродження (XIV-XVI ст.) і представляв собою культурну течію свого часу. Гуманізм став світоглядом, який виступав за надання людині індивідуальності та можливостей для саморозвитку [14]. Представники даної епохи визначали гуманізм як окремий вид розумової діяльності, спроможний сформулювати нове мислення людини незалежно від впливу церкви.

Гуманізм набув характеру широкого суспільного руху у кінці XV – першій половині XVI ст., охопивши більшу частину Західної і Центральної Європи. За Італією він проявився у Нідерла-

ндах, Німеччині, Угорщині, Франції, його ідеї проникли в середовище вчених Англії, Іспанії і Португалії, поступово утверджувались у Польщі й інших слов'янських країнах, торкнувся країн Скандинавії.

Зміцнювалось міжнародне співробітництво гуманістів, що сприяло утворенню «республіки вчених», головою якої був Еразм Роттердамський (1469–1536), який жив і працював у Нідерландах, Франції, Англії, Італії, Німеччині. В його творчості знайшли відображення характерні особливості німецького гуманізму, що був ідеологією прогресивних прошарків населення. Європейському гуманізму були притаманні численні напрями, його ідеологія мала широку соціальну платформу, але основою її були принципи, які визнавала більшість гуманістів. Отже, утвердившись як цілісний світогляд, гуманізм став важливим чинником розвитку всієї ренесансної культури.

Варто відмітити, що в розвитку ренесансного світогляду провідну роль відігравав флорентійський неоплатонізм (основположник – видатний гуманіст-філософ із Флоренції Марсіліо Фічіно (1433–1499). Ідеалістична філософія Платона, зокрема його вчення про всюдисущність Бога, про «світову душу», розчленовану в природі, була взята на озброєння гуманістами. В їх переробці вона сприяла розвитку пантеїстичних уявлень (ототожнення Бога, природи і всесвіту) за своєю суттю антицерковних і антисхоластичних. Зокрема, характерними для філософії епохи Відродження були погляди Джордано Бруно (1548–1600), який створив одну з найрадикальніших і найпослідовніших пантеїстичних систем.

В епоху Відродження на рубежі XV і XVI ст. зроблено новий поштовх в науці, зародився і новий метод науки, який запропонував італійський учений, живописець, скульптор, архітектор, інженер Леонардо да Вінчі (1452–1519), – до міцного зв'язку науки з життям. Його ідеї щодо пізнання світу набули подальшого розвитку в працях інших учених, зокрема в творах англійського гуманіста Френсіса Бекона (1561–1626), який стверджував, що відчуття людини є головним джерелом його знань, а наука повинна бути дослідною. Серед гуманітарних наук провідне місце належало етиці, в якій склалась цілісна гуманістична концепція людини, вільного творця своєї долі.

В органічній єдності з етикою складались соціально-політичні концепції гуманізму, їх об'єднував основний принцип: вдосконалення людини і суспільства взаємообумовлені. Нові уявлення про соціальну справедливість знайшли яскраве відображення в роботах Томаса Мора і Томмазо Кампанелли, які мали великий вплив на подальший розвиток суспільної думки.

Гуманістичний рух кінця XV – початку XVI ст. частково проник до університетів, які виникли в Європі, і зробив їх на деякий час центрами передових ідей. Іноді гуманісти засновували свої навчальні заклади. Так, в 1530 р. у Парижі було засновано гуманістичну школу – Колеж де Франс. Характерним для пізнього середньовіччя є виникнення добровільних товариств-академій, які згодом перетворились у справжні наукові центри.

Гуманістичний ідеал людини знайшов яскраве втілення в ренесансному мистецтві, яке, в свою чергу, збагатило цей ідеал художніми засобами. Цей період характеризується появою стилю епохи – ренесансного реалізму, якому властиві світськість, глибокий інтерес до людини і природи, правдиве їх зображення, виразність і пластичність образів, уявлення про красу як гармонію. В архітектурі основу цього в стилі гуманізму заклали видатні зодчі Брунеллескі, Альберті, Браманте, Палладіо (Італія), Леско, Делорм (Франція).

Щодо живопису епохи Відродження в руслі гуманістичних ідей, то основоположником вважають італійського художника Мазаччо (1401–1428), а в період Високого Відродження (перша третина XVI ст.) мистецтво досягло своїх вершин у творчості Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело.

Ідеї гуманізму знайшли широке відображення і в літературі епохи Відродження. Було створено такі пам'ятки світової культури, як роман «Гаргантюа і Пантагрюель» французького письменника Франсуа Рабле (1494–1553); п'єси і сонети англійського гуманіста Уільяма Шекспіра (1564–1616); роман «Дон Кіхот» іспанського письменника Мігеля Сервантеса (1547–1616), які органічно поєднали в собі інтерес до античності із зверненням до народної культури, пафос комічного з трагізмом буття. Сонети Петрарки, новели Боккаччо, героїчні поеми Аріосто, Тассо (Італія), антиклерикальна сатира (Еразм Роттердамський та ін.) в різних жанрах, індивідуальних формах і національних варіантах втілювали ідеї Відродження.

Гуманістичні мотиви проникають і в музику цієї епохи. Поширенню знань і піднесенню культури взагалі на всі наступні століття сприяло відкриття великого історичного значення – винахід книгодрукування, яке здійснив німецький майстер Йоганн Гутенберг. Центрами книгодрукування стали Базель, Венеція, Париж, Ліон, Лувен, Страсбург, навколо яких згуртувались гуманісти.

Отже, європейська культура цього періоду, що складалась з багатьох компонентів, пройшла незвичайний і складний шлях розвитку. Саме в кінці доби була розірвана певна духовна єдність континенту, що існувала в середні віки, і було закладено основи для становлення національних культур.

Подальший період XVI і початок XVII ст. – це самостійний і дуже важливий етап у духовному розвитку держав і країн Європи, зокрема в розширенні гуманістичних ідей, успіхи якого підготували перехід до культури нового часу.

Щодо слов'янських народностей, то варто відмітити, що ще в XVI столітті в Україні функціонувала вища школа – Острозька академія, а потім Києво-Могилянська академія.

У тому ж XVI столітті в Луцьку з'являються поети – творці новітнього книжного вірша – Олена Копоть та Іван Журавницький, які писали народною мовою і відзначались своєю сатирою. Це було виявом процесів доби, відродження в Україні в ті складні часи.

Відомий арабський історик і мандрівник Павло Алепський, подорожуючи Україною в середині XVII століття, був вражений, високою культурою й освітою населення.

Сучасний гуманізм як суспільну ідейну течію, його передісторію можна умовно окреслити періодом із середини XIX до середини XX століття. Спочатку її суб'єктами були широкі рухи європейських вільнодумців, раціоналістів, скептиків, пацифістів, благодійних організацій, ліберальні релігійні організації, різні течії соціал-демократії, демократично налаштовані діячі культури і науки, теоретики франкфуртської соціологічної школи (Т. Адорно, М. Хоркхеймер), відомі представники російського і зарубіжного екзистенціалізму (Н. Бердяєв, Л. Шестов, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс).

Загалом термін «гуманізм» є винаходом дев'ятнадцятого століття. Німецьке слово Humanismus було вперше вжито в 1808 р.

по відношенню до форми освіти, в якій робився акцент на грецькій та латинській класиці. В літературі це слово вперше зустрічається в роботах Самуїла Колериджа Тейлора (1812 г.), де воно використовується для означення христологічного погляду – віри в те, що Христос має виключно людську природу.

Варто відмітити, що в зарубіжній і вітчизняній історіографії існує декілька версій періодизації передісторії і історії сучасного гуманізму. В когорті дослідників історії світового гуманістичного руху виокремлюється монографія Н. Уолтера «Гуманізм. В пошуках смисла поняття», яка написана з метою створення концепції гуманізму, де особливу увагу автор приділяє концепціям гуманізму XIX століття, зупиняючись на англійському унітаризмі, «філософському гуманізмі», «політичному гуманізмі», релігіях людства. Початок англійського утилітаризму автор відносить до 1812 р., а саме на час виходу збірника «Omniana», або «Образованность Сэмюэля Тейлора Колериджа» (“The Literary of Samuel Taylor Coleridge”), де термін «гуманізм» був вжитий в негативному змісті. І лише в американському утилітаризмі це слово стало використовуватись в позитивному значенні.

Філософський гуманізм розвивався по Н. Уолтеру в основному в Німеччині, стверджуючи ідею зміни і переорієнтації відносин між людиною і богом, де філософія має поставити людину на місце бога. Найбільш активно термін «гуманізм» в такому змісті застосовував Арнольд Руге, Давид Штраус, Людвиг Фейербах. Руге розглядав гуманізм як «принцип і систему» [7]. До цієї течії, за твердженням Н. Уолтера, належали К. Маркс, А. Герцен і М. Бакунін.

В 1891 р. Дж. М. Робертсон (J.M. Robertson) опублікував книжку «Современные гуманисты» (“Modern Humanists”), в яку увійшли такі імена як Томас Карлейль (Thomas Carlyle), Дж. С. Милль (J.S. Mill), Ральф Емерсон (Ralf Emerson), Герберт Спенсер (Herbert Spenser) та інші. В подальшій роботі, опублікованій в 1907 г., «Первые гуманисты» (“Pioneer Humanists”) він розширив коло осіб, включив в нього Н. Макиавеллі, Ф. Бэкона, Т. Гоббса, Б. Спинозу, А. Шефтсбери, Э. Гиббона і ін.. Серед прших робіт по історії гуманізма автор називає дослідниа А.В. Бенна (A.W. Benn) «История современной философии» (“History of Modern Philosophy”, 1912), яка закінчується розділом «Гуманисты XIX века». Разом з тим, організаційними витоками

гуманізму були етичні й раціоналістичні організації Англії і Північної Америки, а далі вони виникли в різних частинах Європи.

Згідно зарубіжних і вітчизняних джерел перше в світі товариство етичної культури було створено в Нью-Йорку в 1876 р. – «Общество этической культуры» (Society for Ethical Culture). Ховард Рейдест (Howard B. Radest) в «Энциклопедии неверия» сповіщає: «общество этической культуры – это нетеистическое... образовательное движение, утверждающее первичность морального развития через моральное действие» [12].

Засновник товариства Фелікс Адлер (1851–1933) відіграв велику роль в становленні етичного руху не лише в США, але й у Великобританії. Вимоги свободи думки і совісті були для нього основоположними. Ф. Адлер заявляв, "что главная цель, которую должны преследовать реформаторские организации, заключается в нравственном совершенствовании её членов, в моральной реконструкции современного индустриального общества" [9].

Далі подібно «Общества этической культуры» стали організовуватись аналогічні товариства в США і Європі. Ще в 1896 р., був заснований союз, який з 1928 р. став називатись Етичним (The Ethical Union). Головною метою його було стремління відокремити окремі моральні ідеали от релігійних доктрин, метафізичних систем і етичних теорій, щоб надати їм незалежну силу в особистому житті і суспільних відносинах. Як відмічав Х. Рейдест, «взяты вместе, эти группы, совместно с Обществом за гуманистический иудаизм (Society for Humanistic Judaism) и вариантами рационалистических ассоциаций, представляют гуманистическую альтернативу традиционным способам веры» [14].

На початку ХХ століття почався пошук більш широко значимих форм соціального вираження гуманізму. Перша світова війна застала задуматись міжнародне співтовариство стосовно вироблення якихось відносно гуманних правил міжнародних відносин. Ліга Націй була першою спробою оформити базові принципи гуманізму, загальнолюдські правила гуртожитку у вигляді міжнародного права і міжнародного інституту.

Н. Уолтер вважає, що сформований гуманістичний рух виник в середині ХХ століття. Він широко трактує термін «гуманізм», включаючи в нього самі різні світогляди і філософські направи. Згідно його точки зору, гуманізм синтезував і транс-

формував в собі багато релевантних понять XVIII–XIX ст., які використовували слово «гуманізм» в різних змістовних аспектах.

З середини 20-х рр. XX ст. в Західній Європі і США все більш широкі верстви населення почали називати себе гуманістами. Розвиток гуманістичного руху був присутній і поширювався на інші континенти. Але так як найбільш інтенсивно він протікав саме в США, то дослідники міжнародного гуманістичного руху стверджують, «именно эту страну можно назвать идейной родиной современного гуманизма» [10].

В підтвердження можна сказати, що в 1929 р. в США, в Нью-Йорку і Голівуді, утворюються самі перші гуманістичні товариства, засновником яких був доктор Чарльз Френсис Поттер. В 1930 р. центром гуманізму в США стало м. Чікаго, в якому Гарольд Бушмен та Едвін Х. Уілсон заснували журнал «Новый гуманист» (“The New Humanist”), що сприяло розповсюдженню гуманістичних ідей і підготувало ґрунт для створення «Гуманистического манифеста I» (“Humanist Manifesto I”) в 1933 г. В 1935 г. в США була організована Асоціація гуманістичної преси, яка пізніше була перейменована в Американську гуманітарну асоціацію. З 1941 р. вона стала однією із провідних серед подібних їх гуманістичних організацій в США.

В 30-40-і рр. організовані форми гуманізму виникли в Європі, серед країн якої особливо виділялись Нідерланди. Голландські гуманісти і зараз ведуть активну роботу, а країна стала однією із не багатьох, де гуманізм став масовим явищем. В 1945 р. була заснована організація «Гуманитас» (“Humanitas”) та був створений Гумантарний союз.

Серед множини організацій гуманістів особливе місце належить Міжнародному гуманістичному і етичному союзу, заснованому в 1952 р. в Амстердамі та об'єднуючому сьогодні національні рухи гуманістів багатьох країн та включаючи біля сотні асоційованих членів.

Помітну роль в міжнародному гуманістичному русі відіграє Міжнародна академія гуманізму (International Academy Humanism), навколо якої складаються Центри досліджень (Center for Inquiry), де проводиться науково-дослідна, педагогічна, просвітня і видавнича робота сучасних гуманістів. По даним бюлетеня МГЭС «Інтернейшнл Хьюманіст Ньюс» (“International

Humanist News”) в різних країнах на кінець ХХ ст. видавалось біля вісімдесяти журналів гуманістичного характеру.

В останній чверті ХІХ століття гуманістичні ідеї були позитивно прийняті і в Німеччині. Серед німецьких гуманістів найбільш активними стали гуманісти Саксонії, відомі під назвою «Свободные гуманисты Нижней Саксонии».

Значну роль в утвердженні ролі гуманістичних ідей в США відіграв німець по походженню Роберт Грін Інгерсолл (Robert Green Ingersoll) (1833–1899), відомий оратор і політичний публіцист післяреволюційної Америки.

В аналітичному огляді «Современный гуманизм» Ю. Чернов зауважує, що розвиток гуманізму в першій половині ХХ століття був процесом, характерним не лише для окремих країн, але і цілих континентів. Це підтверджує той факт, що став зароджуватись гуманістичний рух і в Індії. В 1927 г. непалець Джай Притхвін Бахадур Сингх заснував «Гуманистический клуб» в Бангалорі (Південна Індія), організував видання книжки по гуманізму і став ініціатором видання «Гуманистического журнала» [10].

Так до середини ХХ століття завершилось становлення міжнародного гуманістичного руху як в географічному так і в організаційному плані – гуманістичні товариства об'єднались в Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС), в склад якого зараз входить біля 5 млн. чоловік із 90 організацій із 40 країн світу. МГЕС допомагає вибудовувати і виробляти стратегію роботи на місцях, координує діяльність груп-членів МГЕС, сприяє розвитку нових гуманістичних організацій і представляє інтереси гуманістів в ООН та в загальноєвропейських структурах. В даний час МГЕС володіє консультативним статусом при ООН, ЮНЕСКО і ЮНІСЕФ, організатори МГЕС беруть активну участь в створенні ООН (серед них: лорд Джон Бойд Орра, Джуліан Хакслі, Брок Чисхольм). МГЕС асоційований з організаціями ООН в питання охорони оточуючого середовища, економіки, соціальних і культурних прав. МГЕС – це зональна і сіткова організація, а також центр національних гуманістичних організацій, за допомогою якого вони можуть обмінюватись ідеями і практичним досвідом роботи у сфері соціалізації гуманізму, гуманістичної освіти.

Гуманістичний рух особливо активно продовжує діяти в США. Необхідність освіти, популяризації наукових методів дос-

лідження і пізнання потребували розширення просвітньої роботи. Тому в 1976 р. виникла міжнародна науково-просвітня організація «Комитет по расследованию заявлений о паранормальных феноменах», очолювана Полом Куртцем, яка мала свій друкарський орган – «Скептический исследователь» (“Skeptical Inquirer”). В 1980 р. була створена організація – «Совет по демократическому и секулярному гуманизму (Council for Democratic and Secular humanism)», який з 1996 г. став називатись Радою по по секулярному гуманізму (Council for Secular humanism). Рада видавала журнали «Свободное исследование» (“Free Inquiry”) та журнал гуманістичних філософів «Файло» (“Filo: The Magazine of Humanist Philosophers”).

Провідна ідея Ради в тому, що вона розглядає світський гуманізм як образ мислення і життя, який має за мету реалізувати фундаментальні позитивні людські здатності. В програмах цієї організації підкреслюється особлива цінність розуму, наукового дослідження і наукової картини світу, особистої свободи, відповідальності, цінності людяності і необхідність толерантності і співробітництва.

В 1983 р. Рада по демократичному і світському гуманізму організувала Міжнародну академію гуманізму (МАГ), члени якої притримувались природно наукового пояснення всесвіту, захищають цінності науки і загальнолюдські моральні і громадянські цінності. В секретаріат Академії входять Пол Куртц (президент), Верн Буллоу, Ентони Флю, Джеральд Лару, Жан-Клод Пекер, Валерій Кувакін.

З 90-х років ХХ століття на лідерство в міжнародному гуманітарному русі почав претендувати комплекс об'єднаних гуманістичним світоглядом наукових, просвітянських і видавничих організацій, в створенні яких безпосередньо брав участь експрезидент МГЭС П. Куртц. Це Міжнародна академія гуманізму, Транснаціональний центр досліджень, Американська рада з світського гуманізму, Комітет по науковому розслідуванню заяв про паранормальні феномени, Комітет по науковій експертизі релігії, видавництво «Прометеус Букс», журнали «Фри Инквайери», «Скептикал Инквайери», «Файло» та ін. «Прометеус Букс» є на сьогодні найбільшим в світі видавничим центром, що публікує гуманістичну і наукову літературу по основним напрямкам фундаментальних і гуманітарних наук.

Серед цих організацій Транснаціональний центр досліджень, який почав свою історію з 1995 г, проводить широку наукову і просвітню роботу на міжнародному рівні, має унікальну бібліотеку по гуманізму. Центр сконцентрував свої зусилля на підтримці гуманітарної активності і розвитку місцевих гуманітарних організацій. В 2005 р. Транснаціональний центр досліджень і всі його відділення офіційно одержали від ООН статус організацій, асоційованих з ЮНЕСКО. Заслугою П. Куртца є розробка і реалізація ідей інституалізації і соціалізації гуманізму у світовому масштабі, його можна вважати батьком-засновником планетарного світського гуманізму [2]. Він автор більше 30 книжок, багато із яких перекладені на іноземні мови, редактор двадцяти одного наукового видання, учасник розробки основоположних документів сучасного гуманізму, в тому числі «Гуманистического манифеста II», «Декларации светского гуманизма», «Гуманистического манифеста 2000» [11].

В сучасний період в США, Великобританії, багатьох країнах Європи (Германії, Польщі, Нідерландах та ін.), в Росії працюють світські гуманістичні товариства. В Китаї почав працювати з 2006 року аналогічний Центр дослідження гуманізму в Пекіні.

Зростання кількості гуманітарних організацій і активізація гуманітарного руху у світі в 80-90-і роки ХХ століття пов'язані з різкою зміною геополітичної ситуації, вибудовою нового світопорядку, усвідомленням того факту, що живемо на одній планеті і є єдиним людським співтовариством, яке зіткнулось з глобальними проблемами існування.

Початок нового тисячоліття ознаменувався активізацією світового гуманістичного руху. Так тільки в 2005 р. відбулося два світові конгреси – в Парижі (5–7 липня, 2005 р., Франція) і Буффало (27–30 жовтня 2005 р., штат Нью-Йорк, США). В цілому становлення і розвиток гуманістичного руху в світі свідчить про його зміцнення і все більше розповсюдження по різним регіонам земної кулі. Можна зафіксувати тенденцію стабільного зростання гуманістичного руху як світового явища.

Щодо типології гуманізму, то класифікацію типів и видів гуманізму, його структуризацію варто здійснювати по двох напрямках – теоретичному і практичному. В теоретичному плані мова може йти про предметні області реальності людини, суспільства і світу, які превають в певних напрямках гуманістичних дос-

ліджень. В другому плані розуміють ті конкретні форми, які набуває гуманізм як форма культури. В такому випадку можна говорити: про гуманістичні дослідження як діяльність відповідних наукових колективів, де гуманізм постає: як теоретична і дослідницька практика; як спеціалізовані гуманістичні товариства і рухи; як просвітянська практика, тобто прояв гуманізму як більш чи менш чітко вираженої гуманістичної освіти і виховання; як достатньо акцентована на ідеї гуманізму соціальна праця; як ідея для політично орієнтованих груп людей, які пробують пересадити ідеї гуманізму на сферу діяльності ідеологічно і політично орієнтованих соціальних груп, що може виражатись в тенденціях створення гуманістичних партій або гуманістичних політичних рухів. Важливо підкреслити, що в самій логіці розвитку світового гуманістичного руху і сучасних досліджень гуманізму уже закладена структура його теоретичних і практичних формоутворень.

Найбільш значимими формами гуманізму до початку ХХІ століття були: (1) світський (секулярний) гуманізм; тісно пов'язаний з ним еволюційний гуманізм, ноосферний гуманізм і екогуманізм; (2) релігійний (теїстичний) (3); соціальний або громадянський, тобто оформлений в спеціалізовані види неурядових і некомерційних організацій громадянського суспільства (НПО), в том числі і науково-просвітнього, правозахисного і політизованого характеру [3].

Так, секулярний (світський) гуманізм на відміну від інших форм надає особливе значення використанню науки і критичного у вирішенні людських проблем та виражає упевненість в спроможності людини застосовувати науку і технології для покращення умов людського життя.

Еволюційний гуманізм – один із найбільш поширених і відомих видів сучасного гуманізму. Детальну характеристику основних його положень дає З.П. Трофимова в статті «Концепция эволюционного гуманизма в современном английском свободомыслии» [8] і в монографії «Гуманизм, религия, свободомыслие».

Ноосферний гуманізм – один із напрямів сучасного гуманізму в Росії, який бере початок в філософії російського комунізму і вчення про ноосферу В.І. Вернадського та А.А. Богданова. В змістовному плані спорідненим ноосферному гуманізму є вчення про космічний гуманізм, яке розроблялося, наприклад, Олівером

Л. Рейзером (Oliver L. Reiser) і було висвітлено в його монографії «Космический гуманизм» («Cosmic Humanism»). Олівер Рейзер в роботі «Гуманистическая логика» (1930р.) висунув ідею про те, що такого роду логіка є головним методологічним інструментом широкої соціальної дії.

В Росії концептуальне оформлення ідеї ноосферного гуманізму відбулося в останнє десятиліття ХХ ст. в роботах І.М. Борзенко «Третий путь», «Ноосферный гуманизм: от мироощущения к миропониманию», «Планетарные аспекты гуманистического мировоззрения», «Ноосферный гуманизм» та ін.

Можна говорити про формування вітчизняної аналітики ноосферного гуманізму в зв'язку з розробкою концепції сталого розвитку. В рамках цих досліджень відбулося гуманістичне наповнення поняття «ноосфера». Згідно класичному визначенню В.І. Вернадського, ноосфера – це новий еволюційний стан біосфери. В сучасних дослідженнях поняття ноосфери стає більш широким і системним. Під ним розуміють «гуманістичний інтегральний інтелект», який може вирішувати більш широке коло глобальних проблем.

Все вищевикладене і робить гуманістичні імперативи - достойне життя для кожної людини, мирне співіснування, екологічну безпеку, соціально-моральну справедливість - актуальним директивним вектором сучасної людської історії.

Найбільш актуальними загальнокультурними і соціальними для світського гуманізму стануть такі проблеми: розвиток науки, технології і етики; етики глобальної кооперації; екології і народонаселення; глобальної війни і глобального миру; прав людини; етики майбутнього; сексуальності і статі; релігії майбутнього; виховання дітей і моральної освіти; біомедицинської етики; майбутнього гуманітарного руху [3].

Гуманітарний розвиток, як уже відмічалось, тісно пов'язаний з цивілізаційною проблематикою, яка чітко сформувалась ще в 20 роках. ХІХ ст. Це динамічна система елементів різних за характером і структурою. Останнім часом в науковій літературі проблеми гуманітарного розвитку в цілому та їх складових частин піднімаються багатьма авторами, наприклад в працях Скурацівського В.А. "Концептуальні засади гуманітарної політики в Україні", Шкумбатука К.Л. "Гуманітарна політика України: державний механізм реалізації", Лугового В.Г. "Управління осві-

тою". Однак, враховуючи широту та багатогранність гуманітарного розвитку, говорити про його достатньо повне вивчення не має підстав. В наявності безліч аспектів цієї проблеми, які все ще потребують свого дослідження. Враховуючи багатоаспектне значення поняття гуманітарний, яке демонструє зв'язок з суспільством, а суспільство і культура, у свою чергу, пов'язані з таким поняттям як людяність, загалом можна стверджувати, що гуманітарний розвиток уособлює різновид інтелектуальної, творчої та продуктивної діяльності людини, спрямований на внутрішній світ особистості, на формування світогляду та цінностей культури у суспільстві.

В «Концепції гуманітарного розвитку країни на період до 2020 року» гуманітарний розвиток визначений як процес удосконалення суспільства в напрямі наближення до потреб людини у всіх сферах суспільного життя, створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчого потенціалу й реалізації кожної особистості відповідно до її потреб і інтересів. Це розвиток, орієнтований на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму а в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації.

В узагальненому виді головною метою гуманітарного розвитку можна визначити: покращення існуючого стану соціально-культурної сфери, наближення його до потреб сьогодення та виконання основної задачі закладів освіти, охорони здоров'я, культури, науки, соціального забезпечення задля задоволення потреб і побажань людини. Досягнення поставленої мети потребує розв'язання таких задач: 1. вивчення стану та тенденцій розвитку гуманітарної сфери, умов функціонування її основних складових - закладів охорони здоров'я, освіти, культури, науки; 2. виявлення невирішених проблемних питань в основних підсистемах гуманітарної сфери; 3. визначення шляхів виходу з кризової ситуації в соціально-культурній сфері та головних напрямів подолання існуючого розриву між наявними потребами у фінансуванні та можливостями держави їх задовольнити; 4. удосконалення інституційного потенціалу соціогуманітарної сфери; 5. визначення можливих перспективних напрямів диверсифікації шляхів фінансування закладів освіти, охорони здоров'я, культури в плані застосування поряд з бюджетним утриманням існуючої соціально-

культурної сфери й позабюджетних джерел фінансування; 6. розрахунок можливого економічного та соціального ефекту від застосування в соціогуманітарних галузях нових методологічних підходів та управлінських рішень.

Гуманітарний розвиток тісно пов'язаний з формуванням та розбудовою гуманітарного простору. Проблеми та розкриття сутності гуманітарного простору як дослідницької парадигми соціогуманітарного просторового розвитку відносяться до найбільш складних і поки що не повністю вирішених наукою. Багато відомих філософів і представників точних наук тлумачили поняття "простір" по-різному. Аристотель вважав, що він – логічна умова існування речей; Ньютон думав, що простір є об'єктивною реальністю, але – порожньою; Берклі розглядав простір як розумову абстракцію, побудовану на сполученні світла й звуку; Кант сприймав простір як особливу форму, наповнювану почуттєвим досвідом, яка надає можливість для природної класифікації знань. Близьку до останнього думку поділяв і Ейнштейн, який сприймав простір як похідне чуттєвого досвіду пізнання матеріального світу.

В основі гуманітарного простору як засвідчив аналіз різних поглядів на єдність факторів його формування є територіальний простір (територія), або процеси і явища, що відбуваються на цьому просторі з континуальними і дискретними властивостями.

В сучасних умовах гуманітарний простір, який значною мірою визначає і формує розвиток економічних і соціальних процесів на тих чи інших територіях, займає центральне місце в гуманітарних дослідженнях.

Перші уявлення про концепцію територіального простору як основу гуманітарного виникли завдяки працям К.Ріттера в XIX ст. і А.Геттнера на початку XX ст., які не ув'язували простір із часом. У середині XX ст. Хартшорн істотно розвинув ідею про простір і ввів поняття "час".

У гуманітарному просторі виражається сукупність відносин координатії і протяжності співіснуючих різнорідних станів і відносин компонентів, що їх складають, а в часі – сукупність відносин координатії і тривалості змінюючих один одного різнорідних станів і відносин складових їх компонентів.

Кожний із компонентів займає певну "нішу" в структурі гуманітарного простору, де відбуваються активні взаємодії і вза-

ємозбагачення, в результаті чого утворюються комбіновані простори, одним із яких є соціогуманітарний простір.

Існує дві основні сфери, в яких гуманітарний простір проявляє себе найбільш наочно – *історично створене відношення людей до природи і один до одного*. Перша сфера являє собою сукупність засобів виробництва, елементів виробничої і соціальної інфраструктури, людських поселень і жител, природних комплексів, повністю або частково втягнутих у процес матеріально-виробничої діяльності, і є необхідною умовою і результатом суспільного виробництва. Гуманітарний простір у цьому вимірі виступає як деяке матеріально-просторове утворення, дислоковане в природному просторі в якості штучного середовища життєдіяльності суб'єкта.

Друга сфера гуманітарного простору включає в себе систему суспільних відносин, дає можливість побачити і оцінити масштаби різноманітних соціальних зв'язків того чи іншого суспільного суб'єкта, виражає факт наростання (або послаблення) їх щільності, містить в собі міру їх взаємопересічення, опосередкованості і різноманіття. Вона виражає якісну сторону суспільного прогресу, який береться в його просторовому ракурсі, дозволяє зрозуміти способи, ступінь і порядок його наповнення, осмислити перспективи росту його протяжності, об'єму і глибини.

Гуманітарний простір розгортається у сукупності розселенських одиниць суспільства: міст, сіл, агломерацій, а також у внутрішній будові людських поселень. Тісно пов'язаний із розселенським демографічним аспектом гуманітарного простору, який характеризує картину розподілу населення, фіксує показники його щільності, рівня заселеності і соціально-інфраструктурної оснащеності тієї чи іншої території. Гуманітарний простір суспільно-політичної і духовної сфери розкривається у вигляді різноманітних соціальних і культурних зв'язків суб'єкту, є мірою його втягнутості в процес соціальної стратифікації, залучення широких народних мас до досягнень науки, цінностей культури.

Еволюція гуманітарного простору здійснюється двома взаємозв'язаними лінійними напрямками. По-перше, це збільшення числа і обсягу елементів, які входять до його складу, їх поступове розширення і наповнення. По-друге, це зростання глибини гуманітарного простору, що виражається у послідовній реалізації наявних можливостей, а також у планомірному створенні нових реалі-

льних можливостей на основі інтенсивного і прискореного просування суспільства до нового якісного стану.

Варто зауважити, що «гуманітарний простір» не є тотожним із соціальним простором. "Гуманітарний" (лат. *humanitas* – людська природа, освіченість, духовна культура) – значить стосовний до людського суспільства, до людини і її культури; "соціальний" (лат. *socialis* – суспільний) – асоціюється з відносинами людей у суспільстві.

Щодо розуміння гуманітарного простору в зарубіжній літературі, то існують певні розбіжності і специфіка відносно тлумачень вітчизняної науки [13].

Термін "гуманітарний простір" був спочатку сформований Роні Брауманом в організації "Лікарі без кордонів" на початку 1990-х для визначення ідеї простору, в якому працюють гуманітарні організації. Ця концепція стала предметом численних тлумачень, багато наступних визначень часто підлаштовувалися під специфіку конкретних завдань різних гуманітарних установ, або ж для пріоритизації конкретних аспектів гуманітарної діяльності.

Найбільш поширені трактування включають: а) фізичний доступ міжнародних установ по наданню допомоги і їх партнерів до нужденного населення; б) здатність установ по наданню допомоги дотримуватись основних принципів гуманітарної діяльності; в) характер "робочого середовища", в якому вони працюють, в першу чергу умови безпеки; г) здатність самого населення отримати необхідну допомогу і захист. Всі разом, ці концепції відбивають деякі з цілей гуманітарних організацій, засоби, за допомогою яких такі організації працюють, а також середовище, в якому ця діяльність проходить.

Нечітка визначеність терміну створює плутанину серед гуманітарної системи, тому часто організації, які прагнуть координувати свою діяльність і співробітничати з метою поліпшити гуманітарний простір, насправді можуть заважати один одному, якщо немає узгодження з питань або проблем, які мають бути розглянуті. Ті, хто знаходиться за межами гуманітарного сектора, часто стикаються з різними проблемами під виглядом гуманітарного простору, створюючи різні уявлення про те, на що саме гуманітарні дії мають бути спрямовані і які принципи мають бути керівними.

Гуманітарний простір, як операційне середовище, в якому гуманітарні організації надають свою допомогу, не є винятковою сферою таких організацій, зате як правило охоплює різні установи і суб'єктів, такі як організації по захисту прав людини, фахівці в області забезпечення миру, приватні корпорації і підприємства, національні уряди і різні релігійні і політичні організації. Межі цих політичних сфер не завжди чітко окреслені, що потребує усвідомлення та забезпечення ясності і взаємного розуміння відповідних конкретних цілей і завдань.

Пов'язаність концепції гуманітарного простору з міжнародним правом свідчить про важливість її розгляду не просто як доступу до гуманітарної роботи. Доступ населення до надання допомоги і захисту має бути в центрі цієї концепції.

Основні принципи гуманітарної роботи полягають в дотриманні нейтралітету і безпристрасності, які закріплені в Женевських конвенціях 1949 року і Додаткових протоколах до них 1977 року.

Гуманітарний простір також характеризується як «операційне середовище, в якому повністю забезпечено право населення на отримання захисту і допомоги, а гуманітарні організації виконують ефективну гуманітарну роботу на основі неупередженого і незалежного підходу» [13].

Для Міжнародного комітету Червоного Хреста гуманітарний простір є по суті синонімом дотримання міжнародного гуманітарного права в конфліктних ситуаціях. Таким чином, дана концепція гуманітарного простору концентрується не лише на наданні допомоги, але також включає забезпечення захисту цивільного населення. Більше того, ідея гуманітарного простору не повинна зациклюватися виключно на гуманітарних організаціях - національні і інші органи влади (як цивільні, так і військові) зобов'язані забезпечити захист і добробут цивільного населення.

Щодо підходів визначення гуманітарного простору зарубіжних дослідників, то їх можна згрупувати наступним чином :

Гуманітарний простір як середовище роботи гуманітарних організацій: гуманітарні агентства знаходяться в центрі цього визначення, а гуманітарний простір означає можливості таких агентств працювати вільно і задовольняти гуманітарні потреби відповідно до принципів такої роботи.

Гуманітарний простір як охоплення постраждалих громад: постраждалі території/громади знаходяться в центрі цього визначення, а гуманітарний простір трактується як їх здатність відстоювати свої права на отримання допомоги і захисту.

Гуманітарний простір як міжнародне гуманітарне право: гуманітарний простір відповідно до цього визначення прирівнюється до дотримання міжнародного гуманітарного права, і в зв'язку з цим основна увага приділяється діям воюючих сторін відносно їх обов'язків по дотриманню цього права. Це включає обов'язок задовольняти гуманітарні потреби або дозволити нейтральним гуманітарним організаціям надавати допомогу і забезпечувати захист цивільного населення.

Гуманітарний простір як комплекс політичних, військових і правових заходів: це визначення означає контекст, в якому проводиться гуманітарна діяльність. Тут підкреслюється високополітичний характер тих завдань, які виконуються гуманітарними організаціями, а також визнається той факт, що гуманітарні потреби (і їх забезпечення) є продуктом динамічних і складних взаємодій політичних, військових і правових структур, інтересів, інститутів і процесів

Підходи до дослідження і розкриття сутності гуманітарного простору в наукових роботах вітчизняних вчених значно ширші, глибші і змістовніші [6]. Гуманітарний простір – це простір, наповнений речовинними елементами (виробничими, інфраструктурними, побутовими й ін.), відповідними відносинами (економічними, соціальними, культурними, екологічними й ін.) і асоціюється перш за все з людиною. Він структурний як з точки зору складових його компонентів (компонентна структура), так і в територіальному відношенні (територіальна структура).

Наукові підходи до вивчення різноманітних процесів і явищ у гуманітарного простору відбивають високий ступінь її внутрішньогалузевої диверсифікованості, значний інтегральний потенціал.

Більшість вчених вважають, що в міру необхідності потрібно використовувати весь комплекс наукових методів, вони одночасно підкреслюють важливість застосування нових технологічних засобів: комп'ютерної техніки й ін. Але вартим уваги є метод хронології, який не претендує на унікальність, оскільки всякий історичний процес розгортається як у часі, так і в просторі. Саме

екскурсе в історію надає можливість прослідкувати основні етапи становлення гуманітарного розвитку з визначенням його особливостей і специфіки в певні історичні етапи як підгрунття формування сучасного його вираження і ролі в суспільному розвитку.

Гуманізація соціально-економічних і політичних процесів, яка проникає у всі сфери суспільного життя, формує новий гуманітарний простір із своїми особливостями та специфікою, має забезпечити моральний вектор життєдіяльності нашого суспільства, основу якого становлять – цінності свободи, справедливості, солідарності, верховенства права, демократичні принципи, захист прав людини; подолання безробіття та бідності; рівний доступ до освіти, медицини, культури, житла, гідну працю, підтримка молоді. Узгоджуючись з національними гуманістичними ідеалами і цінностями країни такі орієнтири формування суспільства сприятимуть всебічному соціальному поступу.

В сучасних умовах відбувається гуманізація соціальних, економічних і політичних процесів із посиленням їх взаємозалежностей і взаємного впливу. Саме соціогуманітарна сфера все більше набуває системоутворюючого характеру і стає стратегічно важливим чинником розвитку держави. Трансформуючись, проникаючи у всі інші суспільні сфери, вона переорієнтує їх на якісно новий соціогуманітарний простір, який стає індикатором науково-технічного, культурно-інформаційного, освітнього рівня країни.

Соціогуманітарний розвиток, розвиваючись на комплексі загальногуманітарних принципів, спрямований на формування умов для реалізації соціальних і культурних прав людини, її творчих, інтелектуальних та культурних можливостей, на *зростання здібностей і можливостей людини та її спроможностей досягнення поставлених цілей, задоволення суспільно необхідних потреб та забезпечення гідного рівня життя*. Він також спрямований на втілення основ соціальної справедливості, підтримку соціальної солідарності на основі демократичних цінностей та громадянських прав і свобод, забезпечення доступу до національного культурного надбання.

Комплекс загальносуспільних принципів формування та реалізації соціогуманітарного розвитку в соціальному просторі в нових умовах ринкового середовища потребує доповнення та розширення, а також обґрунтування і застосування нових принци-

пових підходів до його вивчення, дослідження, аналізу пріоритетності та результативності.

Стосовно соціальної інфраструктури, як єдиної інтегрованої, поліструктурної та динамічної системи, то це, насамперед, принцип цілісності, який базується на загальній ідеї і науковому знанні, врахування якого сприяє забезпеченню побудові комплексно-системної та функціонально-просторової організації цієї складної і важливої сфери суспільного розвитку.

Серед принципів соціогуманітарного розвитку як ключова і базова основа є принцип *справедливості як гуманізація галузей соціальної інфраструктури із забезпеченням рівної доступності до соціальних послуг* згідно потреб як суспільного так і індивідуального характеру, формуючи новий тип споживача. Такий принциповий підхід соціогуманітарного розвитку забезпечує справедливий розподіл за етичними ознаками, потребує підвищення рівня соціалізації економіки, базуючись на посиленні активізації і дієвості всіх наявних матеріально-фінансових ресурсів і забезпечуючи вирішення тактичних і стратегічних завдань людського розвитку.

Важливим, необхідним для врахування є принцип невизначеності і додатковості, який особливо чітко відображається в креативній поведінці споживача, що потребує розробки і впровадження моделей та моделювання динамічних процесів в соціальних системах при сумісності властивостей дискретності і неперервності. Результатом реалізації такого підходу є зміна стереотипів споживчої поведінки населення при врахуванні його креативності.

Вартим уваги як результативності є принцип раціоналізму з адаптацією його до сучасних умов, загроз та викликів, а також принцип діалізму як розширення та поглиблення діалогу між громадськістю та державною владою при розробці й реалізації програм суспільного розвитку, а також сприяння утвердженню міжкультурного та міжрелігійного діалогу в країні, утвердження громадських прав і свобод. Соціогуманітарний розвиток повинен мати і йти таким шляхом, який задовольняє потреби нинішнього покоління, не завдаючи шкоди наступним поколінням.

Дотримання даних положень та принципів сприятиме гармонізації суспільних відносин, гуманізації всіх сфер суспільного життя та інтеграції України у світовий соціогуманітарний простір.

Список використаних джерел:

1. Англо-український словник / Уклад. М.І. Балла. – К.: „Освіта”, 1996. – Т. 1. – С. 669.
2. Кувакин В.А. Введение к кн.: Куртц П. Утверждения: Жизнь, полная радости и творчества. – М.: Рос. гуманист. общество, 2005, с. 8.
3. Кудишина А. Гуманизм – феномен современной культуры. Академический проект. М., 2005.
4. Немецко-русский словарь / Сост. Э.Л. Рымашевская. – М.: „Русский язык”, 1992. – С. 935.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. И. К. Сазонова, Л.Н. Комарова. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – 900 с.
6. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ в соціальну географію. К.; «Знання». 2000.
7. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи. – Черкаси: Брама-України, 2006. - 619с.
8. Трофимова З.П. Концепция эволюционного гуманизма в современном английском свободомыслии // Вестник Московского ун-та. Сер. 7, Философия. 1995, № 2.
9. Трофимова З.С. Гуманизм, религия, свободомыслие; – Prometheus Books, 1985. Vol. p.55
10. Чёрный Ю.Ю. Современный гуманизм, Encyclopedia of Unbelief. Editor by Gordon Stein. – Prometheus Books, 1985.
11. A bibliography of the Works of Paul Kurtz (1952–2003). Compiled by R. Sandhu, M. Cravatta. – CFI, 2004, p. 9–10.
12. Howard B. Radest. Ethical Culture. Encyclopedia of Unbelief .Vol.1, p.169
13. Sarah Collinson and Samir Elhawary, Humanitarian space: a review of trends and issues, Humanitarian Policy Group, Overseas Development Institute, 2012.
14. Walter N. Humanism. Finding Meaning in the Word. – Amherst (N.Y.): Prometheus Books, 1997, p.7.

Повна С.В.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ТЕХНОЛОГІЧНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ РЕГІОНУ

Статистичні дані свідчать, що в економіці назріла проблема радикального оновлення основних фондів та політики підприємств в цілому. Ступінь зносу основних засобів в економіці України постійно зростає та у 2012 р. становив 76,7 %, а в транспорті та зв'язку – 96 % [1]. Відповідно в найближчому майбутньому постане питання зникнення з ринку або, навпаки, оновлення великої кількості застарілих підприємств.

Не випадково Божкова В.В. та Дериколєнко О.М. [2] пропонують для сьогодишніх підприємств впровадження не інноваційної стратегії, а стратегії прориву, що передбачає таку генеральну, комплексну програму дій для всіх рівнів управління підприємством, що спрямована на реалізацію напрямків розвитку, які пов'язані з його радикальним оновленням: зі зміною його місії, переформатуванням бізнес-портфеля, зміною організаційної структури управління; та що використовується в умовах слабких конкурентних позицій, згортання ринку, суттєвого зменшення дохідної частини бюджету тощо.

Одночасно Гуменюк А.М. [3] наполягає, що інвестування в економіці України буде мати нерівномірний, стрибкоподібний характер та забезпечить різке зростання економіки через те, що інвестиційні ресурси будуть сконцентровані в природних для ринкового середовища центрах ефективності; а зменшення ВВП пов'язане із структурною кризою та існуванням надлишкових виробничих потужностей, де вироблялася продукція, яка не користувалася попитом та не сприяла новим інвестиціям.

Отже, перед регіонами України стоїть велика проблема – залучення інвестицій для великомасштабної модернізації виробництва. Модернізація передбачає [4] з широкої точки зору комплексний процес реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим

стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн. У вузькому значенні під модернізацією розуміють розвиток науки та її прикладних досліджень задля оновлення засобів виробництва на основі новітніх технологій, що супроводжується проникненням сучасних розробок науки та техніки у всі сфери життя. Але всі можливі успіхи технологічної модернізації країни можуть бути лише наслідком проведення комплексних інституційних реформ: так, саме модернізація всіх інститутів створює підвалини для технологічного оновлення суспільства, адже в протилежному випадку в країні просто відсутній реальний запит на масштабне впровадження інновацій.

За багаторічними результатами досліджень української економіки визначено, що її базовою проблемою є застарілі та неефективні інститути (особливо це стосується державного управління), які тягнуть індекси України у різноманітних рейтингах вниз, ближче до останніх місць. Тому першочергове вирішення цих проблем та відповідно покращення інвестиційного клімату є джерелом розвитку вітчизняної економіки.

Інвестицій у світі багато – в їх кількості не існує проблем. Наприклад, лише обсяг залучених прямих іноземних інвестицій у світі за 2000-2013 рр. збільшився більше ніж утричі: з 7 203 815 млн.дол. до 24 483 726 млн.дол. [5]. Але їх потоки йдуть туди, де власники капіталу (інвестори) насамперед упевнені в захищеності своїх вкладень, а вже потім очікують найвищу віддачу. І хоча для розвинутих країн у структурі обсягу залучених прямих іноземних інвестицій за цей період зменшилась з 76 % до 63 %, однаково основний обсяг інвестицій залишається саме там.

Отже, існують вимоги інвестора щодо умов вкладення капіталу, до яких належать нормальне інституційне середовище (як передумова захисту капіталу) та відкритість вигідних ринків докладання капіталів. На думку Куриляка В.Є., Савельєва Є.В. [6], канали руху капіталу розширюватимуться у напрямках формування конкурентоспроможних наукового і людського ресурсів; розосередження виробництва Інтернет- та інформаційних технологій наступних поколінь, розробки джерел чистої води, привласнення ресурсів за кордоном (особливо сировинних та земельних); пошуку залежних партнерів.

Одночасно мають бути вимоги щодо об'єкта інвестування з боку приймаючої сторони. Базові з них відображаються в націо-

нальному законодавстві у вимогах обов'язкової державної експертизи інвестиційних проектів (санітарно-гігієнічна, екологічна, енергетична безпека, охорона праці тощо). В розвинутих країнах прийнята система вимог щодо забезпечення сталого розвитку. Сталий розвиток є сучасною концепцією бажаного суспільного розвитку, що передбачає фокусування на трьох взаємопов'язаних його складових – економіка, соціум та екологія. Конференція ООН з довкілля та розвитку у 1987 р. визначила сталий розвиток як такий, що задовольняє потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу можливість для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. В Україні у 2002 р. також була розроблена програма реалізації рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку.

Запорукою досягнення мети сталого збалансованого розвитку регіону, зростання його конкурентоспроможності є об'єктивно визначений пріоритет регіонального розвитку (у т.ч. з урахуванням особливостей розвитку території), підкріплений наявним на місцевому рівні ресурсним забезпеченням. Пріоритети регіонального розвитку повинні відображати не тільки інтереси окремого регіону, а й бути засобом досягнення стратегічних цілей регіонального розвитку у масштабах України: забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів та їх збалансованого розвитку; досягнення територіальної соціально-економічної інтеграції; підвищення ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку [7].

Згідно Закону України «Про засади державної регіональної політики» [8], пріоритетами державної регіональної політики є поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів; формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проектів підвищення конкурентоспроможності територій; стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей. Це є відображенням руху в напрямі європейської регіональної політики, що вже показала свою дієвість.

Стосовно пошуку джерел фінансового забезпечення здійснення структурно-інвестиційної політики в зарубіжних країнах

Кахович О.О. [9] виділяє атакуючу та пасивну стратегію фінансування. Інвестиційне забезпечення атакуючої стратегії базується на використанні позикових внутрішніх та зовнішніх коштів. Для реалізації даної стратегії необхідні сприятливі стартові умови виходу на ринок, диверсифікована структура виробництва, державна підтримка. Такий сценарій фінансування структурних перетворень можна застосовувати для регіонів, які характеризуються сильними, швидкими та стійкими темпами реформ. Пасивна стратегія фінансування здійснювалася в основному за рахунок внутрішніх засобів. Її прикладом є залучення фінансових засобів Західною Німеччиною в повоєнні роки для підйому національної економіки за проектом Ерхарда. Пасивну стратегію фінансування структурно-інвестиційної політики краще застосувати для регіонів з сировинною спеціалізацією, які мають більш широкі експортні можливості, але їх фінансові переваги часто тимчасові, а отримані від експорту кошти є недостатніми для відтворення зношених основних засобів, або для депресивних регіонів, що відрізняються моноструктурою, переважанням аграрного сектора тощо, і при реформуванні стикаються з найбільшими труднощами, тобто стартові умови входження в ринок є об'єктивно несприятливими.

За цими характеристиками можна зробити висновок, що для регіонів України сьогодні більше відповідає пасивна стратегія орієнтації на власні ресурси. Крім того, можна помітити, що жодна політика, навіть атакуюча, не націлена лише на використання зовнішніх запозичених коштів. Ще одним прикладом успішної орієнтації на власну політику і власні засоби є Китай, що також показав випереджаюче зростання. Отже, варто більше спиратися на власні сили і власні ресурси. Тим більше що в сучасному світі мало хто з розвинутих країн захоче отримати додаткового конкурента, адже ступінь конкуренції на світових ринках високотехнологічної продукції надвеликий.

Тенденція, що є характерною для України, – виведення власних капіталів за кордон замість внутрішнього інвестування, є для зовнішніх інвесторів сигналом щодо ненадійності вкладень на даній території, бо країна-реципієнт не вважає за доцільне вкладати в себе свої ресурси. В таких умовах приходиться в основному ризиковий капітал, який не є стратегічним та поспішає лише отримати великі прибутки та піти з даного регіону.

Політика децентралізації передбачає більше повноважень надати регіонам, що є передумовою наявності капіталу, яким можна розпоряджатися на місцях. І від того, куди будуть вкладати кошти місцеві суб'єкти підприємництва та органи місцевої влади, залежить прийняття рішень зовнішніх інвесторів. Якщо це будуть лише соціальні ініціативи та відповідно повна відсутність економічного розвитку, для інвестора не буде створено місця докладавання капіталів.

Так, за дослідженням [10], при невдалій структурі вкладень фінансових ресурсів місцевою владою економічна ситуація в регіоні погіршується та потребує все більше коштів на соціальний захист населення при зниженні життєвого рівня. І навпаки, ті регіони, які більше уваги приділяли розвитку економіки, отримують найкращі результати в економічному розвитку. Для бажаних структурних зрушень необхідно використовувати як державні інвестиції, так і активізацію підприємницького сектора, причому в структурі державних витрат не менше 25% направляти на цілі економічного розвитку.

Отже, крім забезпечення стабільності умов та захищеності базових прав власності (що є обов'язковою, але не достатньою умовою розвитку в ситуації серйозної економічної кризи), потрібно починати власними силами реалізувати хоча б невеликі кроки щодо економічних проєктів регіонального розвитку.

За дослідженнями, проведеними в Україні [11], кожен регіон формує власну фінансову політику, бюджетні ресурси спрямовуються на різні види економічної діяльності. Регіони-лідери фінансують насамперед ті види діяльності, які в майбутньому забезпечать їх додатковими фінансовими ресурсами (промисловість, транспорт та зв'язок, комунальне господарство). Сільське господарство, державне управління, освіта, охорона здоров'я в регіонах-лідерах фінансуються на достатньому рівні, але ці види економічної діяльності не вважаються перспективними щодо забезпечення регіону додатковими фінансовими ресурсами. Іншими словами, регіони-лідери формують ефективну бюджетну політику, інвестуючи фінансові ресурси в такі галузі, які сприятимуть найшвидшому зростанню податкового потенціалу регіону й дохідної бази бюджетів.

Часто вважають, що у місцевої влади немає можливості реалізувати стратегії через обмеженість ресурсів, які є в її розпоря-

дженні. Однак чим менше у місцевої влади ресурсів, тим більше вона потребує стратегії для реалізації. Якщо ресурси надзвичайно обмежені, особливо важливо сконцентрувати їх на проектах та цілях, які визначені як найбільш важливі. Гарна стратегія – це перш за все стратегія найбільш ефективного використання наявних ресурсів [12]. Проблема полягає в тому, що у деяких місцевих органів влади є десятки різних планів та програм, але ніхто не може встановити зв'язки між ними. Тобто повинен існувати зв'язок між бюджетною політикою, що проводиться владними структурами, та стратегією. Пріоритетні регіональні програми та проекти розвитку, що спрямовані на досягнення стратегічних цілей, обов'язково повинні мати відповідне фінансування. Визначення пріоритетів особливо необхідно в умовах недостатніх ресурсів – чим менше ресурсів, тим важливіше сформулювати чіткі пріоритети.

Можливостями фінансування проектів регіонального розвитку є кредити, які для покриття поточних потреб бажано не використовувати. Так, на думку Молдована О.О. [13], поточні видатки держави мають відповідати її постійним доходам, що виражає збалансованість поточного бюджету. Інакше дефіцит поточного бюджету може перерости у хронічний, оскільки поточні видатки, зазвичай, не приводять до прямої фінансової віддачі до бюджету. Залучення нерегулярних надходжень (доходи від приватизації, кредити тощо) для покриття видатків поточного бюджету – фактично безпідставна витрата коштів майбутніх періодів. На відміну від поточного бюджету, бюджет розвитку створить додаткові надходження завдяки реалізації інвестиційних проектів, які матимуть певну інвестиційну віддачу. Отже, для фінансування національних проектів розвитку є раціональним залучення нерегулярних надходжень. Це забезпечить певний фінансовий результат, який допоможе не лише покрити витрати, а й збільшити активи держави.

В деяких країнах існує обов'язкова вимога, що державні запозичення не можуть бути більшими за бюджет розвитку [14]. Зокрема, в Німеччині це правило включено навіть до Конституції; у Великобританії підходи щодо бюджетного законодавства входять до Кодексу фінансової стабільності, згідно з яким запозичення уряду можуть використовуватися лише для фінансування інвестицій, а чистий борг органів державного управління має утримуватися на рівні щонайвище 40% ВВП.

Стосовно ролі держави в економіці існують досить протилежні погляди, що детально розглянуті Ю. Кіндзерським [15]. Так, економічне зростання стимулюється проведенням промислової політики, яка завжди характеризується певним рівнем селективності щодо економічних суб'єктів (для жорсткої політики рівень селективності найвищий, для м'якої – найнижчий). Принциповою відмінністю жорсткої промислової політики від м'якої є можливість держави здійснювати в рамках першої моделі прямий перерозподіл ресурсів країни на користь певних суб'єктів господарювання чи галузей, визнаних пріоритетними, та неможливість робити це в рамках другої моделі. Інституційні фактори, які можуть спричинити негативний результат жорсткого втручання – корумпованість, низька кваліфікація бюрократії, наявність галузевих лобістів, чий інтереси можуть зашкодити досягненню загальних стратегічних цілей країни, відсутність достовірної інформації. Отже, в умовах України бажано знизити рівень вибіркової політики, і акцентуватися на тих заходах, які стосуються всіх.

В розвинених країнах прийнято надавати державну допомогу інноваційним проектам, перелік використовуваних заходів досить великий. В Україні особливістю отримання інноваційно-інвестиційними проектами відповідних пільг є те, що законодавством передбачено проходження підприємством, що його реалізує, конкурсної процедури. Отже, існує вибіркова допомога, прийняття рішення щодо якої залежить від рішень державних службовців. Таку ситуацію можна класифікувати як жорстку (селективну) державну політику, що ефективна лише при якісній роботі державного апарату і відсутності корупції. Ситуація ускладнюється тим, що для отримання пільг за проектом перевага на конкурсі надається проектам з більшим ступенем розробки (а відповідно в які вже вкладений суттєвий обсяг ресурсів). Тому для кращої розробки проектів експертизу за суттю варто проходити не на кінцевих етапах розробки, а на початкових, доки ще не вкладені суттєві кошти, і проекту можна дати інший напрям [16].

У вітчизняних умовах більш доцільне використання непрямих методів, що охоплюють усіх суб'єктів, які задовольняють задекларованим державою умовам (до яких насамперед відносяться пільгове оподаткування, пільгове кредитування тощо) [17]. Адже в умовах України непрямі пільги набагато більш ефективні, ніж конкурсний відбір проектів, коли чиновники, що відповіда-

ють за цей відбір, з одного боку, не хочуть відповідальності за прийнятті рішення, а з іншого – мають можливість отримувати додаткові вигоди для себе за ці рішення.

І якщо, за твердженням Даниленко А.І. [18], при надані окремим галузям пільг, які є формою державної підтримки підприємств за рахунок недоодержаної бюджетом частини податків, вони у багатьох випадках використовуються неефективно через недоліки чинного законодавства та проблеми в організації ефективного контролю над цільовим використанням наданих пільг, то треба не прибирати пільги, мотивуючи це недосконалім їх адмініструванням, а організувати відповідний контроль за їх отриманням та використанням.

Отже, проблемними аспектами залучення інвестицій в технологічну модернізацію регіонів України є підвищення привабливості регіонів України для інвестицій, кращий розподіл власних ресурсів, правильне визначення найважливіших пріоритетів в інвестуванні та використання більш доцільних методів стимулювання інноваційно-інвестиційних проектів.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічний України за 2013 рік / За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Державна служба статистики. - 2014. – 534 с.
2. Божкова В.В., Дериколенко О.М. Теоретико-методичні підходи до формування стратегії для венчурних промислових підприємств // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – №11 (червень). – С. 4-8.
3. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А.М. Гуменюк. – К.: НІСД, 2014. – 468 с.
4. Модернізація України: пріоритети реформ // Зеркало не-дели. – 2010. – №14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/SCIENCE/modernizatsiya_ukrayini_prioriteti_reform-59771.html
5. Звіт про прямі іноземні інвестиції у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>
6. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Вплив глобалізації на економічний розвиток України // Економіка України. – 2012. – №9. – с.57-69.

7. "Щодо вдосконалення територіально-організаційних механізмів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні". Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/897/>

8. Закон України від 5.02.2015 р. № 156-VIII Про засади державної регіональної політики // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.90.

9. Кахович О.О. Зарубіжний досвід державного регулювання структурно-інвестиційної політики // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №2. – С. 59-62.

10. Повна С.В. Структурні зрушення в економіці регіону у контексті глобальних системних змін // Проблеми і перспективи економіки та управління, 2015.– № 1. – С.104-110.

11. Снісаренко О.Б., Гусєва Ю.Ю. Оптимізація структури видатків бюджетів регіону як інструмент підвищення податкового потенціалу // Фінанси України. – 2011. – №3. – с.92-99.

12. Практичні інструменти регіонального та місцевого розвитку: Навчальний посібник / За ред.проф.В.А.Рач. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. – 156 с.

13. Молдован О.О. Новий етап реформи державних фінансів України: ключові пріоритети та завдання // Фінанси України. – 2014. – №8. – с.57-69.

14. Луніна І.О. Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації // Фінанси України. – 2012. – №2. – с.4-15.

15. Кіндзерський Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України // Економіка України. – 2010. – №5. – с.4-15.

16. Повна С.В. Управління якістю програм і проектів регіонального розвитку // Вісник Чернігівського державного технологічного університету (економічні науки), 2011.– № 50. – С.221-228.

17. Повна С.В. Стан використання інвестиційних ресурсів як джерела оновлення економіки України // Вісник Чернігівського державного технологічного університету (економічні науки), 2013.– № 64. – С.246-253.

18. Даниленко А.І. Удосконалення моделі управління економікою та фінансові механізми її реалізації // Економіка України. – 2013. – №5. – с.4-29.

Садчикова І.В.,

канд. екон. наук, доцент

Ребенок Н.В., здобувач

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ РЕГІОНУ З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ

Забезпечення енергетичної безпеки України та її регіонів в умовах сучасних процесів глобалізації стає все більш важливою проблемою, оскільки енергетична безпека є фундаментом економічної безпеки, а відтак – і національної. Гарантування енергетичної безпеки та формування механізмів її реалізації є пріоритетним завданням сьогодення як для країни в цілому, так і для її окремих регіонів особливо тих, економіка яких є енергозалежною.

Стабільний та ефективний розвиток національної економіки, її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках в умовах глобалізації світового господарства тісно пов'язані як з енергетичною безпекою країни так і регіонів. Як показує міжнародний досвід, гарантією незалежності національних економік, умовою стабільності і ефективності життєдіяльності суспільства та досягнення успіху виступає збалансоване і рівномірне забезпечення енергією як один із факторів глобальної безпеки.

Однією з найважливіших складових в структурі економічної безпеки регіону є забезпечення його енергетичної безпеки. Економічна діяльність і функціонування соціальної сфери вимагають відповідного споживання палива та енергії, роль яких за останнє сторіччя багато разів зростає. Між ВРП і регіональним споживанням енергоресурсів встановлений сильний статистичний зв'язок (коефіцієнт кореляції $r > 0,9$) [5]. Регіональні потреби в паливі та енергії задовольняються як за рахунок діяльності власного паливно-енергетичного комплексу, так і за рахунок закупівель в інших регіонах. У силу цього енергонадмірність може виявитися перевагою, а енергодефіцитність – стримуючим фактором розвитку регіональної економіки.

Сучасна цивілізація може існувати лише за умов використання великих обсягів енергії та енергоресурсів, потреби суспільства в яких постійно зростають. Організація раціонального енергоспоживання з мінімальним екологічним впливом за умов економного використання первинних енергоресурсів та достатнього забезпечення технологічних і побутових потреб з усіх видів та форм енергії – загальна турбота суспільства. Отже, основним напрямом енергетичної політики майже в усіх країнах світу на сьогодні є політика енергозбереження, яка по суті об'єднує всі напрями розв'язання енергетичних проблем. Ця політика передбачає не тільки збереження енергії, але й забезпечення умов для максимально ефективного її використання.

Окремі питання, які пов'язані з економічною та енергетичною безпекою розглянуто в працях зарубіжних та українських вчених, зокрема: Л. Абалкіна, І Бенько, О. Власюка, А. Михайленко, В. Сенчанова, В. Гейця, В. Гобуліна, Я. Жаліла, А. Качинського, С. Пирожкова, А. Сухорукова, А. Шидловського, В. Шлемко [11].

Проблеми енергозбереження та енергоефективності з забезпеченням енергетичної безпеки розглядаються в останніх дослідженнях і публікаціях вітчизняних та закордонних вчених: І.Бураковського, Н.Воропай, А.Гончарук, С.Денисюк, А.Дулеба, Я.Жаліло, В.Л.Жовтянського, Г.М.Калетніка, І.Кравчук, М.Ковалко, В.Мунтіян, Мусис Ніколас, Г.Ситник, Н.Нижник, О.М.Суходоля тощо [2, с. 23-27; 6, с. 10-14; 10; 16; 17] .

Однак, незважаючи на існування великої кількості досліджень енергетичної безпеки в наукових доробках вітчизняних та зарубіжних авторів, залишається потреба в проведенні аналізу існуючих національних енергетичних стратегій як сукупності рішень по забезпеченню глобальної енергетичної безпеки.

Переважає більшість робіт присвячена висвітленню місця України в енергетичних процесах, характеристиці організаційно-економічних механізмів забезпечення енергетичної безпеки, розкриттю проблем даної сфери. Окремої уваги потребують дослідження регіональних аспектів енергетичної безпеки України в контексті глобалізації світової економіки/

Метою дослідження є генезис наукового поняття «енергетична безпека», визначення поняття «енергетичні безпека регіону» та виявлення її внутрішніх та зовнішніх загроз, висвітлення

стратегічних напрямів раціонального використання енергоресурсів з врахуванням екологічної складовою, а також висвітлення основних стратегічних напрямів реформування наявної енергосистеми України та регіону.

Для всебічного та ґрунтового висвітлення особливості раціонального використання енергоресурсів та забезпечення енергетичної безпеки регіону, доцільно спочатку розглянути сутність поняття «енергетична безпека» та «енергетична безпека регіону».

У сучасні наукових дослідженнях поняття енергетичної безпеки охоплює широке коло взаємопов'язаних понять (табл. 1).

Таблиця 1 – Сутність трактування поняття «енергетична безпека»

№ зп	Автор(и)	Визначення терміну
1	2	3
1	Мусис Ніколас [17, с. 345]	Безпека енергопостачання – це здатність забезпечити постійне задоволення енергетичних потреб за допомогою достатніх внутрішніх ресурсів, що виробляються та використовуються за прийнятих економічних умовах, доступних і диверсифікованих зовнішніх джерелах.
2	Л. Мельник, С. Чабанюк [13, с. 210-211]	Під енергетичною безпекою слід розуміти здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах та під час дії дестабілізуючих факторів у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах»
3	Сайт Світової енергетичної ради [23]	Енергетична безпека – це впевненість у тому, що енергія буде в наявності і в тій кількості та якості, які вимагаються за даними економічних умов
4	Сайт Міжнародного енергетичного агентства [15]	Енергетична безпека – безперервна фізична доступність за ціною, яка є прийнятною з точки зору дотримання екології

1	2	3
5	Енергетична Стратегія України на період до 2030 р. [22]	Енергетична безпека є невід’ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. У сучасному розумінні гарантування енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики
6	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [14]	Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану
7	Захарченко В.І., Акулюшина М.О. [8, с. 147-150]	Енергетична безпека України – комплекс геополітичних, правових, економічних, екологічних і інших умов, що забезпечують захист життєво важливих інтересів країни у відносинах його ресурсного потенціалу, збалансованості і динаміки росту й розвитку; створення внутрішнього імунітету й зовнішньої
		захищеності від дестабілізаційних впливів; конкурентоспроможність країни на світових ринках і стабільність її фінансового становища; забезпечення гідних умов життя й сталого розвитку особистості.

Отже із табл. 1 можна зробити висновок, що *енергетична безпека регіону* полягає у захищеності громадян певної території від загрози дефіциту всіх видів енергії і енергоресурсів через негативні та несприятливої дії природних, виробничо-техногенних, адміністративно-управлінських, економічних, внутрішніх та зовнішніх чинників і є невід'ємною складовою економічної, енергетичної та національної безпеки.

На рис. 1 показано місце енергетичної безпеки в системі національної безпеки держави.

Доречним, на нашу думку, буде виділити зовнішні та внутрішні загрози енергетичної безпеки регіону.

До зовнішніх загроз енергетичної безпеки регіону належать:

- критична залежність від імпорту паливних ресурсів, енергетичного обладнання, матеріалів, невиконання договірних поставок;

- дискримінаційні заходи з боку зарубіжних країн;

- критична залежність експорту та імпорту від умов транспортування через території інших країн.

Внутрішніми загрозами енергетичної безпеки регіону є: економічні, соціально-політичні, техногенні, природні та недосконалість управління [4, 10, 21, 25].

Економічні загрози. До цієї групи загроз належать:

- дефіцит інвестиційних ресурсів, необхідних для розвитку, модернізації і технічного забезпечення нормальної роботи енергокомплексу;

- фінансова нестабільність забезпечення функціонування енергокомплексу, забезпечення паливними ресурсами, матеріалами та компонентами для підтримання технологічних процесів, нестабільність оплати всіх поточних витрат;

- порушення господарських зв'язків;

- неефективне використання паливних та матеріальних ресурсів;

- надмірно високі ціни на паливні та матеріальні ресурси;

- високі рівні монополізму виробників, постачальників і розподільників енергії та паливних ресурсів;

- технічні обмеження, що виникають через нестачу фінансових коштів;

– незбалансованість виробництва і споживання паливно-енергетичних ресурсів, дефіцит енергетичних потужностей, недостатня пропускна здатність мереж.

Соціально-політичні загрози. До цієї групи загроз належать:

- нестабільність у суспільстві;
- негативні соціально-політичні події;
- приватні інтереси нових власників в енергетиці, що йдуть всупереч загальній меті;
- нездорова конкуренція;
- протиправні дії влади і керівників підприємств;
- низька кваліфікація персоналу;
- криміналізація енергетичного бізнесу.

Техногенні загрози. У всіх енерготехнологіях та технічних системах існує ймовірність виникнення аварій і відмов через різноманітні причини. Основними з них є:

- низькі технічний рівень та якість устаткування і систем, низька якість будівельно-монтажних, ремонтних робіт та експлуатації;
- великий ступінь зношення основних виробничих фондів;
- нераціональне розміщення енергетичних об'єктів з ризиком для населення і ризиком забруднення довкілля;
- недотримання правил технічної експлуатації, охорони праці та протипожежних заходів.

Природні загрози. Кліматичні умови суттєво впливають на роботу енергетичного комплексу, систем і об'єктів енергетики.

До природних загроз енергетичній безпеці регіону належать:

- стихійні лиха: землетруси, повені, сильні вітри, ожеледиця, зсуви, зливові дощі й снігопади, підвищена грозова активність, які можуть призвести до руйнування або значного пошкодження обладнання;
- природні аномальні явища: тривала засуха, тривала маловодність річкового стоку, які можуть відбитися на балансах вироблення електричної і теплової енергії, водозабезпеченні енергетичних об'єктів;

– аномальні явища підвищеної сонячної радіаційної активності, що становлять загрозу щодо прискореного старіння ізоляції і температурних впливів.

Недосконалість управління. Ця група загроз пов'язана в основному з:

– недосконалістю організаційних структур управління, низьким рівнем керівного і управлінського персоналу;

– нескоординованістю взаємодії підрозділів та підприємств енергокомплексу і взаємозв'язків з іншими галузями економіки;

– помилками та неефективністю реалізації економічної політики держави;

– недосконалістю правової і законодавчої бази;

– неефективністю проведення державою політики енергозбереження і слабкістю механізмів її реалізації;

– слабкістю (ослабленням) державного регулювання і контролю у сфері енергопостачання та енергозбереження.

Як у країні ЄС, Україна дуже залежна від постачання енергоносіїв нестабільних країн і регіонів. Оскільки постачання енергоносіїв може використовуватися як політична та економічна зброя для тиску на країну транзитера та/або на країну споживача. А також може бути потужним засобом шантажу для вирішення, як внутрішніх, так і зовнішніх політичних та економічних інтересів. Одним із типових прикладів можна навести дії Російської Федерації під час постачання газу до України та країн Європи на початку 2006 та 2009 рр. [12, с. 15; 27]. Економічний, політичний та інформаційний тиск на Україну у важких кліматичних умовах 2012 р. Незважаючи на велику кількість угод та контрактів, питання щодо постійного, надійного та безперебійного постачання російського газу так і не вирішено. Стратегічні напрями зовнішньої енергетичної політики України, передбачені в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року, полягають в інтеграції національного паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) до Європейського союзу. Елементами такої інтеграції є адаптація законодавства та відповідні інституційні перетворення, інтеграція мереж та уніфікація стандартів.

Прогнозованим розвитком економіки держави до 2030 року було визначено три періоди: до 2010 р. – період структурної пе-

ребудови інноваційного напрямку; 2011-2020 рр. – період випереджального розвитку традиційних галузей сфери послуг в економіці України. У ці періоди формуються підвалини постіндустріального способу виробництва. У період 2021- 2030 рр. прогнозується завершеним переходу до постіндустріального суспільства з характерною зміною структури економіки [22].

Головними заходами щодо зниження енергетичної залежності України в Стратегії передбачені:

- підвищення рівня власного виробництва паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) (за рахунок підвищення абсолютноного рівня їх видобутку, зменшення абсолютноного рівня імпорту, ефективного та оптимального енергоспоживання);

- диверсифікація джерел зовнішнього постачання ПЕР (природний газ, нафта, ядерне паливо) з необхідністю мати не менше трьох джерел постачання за кожним видом з рівнем у 25-30% від загального обсягу;

- закріплення стратегічного положення України в міжнародній системі транспортування енергоносіїв та забезпечення гідної участі України в реалізації міжнародних енергетичних проєктів;

- забезпечення внутрішньої енергетичної незалежності (запобігання монопольному становищу на внутрішніх ринках ПЕР; створення рівних конкурентних умов діяльності; створення державних стратегічних запасів ПЕР; удосконалення нормативно-законодавчої бази; здійснення державного контролю).

Енергетична стратегія України на період до 2030 р направлена на коригування та встановлення нових орієнтирів і максимального врахування нових тенденцій розвитку економіки та енергетики, появу нових технологій і розширення часового горизонту до 2030 р відповідно до вимог часу.

Головна мета, що закріплюється в стратегії – максимально ефективно використання природних енергетичних ресурсів і всього потенціалу енергетичного сектора для стійкого зростання економіки, підвищення якості життя населення країни і сприяння зміцненню її зовнішньоекономічних позицій.

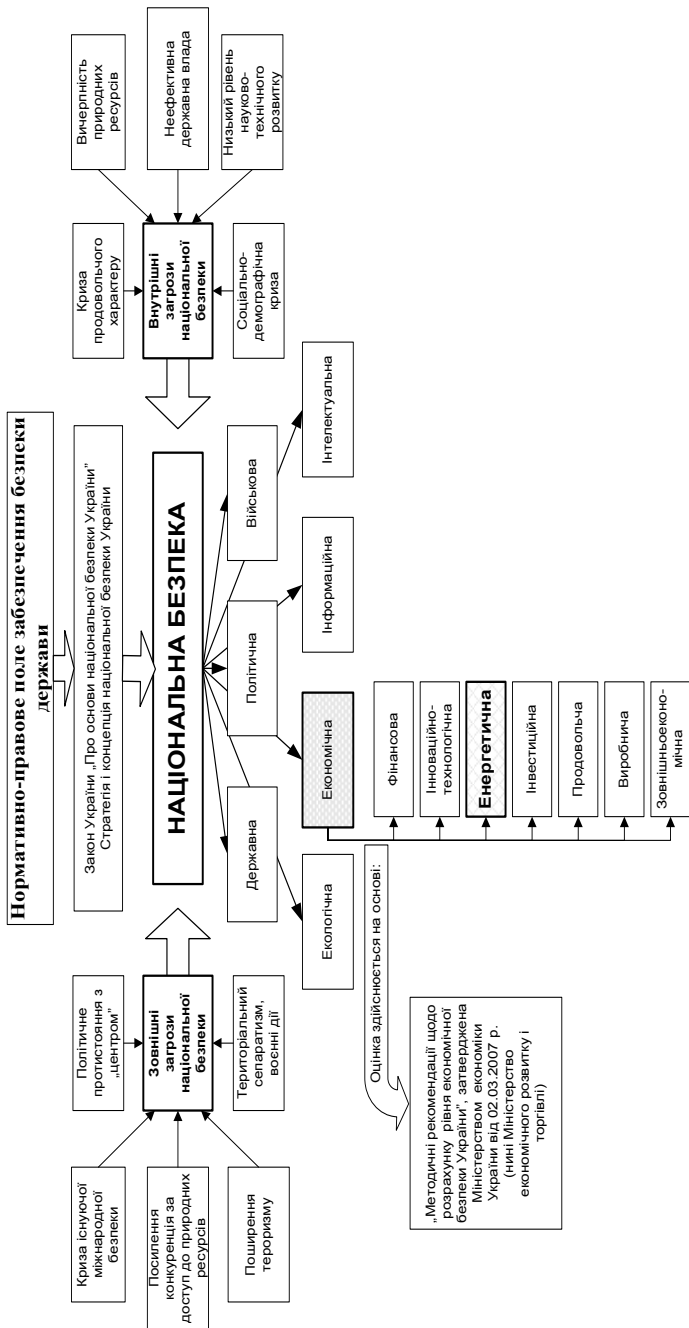

Рисунок 1 – Місце енергетичної безпеки в системі національної безпеки держави*
*Джерело: складено авторами на основі [1, 10]

Головна задача енергетичної стратегії полягає в необхідності виконання енергетичним сектором країни своєї найважливішої ролі в рамках передбаченого Концепцією довгострокового соціально-економічного розвитку переходу на інноваційний шлях розвитку економіки (рис. 2). Цілі енергетичної стратегії зображені на рисунку 2.

Стратегія розроблялася з урахуванням тенденцій геополітичного, макроекономічного, соціального і науково-технічного розвитку країни. Але вона має певні ризики та неточності щодо визначення цих факторів. Судячи із зазначених положень дана стратегія повинна піддаватися постійному моніторингу та періодичному уточненню передбачених обсягів і термінів виконання робіт з урахуванням динаміки цін на паливно-енергетичні ресурси у світі й країні, державних програм розвитку економіки, досягнень науково-технічного прогресу.

Аналіз динаміки енергоємності ВВП в Україні дозволяє простежити вартісне зростання витрат енергоресурсів (починаючи з першої половини 90- х років минулого століття у структурі витрат на виробництво промислової продукції майже втричі зросла вартісна складова енергоресурсів, сягнувши 42% загальних матеріальних витрат на виробництво продукції). Лише з 2005-2007 років у результаті прийнятих на державному рівні заходів та зупинення падіння промислового виробництва, певної стабілізації економіки і наступного, починаючи з 2009 року, зростання ВВП розпочалося реальне поліпшення енергоефективності економіки. Якщо енергоємність ВВП протягом 2005-2007 рр. зросла на 38,6%, то з 2009 року спостерігалось її істотне зменшення, причому вперше в історії України зростання ВВП було досягнуто за умов скорочення споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів. Подальше зниження енергоємності ВВП уповільнилося у зв'язку з тим, що в найбільш енергоємних галузях економіки, – металургійній, машинобудівній, хімічній та нафтохімічній, а також у житлово-комунальній сфері – динаміка зниження енергоємності валової доданої вартості знала негативних змін, обумовлених неприпустимо високим ступенем фізичного зносу основних фондів (65-70%) та відповідним підвищенням; питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів на ряд важливих видів продукції [7; 9, с. 32-37].

Рисунок 2 – Мета та завдання енергетичної стратегії України до 2030 р.*

**Джерело: згруповано авторами з використанням [22]*

Особливістю енергетичного потенціалу регіону з позицій сталого розвитку є в тому, що його нарощування не можна розглядати як оптимальний шлях розвитку економіки. Замість завдань енергозабезпечення кількісного розвитку, енергетика повинна перейти на енергозабезпечення сталого розвитку економіки. Україна, за даними Державного комітету з енергозбереження, щорічно споживає близько 210 млн. т у.п. паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) і відноситься до енергодефіцитних країн.

На сьогоднішній день енергетичні потреби держави покриваються за рахунок власних ресурсів приблизно на 53%, а 75% необхідного обсягу природного газу та 85% сирової нафти і нафтопродуктів імпортується. Така структура ПЕР породжує залежність економіки України від країн-експортерів нафти і газу і являє собою загрозу для її енергетичної та національної безпеки.

Загалом питання енергетичної безпеки комплексне. Воно охоплює в собі питання енергетичного забезпечення економіки, енергетичної незалежності, впливу паливно-енергетичного комплексу на зовнішнє середовище та соціальну стабільність [5].

Слід зазначити, що «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» повинна включати в себе ряд показників, які б давали змогу коригувати розроблений план у відповідності до змін у національній економіці.

Для забезпечення розвитку енергетики будь-яка країна складає прогнозний баланс паливно-енергетичних ресурсів та окремих її секторів, в тому числі галузей паливно-енергетичного комплексу, визначає структуру та обсяги енергозбереження.

Згідно «Енергетичної стратегії України до 2030 року» під час розроблення прогнозів використано такі фактори та інформацію:

- результати аналізу статистичної звітності;
- напрями розвитку галузей економіки;
- показники, що впливають на обсяги споживання енергоресурсів (технічний рівень виробництва, витрати на екологію, поліпшення соціальних умов праці та побуту тощо) [19].

Прогноз попиту на паливно-енергетичні ресурси виконано на основі прогнозованого збільшення обсягу виробництва ВВП і аналізу конкурентних можливостей ПЕР з урахуванням вирівнювання внутрішніх і світових цін на енергоресурси. При цьому основним завданням є оптимізація попиту на природний газ, оскі-

льки він конкурує одночасно з електричною енергією, вугіллям, ядерним паливом та (частково) з нафтопродуктами.

Сучасний рівень цін на природний газ у країнах Європи становить 220-350 USD/тис.м³ для промислових споживачів та 550-600 USD/тис.м³ для побутових споживачів з тенденцією до подальшого зростання. У зв'язку з лібералізацією енергетичних ринків, неминучим є наближення цін на природний газ в Україні до рівня світових.

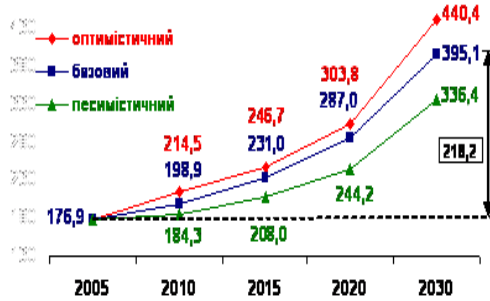
З метою оптимізації режимів виробництва електричної енергії та підвищення коефіцієнта використання потужностей атомних енергоблоків шляхом збільшення споживання електроенергії в години «нічного провалу» доцільно поетапно замінювати газовий нагрів системами акумуляційного електронагріву, які є споживачами-регуляторами, забезпечивши оптимальне управління зонними та диференційованими тарифами на електричну енергію. Це дозволить суттєво знизити обсяги споживання природного газу на потреби опалення.

Окрім використання акумуляційних систем електронагріву, масштабне витіснення вуглеводневого палива із систем низько- та середньотемпературного нагріву (технологія опалення, гаряче водопостачання, вентиляція та кондиціонування) забезпечить використання електричних теплогенераторів та термотрансформаторів.

Заміна газових котелень на електричні теплогенератори та акумуляційний електричний нагрів може забезпечити витіснення більше половини природного газу, що використовується для тепlopостачання у промисловості і побуті.

Забезпечення та регулювання ринку нафтопродуктів України передбачається за рахунок переробки нафти і газового конденсату власного видобутку та видобутих українськими компаніями за межами України, заміщенням моторного палива стиснутим (метан) та скрапленим (пропан-бутан) газом, а також рідким паливом, отриманим внаслідок переробки органічної маси (ріпаку, зерна, цукрових буряків тощо) та кам'яного вугілля.

Враховуючи наведені факти, за базовим сценарієм прогнозується таке споживання основних енергоресурсів до 2030 року (рис.3, 4).

а) Споживання вугільної продукції збільшиться майже в 2,2 рази – до 130,3 млн. тонн.

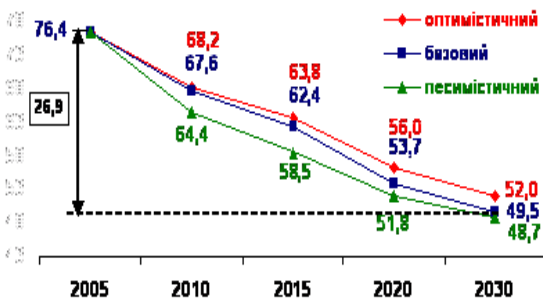

б) Споживання природного газу зменшиться майже на 36% – 45,9 млрд. м³

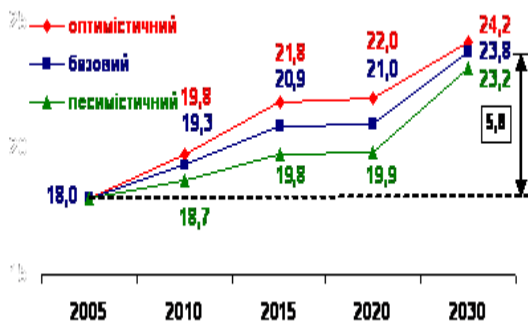
Рисунок 3 – Прогнозний баланс споживання вугільної продукції та газу до 2030 року*

* Джерело: побудовано авторами на основі [19]

Споживання електроенергії збільшиться в 2,2 рази і перевищить за прогнозними даними 395,1 млрд.кВтг, експортні можливості зростуть до 25 млрд.кВтг.

а) споживання нафти для внутрішніх потреб збільшиться на третину до 23,8 млн. тонн.

б) збільшення попиту потребує відповідного збільшення виробництва та поставок енергетичних ресурсів

Рисунок 4 – Прогнозний баланс споживання нафти до 2030 року*

* Джерело: побудовано авторами на основі [19]

Загострення та поглиблення екологічних проблем, деградація потенціалу оточуючого середовища та природних ресурсів в Україні, продовжується, не зважаючи на значний спад промислового виробництва в останні 20 років. Збереження переважно сировинного характеру економіки, висока природомісткість та ресурсно-сировинна орієнтація виробництва, відсутність позитивних зрушень у бік скорочення ресурсоенергоексплуатуючих та

екологічно брудних галузей, значний фізичний та моральний знос основних засобів виробництва потребують особливої уваги до екологічного фактора в здійсненні економічної діяльності в умовах формування та розвитку ринкових відносин. Усе це підтверджує актуальність проблеми екологізації економіки та передбачає посилення уваги до питань пошуку шляхів її ефективного вирішення.

В Україні практично не здійснюється єдина послідовна державна політика щодо екологізації економіки, що передбачає запровадження та реалізацію принципів раціонального природо-користування та мінімізацію негативного впливу на екологічні об'єкти при здійсненні антропогенної діяльності. Аналіз динаміки абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище свідчить про те, що екологічна ситуація у природному довкіллі, як життєво важливому середовищі для існування людини, залишається досить складною.

Це підтверджує 102 позиція України серед 132 країн світу у 2012 році в міжнародному рейтингу екологічних досягнень (Environmental performance Index), розрахованому фахівцями Єльського університету (США) за 25-ти показниками, що характеризують дієвість державної політики держав щодо збереження екосистем. Загалом екологічно чистою в Україні вважається лише 6 % її території.

Щорічно в атмосферу потрапляє більше 6 млн. т. забруднюючих речовин. Близько 62 % з них припадає на стаціонарні джерела забруднення промислових енергетичних підприємств. Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення в середньому у розрахунку на 1 кв. км території України складає 6,8 т небезпечних речовин, а на одну особу – 90,1 кг. Розвиток вітчизняної галузі сільського господарства на основі застарілих нераціональних природо- енерго- та ресурсномістких технологій сприяє поширенню екологодеструктивних процесів [18].

Україна, за даними звіту щодо показників ефективності екологічної політики держав світу за 2016 рік, зуміла значно поліпшити свої позиції. Ще в 2014 році наша країна була 95-ю серед 178 держав світу, в 2016 - вже 44 -й серед 180. Загалом за десять років прогрес України склав більше 25% . Частково це може бути пов'язано з скороченням обсягів виробництва за останній рік.

Найбільші успіхи досягнуті у сфері сільського господарства (98,18% з 100% можливих), кліматичних умов (87,45%) та санітарії (87,22%). Найменш сприятлива ситуація в лісовому (47,08%) і рибному (50,39%) господарстві [28].

Проте в найближчі роки різко зростає небезпека виникнення техногенних аварій та екологічних катастроф, внаслідок збільшення навантаження на довкілля, пов'язане з нераціональним здійсненням економічної діяльності. Посилення ймовірності виникнення таких аварій та катастроф у нашій країні відбувається внаслідок значної зношеності основних виробничих фондів, що характерно практично для усіх галузей промислового комплексу України, зокрема енергетичного.

Посилення екологодеструктивного впливу економіки на навколишнє середовище зумовлено також низьким рівнем інноваційної та інвестиційної діяльності суб'єктів господарської діяльності. Запровадження природоохоронних заходів, модернізація виробництва потребує немалих капіталовкладень.

Очевидно, що такий шлях економічного розвитку є тупиковим і подальший розвиток потребує нових підходів до господарської діяльності з урахуванням пріоритетів екологічної складової.

Україна, враховуючи досвід провідних країн світу, має активізувати свої дії щодо переходу на засади сталого розвитку. Це потребує, насамперед, прискорення доопрацювання та затвердження Концепції сталого розвитку та розробки Національного плану дій щодо її реалізації, в основу якої має лягти нова ідеологія природокористування, яка потребує здійснення заходів щодо структурної перебудови економіки, зміни експортної політики держави; розвитку маловідходних ресурсозберігаючих технологій, запровадження прямих природоохоронних заходів, якими є будівництво очисних споруд, рекультивация земель, розширення охоронних територій, реалізація стратегій на відновлення вихідного стану природних екосистем. Концепція сталого розвитку повинна базуватись на принципах єдності, узгодженості та вертикальній і горизонтальній інтегрованості.

Основою процесу екологізації економіки та енергетики в Україні має стати гармонізована з міжнародним законодавством нормативно-правова база у галузі охорони навколишнього середовища, урегулювання відносин в еколого-економічній сфері відповідальності за нанесення шкоди навколишньому середовищу.

Основи такого законодавства в нашій країні уже створені, проте вони потребують подальшого удосконалення.

В першу чергу необхідно підходити до вирішення цієї проблеми поставивши за мету не тільки боротьбу з забрудненням навколишнього середовища. Тут потрібен комплексний підхід до екологізації економічного розвитку, який передбачає запровадження системи заходів щодо зниження навантаження на довкілля.

Одним із важливих питань, що потребують негайного вирішення є здійснення продуманої ефективної структурної політики, направленої на екологічну реструктуризацію економіки. Мова йде про перерозподіл трудових, матеріальних, фінансових ресурсів в народному господарстві на користь високотехнологічних, безвідходних, ресурсозберігаючих видів економічної діяльності, як це відбувається в усіх високорозвинутих країнах світу.

Ключовим завданням на шляху переходу до «зеленої економіки» є реалізація, в першу чергу державою інвестиційних програм, в таких галузях економіки як енергетика, транспорт, будівництво, які є основними споживачами енергії та забруднювачами навколишнього середовища. Капіталовкладення повинні бути спрямовані, насамперед, на підтримку новітніх технологій та інновацій у сфері енергозбереження та енергоефективності, утилізації та вторинного використання ресурсів. Зокрема, реформування енергетичної галузі залишається однією із ключових та найскладніших завдань нашої держави. Застарілі технології та оснащення галузі є основною причиною її низької ефективності та створюють навантаження на навколишнє середовище. Тому інвестиції в цю галузь постає одним із найбільш дієвих інструментів в процесі побудови «зеленої економіки».

Протягом останніх років світові інвестиції в «чисту енергетику» зросли удвічі. Обсягами капіталовкладень у відновлювальну енергетику в розвинутих країнах значно перевищують фінансування традиційних енергопотужностей. У відповідь на ініціативи Європарламенту щодо запровадження нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії, більшість країн світу задекларували до 2020 року досягти в середньому 15-25 % використання таких видів енергії. Данія, Фінляндія та Швеція уже сьогодні вагому частку національного споживання енергії отримує з нетрадиційних джерел.

На жаль, в Україні виробництво «чистої енергії», з урахуванням гідроелектростанцій, не сягає навіть 10 %-ї позначки від усієї виробленої електроенергії. Тому «озеленення» вітчизняної енергетики, має стати головним завданням у короткостроковій перспективі.

Отже, сучасна еколого-економічна ситуація в сфері енергетики Україні вказує на необхідність переходу до стійкого екологічно збалансованого типу економічного розвитку та охопити всі сфери суспільної діяльності країни.

Саме тому, на нашу думку необхідно здійснити ряд напрямів щодо удосконалення та реформування енергосистеми, ключові з них наведені на рис. 5 [24, с. 47-53].

Рисунок 5 – Напрями удосконалення та реформування енергосистеми України*

*Джерело: систематизовано авторами на основі [24]

Наведемо деякі приклади регіональних проектів направлених на енергоефективність. Зважаючи на підвищення цін на енергоносії, Чернігівська область постійно йде шляхом зниження у паливному балансі частки природного газу [26]. Розроблена Програма енергоефективності області на 2009-2015 роки передбачає конкретні кроки щодо економії енергоресурсів. У 2014 році впро-

ваджено енергозберігаючих заходів на 88 мільйонів гривень. Що дає щорічну економію понад 32 тисячі тонн умовного палива, або на 75 мільйонів гривень.

На основі програми енергоефективності Чернігівської області на період з 2009-2015 рр. можна виділити основні заходи щодо підвищення енергоефективності регіону, а саме [20]:

КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова» - реконструкція котла БКЗ-210-140ПТ №2, заміна пилосоживильників котла №1, впровадження частотного регулювання електродвигунів. Загальна вартість робіт становитиме 10,2 млн. грн., що забезпечить економію 5,3 тис. т. умовного палива, в тому числі 3,4 млн. м³ природного газу;

– ВАТ «Корюківська фабрика технічних паперів» м.Корюківка - переведення шпалеродрукувальної машини на використання у якості теплоносія термомасло. Загальна вартість робіт становитиме 2,4 млн.грн., що забезпечить економію 1,9 млн. м³ природного газу;

– ДП «Холминський спиртовий завод» смт Холми Корюківського району – запровадження низькотемпературної схеми розжарювання сировини. Загальна вартість робіт становитиме 500,0 тис.грн., що забезпечить економію 0,7 млн. м³ природного газу;

– ВАТ ЕК «Чернігівобленерго» - модернізація та заміна основного і допоміжного обладнання - 21,4 млн.грн. Річна економія електроенергії очікується на рівні 1,8 млн.кВт.год.

Обсяг витрат для впровадження енергозберігаючих заходів на промислових підприємствах становив 180,1 млн. грн. Очікувана економія енергоресурсів – 50,6 тис. тонн умовного палива, в тому числі: природного газу – 31,0 млн. м³, електричної енергії – 39,0 млн.кВт.год.

Розробляється проект регіональної програми підтримки реалізації енергоефективних заходів населенням на 2015-2017 роки.

Наведемо деякі приклади регіональних проектів направлених на енергоефективність. Зважаючи на підвищення цін на енергоносії, Чернігівська область постійно йде шляхом зниження у паливному балансі частки природного газу. Розроблена Програма енергоефективності області на 2009-2015 роки передбачає конкретні кроки щодо економії енергоресурсів. У 2014 році впроваджено енергозберігаючих заходів на 88 мільйонів гривень. Що

дає щорічну економію понад 32 тисячі тонн умовного палива, або на 75 мільйонів гривень.

На основі програми енергоефективності Чернігівської області на період з 2009-2015 рр. можна виділити основні заходи щодо підвищення енергоефективності регіону, а саме:

- КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова» – реконструкція котла БКЗ-210-140ПТ №2, заміна пилосживильників котла №1, впровадження частотного регулювання електродвигунів. Загальна вартість робіт становитиме 10,2 млн.грн., що забезпечить економію 5,3 тис.тонн умовного палива, в тому числі 3,4 млн. м³ природного газу;

- ВАТ «Корюківська фабрика технічних паперів» м.Корюківка – переведення шпалеродрукувальної машини на використання у якості теплоносія термомасло. Загальна вартість робіт становитиме 2,4 млн.грн., що забезпечить економію 1,9 млн. м³ природного газу;

- ДП «Холминський спиртовий завод» смт Холми Корюківського району – запровадження низькотемпературної схеми розжарювання сировини. Загальна вартість робіт становитиме 500,0 тис.грн., що забезпечить економію 0,7 млн. м³ природного газу;

- ВАТ ЕК «Чернігівобленерго» - модернізація та заміна основного і допоміжного обладнання - 21,4 млн.грн. Річна економія електроенергії очікується на рівні 1,8 млн.кВт.год.

Обсяг витрат для впровадження енергозберігаючих заходів на промислових підприємствах становив 180,1 млн. грн. Очікувана економія енергоресурсів – 50,6 тис. тонн умовного палива, в тому числі: природного газу – 31,0 млн. м³, електричної енергії – 39,0 млн.кВт.год.

Розробляється проект регіональної програми підтримки реалізації енергоефективних заходів населенням на 2015-2017 роки.

Також на території Чернігівщини реалізуються наступні проекти:

- ПАТ «Облтеплокомуненерго» продовжує реалізацію проекту «Упровадження системи збирання та утилізації біогазу на полігоні ТПВ у м. Чернігові», яким передбачається будівництво та введення в експлуатацію енергетичного комплексу на базі чотирьох газотурбінних установок. Загальна вартість проекту – 70,0 млн грн, при щорічній економії природного газу понад

10 млн м³. На території сміттєзвалища вже проведено роботи по бурінню більше 50 скважин для відбору біогазу;

– в рамках реалізації проекту «Теплові насоси в Україні» облдержадміністрація звернулась до Інституту технічної теплофізики НАН України з проханням включення м. Чернігів до переліку міст, в яких планується реалізація пілотних проектів з будівництва теплонасосних станцій. Проект «Будівництво теплонасосної станції, що використовує тепло стічних вод для теплопостачання мікрорайону по вул. Савчука у м.Чернігові» має техніко-економічне обґрунтування. Орієнтовна вартість реалізації проекту становить 120,0 млн грн., економія природного газу – 4,0 млн м³ на рік;

– інвестиційний проект «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України», яким передбачено залучення коштів Міжнародного банку реконструкції та розвитку на проведення реконструкції основного обладнання КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірма «ТехНова», вартість проекту 35 млн доларів США [3]

Впровадження нетрадиційних джерел енергії забезпечує значну економію енергоресурсів. У 2014 році із 72 реконструйованих котелень – 50 переведено на використання альтернативних видів палива. При цьому залучено інвесторів до реконструкції 25 котелень на об'єктах бюджетної сфери. В результаті в цілому у 2014 році зменшилось споживання природного газу на 12 відсотків (майже на 100 мільйонів кубометрів).

Одним із шляхів зменшення обсягів споживання первинних енергоресурсів є впровадження нетрадиційних джерел енергії. На даний час їх частка в енергетичному балансі області не перевищує 5,0%. Проте область має значний потенціал нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії (табл.2).

Торф'яний ресурс регіону становить 252 млн.тонн, з яких балансові – 112 млн.тонн, що у газовому еквіваленті дорівнює 105 млрд. м³. На даний час виробничі потужності торфопродукції складають 162 тис. тонн на рік, тоді як у 2008 році фактичне виробництво склало 45 тис. тонн.

Крім того, річні обсяги заготівлі дров та накопичення відходів деревини складають близько 205 тис. м³ або у перерахунку на природний газ 30 млн. м³.

Таблиця 2– Потенціал нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії в Чернігівській області [20]

Види ресурсів	Загальний потенціал, тис.т у.п./рік	Технічний потенціал, тис.т у.п./рік	Доцільно-економічний потенціал, тис.т у.п./рік
Сонячна енергія	4,2x10 ⁶	0,6x10 ⁴	0,32x10 ²
Гідроенергетика малих рік	21,9	14,5	6,6
Енергія надлишкового тиску природного газу	31,1	13,2	5,8
Теплова енергія стічних вод	114	59	22
Енергія теплоти ґрунту та ґрунтових вод	483	345	18

При умові повного завантаження наявних виробничих потужностей торф'яної галузі та використання у повному обсязі відходів деревообробної промисловості є можливість зменшити споживання природного газу близько 100 млн.м³ щорічно, а це майже 160,0 млн.грн.

До перспективних джерел енергії належить біоенергетика. Використання біомаси як палива в Україні становить 988 тис. т у.п. на рік – 0,5% від обсягу споживання первинних енергоресурсів. При цьому значна кількість біомаси, придатної для виробництва енергії, знищується або вивозиться на звалища.

Планується запровадити енергоефективні проекти з використанням:

– газу-метану з полігонів твердих побутових відходів.

Річний обсяг полігонного газу складатиме близько 35 млн. м³. Потреба в залученні інвестиційних коштів для реалізації даного проекту – 7,0 млн.євро.

На території області існує три великих звалища твердих побутових відходів, на яких можливе проведення робіт з відбору полігонного газу-метану. Проведені експертні роботи стосовно забору

газу-метану з використанням його для вироблення теплової та електричної енергії на обладнанні загальною потужністю 10 МВт.

- біогазу з тваринної біомаси.

У Борзнянському районі розпочато будівництво молочного комплексу на 6,0 тис. голів великої рогатої худоби з встановленням установки з виробництва біогазу.

- виробництво біодизелю.

На території області планується побудувати і ввести в експлуатацію заводу з переробки 75 тис.тонн на рік ріпаку в біодизель, з проектною потужністю по випуску 37,5 тонн на рік біодизелю. Потреба у залученні інвестиційних коштів для реалізації даного проекту орієнтовно становить 330 млн.грн. [20]

Енергетична безпека як гарант збалансованого розвитку суспільства знаходиться сьогодні у центрі глобальної енергетичної політики. Проведене дослідження вказує на те, що енергетична безпека України залежить не лише від її ресурсної бази, а й від світових процесів, що відбуваються в галузі енергетики. Посилення процесів глобалізації більш помітно відображається на енергетичному секторі нашої держави, тому зважена зовнішня політика має бути пріоритетом сьогодні.

Енергетична безпека регіонів України є запорукою їх стабільного економічного розвитку, покращення соціальної сфери. Тому зменшення її територіальної диференціації має бути важливим завданням регіональної політики.

Для переходу України на засади сталого розвитку головними напрямками функціональних і структурних перетворень щодо енергетичної сфери повинні стати наступні: впровадження нових технологій, підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій (шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива); розвиток екологічно-чистої енергетики відновлюваних джерел, створення потужностей для переробки, довготривалого та безпечного захоронення радіоактивних відходів; максимальне застосування альтернативних джерел енергії; розроблення та впровадження ефективних механізмів економії енергії (в тому числі шляхом удосконалення цінової політики); реконструкція підприємств вугільної промисловості (реалізація заходів щодо створення власного паливно-енергетичного циклу на основі нових ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій).

Список використаних джерел

1. Виклики і загрози національній безпеці Україні. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vyhovna-robota.blogspot.com/2013/03/blog-post.html> – Заголовок з екрану
2. Воропай Н.И. Энергетическая безопасность России и малая энергетика [Текст] / Н.И. Воропай // Энергетическая безопасность и малая энергетика. XXI век. ЭбиМЭ-2002. Сб. докл. Всероссийской науч.-техн. конф. 3-5 декабря 2002 г. – С. 23-27.
3. Екологічний моніторинг м. Чернігова. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://svivem.com.ua/eco1/category/> енергетика. – Заголовок з екрану
4. Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1>. – Заголовок з екрану
5. Енергетична безпека регіону в контексті сталого розвитку. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elkniga.info/book_186_glava_15_2.4_Energetichna_bezpeka_reg%D1%96.html – Заголовок з екрану
6. Жаліло Я.А. Економічна безпека України. /Я.А. Жаліло // Вісник УБЕНТЗ. – 1998. - № 6. – С. 10-14.
7. Загрози енергетичній безпеці України в умовах посилення конкуренції на глобальному та регіональному ринках енергетичних ресурсів: аналіт. доп. / [Сменковський А.Ю., Воронцов С.Б., Бегун С. В., Сидоренко А. А.]. – К. : НІСД, 2012. – 136 с.
8. Захарченко В.І., Акулюшина М.О. Аналіз енергетичної безпеки регіону. /В.І. Захарченко, М.О. Акулюшина. //Економіка:реалії часу. - № 1(2). – 2012. – С.147-150. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/147-150.pdf>
9. Кицкай Л.І. Енергоефективність в Україні: аналіз, проблеми та шляхи підвищення. \ Л.І. Кицкай.//Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». –№ 3. – 2013. – С. 32-37. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
10. Козловський С.В. Енергозбереження та енергоефективність – основні напрями забезпечення енергетичної безпеки України та країн ЄС/С.В. Козловський, О.Г. Заболотний,

Б.В. Слупський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

11. Лойко В.В. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки /В.В. Лойко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2150>

12. Майбутнє відносин між Україною та ЄС: стратегічні рекомендації новому Уряду України: Ключові стратегічні рішення на період 2006-2008 рр. [Текст]/ І. Бураковський, А. Гончарук, В. Гудак та ін. – К.: 2006. – 40 с.

13. Мельник Л.В. Енергетична безпека України : [Електронний ресурс] / Л.В. Мельник, С.В. Чабанюк. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_4_2/v4_8ek079.pdf

14. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.

15. Міжнародне енергетичне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iea.org/subjectetqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103

16. Мунтіян В.І. Економічна безпека України/В.І. Мунтіян.- К.: КВЦ, 1999. – 464 с.

17. Мусис Ніколас. Усе про політику Європейського Союзу: Пер. з англійського. [Текст] /Ніколас Мусис. – К.: «К.І.С.», 2005. – 466 с.

18. Напрямки державної політики щодо екологізації національної економіки. Аналітична записка. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/807> – Заголовок з екрану

19. Прогнозування балансів паливно-енергетичних ресурсів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://energoatom.kiev.ua/ua/about/strategy/budget_forecasting – Заголовок з екрану

20. Програма енергоефективності Чернігівської області на 2009-2015 роки. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cg.gov.ua/index.php?id=15239&tp=1&pg>

21. Результати соціологічного дослідження – експертного опитування «Основні загрози й шляхи забезпечення національної безпеки України». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sofia.com.ua/page31.html&p_docid=97 – Заголовок з екрану

22. Розпорядження КМУ «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» № 145-р від 15.03.2006 р. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80>

23. Сайт світової енергетичної ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf.

24. Соболевський О.В. Проблеми та модернізації паливно-енергетичного комплексу України // Проблеми науки. – 2001. – №11, С. 47–53.

25. Соціально-економічна безпека: навч. посіб. / [О.О. Беляєв, Л.П. Бортнікова, В.І. Кириленко та ін.]; за заг. ред. О.О. Беляєва, В.І. Кириленка. – К.: КНЕУ, 2010. – 316 с.

26. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області до 2020 року. – Чернігівська обласна державна адміністрація. – <http://cg.gov.ua/index.php?id=118434&tp=0>

27. Ткаченко С.В. Енергетична безпека України в умовах глобалізації світової економіки/ С.В. Ткаченко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/64788/31-Tkachenko.pdf?sequence=1>

28. Україна улучшила позиции в рейтинге экологической эффективности. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://recpc.kpi.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=599 – Заглавие с экрана

Сьомич М.І.

к. держ. упр., доцент
Полтавська державна аграрна академія
м. Полтава, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ МЕХАНІЗМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Досвід здійснення економічних реформ в Україні в останнє десятиліття минулого століття показав, що ослаблення впливу держави на економічний розвиток країни відбувалося практично спонтанно, тобто не було підготовлене ні організаційно, ні інституціонально.

Можна констатувати необхідність економічної політики, спрямованої на відновлення авторитету державної влади, посилення впливу держави на соціально-економічні процеси, зосередження його організаційних й інших ресурсів на завданнях забезпечення економічного росту.

До останнього часу завдання економічної політики пов'язувалися з формальним здійсненням реформ й виражалися в показниках приватизації, лібералізації, стабілізації й інших інструментальних параметрів.

Однак у сучасних умовах особливу актуальність здобувають не стільки кількісні показники економічного росту, скільки якісні зміни.

Тому як основний критерій оцінки й відбору варіантів економічної політики варто прийняти твердження: «Гарні лише ті механізми й інструменти економічного впливу, які в змозі забезпечити економічне зростання і досягнення поставлених завдань».

Суспільний розвиток «за визначенням» альтернативно: у суспільства завжди є вибір з різних об'єктивно можливих варіантів. І чим їх більше, тим вище ступінь волі суспільства. Сучасна офіційна постановка мети – підвищення рівня життя населення на основі економічного зростання – актуалізує проблему альтернативності стосовно до всіх областей економічної політики.

Як відомо, економічна політика уряду являє собою програму, що ставить певні цілі й уточнює засоби для їхнього досягнення.

Доцільно відзначити, що в сферу інтересів регіональної економіки входять дві магістральні теми дослідження:

- порівняльний аналіз функціонування економіки різних регіонів, коли самі регіони розглядаються як однорідні економічні одиниці, тобто в цілому;

- аналіз місця розташування й взаємодій між окремими економічними суб'єктами регіональної економіки, при якому порушується принцип однорідності.

Реалізація державної економічної політики здійснюється як на державному рівні, так і на регіональному. Останнім часом автори при дослідженні даного напрямку, використовуючи різні терміни: «державна економічна політика на рівні регіону», «регіональна економічна політика», «регіональна політика» – вживають їх як синоніми.

Можна виділити три основні кола проблем, при характеристиці яких найчастіше використовується поняття регіональної політики [1; 2; 3; 4; 7; 8; 14; 10]:

- при характеристиці різного роду відносин між владними й виконавчими органами;

- при характеристиці державного втручання в розвиток окремих територіальних громад, з метою подолання істотних регіональних розходжень в умовах життя і підприємництва;

- при характеристиці власної політики регіональних суб'єктів.

У загальному вигляді регіональну політику можна визначити як діяльність органів влади якої-небудь країни або органів, створених на міждержавній правовій основі, стосовно однієї або декількох частин національної або сукупної території декількох держав [15; 16].

Головінов О. М. визначає державну регіональну політику як систему інструментів і механізмів, застосування яких повинно забезпечити досягнення двосдиної мети – забезпечити ефективність використання суспільних ресурсів у просторі й гарантувати досягнення позаекономічних цілей суспільного розвитку (соціальних, військово-політичних, геостратегічних, екологічних) [5, с. 10].

Долішній М. І. описує регіональну політику таким чином: «Регіональну політику можна визначити як мистецтво застосування урядом різних підходів до різних частин країни... Регіональна політика спочатку з'явилася як якість задалегідь обмірковане зусилля органів державної влади, і зокрема національних урядів, щоб зменшити нерівність між регіонами за допомогою вико-

ристання спеціально розроблених інструментів. У більшості випадків цілі й основні функції регіональних політик намічалися законами парламенту, що визначають права органів стосовно розвитку, здійсненню й оцінки регіональних політик» [11, с.18].

Е.Б. Алаєв дає наступне визначення: «Регіональна політика держави – сфера діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язана із взаєминами між державою і регіонами, а також між собою» [1, с.116].

Під регіональною політикою слід розуміти, з одного боку, чітко опрацьовану в законодавчому аспекті практичну діяльність держави в усіх регіонах країни, а з другого, – соціально-економічну політику, здійснювану на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань [9, с.47].

Цікаве формулювання, вироблене на парламентських слуханнях: «Регіональна політика – це правова, економічна, соціальна діяльність центрального й регіонального керування з оптимізації взаємодії держави й регіонів для досягнення максимально ефективного розвитку як країни в цілому, так і регіонів» [13].

Регіональна економічна політика – це спеціалізована частина загальної регіональної політики й одночасне ядро системи державного регулювання регіонального й територіального економічного розвитку» [6, с. 42]. Однак виділення економічного аспекту із загального контексту досить умовне, а іноді й просто штучне.

Для реалізації ефективної регіональної політики буде потрібно посилення ролі органів державної влади в антикризовому регулюванні господарства шляхом, як указувалося вище, створення інституціонального поля й виконання державних і регіональних програм розвитку. Таким чином, концепція соціально-економічного розвитку регіону є основою для наступного формування регіональних цільових програм, що представляють собою планові й адресні документи, спрямовані на усунення найбільш актуальних проблем, на досягнення кінцевих цілей у вигляді цільових показників і заходів, ув'язаних за строками, виконавцями і збалансованими за ресурсами.

Регіональна економічна політика включає великий арсенал можливих заходів, що дозволяють знижувати гостроту названих

регіональних проблем: прями інвестиції у виробництво для створення додаткових робочих місць; інвестиції в інфраструктуру, необхідну для розвитку економіки регіону; інвестиції в утворення й охорону здоров'я; стимулювання науково-дослідних проектів і розробок, надання консультаційних послуг малому бізнесу; професійна підготовка й перепідготовка зайнятих і безробітних; розвиток нових видів діяльності, що дозволяють збільшити зайнятість; інвестиції в сільськогосподарську інфраструктуру й переробку сільгосппродукції; інвестиції у відновлення промислових зон й екологічну безпеку.

Очевидно, що важливим питанням є встановлення критерію або критеріїв, що дозволяють вимірювати економічне становище регіону, визначати ступінь розбіжності з іншими регіонами, виявляти причини розбіжностей і формулювати економічну політику.

Правомірно стверджувати, що дана система включає наступні групи критеріїв.

1. Соціальні критерії: насичення ринку конкурентоспроможними товарами; створення нових робочих місць у рамках регіону, у тому числі й у сфері послуг; заохочення міграції населення в слаборозвинені регіони; розвиток соціальної інфраструктури; стимулювання розміщення нових фірм у регіонах з високою часткою безробіття; стимулювання малого підприємництва; збільшення обсягу муніципальних послуг.

2. Економічні критерії:

а) Критерії, що забезпечують економічну ефективність суб'єкта господарювання (фірми, корпорації, підприємства): прибуток; рентабельність; строки окупності; ефективне використання природних ресурсів.

б) Критерії, що забезпечують економічну ефективність регіону в цілому: поповнення дохідної частини регіонального бюджету; насичення регіонального ринку конкурентоспроможними товарами, необхідними для функціонування економіки; надання інвестиційних і торговельних превенцій; тимчасове зниження податкового навантаження на депресивні регіони.

3. Екологічні критерії: (скорочення викидів і скидів; впровадження ресурсозберігаючих технологій; раціональне використання природних ресурсів.

На основі виділених критеріїв сформулюємо інваріантні пріоритети розвитку регіонів України, що не залежать від їхньої

специфіки.

1. Розвиток ринку насичуючих високоякісних товарів.
2. Розвиток бюджетоутворюючих виробництв.
3. Розвиток виробництв, що забезпечують робочі місця й зайнятість.
4. Розвиток екологічно безпечних виробництв.
5. Розвиток виробництв, що дозволяють одержати мультиплікативний ефект («крапки росту»).

Залежно від специфіки регіонів конкретний склад галузей і виробництв у рамках сформульованих пріоритетів буде різним і повинен обґрунтуватися для кожного регіону окремо.

Варто враховувати при цьому класичний ефект взаємного впливу секторів економіки, коли виділення інвестицій одному сектору веде до прискореного розвитку інших й, у той же час, продовження строку існування нежиттєздатних секторів приводить до неефективного використання капіталу й, в остаточному підсумку, може привести до чергової структурної кризи.

Регіональну соціально-економічну політику можна визначити як сукупність таких економічних, правових та адміністративно-організаційних засобів і методів, що органічно поєднують загальнодержавні і місцеві інтереси, будучи спрямованими в кінцевому підсумку на повнокровний, рівноцінний та рівномірний розвиток регіонів і країни в цілому.

Стратегічною метою цієї політики має бути істотне підвищення життєвого рівня населення всіх регіонів на основі якісного поліпшення використання їх ресурсного потенціалу, принципово нових підходів до розвитку продуктивних сил, докорінного поліпшення екологічної обстановки.

При розробці регіональної політики слід враховувати два її вирішальних напрями. Незважаючи ні на які регіональні особливості, відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів держава, по-перше, покликана забезпечувати міжрегіональну єдність відтворювальних макроекономічних процесів. По-друге, створити економічні інтереси в активній соціально-економічній діяльності регіонів, добиваючись забезпечення стратегічної мети розвитку, структурного та якісного оновлення господарства [11, с.47].

Розглянувши перераховані вище погляди, можна погодитися з думками авторів і визначити регіональну економічну політику

ку як мистецтво поєднання урядом країни різних методів регулювання до різних частин країни з метою досягнення максимально ефективного розвитку як країни в цілому, так і регіонів.

Реалізація державної економічної політики на рівні регіону пов'язана з питанням необхідності оцінки її ефективності. На думку Димченко О. В Чистов С. М. необхідність оцінки сформованої на цей час ситуації в державі характеризується:

- територіальною локалізацією ресурсів і розміщення населення;

- трансформаціями й деформаціями, що відбуваються в регіонах з різною швидкістю;

- підтримкою рівноваги в рамках ізольованих регіональних систем, що є найважливішим негативним фактором для таких регіонів, розміри внутрішнього ринку яких обмежені, а можливості кооперації блокуються об'єктивним ростом витрат виробництва;

- диференціацією регіонів в області доходів населення, концентрації загальноекономічного потенціалу, а також загальних умов відтворення в регіонах [10; 16].

З іншого боку, необхідність оцінки ефективності державної економічної політики впливає з її цілей [15, с.86]:

- формування повної й достовірної інформації про господарські процеси й результати діяльності господарюючих суб'єктів [13];

- забезпечення контролю за наявністю й рухом ресурсів, їх раціональним використанням;

- визначення рівня раціональності, прогресивності й конкурентоспроможності розроблювальних і реалізованих соціально-економічних проектів, концепцій, прогнозів, цільових програм і планів, а також відповідних конкретних господарських, організаційно-технічних й управлінських рішень;

- вибір й обґрунтування пріоритетних стратегічних напрямків соціально-економічних і науково-технічних перетворень, кращих точок зростання на різних рівнях: народногосподарському, галузевому, регіональному й підприємницькому;

- виявлення й вивчення позитивного й негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на рівень ефективності господарювання, на конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів і виробленої продукції (робіт, послуг), а також на кон'юнктуру ринку;

- пошук потенційних резервів підвищення конкурентоспроможності й ефективності виробництва для більш повного задоволення потреб суспільства й соціально-економічних благ при найбільш доцільному використанні матеріальних, трудових, фінансових і природних ресурсів на базі впровадження новітніх науково-технічних досягнень, прогресивної організації праці, виробництва та управління.

Таким чином, необхідність оцінки ефективності економічної політики не викликає сумніву, тому важливим завданням є вибір критеріїв оцінки ефективності реалізації економічної політики на рівні регіону.

Список використаних джерел

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Баланюк І. Регіон як об'єкт аграрної реформи / І. Баланюк // Регіональна економіка. – 1999. – № 2. – С. 158-162.
3. Беленький П. Ю. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Ю. Беленький // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 96-107.
4. Благун І. С. Моделювання сталого розвитку регіону / Благун І. С., Сисак Л. І., Солтисік О. О. // Івано-Франківськ : Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника, 2006. – 166 с.
5. Головінов О. М. Соціально орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави / О. М. Головінов // Економіка та держава. – 2007. – № 2. – С. 10-12.
6. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник / В. И. Кушлин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : РАГС, 2002. – 832 с.
7. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник / А. Г. Гранберг. – 3-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 495 с.
8. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.
9. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1976. – 406 с.

10. Димченко О. В. Регіональна економіка: навч. посібник / О. В. Димченко, Н. М. Матвєєва, С. М. Гайдєнко; Харк. нац. акад. Міськ. госп-ва – Х. : ХНАМГ, 2010. – 221 с.

11. Долішній М. І. Глобалізація та її регіональні виміри / М. Долішній, У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. – 2002. – № 3. – С. 7-24.

12. Золотогоров В. Г. Экономический словарь / В. Г. Золотогоров, Г. Ф. Кузнецова, М. Ю. Пасюк; науч. ред. А. И. Горанина. – Минск : Наука и техника, 1983. – 316 с.

13. Пісьмаченко Л. М. Роль державного управління у вирішенні проблем економічної безпеки в умовах глобалізації / Л. М. Пісьмаченко. // Державне будівництво [електрон. вид. Харків. регіон. ін. держ. упр. НАДУ при Президентові України]. – 2007. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua>

14. Политическая экономия : словарь / Л. И. Абалкин, Е. М. Аветисян ; сост. Г. Н. Донской ; под ред. М. И. Волкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1981. – 494 с.

15. Хоменко Я. В. Стратегія сталого економічного зростання регіонів України / Хоменко Я. В. – К. : ДРУК-ІНФО, 2008. – 389 с.

16. Чистов С. М. Державне регулювання економіки : Навч. посіб / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – 2-ге, доопрац. і допов. – К. : КНЕУ. – 2005. – 440 с.

Уляненко Ф.М.,
канд. екон. наук, доцент,
начальник податкової інспекції,
м. Чернігів, Україна

МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЯК СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Необхідність модернізації продуктивних сил України, ефективний розвиток господарства її регіонів створюють потужний фундамент національної економічної системи як єдиного господарського комплексу країни по виробництву і відтворенню матеріальних благ, котрий являє собою сукупність технологічного і економічно взаємопов'язаних виробництв і об'єднань, що розвиваються і функціонують у системі світової економіки. В результаті лібералізації економічних відносин в регіональних господарських системах, їх трансформації виникають і формуються нові територіальні утворення, складаються різні варіанти просторових схем та їх комбінації, певні форми і елементи територіальної організації.

Саме об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку, що відбуваються під впливом глобалізаційних процесів та прискореного впровадження інновацій з'являються локалізовані елементи в системі господарських структур. Це, насамперед, такі територіально-виробничі структури як технополіси, кластери, промислово-фінансові групи, стратегічні альянси, технопарки, інвестиційно-фінансові об'єднання та ін.

Становлення інституційного середовища в інноваційній сфері, формування ринку інноваційної продукції є основним шляхом розвитку економіки, зокрема і в Україні. Як відомо, в розвинутих країнах світу процес формування ринку інноваційної продукції відбувається в науково-виробничих комплексах, таких як наукові парки в США чи технополіси в Японії при сприянні інноваційних банків, некомерційних організацій по координації інноваційних проєктів і програм. Якщо в США функціонують такі форми новітніх технологій та впровадження інновацій у виробництво як «наукові парки», «дослідницькі парки», «інкубатори», в Японії – «технополіси», в Росії – «бізнес-інкубатори», інноваційно-технологічні центри, то в Україні набули поширення наступні типи інноваційних територіально-виробничих і науко-

вих структур – наукові (технологічні) парки, технополіси, інкубатори, кластери.

Так як головним об'єктам дослідження науки про розміщення є явища розміщення, то до них відносять функціонально відокремлені форми територіального розташування промислово-інвестиційного виробництва - територіальні утворення в складі пунктів, центрів, кущів, вузлів, районів, відмінними особливостями яких є: спеціалізація на окремих видах інвестиційно-фінансових послуг для задоволення потреб регіону і відносно стійкі сформовані взаємозв'язки і взаємозалежності; індивідуальні характеристики функціональних властивостей і здатність виконувати задачі інвестиційно-фінансового забезпечення.

Розкриваючи сутність поняття територіальні утворення, важливо визначити характерні властивості таких новоутворень в регіональній структурі з точки зору економічних показників їх діяльності (строк дії, обсяг ресурсів, охоплення території обслуговування – в просторових координатах). Так, наприклад, територіальні новоутворення інвестиційно-фінансового плану в регіональних системах простору можна в узагальненому виді представити як сукупність інвестиційно-фінансових пунктів, інвестиційно-фінансових центрів, інвестиційно-фінансових вузлів та інвестиційно-фінансових районів, розташованих на певній території і тісно взаємодіючих між собою.

Інвестиційно-фінансові утворення можна класифікувати по структурі і функціям, які вони виконують. Структура територіальних утворень містить в своїй основі ідею комплексності інвестиційного виробництва, відносної завершеності його окремих виробничих операцій в межах територіально відокремленого функціонального утворення. Так як інвестиційно-функціональні утворення існують і функціонують в межах територіально-виробничих комплексів регіонів, то в залежності від галузей і регіональної специфіки можна виділити транспортні, агропромислові, телекомунікаційні та інші утворення.

З врахуванням завдань соціально-економічного розвитку та пріоритету знань й науки важливим є формування та створення нових структур -технопарків, інноваційних центрів, спеціальних науково-технічних зон, в т.ч. і міждержавного характеру, технополісів і т.д. Перспективне значення в удосконаленні територіальної структури економічного простору має розширення ство-

рення кластерів у різних сферах діяльності та стратегічних альянсів, а також спеціальних вільних зон.

З точки зору науково-виробничого спрямування досліджень найбільш ефективною і прогресивною формою територіально-господарської системної інтеграції науково-виробничої діяльності є технополіси як форма просторової інтеграції науки, освіти та високоефективного виробництва.

Технополіси як інтегровані утворення по різному класифікуються у зарубіжній і вітчизняній науці. Якщо американські економісти територіальні утворення, подібні до науково-технічних зон, ідентифікують як наукові парки та технопарки, японські та французькі – технополісами, то китайські – зонами розвитку нових та високих технологій чи похідними від них. Щодо європейських країн, то широко розповсюджені поняття «науковий парк» і «дослідницький парк», а в Україні серед науково-виробничих утворень – «технопарки» та «технополіси».

Науково-технічні зони можна класифікувати за різними критеріями, масштабом, цілями, складом учасників тощо. Так А. Авдулов та А. Кулькіна в основну класифікаційної ознаки поклали масштаб, або розміри займаної території з можливим виділення підгруп всередині основних утворень. Враховуючи це, всі науково-технічні зони, вважають вони можна послідовно розподілити на чотири категорії (по низхідній): регіон науки, технополіс, власне технопарки (науковий парк, дослідницький парк) і інкубатор, де центральне місце відводиться науковим і технологічним паркам, а інші утворення є їх різновидами, що не є переконливим [1].

Вважаємо за доцільне крім масштабу в класифікацію науково-технічних зон покласти комплекс факторів і, насамперед, - організаційно-функціональну структуру, територію дії, обсяг виробленої в них високотехнологічної продукції з врахуванням природно-географічних особливостей даної території. Виходячи із цього варто виділити два основних типи науково-технічних зон: підприємства (інкубатори бізнесу, інноваційно-технологічні центри, дослідницькі парки, технологічні парки, науково-промислові парки) та території (технополіси, регіональні зони розвитку нових і високих технологій),

Найпоширенішим різновидом науково-технічних зон є технополіси, які являють собою територію з особливим статусом і

пільговим режимом оподаткування, де розробляються і реалізуються інновації, забезпечується їх відтворення, прискорена апробація, застосування на практиці.

Науково-виробничий комплекс яким є технополіс має розвинуту наукову, виробничу і соціальну інфраструктуру, сферу обслуговування, що охоплює певну територію. В економіці технополіса головну роль відіграють дослідницькі та технологічні центри, де розробляються і використовуються нові технології та виробництва, за участю держави – проекти фундаментальних та прикладних досліджень з їх наступним промисловим застосуванням. Їх кількість у світі уже перевищує 100 одиниць, значну кількість має Німеччина та Японія [3]. Базуючись на досвіді різних країн можна виокремити основні умови їх створення та функціонування: наявність наукомістких підприємств і фірм, бажаючих вкласти кошти в нову справу; наявність університетів, академічних чи науково-дослідних інститутів, які відіграють вирішальну роль у здійсненні та координації наукових досліджень і розробок, а також у підготовці кваліфікованих фахівців; наявність розвинутої інфраструктури, зокрема транспортних мереж.

Технополіси здійснюють науково-дослідну та промислову діяльність, а також використовуються і для сервісу на базі новітніх наукоємних технологій. Вони одночасно включені в локальні, регіональні та світові мережі, а їх виникнення і розвиток спираються на вже існуючий потенціал (науковий, освітній, промисловий), культурні традиції та здатність створювати нові ідеї.

Першим в Україні технополісом, який розпочав свою роботу в січні 2000р. є курортнополіс «Трускавець». Він являє собою науково-рекреаційний та лікувальний комплекс з розвинутою інфраструктурою наукового, виробничого та соціального спрямування, що охоплює м. Трускавець і прилеглі до нього райони. Економічною складовою є дослідницькі центри, які розробляють нові технології лікування та реабілітації хворих у відповідності зі спеціалізацією курорту, та лікувальні центри, що ці технології використовують. Функціонування його є результативним з вектором на розширення.

Ефективною формою функціонування регіональних систем є кластери. У загальному вигляді під кластерами розуміють сконцентровані в межах однієї території групи взаємопов'язаних виробничими та дистрибуційними процесами компанії, які забезпе-

чують постачання споживачам спеціалізованої продукції та послуг, а також спеціальних сполучених з ними організацій, зокрема університети, інформаційно-ресурсні центри і т.д. До складу кластера входить, як правило, велика група різноманітних структур – підприємства – виробники продукції, університети та науково-дослідні установи, торговельні асоціації, органи стандартизації, фінансові інститути, фірми в супутніх галузях виробництва, постачальники, органи влади державного і місцевого рівня, тощо, спільна дія яких дозволяє забезпечити більш високий результат в порівнянні з їх окремою діяльністю, створюючи ефект синергізму. Кластера форма співробітництва сприяє більш гнучкому реагуванню господарських систем на постійні зміни умов при проведенні виробничої та інших видів діяльності зі збереженням переваг спеціалізації. Кластери ефективніше і раціональніше використовують наявний капітал, більш економно витрачають ресурси та забезпечують з відповідним контролем цілеспрямоване та стратегічне використання залучених інвестицій, поглиблюють спеціалізацію, сегментують ринок, сприяють зростанню обсягів виробництва, підвищують якість продукції, розширюючи її асортимент, прискорюють впровадження нових технологічних процесів, оптимально розподіляють прибутки і витрати між членами кластера. Варто вказати на переваги даної організаційної форми територіально-виробничої моделі виробництва з різними рівнями ієрархії, які забезпечують одержання максимального ефекту через мінімізацію видатків в процесі спільної діяльності, в той час як окремо функціонуючі підприємства не витримують конкуренції на локальних і національних ринках й вимушені згорти свою діяльність. Участь в кластері відкриває широкий доступ до інформації відносно різних аспектів діяльності, створює можливості для нарощування експорту та виходу на світові ринки, сприяє залученню капіталовкладень з метою посилення конкурентних переваг та поліпшення якості продукції.

Основою діяльності кластерів є взаємна координація роботи, де різні за функціональними ознаками суб'єкти працюють задля реалізації спільної мети, підвищуючи при цьому ефективність своєї роботи. Вони, впроваджуючи нові технології, формують оптимальну структуру виробництва продукції, визначають пріоритети напрямів розвитку. Ця територіально-господарсько-організаційна форма є новим способом структурування виробни-

цтва та реалізації довгострокових можливостей її розвитку, які краще за галузеві узгоджуються з характером конкуренції й способами досягнення конкурентних переваг, охоплюючи взаємовідносини між сферами виробництва, технологій, інформації, маркетингу, а також зовнішньоекономічні зв'язки.

Масштабна та різнопланова структура кластерів знаходиться у зв'язку з такими видами економічної діяльності як: географічний, що виявляється через просторову кластеризації економічної діяльності; вертикальний, який обумовлюється зв'язками типу «постачальник-споживач»; горизонтальний, що характеризується коопераційними та іншими господарськими зв'язками (спільними технологіями, спільними споживачами або дистрибуційними каналами); технологічний, який представлений кластерами, що використовують одну й ту саму технологію (як, наприклад, біотехнологічний кластер); фокусний, що є характерним для кластерних структур, в яких суб'єкти об'єднуються навколо одного центру – фірми, наукової організації, учбового закладу тощо; латеральний, який поєднує різні сектори, що можуть використовувати спільні можливості для розширення кордонів кластера та забезпечення економії за рахунок ефектів масштабу.

Загальна кількість функціонуючих кластерів в світі складає більше 800 структур, із них у 25 розвинутих країнах їх нараховується більше 650, у 27 країнах, що розвиваються, – до 200 структур. У країнах СНД з 2000 р. працюють 12 кластерів, з них у Росії – 8 [2]. В Україні найбільш досконалою щодо досвіду формування є кластерна структура у Хмельницькій області, на території якої функціонують будівельний, швейний, туристичний, харчовий кластери. Розпочата діяльність кластерів в Івано-Франківській та Рівненській областях, створюються нові об'єднання в містах Київ та Севастополь, Полтавській області та інших регіонах. Подальше формування та функціонування кластерних утворень сприятиме формуванню ефективної структури господарства територій, удосконаленню територіальної організації продуктивних сил регіонів, підвищенню рівня їх розвиненості та зростанню конкурентної привабливості.

Модернізаційний вектор структурної оптимізації та нарощування конкурентних переваг країни та її регіонів актуалізує процес створення гнучких господарських формувань, здатних забезпечити швидкий приплив капіталів і пристосування вироб-

ництва до запитів ринку шляхом органічного поєднання підприємств, банків та інших організацій, створення промислово-фінансових груп. Вони як складні багатофакторні комплексні утворення, формують нові виробничо-фінансові відносини в розвитку всього ринкового господарства.

Доцільність об'єднання промислово-торговельного та банківського капіталів обумовлена необхідністю реалізації важливих науково-технічних проєктів. Промислово-фінансові групи інтегрують в єдиний процес усі основні стадії виробництва – від наукових досліджень, проєктування, проведення дослідно-конструкторських робіт до впровадження нових видів продукції у виробництво.

Створення промислово-фінансових груп відбувається в основному двома шляхами: перший – промислово-торговельний капітал втручається у фінансово-банківську сферу та підпорядковує собі її діяльність; другий полягає в тому, що банківський капітал, проводячи диверсифікацію своїх інвестицій, «переливається» в галузь виробництва і торгівлі.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що ті з них, які скористалися практикою створення промислово-фінансових груп, вийшли на передові позиції в економічному розвитку. Загальновідомо, що 600 транснаціональних промислово-фінансових груп контролюють близько 25% наукомісткого світового виробництва. Зиск банків від участі промислово-фінансових групах полягає у додаткових дивідендах від підвищення ефективності роботи підприємств-учасників.

У нашій країні діяльність фінансово-промислових груп регламентують відповідними законами. Згідно них промислово-фінансова група – це об'єднання, до складу якого можуть входити промислові, сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проєктні установи, інші установи й організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку. Така група об'єднує головне підприємство та учасників групи.

Щодо формування та функціонування промислово-фінансових груп у нашій країні, то фактично існують об'єднання банків і підприємницьких структур, які відповідають вимогам об'єднань такого типу. Можна навести приклад такого угруповання – концерн «Стирол», акціонерне товариство «Оболонь», об'єднання «Норд». Їх ефективна діяльність дає можливість

займати гідну позицію на вітчизняному та зарубіжному ринках по своїм видам техніки і продукції.

Можна з впевненістю стверджувати, що створення промислово-фінансових груп спроможне вирішувати завдання національно-господарського масштабу при безпосередньому узгодженні їх діяльністю з державними та регіональними програмами. Завдяки їх діяльності можна сконцентрувати в пріоритетних галузях економіки як фінансові, так і матеріальні ресурси членів такої групи та зосередити в одній структурі різномірні капітали з метою забезпечення економічного зростання.

При посиленні інтеграційних процесів на рівні суб'єктів господарювання і поступальному характері розширення різноманітних організаційних форм змінюються тенденції активізації використання саме гнучких форм, якими є і стратегічні альянси. Їх сутність розкривається як форми співробітництва господарюючих суб'єктів на основі довгострокової угоди про взаємовигідне партнерство підприємств будь-яких форм власності. Стратегічні альянси зберігають юридичну самостійність і господарську незалежність, дія їх спрямована на реалізацію певних стратегічних цілей при частковому об'єднанні ресурсів, у тому числі специфічних активів, праві контролю в рамках угоди, поділі отриманих від взаємодії вигоди, а також усіх видів ризиків. Переваги їх створення та функціонування виражаються в посиленні конкурентної позиції підприємств альянсу, придбанні цільових ресурсів, збереженні спеціалізації, скороченні адаптаційного періоду, поділу ризиків.

Стратегічні альянси знайшли поширення у різних регіонах світу, але провідна роль у розвитку відносин співробітництва за типом стратегічних альянсів належить США, країнам Західної Європи та Японії, де вони широко представлені у провідних базових галузях.

Третина загальної кількості стратегічних альянсів створюється у галузях, що швидко розвиваються, у сфері наукових дослідних і конструкторських робіт, де вони створюються з метою активізації інноваційної діяльності, одержання специфічних компетенцій.

Найбільш активно й успішно використовують стратегічні альянси великі промислові підприємства, висока стійкість яких

досягається співробітництвом між рівними партнерами - компаніями, які діють сфокусовано і узгоджено.

Наша країна відстає від більшості зарубіжних країн за масштабами формування стратегічних альянсів, має невеликий досвід і незначні знання щодо використання їх потенціалу. Різноманітні форми співробітництва за типом стратегічних альянсів в Україні використовують підприємства машинобудівної, хімічної та харчової промисловості, що знижує невизначеність результатів нових техніко-технологічних розробок.

Стратегічний альянс для наших підприємств – це спосіб вирішення науково-технічних проблем, використання незатребуваних ресурсів, прискореного освоєння нововведень, поновлення і розвитку господарських зв'язків з вітчизняними та зарубіжними виробниками, розширення ринків в умовах обмеження фінансових можливостей.

За сучасних умов у встановленні і функціонуванні даних структур є певні труднощі, які пов'язані з різноманітністю їх форм і відсутністю спеціальних законів, що регламентують їх діяльність. Стратегічні альянси підприємств формуються або на основі договірних угод (функціональні договори з утворенням юридичної особи), або як угоди про участь в активах без утворення нового підприємства. Тому стратегічні альянси як нові форми організаційних утворень поки що не зайняли належного місця в економіці країни та її регіонів. Надалі важливо скористатися передовим досвідом тих країн, в яких дані утворення успішно працюють, для реалізації стратегічних цілей економічного розвитку.

Конкретизувати нові територіально-виробничі форми організації виробництва найбільш прийнятно в основній сфері виробництва – в промисловості, сучасні умови функціонування якої призвели до суттєвої її трансформації. Зміни та структурні зрушення знайшли відображення у розвитку нових форм територіальної організації промислових підприємств, розширенні мережі зв'язків у сферах ресурсозабезпечення і збуту продукції, а також у пошуку шляхів інтеграції в світову економіку.

В даний час розміщення промислових об'єктів в населених пунктах і регіонах значною мірою залежить від корпоративних інтересів та цілей суб'єктів підприємництва, які стали новим впливом у формуванні промислових комплексів. Важливу роль

відіграє необхідність підвищення технологічного рівня виробництва на основі впровадження нової техніки і технологій.

Основними пріоритетами розвитку промислового сектору економіки є: оновлення технологічної бази промислових підприємств на основі активізації інвестиційної діяльності; удосконалення механізмів використання підприємствами інструментів фінансового ринку для залучення необхідних інвестиційних коштів; створення сприятливого середовища для симулювання діяльності інноваційно активних підприємств на основі удосконалення податкового та митного законодавства, спрощення процедури реєстрації та ліцензування підприємств, сприяння розвитку венчурного підприємництва; удосконалення інституційної структури підприємницької та організаційно-управлінської діяльності щодо промислового розвитку через складання угод між регіональними і центральними державними органами виконавчої влади; організація інтегрованих промислових комплексів інноваційного типу за рахунок створення галузевих кластерів, інноваційних центрів, технопарків, бізнес-інкубаторів, технополісів. Для цього необхідно підвищити роль великих територіальних об'єднань, до складу яких входять як промислові підприємства, так і установи та організації інших видів діяльності – фінансової, науково-дослідницької, транспортної, торговельної, тощо, що дозволяє ефективно забезпечувати різноманітними ресурсами та послугами промислові підприємства і створює позитивний соціально-економічний ефект – підвищення зайнятості, розвиток транспортно-комунікаційної системи, збільшення податкових відрахувань в місцеві бюджети тощо. Такі комплекси є найбільш стабільно функціонуючими господарськими системами.

В Україні уже функціонує кілька видів таких інтеграційних структур – асоціація, корпорація, консорціум, концерн, кількість яких перевищує 4 тис. об'єктів, із них асоціацій – більше 2,7 тис. одиниць, корпорацій – до 1 тис, консорціумів – до 100 одиниць [4]. Такі інтеграційні форми організації діяльності поряд з перевагами територіальної концентрації виробництва, є гнучкими і можуть змінювати свою конфігурацію відповідно до вимог ринку, виливаючи і видозмінюючи територіальну структуру промисловості і її регіональну організацію.

Територіальна організація господарства, зокрема промисловості, може отримати подальший розвиток у вигляді форму-

вання промислових зон різної розмірності. Їх центри завдяки значному науково-дослідницькому потенціалу та використанню комунікаційної інфраструктури, насамперед, комп'ютерної техніки і новітніх засобів зв'язку, можуть стати опорними пунктами розробки і випуску високотехнологічної продукції та надання відповідних послуг для інтеграції країни в світове господарство. Варто вказати, що під впливом нових економічних умов відбувається трансформація територіальної організації промисловості, яка виражається у формуванні оновленої структури таких компонентів регіональної мережі як промислові вузли, агломерації, центри, пункти, регіони з високою часткою високотехнологічних видів діяльності.

Основні напрями модернізації форм територіальної концентрації промисловості України полягають в розширенні мережі технопарків, створенні в обласних центрах інноваційних науково-виробничих альянсів. Доцільним є формування крупних промислових та науково-промислових центрів, вузлів, агломерацій, промислових кластерів та мережних систем функціонування промисловості, оскільки застарілі форми територіальної організації промисловості не зможуть забезпечити необхідну динаміку її розвитку.

Ринкові умови господарювання, вихід на світові ринки ресурсів та товарів гостро поставили питання щодо удосконалення й регіонально-галузевої структури господарства. Дотепер регіонально-галузева структура промисловості України має переважачу традиційну форму її організації. Регіонально-галузеві різновидності її представлені добувною, оборонною галузями та виробництвом і розподіленням електроенергії, газу і води. Так як за обсягами реалізованої продукції профільюючими галузями у більшості областей України є харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів, а також машинобудування, то оптимізація їх регіонально-галузевої структури заслуговує на особливу увагу.

Важливу роль у вдосконаленні регіонально-галузевої структури промисловості має відігравати підвищення ефективності діяльності підприємств та створення нових прогресивних територіально-виробничих утворень на інноваційній основі. Дотримання інноваційного вектора розвитку промисловості вимагає спеціалізації в майбутньому окремих типів комплексів на застосуванні

новітніх високих технологій і формування на цій основі інноваційних промислових кластерів.

Локомотивом розвитку територіально-галузевої організації промисловості в майбутньому повинні бути наукомісткі високотехнологічні галузі і види діяльності, зростання частки науково-технічних послуг, що підвищить роль сектора послуг у промисловій діяльності і виробництві доходу.

Це стосується, насамперед, розробки досконалого програмного забезпечення, що підвищує результативність функціонування обчислювальної техніки, насичення промисловості новими науково-технічними розробками, інформацією, засобом зв'язку, досконалими схемами управління, зростанням консультативних та маркетингових послуг.

Пріоритетними напрямками удосконалення форм територіального зосередження та структури промисловості країни є наступні:

- формування промислових пунктів і центрів оновленого характеру на основі оцінки порівняльних переваг (економічних, соціальних, екологічних та ін.), родовищ мінерально-сировинних ресурсів для добувних галузей;

- створення моногалузових промислових пунктів різних типів і видів діяльності, що забезпечить зростання мережі підприємств і більш повне залучення територіального трудового ресурсу в економіку;

- розвиток коопераційних зв'язків між підприємствами і формування територіальних промислових кластерів;

- збільшення частки високотехнологічних галузей в структурі промислового комплексу регіону та виробництва високотехнологічної продукції, зростання частки інноваційних послуг у структурі витрат виробництва;

- підвищення ролі регіонального і місцевого самоврядування у сприянні залученню в регіони високотехнологічних промислових підприємств, трансформації галузевої структури нинішніх промислових пунктів і центрів у нові інтеграційні форми організації промисловості;

- перехід від сітки монопрофільних автономно функціонуючих промислових підприємств до корпоративно та технологічно інтегрованих компаній, використовуючи переваги розвитку передових технологій.

Основним завданням розвитку економіки України та її регіонів в ринкових умовах є трансформація моделі економічного зростання – перехід до інноваційного типу розвитку з метою завершення структурної перебудови економіки і прискорення темпів економічного зростання, досягнення високої конкурентоспроможності на світовому ринку.

Сучасному розвитку продуктивних сил економічного простору країни притаманні значні трансформаційні процеси з чітко вираженою регіональною динамікою. Трансформаційні процеси є рушієм розвитку господарських систем у взаємозв'язку з відбудовою можливих форм відтворення, формування механізму через пізнання самоорганізації господарських систем, виявлення якісних змін в системах при реалізації вихідних імпульсів їх розвитку.

Трансформація як універсальне явище властива не лише господарству, а й будь-якій сфері діяльності та характеризується постійною зміною зв'язків і взаємодії в регіональних системах, їх територіально-виробничих комплексах, які видозмінюють їх склад, структуру та функції. Особливо важливу роль в соціально-економічному розвитку регіонів відіграють процеси просторової економічної трансформації.

Просторова економічна трансформація впливає на територіальну структуру і організацію, ефективність і сталість розвитку господарських систем, їх здатність забезпечити відтворювальний процес необхідними господарськими ресурсами. Врахування специфіки і особливостей, масштабів та напрямів просторових трансформацій впливає на інтенсивність, послідовність і результативність економічних перетворень господарських систем регіонального рівня. Саме тому регіональна політика має будуватись з врахуванням просторової неоднорідності умов господарської діяльності на території регіону.

Результатом господарської діяльності в регіоні поряд з виробничим регіональним продуктом, матеріальними благами є постійно формуючий регіональний простір, стан якого визначається якістю природно-економічних умов, населення, інфраструктури, наявних інститутів і організацій та інформації. Звідси під якістю регіонального простору варто розуміти якісне життя населення та рівень регіональної культури – суспільної, економічної, правової, господарської, екологічної, що є в певній мірі результатом просторової економічної трансформації господарства. Тому стратегію

регіонального розвитку в контексті нової парадигми можна уявити як цільову гармонізацію трансформаційного процесу створення нової якості регіонального простору, яка повинна бути задана системою показників просторового розвитку, достатньо повно відображаючими комплексний стан використовуваного простору регіону.

Економічний простір як складна територіально окреслена структурна система економічних відносин, які забезпечують економічну доцільність діяльності господарських структур і рух усіх ресурсних потоків та управління ними, включає до свого складу різні за масштабами, функціями регіональні господарські системи, територіальна організація яких знаходиться в тісному обумовленому зв'язку з характером і напрямками економічних трансформацій.

Модернізація регіональних систем в єдиному просторі країни має ґрунтуватись на системі принципів, які є відображенням об'єктивних закономірностей у регіональній політиці, зокрема на принципі територіальності, комплексності, системності, екологічності, пріоритетності, оптимальності, варіантності, узгодженості інтересів, ефективності.

Так як територіальність – це форма просторового розвитку, то принцип територіальності визначає просторові групування ресурсів, процеси просторового природокористування, форми матеріалізації виробничих процесів на території регіонів, характер життєдіяльності населення. Принцип територіальності передбачає врахування всієї сукупності факторів регіонального розвитку, пізнання загальних закономірностей розміщення продуктивних сил, розробку положень регіональної політики на перспективу з метою раціоналізації територіальних пропорцій. Територіальність, визначаючи просторову диференціацію об'єктів, виражається концентрацією – розвиток і зосередження структурних елементів на окремих територіях, властивістю якої є нерівномірність територіального розподілу явища або процесу, та дисперсією – розсіювання будь-якої величини.

Територія є ресурсом і основою об'єднання людського суспільства, базою для покращення життя людини, ресурсом природи і суспільства. Територія є середовищем життя людини з природними, соціально-економічними, матеріально-технічними умовами. Саме тому територіальний аспект розвитку є визначальним

при дослідженні проблем розміщення продуктивних сил суспільства, а сутність соціально-економічної системи виражається на території і їй відповідає певний регіонально організаційний простір.

Варто вказати на роль в просторовому розвитку принципу комплексності, який розуміється як забезпечення пропорційності і збалансованості функціонування території. Комплексність – це взаємоузгоджений розвиток відповідної системи як єдиного цілого, що забезпечує зв'язок усіх підсистем і елементів, поєднує всі проблеми функціонування регіональних утворень як цілісних структур – економічних, соціальних, науково-технічних, природних, екологічних. Аспектом комплексного поєднання, зв'язку всіх елементів, явищ, що складають одне ціле, є раціональна розмірність структурних елементів, що виражає з одного боку взаємозв'язок і взаємообумовленість сукупності елементів, а з іншого – забезпечує раціональність структури і оптимальну узгодженість складових елементів і підсистем.

Особливої уваги потребує принцип екологічності, пов'язаний з вирішенням екологічних проблем, екологізацією економіки як невіддільним і послідовним процесом впровадження систем технологічних, організаційних та управлінських рішень щодо ефективного використання природних ресурсів, зберігаючи і поліпшуючи оточуюче середовище. Метою екологізації регіональних господарських систем є підвищення екологічної ефективності виробництва, яка тісно пов'язана з економічною і соціальною, що в сукупності є інтегральною характеристикою вектору та якості, а також результативності єдиного процесу розширеного відтворення в регіональній системі. Врахування принципів забезпечує оптимізацію територіальної структури і організації регіональних структур в економічному просторі країни.

Регіональні господарські системи, які виділені і сформовані як таксони на основі територіально-локального фактора, є основою господарського комплексу країни, її економічного простору. Їх територія як базис розвитку має своєрідний природно-ресурсний, демографічний, матеріально-технологічний, соціокультурний потенціал, відповідну спеціалізацію та виробничу структуру, що виступає основою економічної взаємодії наявних підсистем і структур, яка зумовлена в ринкових умовах фактором територіальної локалізації і системою взаємних економічних інтересів.

Кожна з регіональних господарських систем розвивається в територіально виокремлених середовищах природно-екологічного, економічного та соціального характеру. Саме територіальний фактор, особливості і специфіка територіальної локалізації відіграє важливу роль в міжгалузевій інтеграції всього простору як системи, яка реалізується у формі різномасштабних та різнопрофільних територіально-виробничих комплексів і утворень локалізованого виду. Їх територіальна організація в регіональній системі обумовлює доцільність розгляду цього процесу як однієї із основних характеристик регіонального простору, як умову відтворення всієї господарської сфери. Територіальна організація як базова характеристика регіональної господарської системи є основою відтворення її структури, відображенням системної єдності господарюючих суб'єктів в її межах, що зумовлено як спільними умовами виробничої діяльності в територіально-локалізованому середовищі, так і наявністю економічних зв'язків в межах територіально окресленої, одночасно відносно відокремленої території. Вона, відповідно, означає спосіб інтегрування основних складових компонентів господарства регіону в умовах виокремлено економічної, екологічної і соціальної регіональної визначеності при використанні територіальних факторів виробництва на основі формування своєрідних, відповідних особливостям регіону, територіальних форм господарювання.

Господарство регіональної системи як відносно самостійна і специфічна сфера діяльності різнопланового, хоча і однофункціонального характеру та напряму, тісно інтегрується у відтворювальну динаміку на всіх рівнях територіальної організації економіки - світовому, національному, регіональному, що дозволяє і робить доцільним розгляд господарського комплексу економічного простору країни, насамперед, у двох типах – регіональному і локальному. Щодо регіонального рівня, то це великі комплексні структури, сформовані на основі територіального поділу праці, і територіально відповідні великим економічним районам. Локальні охоплюють території областей чи адміністративних районів, або компактно розташованих груп і є в умовах ринкових трансформацій територіально-локалізованими формами господарської інтеграції, які в основному відповідають сформованій мережі регіонів, і є, за невеликим виключенням, життєздатними.

Територіальна організація регіональних структур економічного простору з врахуванням регіоналізації являє собою вибудовану ієрархією упорядкованого таксономічного ряду – від первинних (низовинних) виробничих структур до виробничо-територіальних комплексів регіонів та генералізованого суспільно-господарського комплексу країни. Нижчі таксони територіальної організації, їх сукупність та співрозвиток формує єдиний регіональний комплекс країни, куди входять локальна, регіональна та загальнонаціональна компоненти – сукупність сформованих територіальних форм – спеціалізовані регіональні комплекси (зони, райони, підрайони, вузли, кущі, пункти), внутрішньорегіональні та міжрегіональні, транснаціональної локалізації.

В період модернізації господарства регіональні господарські структури виступають основними компонентами територіальної організації єдиного господарського комплексу країни. В єдиному економічному просторі країни регіональні системи як його складові є значно диференційованими за сукупністю базових параметрів та характерних ознак і, насамперед, за обсягом валового регіонального продукту, спеціалізацією, структурою, місцем в системі регіональної економіки, трансформаційною динамікою, темпами ринкового реформування, що відбиває прояв регіоналізації на макро- і мезорівні. Трансформаційні процеси характерні всім регіональним господарським системам і їх складовим, різнопрофільним виробничо-територіальним комплексам і утворенням, але особливо дієві вони на низовому рівні, де дезагрегуються первинні ланки і утворюються нові структури з вектором нарощування потенціалу (акціонерні товариства, холдинги, корпорації, кооперативи), в результаті чого видозмінюються параметри і територіально локалізована структура, що є домінантним вектором регіоналізації і подальшого функціонування регіональних господарських структур.

Проведений SWOT-аналіз регіональних господарських систем, комплексна оцінка їх територій, розрахунок індексу структурної трансформації їх економіки свідчить про неоднозначний характер цих процесів, найвища активність яких спостерігається в Харківській, Запорізькій областях, а найнижча – в Миколаївській, Волинській областях.

Господарство регіону як цілісна система в контексті його територіальної організації є не тільки структурою, що об'єднує ряд

різномасштабних територіально-виробничих одиниць локального характеру, а й містить у змістовному відношенні утворення, покликане окреслити всю сукупність різнопланових економічних процесів і відносин, які характеризують відтворювальні пропорції і динаміку виробничої сфери на відповідно інституційно і економічно відособленій території економічного простору країни.

Структурування регіональних господарських систем, враховуючи сучасні реалії, не може базуватись лише на основі територіально-локалізованої ознаки, коли сукупність територіальних виробничих утворень в межах регіону утворює господарський комплекс регіону. Адже існуючі взаємозв'язки дозволяють відокремити у всіх ланках подібні ієрархічні елементи як локального так і регіонального і навіть глобального характеру, не ототожнюючи їх з комплексами локальної конкретної спільності, з суспільно-господарським комплексом країни. Так для локального виробничого комплексу певної спеціалізації структуроформуюче значення набуває локальний ринок, що формується в певному ринковому просторі господарюючих суб'єктів, включаючи інституції, які виходять за межі комплексу, а також використання інфраструктури тощо. Він містить хоча і важливий, але не єдиний зріз, який характеризує територіальну організацію господарства в масштабі конкретної локально-територіальної спільності, які в свою чергу доповнюються складовими таксонів різного рівня – регіонального, загальнонаціонального. Окреслені елементи виробничої діяльності комплексу можуть знаходитись за межами його локалізації, а інші складові локального комплексу – випадати з відповідних систем вищого таксономічного рівня.

Цілісність регіональної господарської системи в економічному просторі країни забезпечується механізмом функціонування відповідних ринків, територіально організованих ареалами попиту і вузлами інфраструктури. Основу ринків складають підприємницькі структури, які домінують на ринках подібного плану і масштабу, а також державні інституції, що регулюють економічну ситуацію.

Результат інтеграції виробничих структур на локальному рівні, синтез локально окреслених виробничих утворень в регіонах дає можливість вироблення загальнонаціонального вектору суспільного виробництва на основі їх багатоаспектної реальної взаємодії та під впливом єдиних для країни умов та транснаціональної інтеграції.

В територіальній організації господарської системи країни структурування їх комплексів на регіональні і локальні не вичерпуються в реально існуючих варіантних її формах. Часто доцільним є ідентифікація територіально-локальних утворень по рівню територіального зосередження та характеру сполучення комплексів різної спеціалізації. Такий підхід є виправданим і достатньо обґрунтованим. Однак, варто відмітити, що співставлення виокремлених за ознакою спеціалізації зони, райони, ареали з локальними і регіональними комплексами, що формують основу територіальної організації виробництва, повинно акцентувати увагу не на порівнянні їх як частини і цілого, а на фактичному співрозвитку і нашаруванні різних часто рівнозначних форм регіоналізації виробництва.

Основою регіональних господарських систем як складових, інтегрованих, масштабних структур економічного простору, першочатково є елементарні виробничі комплекси як компоненти різноманітних територіально-виробничих сполучень, як первинні клітини територіальної організації комплексів виробничої сфери, що інтегруються у вищі в ієрархічному рангу таксони, ідентифіковані за фактом виробничої спеціалізації. Вони виступають як відправні точки в таксонуванні територіальної організації суспільного виробництва, в т.ч. і регіональної системи.

Зміни сутності і рівня інтеграції складових регіональних господарських систем, зрушення в структурі комплексу регіону, закономірні трансформації в період ринкової модернізації обумовлюють перетворення комплексу як єдиного, раніше керованого структурного підрозділу, в сукупність самостійно господарюючих суб'єктів, які функціонують в конкурентному ринковому просторі і інтегруються загальноекономічними умовами, ринковою координацією та виробничими зв'язками, обумовлюючи специфіку їх територіальної організації. В системі регіональних комплексів виокремлюються такі інституції, набуваючи пріоритету, як ринки, біржі, посередницькі структури при втраті державними органами функцій безпосереднього управління і зростанні регулятивного впливу і дій у виді бюджетної, кредитної та податкової політики, їх формування і розвиток потребує оптимального вектору трансформаційних процесів, гармонізації територіальної структури як всього економічного простору так і його регіональних господарських систем.

Враховуючи реалії сьогодення, варто вказати на значну диференціацію в соціально-економічному розвитку регіональних структур в єдиному просторі країни, яка обумовлена рядом причин, зокрема нестабільністю внутрішньої економічної ситуації, недоліками зовнішньої торгівлі, несприятливим інвестиційним кліматом, неоптимальною нормативно-правою базою, невисоким рівнем інфраструктури, низьким рівнем конкурентоспроможності регіонів. Зростаюча асиметрія економічного розвитку регіональних систем, наявні міжрегіональні відмінності гальмують формування нових прогресивних територіальних структур, зокрема ринкового характеру.

Першочерговими завданнями територіальної модернізації економічного простору, удосконалення структури господарства регіонів є: підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, раціоналізація системи розселення; оптимізація структури господарств регіонів на основі більш повного використання природно-ресурсного, виробничо-технічного і трудового потенціалів; досягнення стійких темпів нарощення обсягів промислового виробництва у регіонах; інтенсифікація сільськогосподарського виробництва у відповідності до природно-економічних зон; прискорення формування нових та підвищення ефективності існуючих виробничо-господарських утворень, зокрема ринкового характеру; активізація розвитку транспортних, енергетичних систем на новій організаційно-технічній базі; раціональне використання рекреаційних ресурсів, розвиток туризму; збереження оточуючого середовища, поліпшення екологічної ситуації, зокрема у великих містах; прискорення формування та активізація функціонування регіональних ринків різного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Авдулов А.Н., Кульки А.М. Научные и технологические парки, технополисы, регионы науки. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – 166 с.
2. Волкова Н.Н. Промышленные кластеры. – Полтава: АСМИ, 2005. – 270 с.
3. Дацій О.І. Сучасна діяльність та розвиток технологічних парків і технополісів. – Запоріжжя, 2004. – 47 с.
4. Україна в цифрах 2010. Ст. збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 251 с.

Хоменко І.О.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Для розвитку економіки регіону необхідно застосування такої форми організації і кооперації діяльності, яка могла б забезпечити накопичення та ефективне використання ресурсів території. До таких форм можна віднести кластери. Відповідно до теорії М. Портера, кластер – це територіально-обмежена концентрація тісно взаємопов'язаних підприємств та інститутів, діючих у межах якогось окремого сектору економіки, яка створена на основі історичних передумов з метою досягнення як спільних, так й індивідуальних конкурентних переваг.

Сучасний стан транспортних систем України характеризується низьким рівнем взаємозв'язків між суб'єктами ринку, відсутністю координації та синергетичної ефективності у взаємодії транспортних компаній та інших зацікавлених сторін, низькою конкурентоспроможністю, труднощами у логістиці. Пошук ресурсів для забезпечення стійкого розвитку транспортного комплексу окремих територіальних одиниць в сучасних умовах передбачає активне використання механізмів інтеграції. Досвід розвинутих країн світу свідчить, що кластерний підхід є ефективним інструментом акумулювання ресурсів (матеріальних, технічних, фінансових, інтелектуальних і т.д.) суб'єктів транспортного сектору та створення умов інноваційного і науково-технічного розвитку транспортних мереж, реалізації проектів їх розширення та модернізації. Однак, в Україні кластерний підхід до вдосконалення транспортних мереж залишається на рівні окремих ініціатив та потребує більш ефективних методів реалізації. Тому питання використання кластерного підходу до вдосконалення транспортних мереж територій є актуальним як в теоретичному, так і у практичному плані.

Теоретичним і практичним аспектам проблеми розвитку транспортних мереж територій присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед зарубіжних дослідників слід виділити М. Портера, С. Кетелса, М. Енрігт. С. Соренсена. В Україні про-

блему забезпечення розвитку транспортних мереж на основі кластерного підходу досліджували О.А. Єрмакова, В.В. Лифар, Г.В. Озерська, О.В. Онищенко, М.О. Тураєва та ін. Вагомий внесок в сучасне розуміння та розвиток організації і управління транспортною діяльністю належить вченим: В.П. Алферєєву, І.Д. Афанасенку, Н.В. Афанасєвій, А.В. Базилюк, Г.Л. Багієву, Т.А. Воркут, А.М. Гаджинському, М.П. Гордону, В.П. Гудковій, М.Е. Залмановій, К.В. Інютиній, Е.А. Кравченку, О.А. Кроллі, Л.Б. Миротину, Е.Е. Муну, Д.Т. Новикову, О.А. Новикову, Б.К. Плоткину, О.Д. Проценку, А.М. Родникову, В.Г. Санкову, А.І. Семененку, В.И. Сергієву, А.А. Сєхову, Д.В. Соколову, Р.Г. Соколову, І.В. Спірну, М.М. Третьякову, С.А. Уварову, М.А. Чернишеву, В.В. Щербакову та іншим.

Відаючи належне дослідженням вчених необхідно відмітити, що в сучасних умовах посилення процесів глобалізації та розвитку суспільства на основі сітьових структур дослідження кластерного підходу до вдосконалення транспортних мереж територій потребує більш детального вивчення.

Дослідження історичних умов розвитку кластерів дозволяє зробити висновок, що появу поняття «кластер» в економічній науці прийнято пов'язувати зі школою просторового аналізу, зокрема, з теорією розміщення (локалізації), розробленої В.Р. Тюненом (1783-1850 рр.). Згодом значний внесок у розвиток кластерної концепції зробив А.С. Маршалл (1842-1924 рр.) своїми дослідженнями промислових районів як скупчень виробництв – прообразу кластерів, з урахуванням такої властивості концентрації підприємств, як «перелив знань» (knowledge spillover) всередині співтовариства. Класичним розумінням кластера як наукової категорії є визначення, запропоноване М. Портером [7], який визначає його як групу взаємопов'язаних і географічно сусідніх організацій, дія яких здійснюється в одній сфері і з узгодженням взаємодії.

Також, розкриваючи дану тему, надзвичайно важливо виокремити цілу низку специфічних особливостей, що є ключовими характеристиками формування різноманітних мережевих структур:

1) необхідність географічної близькості та значний вплив географічних особливостей регіону.

Ядром, центральною ідеєю мережевої концепції є географічна концентрація. Це свідчить про те, що всі учасники мережевих

структур повинні бути зосереджені в одному чи в сусідніх регіонах, навіть у тому випадку, якщо дана мережева структура включає в себе кілька країн.

Здійснивши аналіз інформації щодо 700 кластерів у різних державах світу, можна зробити висновок, що у 68% випадків кластери концентруються в межах міста, а у 21% на території у межах одного регіону (чи штату), а значно менша кількість кластерів перебувала в межах цілої групи регіонів, країни чи на межі між ними.

Така характеристика учасників мережевих структур безпосередньо чи опосередковано має ряд своїх переваг. За даними проведених досліджень мережевих структур у світі зроблено висновки, що територіальна локалізація учасників кластеру сприяє, по-перше, ефективному та раціональному використанню учасниками даної структури місцевих природних ресурсів, а також трудового та виробничого потенціалів, по-друге, сприяє посиленню процесів спеціалізації між учасниками. Також можливо досягти зниження трансакційних витрат, особливо тих, що стосуються організації передачі знань та забезпечення доступу до них; отримати додатковий дохід на основі так званого ефекту масштабу, охоплення та синергії; створити нові робочі місця на території структури, а разом з цим, покращити якість робочої сили на основі проведення спеціальної підготовки чи перепідготовки; отримати додаткові можливості щодо залучення більш кваліфікованих послуг консалтингу та багато інших переваг.

2) наявність лідируючих учасників мережевої структури.

Світовий досвід свідчить, що близькість учасників до допоміжних організацій (фірм) та постачальників дає можливість значно зменшити витрати та зміцнити зв'язки співробітництва.

3) присутність прямих та непрямих зв'язків між діючими учасниками, функціональних взаємодій між ними.

4) обов'язкова наявність кооперації, а також спеціалізації та конкурентних відносин.

Всі види мережевих структур є спеціалізованими у галузях. Тобто усі учасники мережевої структури пов'язані один з одним через основну діяльність, здійснюють свою діяльність на одному ринку. При цьому характер спеціалізації не в обов'язковому порядку повинен бути обмеженим яким-небудь сектором, а, навпаки, кластери можуть розвиватися у багатьох напрямках.

Досвід свідчить про те, що під час конкуренції між собою фірми мають властивість удосконалюватися. Залежно від особливостей ринку, на якому функціонують учасники, вони можуть прагнути отримати переваги, завдяки: по-перше, скороченню витрат, проникненню на нові ринки та появі нових клієнтів. При цьому учасники, що діють на одному рівні, мають можливість кооперуватися навколо головної діяльності, органічно доповнюючи один одного. А також це, в свою чергу сприяє залученню ресурсів, які не були доступні їм в ізоляції один від одного.

Досягнення ж ефекту масштабу відбувається за рахунок розподілу ресурсів та ризиків та розвитку взаємодоповнюючих функцій.

5) присутність технологічного взаємозв'язку галузей.

Це означає, що фірми, які у сукупності утворюють мережеву структуру, технологічно пов'язані між собою.

У світі – це постачальники факторів виробництва, машин, послуг сервісу, а також фінансові інститути та підприємства, що виготовляють супутню продукцію.

6) присутність великої кількості діючих осіб.

Досвід показує, що мережеві структури, а зокрема, кластери складаються з поєднань (комбінацій) галузей, які виготовляють готову продукцію, матеріали, а також галузей, які виконують сервісне обслуговування. Зазвичай у кластері беруть участь традиційні галузі економіки, а також і ті, що належать до високих технологій. В основному кластери складаються з середніх та малих фірм, але трапляється так, що і з великих. Такого роду розбіжності відображають розбіжності у структурах відповідних галузей.

Більш розвинені мережеві структури мають глибші та значно спеціалізованіші бази постачальників, розгалужений масив суміжних галузей, а також більший масштаб галузей, що підтримують. При появі нових фірм та галузей, при занепаді чи звуженні вже існуючих меж мережевої структури змінюються.

Картографування кластерів свідчить про те, що вони, як правило, включають багато фірм малого та середнього розміру. Але не лише фірми можуть бути учасниками кластеру. Кластери мають можливість укладати інтенсивні альянси з університетами, організаціями споживачів та дослідницьким інститутами тощо.

7) присутність "критичної маси"

З метою досягнення помітної внутрішньої динаміки будь-яка мережева структура повинна залучати велику кількість учасників для того, щоб досягти критичної маси.

Саме наявність так званої критичної маси дає можливість сформуванню та на довгий час зберегти зв'язки, що безперервно змінюються, між гнучкими малими фірмами та великими постачальниками ресурсів.

Також критична маса може давати властивість кластеру зберігати стабільність до зовнішніх впливів. А відсутність критичної маси, навпаки, робить кластер вразливим до втрати великої кількості вагомих учасників.

В той же час, дослідження сутності транспортних кластерів як форм розвитку транспортної мережі території дозволяє виділити декілька наукових підходів щодо сутності, ролі транспортних кластерів: системний, синергетичний, географічний та мережевий.

Відповідно до роботи В.В. Лифар [3], роль транспортних кластерів проявляється у системній організації, взаємодіючих і взаємодоповнюючих дій транспортних компаній та пов'язаних із ними сервісних організацій, що дозволяє об'єднаним компаніям впливати на процеси розвитку територій шляхом підвищення ефективності функціонування транспортних мереж.

Згідно синергетичного підходу, роль та вплив кластерів на функціонування транспортних мереж певних територій проявляється саме в процесі отримання синергетичних ефектів від об'єднання: зниженні транзакційних витрат компаній, що входять до складу кластеру, підвищенні якості логістичного забезпечення, збільшенні грошового потоку, що дозволяє підвищити обсяги інноваційного та технічного оновлення транспортних мереж та транспортної інфраструктури в цілому. Синергетичного підходу до визначення доцільності створення транспортних кластерів в регіонах дотримується Єрмакова О.А. [2], на думку якої, в сучасних умовах розвитку транспортних мереж саме ефективне використання синергетичної парадигми дозволить віднайти ресурси для модернізації та розвитку. Майже подібна позиція щодо побудови розуміння сутності та впливу кластерів у транспортній сфері висловлюється у дослідженнях Озерської Г.В. [4], яка зауважує, що сьогодні потрібно формувати не тільки модель функціонування окремих кластерних одиниць в межах певних територій, а й

спонукати кластерні системи до міжрегіонального, міжнаціонального розвитку. Підтримуючи дану позицію необхідно вказати, що сьогодні і країни ЄС, і інші розвинуті країни світу проводять активну політику щодо створення міжнаціональних кластерів, міжрегіональних кластерів світового масштабу. Дані об'єднання в сфері транспортних систем дозволяють знизити витрати на транспортування продукції, підвищити обсяги інвестицій у модернізацію, сформувати ефективні логістичні маршрути перевезень на світовому рівні.

У роботах цілого ряду науковців [2; 4; 8] висловлюється думка щодо визначення ролі та змісту кластерів в системі розвитку транспортної мережі території як певного органічного утворення в транспортній сфері регіону, основними завданнями якого є формування концептуальних положень розвитку транспортного сектору, реалізація ряду науково-технічних проектів і т.д. Загальні положення такого підходу викладені у роботі Онищенко О.В. [5], де вчений зазначає, що в процесі функціонування транспортного кластеру та його транспортно-логістичного ядра досягається необхідна послідовність та структурність у розвитку транспортної мережі регіону. Якименко Н.В. та Міщенко С.П. [10] в результаті власних досліджень стверджують, що формування транспортно-логістичних кластерів є об'єктивною закономірністю сучасного територіального розвитку, а також необхідний захід збільшення конкурентоспроможності промислового, транспортного та науково-дослідного секторів економіки регіонів України.

Світовий досвід свідчить про той факт, що формування мережевих структур (кластерів, альянсів) є достатньо витратним процесом, фінансування половини якої повинна брати на себе держава. Таке фінансування може здійснюватися за рахунок національного та регіонального бюджетів. При цьому важливо зазначити, що кластери широко використовують нові механізми фінансування, в т.ч. формування кредитних спілок, аутсорсингу та субконтрактингу.

У той же час, на основі аналізу ряду опублікованих праць [5; 6; 13; 14] можна встановити, що на сьогодні все більшої популярності набуває мережевий підхід до вдосконалення транспортної мережі території. В рамках даного підходу кластери як механізми розвитку транспортних мереж розглядаються як системні

цілісні мережеві організації з власними функціями, структурою (яка визначається особливостями територіальних транспортних мереж), що характеризуються ефективними прямими та зворотними зв'язками та функціонують на основі самоорганізації. В умовах переходу до мережевої економіки та створення національних, міжнародних та світових транспортних об'єднань даний підхід вбачається досить перспективним.

Розвиток транспортних кластерів як мережевих систем мезоекономічного рівня характеризується рядом особливостей [6]:

1) суб'єкти господарювання в мережах транспортних кластерів окремих територій існують та функціонують не самі по собі, а у взаємодії;

2) трансакції в них здійснюються не лише через ринок та фірми, а за допомогою пов'язаних мережевих процесах.

3) у багатьох кластерних мережах є латентний розподіл ролей – формальних (за місцем учасників у кластері – як у структурі бізнесу) і неформальних (за їх місцем у кластері – як соціальної мережі).

Вивчення наукової літератури та аналіз діючої практики дозволяє зробити висновок, що перетворення транспортної інфраструктури країн світу відбуваються одночасно з основними регіональними та гео економічними трендами розвитку. Країни та регіони стають більш привабливими для співробітництва не тільки за своїми природними ресурсами, ємними ринками збуту споживчих і промислових товарів, а також і через зручне транзитним становище та якість транспортно-логістичної інфраструктури. Так, яскравим прикладом впливу транспортної інфраструктури є глобальне дослідження Всесвітнього банку конкурентоспроможності країн світу [17]. У його розрахунках транспортні мережі займають одне з важливих місць. Згідно пояснень, викладених у даному дослідженні, широка та ефективна інфраструктура є вкрай важливою для забезпечення ефективного функціонування економіки регіону, оскільки формує можливість якісного та вчасного перевезення вироблених продуктів. Промислові процеси також залежать від постачання сировини та матеріалів, а безліч продуктів у якості сировини та проміжних виробів можуть неодноразово транспортуватись з одної території в іншу. Тому високоякісна транспортна мережа формує умови для територіального розвитку транспортних кластерів.

Таблиця 1 – Показники стану транспортної інфраструктури найбільш конкурентоспроможних країн світу у порівнянні з Україною у 2014-2015 році за даними доповіді «The Global Competitiveness Report 2014–2015» [17]

Позиція	Країна	Якість інфраструктури, в цілому	Якість доріг	Якість залізничної інфраструктури	Якість портової інфраструктури	Якість інфраструктури повітряного транспорту
1	Швейцарія	1	8	20	40	7
2	Сінгапур	5	7	10	2	1
3	США	19	18	17	16	18
4	Фінляндія	3	9	6	5	6
5	Німеччина	10	11	7	9	8
6	Японія	14	12	1	30	37
7	Гонконг	2	5	3	3	2
8	Нідерланди	9	10	11	1	4
9	Великобританія	28	28	14	15	28
10	Швеція	21	20	23	10	24
76	Україна	70	144	25	94	105

Таким чином, проведені дослідження показали, що якість транспортної інфраструктури значним чином впливає на рівень конкурентоспроможності країн світу та окремих регіонів. Так, Швейцарія займаючи першу позицію у рейтингу конкурентоспроможності країн обіймає перше місце за якістю транспортної інфраструктури, Сінгапур – 5 місце, США – 19-те місце, Фінляндія – 3 місце. Щодо стану конкурентоспроможності України – то вона займає 70-ту позицію серед 155 країн світу, що увійшли до звіту Всесвітнього банку, при цьому за якістю транспортної інфраструктури Україна посідає одне з останніх місць – 70 (за якістю доріг – 144 місце, за якістю залізничних транспортних коридорів – 25, за якістю портової інфраструктури – 94, за якістю інфраструктури повітряного транспорту – 105).

Проведений аналіз практики розвитку транспортних кластерів у світі [11; 12; 16] показує, що сьогодні в ЄС держави мають стимулюючий вплив на розвиток кластерів транспортного сектору. Однак при цьому держава не ініціює створення кластерів, а лише всіляко сприяє створенню необхідних умов за допомогою ефективною податковою, бюджетною, кредитною, митною політики, а також через створення передових науково-дослідних центрів. В таких країнах як Німеччина, Франція, Великобританія, Швеція склалися різні моделі державної системи розвитку транспортних мереж регіонів, проте вони схожі за методами державної підтримки розвитку кластерів в даній галузі. Основними з них є: пряме

фінансування (субсидії, позики), які досягають 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Німеччина, Франція); полегшення оподаткування для підприємств, у т. ч. виключення з оподатковуваних сум витрат на НДДКР і списання інвестицій на НДДКР, пільгове оподаткування університетів і НДІ (Німеччина); законодавче забезпечення захисту інтелектуальної власності та авторських прав (практично в усіх країнах ЄС); надання позик, у тому числі безпроцентних (Швеція); цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх країнах ЄС); створення фондів впровадження інновацій у транспортній сфері з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди); безоплатні позички, досягають 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина); зниження державних зборів для індивідуальних винахідників і подання податкових пільг (Австрія, Німеччина); відстрочка сплати мита чи звільнення від них, якщо винахід стосується новітніх транспортних технологій (Австрія) і т.д. В умовах інтернаціоналізації бізнес-процесів у ЄС, актуальним напрямком в останні роки стає питання взаємодії та співробітництва між транспортними кластерами різних європейських країн, створення передумов європейської міжкластерної кооперації.

В той же час, проведений аналіз показав, що кластерна кооперація в транспортному секторі України практично відсутня. Це спричиняє труднощі у розвитку розрізнених транспортних компаній, підвищує рівень витрат на перевезення та витрат на логістику, а відповідно – сповільнює розвиток транспортного сектору. Проведений аналіз транспортних коридорів України показав, що у 2014 році їх обсяг зменшується: загальний обсяг зменшення експлуатаційної довжини залізничних колій загального користування зменшується у 2014 році на 656,8 км. у порівнянні з 2013 роком, експлуатаційна довжина судноплавних шляхів на 507,6 км., довжина автомобільних доріг загального користування на 6620,9 км. (табл. 2).

Таблиця 2 – Показники стану транспортних мереж України за 2000–2014 роки, км

Роки	Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування	Експлуатаційна довжина річкових судноплавних шляхів загального користування	Довжина автомобільних доріг загального користування	у тому числі із твердим покриттям
2000	22300,7	2413,5	169490,9	163827,0
2001	22217,7	2280,5	169629,9	164089,0
2002	22078,0	2282,0	169678,5	164245,4
2003	22051,0	2241,0	169738,9	164633,4
2004	21990,2	2253,2	169447,1	164772,2
2005	21980,4	2191,2	169322,8	164956,7
2006	21870,4	2151,7	169104,2	165155,0
2007	21852,2	2175,7	169421,6	165611,2
2008	21654,7	2165,8	169501,6	165799,9
2009	21657,5	2150,2	169494,9	165820,0
2010	21684,2	2184,7	169496,2	165843,6
2011	21644,4	2144,7	169636,8	166024,6
2012	21619,4	2125,7	169693,9	166095,1
2013	21604,9	2120,7	169648,5	166084,9
2014	20948,1	1613,1	163027,6	159463,2

Аналіз та оцінка особливостей функціонування транспортних кластерів та їх ролі у розвитку території зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що формування транспортних кластерів сприяє активізації процеси модернізації транспортних мереж, об'єднанню інтелектуальних, матеріальних та фінансових ресурсів з метою розвитку транспортно-логістичних систем. Так, наприклад, створення портово-транспортного кластеру Валенсія [16] дозволило об'єднати в єдиний центр процеси розвитку транспортних, портових та залізничних мереж. Створення кластеру дозволило знизити витрати на перевезення, модернізувати транспортні лінії за новими технологіями. Транспортно-логістичний кластер Підборг (Данія) Загальна площа кластеру – 5 км/2, загальна кількість фірм – більше 150 од. В даний час близько 5000 вантажівок щодня зайняті в транспортно-логістичних операціях у Підбурзі. Після 2007 року Падбург став найбільшим транспортно-логістичним кластером в Данії, а в області логістики продовольчих товарів вийшов на першу позицію в північній і центральній Європі [12]. Створення транспортного кластеру Франкфурт-на-Майні, (Німеччина) дозволило сформувати широкий діапазон транспортних і логістичних послуг: від планування та будівництва логістичних об'єктів і систем до консультативної обслуговування процесів управління рухом потоку матеріалів/вантажів та менеджменту ланцюжка поставок (supply chain management) та під-

вищити конкурентоспроможність території не тільки в національному, а й світовому масштабі.

Високі показники зниження обсягів перевезень транспортних мереж країни у 2014 році безумовно пов'язані з відсутністю контролю над деякими територіями окремих регіонів України. Однак, проблеми фізичного зношення доріг, низький рівень їх оновлення та недостатня зацікавленість бізнес-структур у процесі відновлення транспортних коридорів також є основними причинами такого стану.

Так, проведений аналіз динаміки нарощування обсягів перевезень через транспортні коридори дозволяє дійти висновку, що за 14-ти річний період загальний обсяг зниження перевезень транспортними мережами України склав 47,8%, що є катастрофічним показником. При цьому найбільше зниження відбулося за рахунок обсягів залізничних перевезень (-7%) та зменшення перевезень водним транспортом (37,5%) (рис. 1). Зниження обсягів перевезень транспортними мережами впливає на процеси розвитку країни та окремих територій, оскільки зменшує експортно-імпорتنний потенціал та можливості міжрегіонального розвитку.

В той же час, проведений аналіз динаміки обсягів перевезень за видами транспорту показав, що не дивлячись на зростання обсягів перевезень залізничним транспортом (на 40926,7 тис. т. у 2014 році у порівнянні з 2000 роком) та автомобільним транспортом (на 192396,6 тис. т.) в інших секторах транспортного сектору обсяги зменшились.

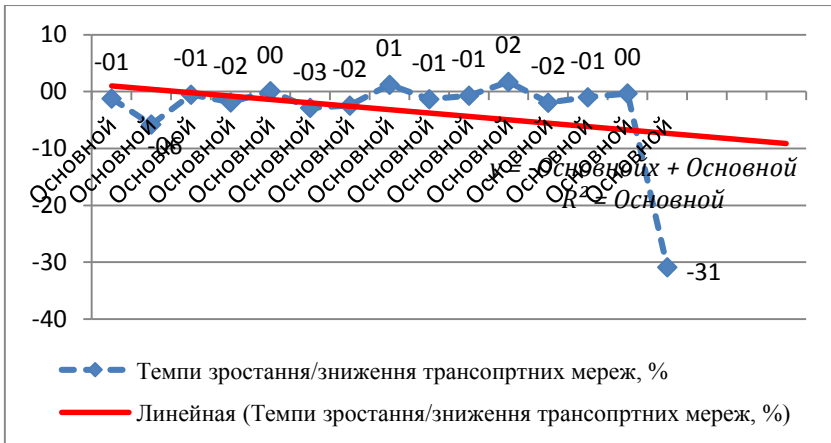

Рисунок 1 – Динаміка обсягів перевезень транспортними мережами України за 2000-2014 роки, %

На сьогоднішній день більшість національних інтересів в економіці сконцентровані в таких напрямках як: підвищення рівня конкурентоспроможності і ефективності економіки, її сталого зростання, усунення структурних диспропорцій та інтеграції країни у світову економіку. У вирішенні цих завдань роль транспорту незаперечна, адже без стійкої його роботи, випереджального розвитку всієї транспортної інфраструктури, впровадження нових ефективних схем доставки на основі логістизації процесів товароруху неможливо гарантувати ефективність надання транспортних послуг; до того ж слід додати, що для України, яка володіє незадіяним потенціалом їх надання, і зокрема у сфері транзиту, питання формування транспортних кластерів набувають особливої ваги. На сьогоднішній день, автомобільний транспорт України перенасичений проблемами, такими як: застрілий рухомий склад, значний спад обсягів перевезень, не значна кількість як управлінських та фінансових але й маркетингових технологій, недостатня низький рівень роботи держави в сфері розвитку галузі транспортної, послідовних логістичних дій майже відсутня. В таких умовах можна використати транспортні кластери, розвиток яких залежить як від структури, так і від співвідношення складових (компонентів), їхнього рівня розподілу і ефективного використання трудових та виробничих які вже наявні, розподілу транспортних взаємозв'язків, внутрішніх потоків між підприємствами.

Транспортний кластер (cluster – скупчення) – сконцентрована на певній території визначена група взаємопов'язаних організацій надають транспортні послуги, взаємодоповнюючі один одного і збільшуючі конкурентні можливості та переваги окремих організацій і кластера загалом.

Ознаками характерними кластеру є: географічна близькість, яка повинна бути максимальною; близькість технологічної бази; сировинна база має певну спільність; наявна інноваційна складова.

Кластер представляє компактну структуру, коли в якості його властивості виступає цілісність і складність, наявність зв'язків, організація, емерджентні властивості. Внутрішня структура кластера – це стійка впорядкованість в просторі і в часі його елементів і зв'язків, вона визначає функціональне компонування кластера і його взаємодію із зовнішнім середовищем. Структура кластера визначається сформульованою метою. У вищій часовій точці свого успішного функціонування структура транспортного

кластера є стійкою єдністю елементів, стосунків груп та класів і цілісності системи.

У добре структурованому кластері, що кількісно сформувався, взаємодії структурних класів узгоджені, синхронізовані і направлені на досягнення загального ефекту. Потенціал кластера по параметру ефективності більше суми потенціалів всіх складових класів та груп. На основі підсумків досліджень кластерів можна створити таку структуру транспортного кластера (рис.2). Спеціалізація такого кластеру сформована на основі видів транспорту, які вже розвинені в цьому регіоні та від співпраці на міжнародному рівні.

Транспортний кластер складається з трьох блоків: наука, бізнес та влада, які в свою чергу повинні співпрацювати щоб досягти і досягнення загальної мети – тобто, здійснення транспортної діяльності. Щоб оцінити успіх роботи суб'єктів господарства, ринків різної галузі і національної економіки загалом потрібно розрахувати економічну ефективність. Вона є основною економічною категорією яку можна розраховувати як відношення ефекту до затрат (ресурсів).

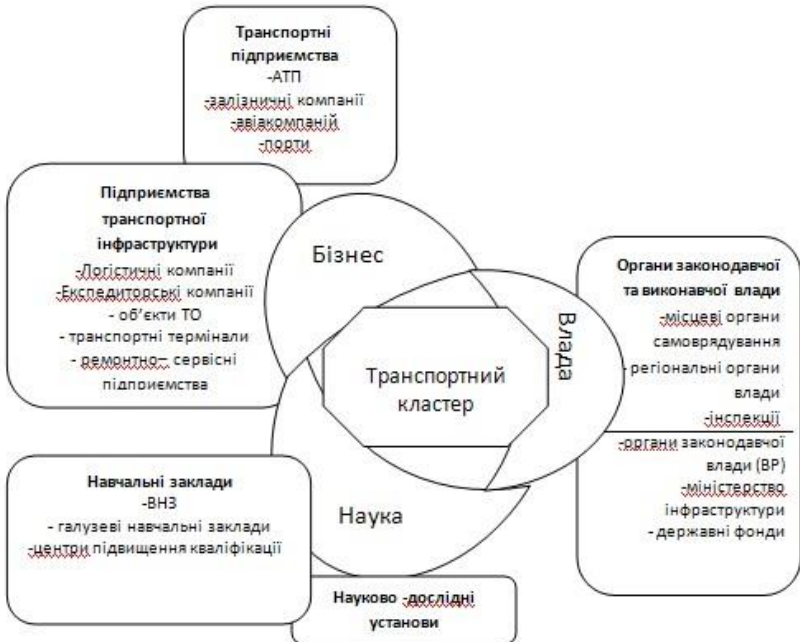

Рисунок 2 – Структура транспортного кластеру

Ресурси (від французького *ressource* – є допоміжне або за-сіб) – являють собою цінності, запаси, грошові кошти активи, основні засоби та все що може бути використане у виробництві. Створення послуг та керування цим процесом є першочерговою функцією ресурсів будь-якого кластеру. Кластерні ресурси допомагають досягти результатів завдяки своїм синергетичним можливостям. Завдяки ресурсам які були залучені до кластеру можна досягти більшої результативності, а саме: надання послуги споживачам, формування доходу за перевезення, зростання капіталу та інших переваг, які забезпечують збільшення частки ринку та прибутку – головної мети діяльності.

Як будь-якій іншій системі, кластеру притаманні позитивні та негативні ознаки, виокремлення яких дозволить своєчасно приймати управлінські рішення для регулювання в процесі його формування та функціонування. Розглянемо деякі властивості кластера. При формуванні кластера одним з основних є поєднання декількох різнорідних елементів в одне ціле, об'єднане однією або декількома стратегічними цілями для отримання позитивного економічного ефекту. Наявність цього позитивного ефекту і є перша і важлива системоутворююча властивість кластера.

Другою важливою характеристикою кластера є наявність функціональних зв'язків між його елементами - підприємствами, що входять до нього. Формування таких зв'язків у кластері забезпечує здійснення одного або декількох стратегічних проектів управління зі створення інноваційних ланцюжків цінностей, що ведуть, в кінцевому підсумку до виробництва інноваційних продуктів.

Кластеру також притаманні емерджентність - наявність нових властивостей системи, які відсутні у елементів її складових, і синергія - перевищення потенціалу кластера над сумою потенціалів елементів (організацій), його складових.

Збільшення числа нових членів кластера можна вважати ще однією його характеристикою, що приводить до зміни його архітекτονіки і конфігурації. В результаті даного процесу змінюється сам кластер, тобто відбувається накопичення певної критичної маси його суб'єктів, яке дозволяє говорити про виникнення нового стану рівноваги системи - поява оптимальної кількості учасників, що дозволяє їй ефективно функціонувати [3].

Наступною властивістю кластера як системи є поєднання і узгодження в ньому малих, середніх і великих підприємств, які

виражають собою закон єдності і боротьби протилежностей, що виявляється в масштабі форм організацій функціонування, а також у різниці економічних інтересів суб'єктів.

Не дивлячись на те, що кластер заперечує галузеву структуру, тобто орієнтується на географічний принцип розташування суб'єктів господарювання, у ньому поєднуються особливості як галузевої, так і міжгалузевої, а також і регіональної взаємодії. Дана властивість також є розглянутої специфічною характеристикою кластера.

Для повноти та комплексності аналізу слід також розглянути переваги та недоліки транспортного кластера як системи, якій притаманні ті чи інші якості не тільки з точки зору економічних параметрів, але і з точки зору функціонування складних систем.

До недоліків кластера як системи слід віднести:

- Монополізація якої-небудь ланки в ланцюжку доданої вартості;

- Різний рівень підготовленості елементів системи, що відповідають за взаємодію із зовнішнім середовищем, що призводить до десинхронізації реакції на зміни зовнішнього середовища;

- Можливий збій у роботі всієї системи при незначному пошкодженні одного з елементів системи;

- Асинхронність при виконанні різного виду проектних робіт;

- Дискоординація зв'язків одного елемента, ведуча до порушення зв'язків у роботі всієї системи;

- Можливість появи декількох центрів домінування в проектному управлінні.

Перевагами кластера як системи є:

- Відсутність однієї точки уразливості в економічній системі, що означає забезпечення системи веденням декількох паралельних проектів одночасно, що гарантує виконання хоча б одного;

- Інфраструктурна конфігурація - забезпечення відкритості проектного управління при веденні декількох проектів з можливістю їхнього заміщення або змін;

- мультिवаріантність кластера - можливість виконання одного проекту в різних суб'єктах кластера, хоча б на етапі старту, з урахуванням фінансових витрат проекту;

- Забезпечення адміністрування та координування в системі при наявності координаційної ради і керуючої компанії;

- Забезпечення прозорого та своєчасного обміну інформацією при проходженні проектів у кластері;

- Формування зворотних зв'язків у системі за обов'язкової умови уніфікації процесів інформаційного забезпечення або їх конвертації за принципами проектного управління для своєчасного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх факторів [8].

Створення кластерів в регіональній економічній системі формує цілий ряд переваг :

- Ефективна взаємодія органів влади з бізнесом. Представники адміністрації беруть участь у координаційній раді і виступають рівноправним партнером, впливаючи на прийняття організаційних та економічних рішень в кластері;

- Допомогає виявляти проблеми і сильні сторони відповідного сектора економіки;

- Підвищує ефективність малих підприємств, що призводить до збільшення оподаткованої бази й податкових надходжень до бюджету регіону;

- Підвищує загальну економічну стійкість підприємств як усередині кластерів, так і за його межами;

- Підприємці можуть систематизувати виникаючі проблеми та шляхи їх подолання спільними зусиллями;

- Сприяє поліпшенню кадрового забезпечення підприємств;

- Знижуються витрати виробництва;

Таким чином, показники функціонування транспортної галузі свідчать про необхідність використання новітніх ефективних підходів до її розвитку, одним з яких є кластерна форма кооперації. Отже, проведені дослідження формування та розвитку кластерних структур на регіональному рівні дозволяють зробити такі висновки і пропозиції:

Дослідження наукових підходів дозволило встановити, що на сьогодні серед запропонованих в науковій літературі визначень змісту та ролі кластерів у розвитку транспортних мереж найбільш перспективним можна вважати мережевий підхід, який визначає транспортні кластери як системні цілісні мережеві організації з власними функціями, структурою (яка визначається особливостями територіальних транспортних мереж), що характеризуються ефективними прямими та зворотними зв'язками та функціонують на основі самоорганізації та координованості.

1. Аналіз стану транспортних мереж в Україні показав, що транспортна система як національного, так і регіональних рівнів потребує нових підходів до забезпечення ефективного розвитку. При цьому на основі зарубіжного досвіду виявлено, що кластерна кооперація дозволяє підвищити конкурентоспроможність транспортних мереж територій шляхом об'єднання в єдиний координаційно-управлінський центр процесів функціонування різних транспортних мереж (залізничних, автомобільних, портових та ін.).

2. Для переходу на кластерну модель розвитку транспортних мереж територій в Україні необхідно здійснити ряд важливих кроків: сформулювати концепцію кластерного розвитку транспортної сфери, розробити та впровадити критерії ідентифікації можливостей створення транспортних кластерів на території регіонів з урахуванням їх транзитного потенціалу та географічного розташування та ін. При цьому, особливо важливим є формування інституційної бази та створення провідної координаційно-управляючої структури кластерного розвитку, науково-методичного, аналітичного та консалтингового центру кластерної політики (як, наприклад у Європі – Європейська кластерна обсерваторія та Центр кластерних ініціатив) основні функції якої зводились би до розробки нормативно-правової бази становлення кластерів в Україні, конкурсного відбору пілотних проектів та розробки схем їх фінансування, оцінки ефективності реалізації кластерної форми розвитку галузей національного господарства, в тому числі і транспортної.

Список використаних джерел:

1. Базилук А.В. Системно-діалектичний підхід до аналізу транспортних кластерів / А.В. Базилук, О.І. Хоменко // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2012. – № 10. – С. 358-364.

2. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі: монографія / О.А. Єрмакова. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 221 с.

3. Лифар В.В. Організаційно-правові аспекти формування територіального кластеру в регіоні / В.В. Лифар // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. - № 2. – С. 188-195.

4. Озерська Г.В. Транспортно-логістичні кластери як основа реалізації транскордонного співробітництва / Г.В. Озерська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. - № 3. – С. 126-129.

5. Онищенко О.В. Етапи організації транспортно-логістичного ядра кластерної структури / О.В. Онищенко // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2013. – № 2. – С. 78–81.

6. Парубець О.М. Економіко-організаційні принципи взаємодії суб'єктів транспортних мереж / О.М. Парубець // Ефективна економіка. – 2013. - № 3. – С. 18-22.

7. Портер М.Э. Конкуренция ; пер. с англ. / М.Э. Портер. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.

8. Сич М.Є. Кластерно-логістична модель розвитку національного ринку транспортних послуг / М.Є. Сич, О.В. Бойко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2014. – № 4. – С. 25-29.

9. Тураева М.О. Транспортная инфраструктура стран Центральной Азии в условиях современной регионализации: Доклад. – М.: Ин сти тут экономики РАН, 2014. – 62 с.

10. Якименко Н.В. Розкиток транспортно-логістичного-промислових кластерів регіонів України / Н.В. Якименко, С.П. Міщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 33. – С. 63-69.

11. Cluster policy in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100146>

12. Cluster Observatory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html>.

13. Enright M.J. Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results / M.J. Enright // Working Paper, Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitions Program, University of Hong Kong, 2000. – 25 p.

14. Ketels C. Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies / C. Ketels, G. Lindqvist, O. Solvell. – Stockholm : Center for Strategy and Competitiveness ; 1-st ed., 2006. – 38 p.

15. Sorensen S. Y. at al. EMCC case studies. Transport&Logistics sector: Padborg cluster, Denmark. Kopenhagen : Danish Technological Institute, 2008. - 362 p.

16. Torregrosa A. Valenciaport logistic cluster. Valencia: Foundation Valenciaport, 2004. – 247p.

17. World Economic Forum, 2014. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/node/145867>.

18. Хоменко І.О. Формування та розвиток транспортних кластерів: теорія і практика / І.О. Хоменко. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 203 с.

19. Стійкий розвиток регіонів України на базі кластеризації (теоретико-методологічний аспект) / [ред. К.Ф. Ковальчука та ін.]. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2012. – 280 с.

20. Хоменко І.О. Автомобільний транспорт у зовнішньоекономічній діяльності регіону / І.О. Хоменко, Є.М. Сич // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. – К.: КУЕТТ, 2004. – Випуск 5. – 169-180с. (Серія «Економіка і управління»).

21. Хоменко І.О. Потенціал розвитку просторово-господарської структури транспортного ринку регіону / І.О. Хоменко, Є.М. Сич // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. – К.: КУЕТТ, 2005.– Випуск 7. – 72-83с. (Серія «Економіка і управління»).

22. Хоменко І.О. Системоутворюючі фактори регіонального розвитку / І.О. Хоменко, Є.М. Сич // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. праць. – Чернігів: ЧДТУ, 2007. - № 31. – 79-83с.

23. Хоменко І.О. Методичні підходи до формування транспортних кластерів у контексті регіональної стратегії розвитку / І.О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. праць. – Чернігів: ЧДТУ, 2011. – № 4 (54).– 238-242с. (Серія «Економічні науки»).

Хомик О.Д.,

канд. екон. наук, заступник директора
Департаменту економічного розвитку
Чернігівської обласної державної адміністрації

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У 2015 році Верховною Радою України прийнято базовий закон у сфері державної регіональної політики «Про засади державної регіональної політики», який визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України, пріоритети регіонального розвитку та систему документів регіональної політики.

Цим Законом визначено, що реалізація державної регіональної політики здійснюється на основі системи взаємопов'язаних документів, що ґрунтуються на Стратегії розвитку України, Генеральній схемі планування території України, схемах планування територій на регіональному та місцевому рівнях.

До документів, що визначають державну регіональну політику, законом віднесено Державну стратегію регіонального розвитку України, План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України, регіональні стратегії розвитку, плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку, інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів.

Тобто, вперше на законодавчому рівні запроваджено стратегічний підхід в управлінні регіональним розвитком.

Ще раніше, постановою Кабінету Міністрів від 6 серпня 2014 р. № 385 затверджено Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 року. Відповідно до цієї постанови регіональні стратегії розвитку повинні бути приведені у відповідність із Державною стратегією.

Державна стратегія регіонального розвитку розроблена за європейською методологією та на період, що синхронізується із плановими та бюджетними циклами ЄС. Вона визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, а також пе-

редбачає узгодженість державної регіональної політики з іншими державними політиками, що мають вплив на розвиток регіонів.

Цілями державної регіональної політики на період до 2020 року визначено:

Ціль 1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, яка полягає у створенні оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки.

Ціль 2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток, що передбачає, насамперед, здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; недопущення поглиблення регіональних диспропорцій у доступі населення, насамперед, до базових соціальних, комунальних, адміністративних, транспортних, інформаційних та інших послуг; створення умов для співробітництва регіонів.

Ціль 3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку, яка передбачає створення бази для реалізації ефективної державної регіональної політики – механізму та інструменту державного управління регіональним розвитком, що сприятиме розв'язанню проблем регіонів. Вона вимагає, насамперед, децентралізації державних повноважень шляхом їх передачі на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів, удосконалення процесів стратегічного планування та виконання поставлених завдань на всіх рівнях, запровадження ефективного механізму координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях. Для досягнення цієї цілі також необхідні значні інвестиції у розвиток людського капіталу – навчальні та практичні програми підвищення кваліфікації спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які відповідають за формування і реалізацію державної регіональної політики та здійснення контролю за станом її реалізації.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року містить також пріоритетні напрямки розвитку для кожного регіону, у рамках реалізації її стратегічних та операційних цілей. При розробці регіональних стратегій вони повинні обов'язково враховуватись.

Стратегічне планування Чернігівської області, яке відбувалось протягом 2014-2015 років, суттєво відрізнялось від подібного планування, що здійснювалось у попередні роки.

По-перше, робота над стратегією у 2007 році відбувалась в умовах геополітичної невизначеності напрямів інтеграції України в Європейський Союз чи в структури Євразійського Союзу, які починали створюватись. У нинішніх умовах Україна визначилась із зовнішньополітичним вектором, підписала та ратифікувала договір з ЄС про Асоціацію та зону вільної торгівлі без вилучень та обмежень.

По-друге, у 2007 році світова та українська економіка була на висхідному етапі розвитку, внутрішня та зовнішня кон'юнктура ринків була сприятливою для розвитку різних її секторів. Період 2014 року характеризується продовженням економічної рецесії в Україні та повільним виходом із кризи країн Європейського Союзу, припиненням економічного зростання в Росії.

По-третє, на відміну від мирного 2007 року, планування у нинішній ситуації відбувалось в умовах політичної дестабілізації, військових дій на Донбасі, військово-політичного та дипломатичного протистояння з Росією.

По-четверте, світовий порядок, який десятиліттями був базований на фундаментальних домовленостях після Другої світової війни і закріплений системою міжнародних договорів, що передбачали непорушність державних кордонів та невтручання одних держав у внутрішні справи інших, виявився зруйнованим діями Російської Федерації, що вносить додаткові ризики для стратегічного планування, які варто враховувати, але не всі з них можна передбачити.

По-п'яте, незважаючи на військові дії на Донбасі, Україна отримала широку міжнародну підтримку свого прагнення долучитись до демократичного світового клубу та готовність світових лідерів розвитку допомогти Україні у здійсненні реформ, зокрема у сфері державної регіональної політики.

Розробка Стратегії сталого розвитку Чернігівської області здійснювалась на підставі діючого на той час Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку, затвердженого постановою КМУ від 16 листопада 2011 року № 1186 та з використанням Методології плану-

вання регіонального розвитку, розробленої Програмою ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні».

Процес розроблення проекту Стратегії включав в себе декілька етапів – це поглиблений соціально-економічний аналіз, SWOT-аналіз, визначення місії і бачення, стратегічних та операційних цілей розвитку регіону, створення Плану реалізації Стратегії.

Робота проводилась максимально відкрито. До робочої групи із розробки Стратегії ввійшло понад 100 осіб, які представляли інтереси різних соціальних груп. Це, зокрема, представники органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємницького середовища, наукових кіл.

Усі нормативні та методологічні матеріали, а також поетапні результати роботи розміщувались на офіційних сайтах облдержадміністрації.

Соціально-економічний аналіз, як перший етап стратегічного планування, здійснено із врахуванням економічних і соціальних процесів в області за останні п'ять років. Він містить інформацію про ресурсний потенціал, стан розвитку економіки, інфраструктури, екологічну ситуацію.

Порівняння показників розвитку регіону проводилось як із середніми значеннями по Україні, так із регіонами одної типології.

Також проаналізовано внутрішньо регіональні диспропорції. Область має суттєві розбіжності за показниками соціально-економічного розвитку адмінтериторій, причому співвідношення максимальних та мінімальних значень індикаторів економічного розвитку перевищує відповідні співвідношення соціальних індикаторів.

Наприклад, співвідношення максимального і мінімального значень районів у розрахунку на одну особу за обсягом реалізованої промислової продукції перевищує 5 тисяч разів (а Срібнянський район взагалі не має промисловості), капітальних інвестицій – 14 разів, у той же час розміру заробітної плати – 1,7 разів. При цьому розбіжності між містами обласного значення менші, ніж між районами.

За структурою економіки Чернігівщина відноситься до промислово-аграрного типу, який змінила із сільськогосподарського порівняно з 1997 роком. У структурі валової доданої вартості промисловість займає 24,9%, сільське господарство – 20,8%.

Область забезпечує 1,6% валового регіонального продукту України. У розрахунку на одну особу за 2013 рік валового регіонального продукту вироблено на суму 22603 грн., що на 32,5 % менше, ніж у середньому в Україні і відповідає 18 місцю серед регіонів.

На підставі поглибленого соціально-економічного аналізу проведено SWOT-аналіз, тобто, визначено сильні та слабкі сторони, зовнішні можливості та загрози, а також сформульовано конкурентні переваги регіону.

Серед **сильних сторін** регіону безперечно, варто відмітити географічне положення області. Це близькість до столиці країни – як адміністративного центру, так і досить місткого ринку збуту продукції, наявність міжнародних залізничних та автошляхів, значна територія.

Ще однією сильною стороною області є природні умови і ресурси – значні запаси водних та лісових ресурсів, понад 300 родовищ корисних копалин. Розміщення в межах двох агрокліматичних зон – Полісся та лісостепу, а також значна кількість сільгоспугідь, наукова та селекційна база, потужності для переробки сільськогосподарської продукції формують значний потенціал для розвитку агропромислового комплексу.

Багатогалузевий промисловий комплекс об'єднує близько 250 підприємств. У галузевому розрізі 44,1 % обсягу реалізованої промислової продукції забезпечують підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, 20,8% – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 11,3 % - добувної промисловості, 10,1% – виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та целюлозної промисловості.

За рівнем використання паливно-енергетичних ресурсів область не належить до енергозатратних і її можна порівняти з Вінницькою, Рівненською та Житомирською. А за рейтингом енергоефективності регіонів України взагалі належить до групи лідерів. Область споживає менше 1% загальноукраїнського обсягу палива та електроенергії, 1,5% теплоенергії.

До сильних сторін віднесено також розгалужену мережу закладів вищої та професійно-технічної освіти, досить високі економічну активність населення та освітній рівень трудових ресурсів – більше половини найманих працівників мають вищу, неповну та базову вищу освіту.

Потужний історико-культурний потенціал, значна кількість природно – заповідних територій, порівняно з іншими регіонами досить непоганий екологічний стан, роблять територію області сприятливою для розвитку туризму та відпочинку.

Слабкими сторонами області є, перш за все, демографічна ситуація, яка є найскладнішою в Україні. Це пов'язано з природним скороченням, адже смертність в області вдвічі перевищує народжуваність. У середньому по Україні це співвідношення становить 1,3 рази. До того ж в області найвищий в Україні рівень демографічної старості, середній вік жителів становить 43 роки, при середньому – 40,6.

Слід відмітити, що хоча область є однією з найбільших за площею, проте має найменшу серед регіонів щільність населення – 33 особи на км², що вдвічі менше за середню – (по Україні – 75 осіб на км²). Це призводить до розпорошення установ та закладів бюджетної сфери, що надають послуги населенню та збільшення вартості цих послуг.

Про асиметричність системи розселення області свідчить віддаленість адміністративних районів від обласного центру – на відстані понад 100 км розміщені 12 районів, з них Срібнянський та Талалаївський райони – на понад 200 км.

Серед екологічних проблем області – радіоактивна забрудненість окремих територій, а також понижений рівень природної родючості ґрунтів та процеси їх агрохімічної деградації. Потребують екологічного оздоровлення та проведення комплексу протирадіаційних заходів 49,9 тис. га сільськогосподарських угідь (2,4%), а кислі ґрунти становлять 59%, а у північних районах – до 85% орних земель.

В економічній сфері серед слабких сторін, перш за все, дефіцит інвестицій. Питома вага області в обсязі капітальних інвестицій по Україні становить лише 1,2 %, іноземних – 0,2%. За обсягом капітальних інвестицій на 1 особу за 2014 рік область займала 17 місце, іноземних – 22. У свою чергу, це зумовлює високий рівень зношеності основних фондів підприємств, обмеженість місць прикладання праці, високий рівень безробіття, особливо в сільській місцевості, та один з найнижчих в Україні рівень оплати праці.

До слабких економічних сторін області належать і надмірна експортна орієнтація підприємств на ринки країн Митного союзу,

зокрема Російської Федерації, не повна відповідність більшості видів сільськогосподарської та харчової продукції стандартам ЄС, висока концентрація земельних ресурсів у великих агровиробників.

Моделювання сценаріїв розвитку Чернігівської області на період до 2020 року відбувалось з урахуванням суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, які відбуваються в країні та регіоні, та зовнішніх і внутрішніх припущень. У результаті було змодельовано три сценарії – песимістичний, оптимістичний і реалістичний.

Песимістичний сценарій передбачає, що регіон рухається по інерції, а суспільно-економічний стан країни не сприяє розвитку. Державна регіональна політика формує систему стимулів для регіонального розвитку, що, разом з впровадженням адміністративно-територіальної реформи, відкриє нові можливості для регіонів, якими першими скористаються області, найбільш готові до таких змін.

Однак, на заваді швидким змінам стане інерція попереднього соціально-економічного укладу, особливо стійка у виробничій сфері.

Для такого сценарію характерними ознаками буде:

- подальше загострення демографічної ситуації, скорочення чисельності населення в цілому по області та особливо швидко у віддалених районах та сільських територіях;

- населення працездатного віку все менше забезпечуватиметься робочими місцями через спад промислового виробництва та уповільнення темпів сільськогосподарського виробництва;

- структура регіональної економіки області суттєво не зміниться. Через відсутність значних інвестиційних ресурсів на модернізацію промислових підприємств домінуючими економічними галузями в регіоні й надалі будуть залишатися харчова промисловість, виробництво напоїв та тютюнових виробів та сільське господарство, а також галузі, з ними пов'язані. Темпи приросту загалом відповідатимуть загальноукраїнським тенденціям – падінням у 2015 році з подальшим невеликим зростанням;

- дещо кращі шанси для свого розвитку отримує сільське господарство у зв'язку із зростаючою потребою на продукти харчування. Проте, переважання частки особистих господарств населення у виробництві продукції тваринництва поряд з подаль-

шою монополізацією виробництва та концентрацією земель у руках великих агроформувань у рослинництві, завадять стрімкому переведенню сільськогосподарського виробництва на високотехнологічний рівень, що посилюватиме проблему зайнятості у сільських територіях;

- мале і середнє підприємництво буде розвиватися невисокими темпами, переважно залишаючись у сфері торгівлі та послуг, що сприяє отриманню прибутків без суттєвих затрат;

- самозайнятість у малому бізнесі теж зросте незначно. Молодь все більше відчуватиме проблему працевлаштування в регіоні, ймовірно зростатиме рівень міграції до країн Європи, чому сприятиме відміна візового режиму з ЄС.

При цьому в ході економічної і політичної трансформації українського суспільства природно зростатиме міжрегіональна конкуренція.

Оптимістичний сценарій припускає, що область активно використовує можливості в умовах швидкого суспільно-економічного розвитку країни, впровадження адміністративно-територіальної реформи, зміцнення фінансової основи територіальних громад та ліквідації диспропорцій.

Тут характерними будуть такі тенденції:

- формування передумов для впровадження ефективної регіональної інвестиційної політики, внаслідок чого в область будуть залучені значні інвестиції для створення високотехнологічних підприємств у промисловості, сільському господарстві та сфері послуг;

- здійснення технологічного переоснащення та модернізації підприємств традиційних для регіону галузей харчової промисловості, а також підприємств машинобудування й приладобудування, підвищення ефективності їх діяльності та якості продукції;

- технологічна модернізація ряду експортноорієнтованих підприємств легкої та харчової промисловості, продукція яких стане ще більш конкурентоспроможною на європейських ринках;

- в аграрному секторі відбудеться зміщення в бік малих підприємств та кооперативних об'єднань. Поступово зростатиме ступінь переробки сільгоспсировини за рахунок модернізації виробництва, підвищиться її якість відповідно до стандартів ЄС, забезпечуватиметься орієнтація на європейські ринки;

- потреба у висококваліфікованих кадрах, яка виникає внаслідок технологічної модернізації у промисловості, буде задовольнятися шляхом вдосконалення системи профтехосвіти на базі відповідних закладів підготовки та перепідготовки робітничих кадрів;

- стануть затребувані інноваційні розробки вищих навчальних закладів регіону, зв'язок між науково-дослідними установами стане взаємовигідним і стабільним;

- активно розвивається малий і середній бізнес, поступово зміщуючись зі сфери торгівлі у сферу матеріального виробництва;

- зміни в системі адміністративного устрою забезпечать фінансовими ресурсами територіальні громади. Передача повноважень з управління ресурсами територій зміцнить їх ресурсну базу. Почне розвиватися соціальна та комунальна інфраструктура громад, що стане базисом для підвищення якості життя населення області;

- території поступово будуть вирівнюватися у своєму розвитку.

Третій сценарій, реалістичний, ґрунтується на об'єктивних та суб'єктивних стримуючих факторах при швидкій модернізації країни і регіону.

За цим сценарієм впровадження реформ у регіоні стикається з певними труднощами правового, фінансового та організаційного характеру. Значний вплив мають ризики, пов'язані з подіями на сході України. Ці ризики виявляються і можуть виявлятися надалі у значному зниженні темпів ВВП країни, стрімкій інфляції та девальвації національної валюти, погіршенні інвестиційного клімату тощо.

Всі ці фактори накладають суттєві обмеження на характеристики оптимістичного сценарію.

За таких обставин варто сконцентрувати зусилля та розвиткові ресурси на найкритичніші точки прикладання (стратегічні інвестиційні проекти), які можуть і повинні стати точками зростання економіки області. Навколо таких точок варто розвивати інфраструктуру підтримки бізнесу для обслуговування стратегічного інвестора.

Особливу увагу слід приділити аграрному сектору і сільським територіям взагалі, адже їх розвиток поліпшить сферу прик-

ладання праці, сприятиме створенню нових робочих місць та зростанню доходів сільського населення.

Можливе продовження ситуації з обмеженням ринків Митного Союзу для великих підприємств області водночас з їх неможливістю швидко адаптуватись до ринків ЄС прискорить вивільнення робочої сили з цих підприємств, що, знову ж таки, в умовах лібералізації ведення бізнесу, стимулюватиме самозайнятність населення та зростання малого підприємництва.

Відтак, реалістичний сценарій для області відкриває можливості для проактивної політики обласної влади та органів місцевого самоврядування територіальних громад, а також районів у формуванні розв'язкового середовища для передусім малого і середнього підприємництва, яке здатне при невеликих ресурсах суттєво вплинути на зайнятність населення та зростання доходів домогосподарств, що є необхідною умовою економічного зростання.

У процесі стратегічного планування на основі SWOT-аналізу та побудови SWOT-матриці сформульовані складові регіонального бренду – місія та бачення розвитку області.

Місія:

Чернігівщина – це північні ворота України.

Чернігівщина – це історична і культурна перлина країни.

Чернігівщина – це невичерпні можливості для розвитку.

Бачення:

Чернігівщина – економічно самодостатній, екологічно чистий і туристично привабливий регіон європейської держави – України – з високорозвинутим промислово-аграрним комплексом, гідним рівнем життя населення, зі щасливими, патріотичними та працьовитими жителями.

Гаслом розвитку регіону визначено:

«Чернігівщина – край для розвитку, праці, життя та відпочинку!»

Досягнення мети розвитку області має відбуватись через реалізацію 3 стратегічних та 10 операційних цілей, які базовані на конкурентних перевагах області.

Стратегічними цілями розвитку Чернігівщини до 2020 року визначені:

1) Розвиток людського потенціалу – «Людина – понад усе»;

2) Підвищення конкурентоспроможності області та забезпечення стійкого економічного зростання – «Конкурентоспроможний регіон»;

3) Розвиток сільських територій – «Регіон рівних можливостей».

Стратегічна ціль «Розвиток людського потенціалу», орієнтована на поліпшення якості життя та створення умов для особистісного розвитку громадян.

Це стосується стану середовища, що оточує людину, піклування про її здоров'я, освіту, умови проживання, рівнів комунальних та соціальних послуг, належних умов для працевлаштування та багато інших складових, що входять до поняття якості життя.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію таких операційних цілей:

- комплексний розвиток територіальних громад;
- захист і збереження територій;
- створення умов до формування здорового населення та підтримка сімейних цінностей;
- забезпечення умов для отримання якісної освіти;
- розвиток культурного і духовного середовища, забезпечення патріотичного виховання населення.

Стратегічна ціль «Підвищення конкурентоспроможності області та забезпечення стійкого економічного зростання» включає такі операційні цілі:

- підвищення рівня інвестиційної привабливості та інноваційної спроможності;
- стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва;
- розвиток туризму.

Збільшення надходження інвестицій є пріоритетним напрямом Стратегії, а поєднання інтересів інвестора з інтересами області може стати основою для плідного взаємовигідного співробітництва. Враховуючи те, що область має дефіцит фінансових ресурсів, але, разом із тим, володіє значним економічним потенціалом, розвиненою інфраструктурою, висококваліфікованою робочою силою, вигідним географічним розташуванням та транспортним сполученням, залучення інвестицій повинно стати основою для стійкого економічного зростання. У Стратегії пропонується застосовувати кластерний підхід для локалізації окре-

мих галузей економіки. Зокрема, зважаючи на структуру економіки області, вимальовуються картоплярський, зерновий та м'ясо-молочний кластери у сільському господарстві, а також деревообробний, паливно-енергетичний та туристичний кластери.

Одним з напрямів досягнення другої стратегічної цілі є стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, яке є основою економіки області, забезпечуючи понад 90 % її зайнятості, майже 72 % обсягу реалізації товарів та послуг. Його розвиток сприяє послабленню монополізму та здоровій конкуренції, створює додаткові робочі місця, формує умови для соціально-економічного зростання.

Рівень розвитку туристичної галузі області нині не відповідає значному туристично-рекреаційному та історико-культурному потенціалу, тому необхідно об'єднати зусилля органів державного управління і місцевого самоврядування, громадських організацій та представників індустрії туризму задля збільшення впливу цієї сфери на економічний розвиток.

Зважаючи на те, що аграрний комплекс є важливим стратегічним сектором економіки, який гарантує продовольчу безпеку як області, так і держави в цілому, «Розвиток сільських територій» виділено в окрему стратегічну ціль.

Чернігівська область має значний потенціал у галузі сільського господарства, однак, аграрний сектор в сучасних умовах не в змозі забезпечити достатню зайнятість для сільського населення. Це відображається на якості життя мешканців сільських територій. Село втрачає культурну, соціальну та економічну інфраструктуру.

Вирішення соціальних проблем неможливе без економічного підґрунтя і розвитку виробництва. Але кінцевою метою є підвищення доходів людей і покращання рівня їх життя через створення нових робочих місць та розбудову інфраструктури сіл.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію двох операційних цілей, які об'єднують комплекс завдань, спрямованих на:

- розвиток високопродуктивного агропромислового комплексу;
- підвищення стандартів життя та рівня зайнятості в сільській місцевості.

Виходячи із завдань, які ставляться для досягнення опера-

ційних цілей визначено потенційно можливі сфер реалізації проєктів.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» реалізація регіональних стратегій розвитку здійснюється шляхом розроблення та виконання планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку, які конкретизуються у програмах економічного і соціального розвитку областей.

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області буде реалізовуватися у два етапи: 2015-2017 та 2018-2020 роки.

План заходів з реалізації Стратегії у 2015-2017 роках передбачає заходи, обсяги і джерела фінансування з визначенням індикаторів результативності їх виконання та є основою для розроблення інвестиційних програм (проєктів), спрямованих на розвиток регіону. Він містить, відповідно до стратегічних цілей, програми і проєкти з визначеними засобами реалізації, відповідальними виконавцями і часовими рамками впровадження.

Всього органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями та громадянами було надано близько 340 проєктних ідей до Плану.

В процесі роботи експертних груп, проєкти оцінювалися, схожі проєкти об'єднувалися та доопрацьовувалися. На базі деяких локальних проєктів було прийнято рішення розробити проєкти, заходи та результати яких поширено на всю область.

Головними критеріями відбору проєктів були їх відповідність одному з завдань Стратегії, спрямованість на досягнення суспільної вигоди, неможливість отримання вигоди від реалізації проєкту окремими фізичними або юридичними особами, наявність людської та технічної спроможності для реалізації проєкту.

У результаті до Плану з реалізації Стратегії увійшло 54 проєктні ідеї за трьома тематичними Програмами, які повністю відповідають стратегічним цілям. Загалом на реалізацію усіх 54-ти відібраних проєктів за трьома Програмами потреба в коштах на три роки становитиме 1,7 млрд гривень.

Згідно зі статтею 21 Закону України «Про засади державної регіональної політики» джерелами фінансування державної регіональної політики є кошти Державного бюджету України, зокрема державного фонду регіонального розвитку, кошти місцевих бюджетів, благодійні внески, кошти міжнародних організацій, кошти з інших джерел, не заборонених законодавством.

Проектні ідеї, які містяться в Плані заходів з реалізації у 2015-2017 роках Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року, є, по суті, технічними завданнями для розроблення та реалізації конкретних інвестиційних програм (проектів). На їх підставі щороку проводиться конкурс конкретних проектів, які можуть фінансуватися за рахунок державного фонду регіонального розвитку.

Суб'єктами реалізації Плану заходів є обласна, районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, центральні органи виконавчої влади, проекти та програми міжнародної технічної допомоги, приватні інвестори і підприємства, науково-освітні заклади, спеціалізовані асоціації, і як ключовий суб'єкт – Агенція регіонального розвитку, можливість створення якої передбачає Закон України «Про засади державної регіональної політики».

Моніторинг та оцінка результативності виконання Стратегії та Плану заходів з її реалізації здійснюватиметься обласною державною адміністрацією відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 №932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів».

Стан виконання Плану заходів здійснюється через відстеження реалізації та оцінювання результативності Програм і проектів регіонального розвитку, їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, а також порівняння фактичних значень індикаторів (показників) оцінки результативності реалізації Плану заходів з їх прогнозованим значенням.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р. // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602-III від 23.03.2000 р. // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/>.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2014 р. № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/> .

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1186 «Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/> .

5. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції № 224 від 29.07.2002 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» // [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://surdp.eu/uploads/files/MEDT_order_on_strategies.pdf

6. Методологія планування регіонального розвитку. Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» // [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://surdp.eu/uploads/files/Methodology_of_RD_planning.pdf

7. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Чернігівської обласної державної адміністрації. – Режим доступу

<http://cg.gov.ua/index.php?id=118434&tp=0>

8. План заходів з реалізації у 2015-2017 роках Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Чернігівської обласної державної адміністрації. – Режим доступу :

<http://cg.gov.ua/index.php?id=153854&tp=0>

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року №932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів». // [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/> .

Шадура-Никипорец Н.Т.,

канд. екон. наук, доцент

Мініна О.В.,

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ОЦІНКА РОЛІ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується поєднанням глибоких трансформаційних процесів у сфері виробництва та загостренням широкого кола соціальних проблем. Ці явища спричинені впливом як зовнішніх чинників, таких як глобалізація та інтернаціоналізація господарського життя, так і рядом специфічних питань, котрі носять не лише національний відтінок, а і відображають особливості функціонування регіональних господарських систем України.

За таких умов набувають актуалізації питання дослідження діяльності малого підприємництва, адже, як засвідчує досвід розвинених країн, саме малий бізнес формує передумови соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремих її регіонів, як провідний сектор ринкової економіки, а активізація підприємницької діяльності у сфері малого та середнього бізнесу виступає одним із шляхів подолання кризового стану економіки.

Досліджуючи роль малого підприємництва у регіональному розвитку на сучасному етапі українські дослідники [1-3; 6; 7; 10] вказують на ряд його переваг. Зокрема мале підприємництво “дає можливість створювати нові робочі місця, впроваджувати наукові технології, що як правило не потребують значних вкладень коштів. Відносно низький рівень капіталомісткості підприємств цього сектору надає можливості для швидкого оновлення і уникнення старіння матеріально-технічної бази виробництва. Оскільки малі підприємства в основному є вузькоспеціалізованими, то забезпечується високий рівень якості продукції” [10], мале підприємництво “сприяє активізації інноваційних процесів, мобілізації науково-технічних ресурсів, розвитку наукомістких галузей, оперативно реагуючи на зміну ринкової кон’юнктури, надає ринковій економіці необхідної гнучкості, формує конкурентне середовище та забезпечує індивідуалізацію виробництва” [1].

Загально визнано, що саме мале підприємництво є базовою ланкою стабільності й добробуту країни та її регіонів. Так на малий бізнес у європейських державах приходиться значна частка ВВП (Німеччина – 60%, Італія – 70% [5]), малі підприємства займають вагомe місце у структурі підприємництва (у США, Японії, Великобританії, Німеччині, Італії, Франції на малий та середній бізнес припадає близько 95% усіх підприємств [5]), забезпечують зайнятість населення (частка робочих місць на малих підприємствах – 75% [1], а близько 85% нових робочих місць в Європі створюють малі та середні підприємства [10]), малий бізнес є фундаментальною основою при формуванні “середнього класу”, а це, по-перше, послаблює тенденцію до соціальної диференціації, властивої для ринкової економіки; по-друге, формує клас, дуже великий за чисельністю, в якого доходи значно вищі, ніж заробітна плата у пересічного громадянина [1].

На думку В.М. Геєця та Е.М. Лібанової “в умовах системної перебудови національної економіки підприємницький сектор виконує провідну роль і виступає гарантом стабільності економіки та підвищення рівня життя громадян. Мале підприємництво на сьогодні є локомотивом підприємницького сектору” [9, с. 54].

Основи становлення та розвитку малого бізнесу, його вплив на соціально-економічний стан регіону, тенденції функціонування викликають значний інтерес у вітчизняних наукових колах. Свої дослідження присвятили даній тематиці зокрема такі дослідники, як Ю.М. Бажал, О.І. Благодарний, З.С. Варналій, Л.І. Вороніна, В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, П.В. Єгоров, О.І. Карпова, В.І. Кредісов, Г.М. Рижаківа, М.П. Бутко, Е.М. Лібанова, З.В. Герасимчук та ін.

Слід звернути увагу, що у сучасній реальній практиці господарювання вкрай рідко зустрічаються види діяльності, що представлені підприємствами одного розміру. Переважна більшість реально функціонуючих галузей сформовані як сукупність різних за масштабами виробників, поєднаних у певній пропорції. Диференціація таких пропорцій поєднання малих, середніх та великих підприємницьких структур є безкінечною. Мікроекономічні теорії виробництва та ринків товарів дане явище пояснюють з точки зору ефекту масштабу виробництва, поняття технологічного оптимуму та концепції мінімально ефективного масштабу виробництва (Minimum Efficient Size, MES).

Зокрема вони визначають, що превалуючий у галузі ефект масштабу впливає на оптимальний розмір підприємств та формує структуру галузі за кількістю та розміром виробників, які входять до неї. Керуючись принципом економічної раціональності підприємство, має вибрати такий шлях розвитку, щоб виготовляти необхідний обсяг продукції з мінімальними середніми витратами. Такий обсяг і визначає мінімально ефективний масштаб виробництва (MES), котрий характеризує технологічний оптимумом довгострокового періоду і досягається при постійній віддачі від масштабу виробництва. Зауважимо, що це не обов'язково оптимальний розмір випуску з погляду цільової настанови підприємства та його довгострокових економічних інтересів щодо максимізації прибутку. Вивчаючи мікроекономічну теорію ринків продукції, неважко переконатися, що найчастіше максимальний прибуток досягається за інших обсягів, але, безсумнівно, чим ближче реальний випуск продукції до точки технологічного оптимуму, тим ефективніше використовуються ресурси.

У випадку, коли MES характеризується невеликими обсягами випуску, галузь представлятиметься певною кількістю підприємств незначного розміру. За ситуації, коли явно виражена тенденція зниження витрат у міру зростання обсягів випуску, а точка MES дещо віддалена, галузь формуватиметься великими підприємствами.

Якщо для галузі характерна наявність постійної віддачі від масштабу на значному відрізку зміни обсягу виробництва, то підприємства, які виготовляють істотно більший за MES обсяг продукції, також функціонують з мінімальними середніми витратами. У такій галузі можуть співіснувати і бути життєздатними різні за розмірами виробники (і малі, і середні, і великі підприємства).

Варто також враховувати наявність зміни технологій виробництва товарів та розширення ринкового попиту, що відбуваються у часі.

На рис. 1 зображена залежність числа виробників від величини MES. Якщо ефективна потужність підприємства Q_1 замала (рис. 1), для того щоб задовольнити сукупний ринковий попит, то за таких умов доведеться для задоволення попиту в обсязі Q^D створити значну кількість однотипних (однотехнологічних підприємств). Якщо ефективна потужність Q_2 лише у кілька разів менша сукупного ринкового попиту, то для задоволення попиту в

обсязі Q^D знадобиться створити лише кількість однотипних (однотехнологічних підприємств). Коли ринковий попит рівний ефективній потужності одного підприємства ($Q_3 = Q^D$), кількість підприємств-виробників на ринку виявиться рівною одному. Таким чином, економія від масштабу, а точніше мінімально ефективний масштаб виробництва, є основним фактором, що визначає кількість виробників на певному ринку.

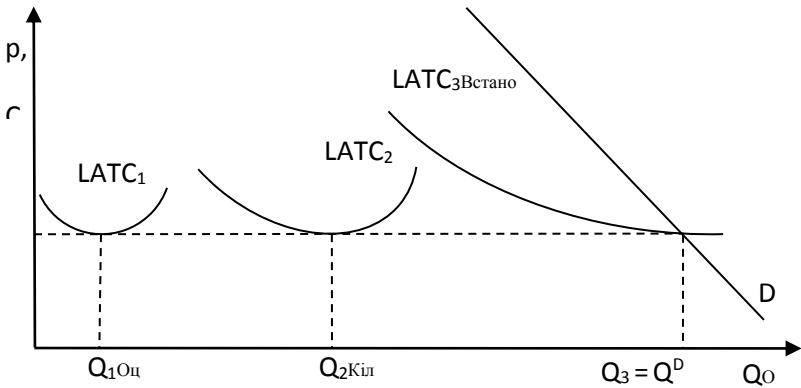

Рис. 1. Ефективна потужність підприємства і будова ринку

Розширення ринкового попиту призводить до зміщення графіка попиту праворуч. За таких умов ринок змушений розширити виробництво, і виникають можливі ситуації:

- за існуючої технології виробництва будується ще кілька подібних підприємств (функціонування однотехнологічних підприємств початкового типу);

- в результаті науково-технологічного прогресу створюється підприємство з новою технологією, яке самостійно задовольняє увесь зрісший попит (повна заміна технології виробництва, технологічної бази). При цьому відбувається заміна одного виробничого підприємства іншим;

- одночасне функціонування підприємств старої та нової технології. Існує паралельне виробництво на старих і нових потужностях підприємства, що і призводить до різниці у масштабах та вартості виробництва продукції.

Отже, одночасне функціонування у галузі підприємницьких структур різного розміру має цілком логічне пояснення її техно-

логічних та масштабних трансформацій у процесі історичного формування і розвитку. Однак слід пам'ятати, що за таких умов немає уставлених догм щодо найбільш раціонального розміру підприємств. Не доцільно проводити програму “тотальної” підтримки та стимулювання малого бізнесу, адже для ряду видів діяльності це означатиме крок у минуле, підтримку застарілих технологій, зниження ефективності господарювання та втрату конкурентних позицій.

Не зважаючи на значні здобутки, що висвітлені в існуючих теоретико-методологічних та практичних розробках, існує нагальна необхідність систематичного моніторингу рівня розвитку малого бізнесу та переміщення акцентів таких досліджень з макрорівня на регіональний.

Постійна зміна стану, векторів розвитку та інтенсивності процесів, що обумовлюють функціонування та результативність діяльності суб'єктів малого підприємництва в регіонах України вимагає проведення на регулярній основі дослідження рівня їх розвитку.

З цією метою дослідники використовують різні прийоми та методи. Однак переважна більшість [1; 7; 10] віддає перевагу використанню інтегрального показника при проведенні узагальненої оцінки рівня розвитку малого бізнесу.

Погоджуючись з їх думкою, нами для проведення формалізованої оцінки рівня розвитку малого підприємництва на регіональному рівні запропоновано використовувати інтегральний індекс (I_p), що визначається за формулою:

$$I_p = \sqrt[3]{I_k \cdot I_z \cdot I_{\Pi}}, \quad (1)$$

де, I_k – коефіцієнт, що показує питому вагу підприємств малого підприємництва у загальній кількості підприємств регіону;

I_z – коефіцієнт, що показує питому вагу зайнятих на підприємствах малого підприємництва у загальній кількості зайнятого населення регіону;

I_{Π} – коефіцієнт, що показує питому вагу обсягу реалізованої продукції підприємств малого підприємництва у загальному обсязі реалізації продукції регіону.

Даний показник може набувати значення від 0 до 1. Його прирощення характеризує збільшення вагомості саме малого бізнесу. Методичною особливістю запропонованого параметру є те, що всі часткові коефіцієнти, використані при його розрахунку нормалізовані шляхом обрахунку питомої ваги. Це означає, що в межах регіону сума аналогічних показників для середнього та великого бізнесу може бути визначена як залишок $(1 - I_p)$, що надає інформацію про домінуючі у регіоні форми підприємницької діяльності.

Запропонований інтегральний індекс характеризує вагомість сфери малого підприємництва у розвитку певного регіону і надає інформацію для їх подальшого ранжування та групування.

Сучасний трансформаційний етап господарювання України вимагає дослідження стану малого бізнесу в регіональному розрізі не лише у визначений проміжок часу, а й у динаміці. Тому, порівняння інтегральних індексів за кілька періодів дозволить виявити напрям зміни, що притаманний певній регіональній господарській системі. Виявити характеристики динамічних змін можна за допомогою показників росту:

$$K_p = \frac{I_{p_i}}{I_{p_0}}, \quad (2)$$

де, K_p – регіональний коефіцієнт росту;

I_{p_i} – інтегральний індекс розвитку малого підприємництва регіону в досліджуваному періоді;

I_{p_0} – інтегральний індекс розвитку малого підприємництва регіону в базисному періоді.

Оскільки інтегральний індекс характеризує регіональний рівень, то його порівняння з аналогічним загальнонаціональним показником дозволить оцінити інтенсивність розвитку малого бізнесу певного регіону відносно середнього в Україні. З цією метою пропонуємо скористатись коефіцієнтом випередження (відставання), що обраховується за формулою:

$$K_B = \frac{I_p^i}{I_p^{НАЦ}}, \quad (3)$$

де, K_B – регіональний коефіцієнт випередження;

I_P^i – інтегральний індекс розвитку малого підприємництва в i -му регіону;

$I_P^{\text{НАЦ}}$ – інтегральний індекс розвитку малого підприємництва в країні.

Апробація запропонованої авторської методики оцінки вагомості ролі малого бізнесу у розвитку регіональної господарської системи дозволила провести комплексний аналіз малого підприємництва України за даними 2013 р. та 2010 р. (табл. 1).

Розраховані показники демонструють, що на сучасному етапі вплив малого бізнесу на регіональний розвиток в Україні є незначним, адже величина регіонального інтегрального індексу коливається лише в межах від 0,2 до 0,55 при максимальному значенні 1,0.

За силою впливу малого бізнесу на господарські процеси регіони України можна поділити на три групи. За даними 2013 р. сформовано такі групи:

1) регіони з незначним впливом малого підприємництва ($I_P < 0,338$): Дніпропетровський, Донецький, Київський, Луганський та Полтавський регіони. Господарський комплекс даних регіонів формується під впливом середнього та великого бізнесу;

2) регіони посередньої сили впливу малого підприємництва ($0,338 < I_P < 0,426$): АР Крим, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Львівський, Миколаївський, Хмельницький, Черкаський та Чернігівський регіони. На формування господарського комплексу даних регіонів середній та великий бізнес чинять більший вплив, ніж малий ;

3) регіони вагомої сили впливу малого підприємництва ($0,426 < I_P$): Вінницький, Одеський, Херсонський та Чернівецький регіони. На формування господарського комплексу даних регіонів малий бізнес чинить домінуючий вплив.

Таблиця 1.

*Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку
малого підприємництва*

Регіон	2010 рік			2013 рік			
	I _p	Ранг	Гру- па	I _p	Ранг	Гру- па	Зміна групи
Україна	0,35128	–	–	0,34962	–	–	–
АР Крим	0,43687	11	III	0,41879	11	II	↓
Вінницька	0,42442	14	II	0,45951	3	III	↑
Волинська	0,34396	20	II	0,34851	20	II	–
Дніпропетров- ська	0,29795	24	I	0,28078	24	I	–
Донецька	0,25005	25	I	0,24744	25	I	–
Житомирська	0,45942	4	III	0,43379	8	II	↓
Закарпатська	0,42686	13	III	0,38862	15	II	↓
Запорізька	0,34736	19	II	0,35179	19	II	–
Івано- Франківська	0,44736	7	III	0,41004	13	II	↓
Київська	0,33749	21	I	0,34099	21	I	–
Кіровоградська	0,45340	5	III	0,44814	5	II	↓
Луганська	0,29937	23	I	0,30573	23	I	–
Львівська	0,38460	18	II	0,37952	17	II	–
Миколаївська	0,44551	8	III	0,44004	7	II	↓
Одеська	0,44149	9	III	0,45412	4	III	–
Полтавська	0,31799	22	I	0,31813	22	I	–
Рівненська	0,43489	12	III	0,42980	9	II	↓
Сумська	0,39922	16	II	0,38683	16	II	–
Тернопільська	0,45153	6	III	0,35374	18	II	↓
Харківська	0,40165	15	II	0,41283	12	II	–
Херсонська	0,50405	2	III	0,55024	1	III	–
Хмельницька	0,47104	3	III	0,44720	6	II	↓
Черкаська	0,38959	17	II	0,39498	14	II	–
Чернівецька	0,51377	1	III	0,50384	2	III	–
Чернігівська	0,43794	10	III	0,42693	10	II	↓

Розраховані індекси вказують, що у 2013 р. лише чотири регіони характеризуються показниками розвитку малого підприємництва, що створюють вагомий вплив на соціально-економічний стан його господарської системи, для решти регіонів на сучасному етапі, на жаль, потенціал малого бізнесу не використовується.

Порівняння з групуванням за даними 2010 р. вказує на погіршення стану. Так, лише в одному регіоні відбулось покращення позицій за інтегральним індексом, а погіршення характерно для 10 регіонів. Зазначене вказує на поглиблення асиметрії: максимальне та мінімальне значення інтегрального індексу у 2010 р. відрізнялося в 2,05 рази, а у 2013 р. – в 2,22, тобто регіональна диференціація зросла на 8%.

Слід відзначити, що протягом аналізованого періоду показники вагомості малого бізнесу в соціально-економічному становищі України зазнали незначного погіршення (національний коефіцієнт росту набув значення 0,9953), однак це явище було неоднорідним у регіональному розріз (рис. 2).

Рис. 2. Відхилення коефіцієнта росту інтегрального індексу від загальноукраїнського рівня за регіонами, 2013 р.

Прирошення інтегрального індексу характерно для 10 регіонів (40%) і максимально сягає 9% для Херсонської області. Зниження інтегрального індексу характерно для 15 регіонів (60%) і максимально сягає 21,6% для Тернопільської області, що і сформувало загальнонаціональну негативну тенденцію.

З метою більш детального виявлення регіональних зрушень скористаємося даними щодо коефіцієнтів випередження (рис. 3, 4) та їх зміни.

Так у 2010 р. сім регіонів характеризуються значенням інтегрального індексу нижчим від середньонаціонального, для одного регіону показник перевищує національний рівень в межах 10%. У 2013 р. лише шість регіонів характеризуються значенням інтегрального індексу нижчим від середньонаціонального, для трьох регіонів – показник перевищує національний рівень в межах 10%. Зазначене ще раз вказує на поглиблення асиметрії: ступінь впливу функціонування малого бізнесу на господарський комплекс регіону носить диференційований характер.

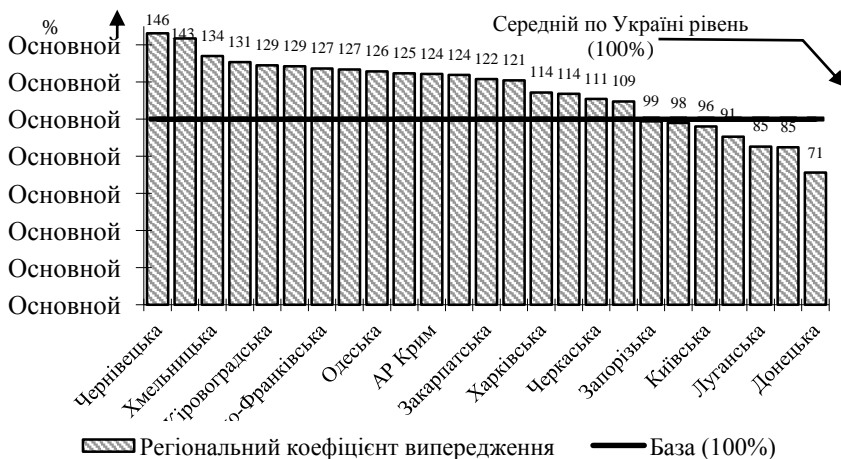

Рис. 3. Регіональний коефіцієнт випередження, 2010р

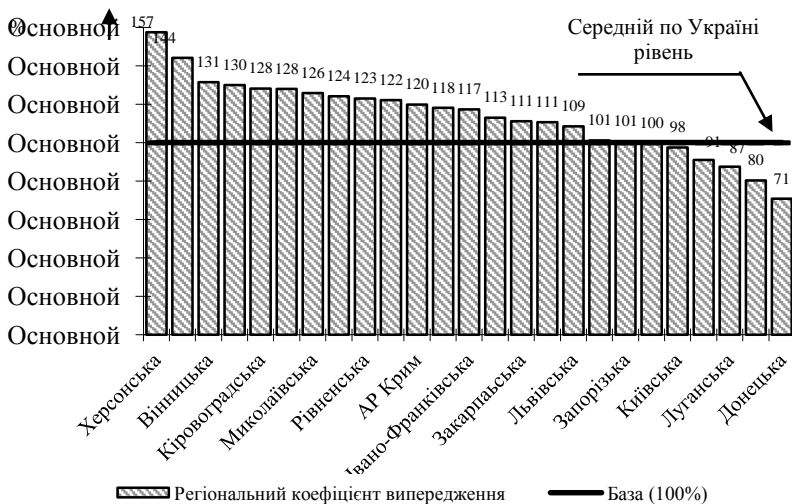

Рис. 4. Регіональний коефіцієнт випередження, 2013 р.

Проведене дослідження вказує на важливість переміщення акцентів з макро- на мезорівень при розробці заходів активізації малого підприємництва. Саме такий підхід забезпечить урахування регіональних особливостей та забезпечить високу соціально-економічну ефективність на етапі їх реалізації.

Список використаних джерел:

1. Бутко М.П., Попело О.В. Методологія оцінки ролі малого підприємництва в інноваційному розвитку регіону /М.П. Бутко, О.В. Попело // Регіональна економіка. – 2012. – №3. – С. 67-74.
2. Гальцова О.Л. Малий бізнес: стан та перспективи розвитку в агропромисловому комплексі / О.Л. Гальцова // Держава та регіони. – 2013. – №2. – С. 243-248.
3. Данилишин Б.М. Державна підтримка та податкове регулювання підприємницької діяльності в Україні: монографія / Б.М. Данилишин, О.М. Кондрашов. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 296 с.
4. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікрорпідприємництва 2013: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 471 с.

5. Концепція програми розвитку малого та середнього бізнесу на найближчі 10 років [електронний ресурс]: за даними сайту / Урядовий портал. –

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246421342&cat_id=244277212

6. Ляпін Д.В. Основні моделі розвитку малого підприємництва в Україні / Д.В. Ляпін // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № (20). – С. 90-95.

7. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / За загальною редакцією А.З. Підгорного. – Одеса: Видавництво “Атлант”. – 2012. – 242 с.

8. Приймак В.І. Математичні методи економічного аналізу / В.І. Приймак – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 296 с.

9. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь / О.В. Андрєєв, К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.М. Геєць, Е.М. Лібанова та ін. – К.: Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2010. – 219 с.

10. Семченко-Ковальчук О.Б. Стан та перспективи розвитку малого і середнього підприємництва: регіональний аспект / О.Б. Семченко-Ковальчук // Вісник ЧДТУ. – 2013. – №2. – С. 196-203.

Яценко О.М.,
д. е. н., доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯКОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Глобальні диспропорції та асиметрії розвитку світової економіки зумовлюють нові виклики перед регіонами країн. Важливе місце посідає ідентифікація якості регіонального розвитку. Регіональний розвиток необхідно розглядати як режим функціонування регіональної системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим соціально орієнтованим відтворенням власне соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалу території. Враховуючи посилення євроінтеграційних прагнень в Україні представляє інтерес дослідження теоретичних основ ідентифікації якості регіонального розвитку використовуючи досвід країн Європейського Союзу.

Вивченням основ регіонального розвитку та формуванням методології регіональних досліджень займалися такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені Б. Буркинський [1], З. Варналій [3], З. Герасимчук [2], М. Долішній [4], Г. Річардсон [14], С. Романюк [8], Ю. Савельєв [9], В. Чужиков [10], Р. Уолкер [16], та ін. Проте динамізм притаманний регіональним дослідженням робить їх актуальними й нині.

З метою вивчення питання якості регіонального розвитку необхідно ідентифікувати основні регіональні проблем (рис. 1).

Нерівномірність економічного розвитку регіонів ідентифікується вченим як диференціація, тобто *асиметричність* у сучасному розумінні цього поняття, має в своїй основі порушення стану рівноваги, який, настає за таких умов: місце розташування кожної фірми має максимальні переваги для виробників та споживачів; фірми розміщуються так, що територія використовується повністю; існує рівність цін та витрат; всі ринкові зони мають мінімальний розмір у вигляді шести кутника; кордони ринкових

арен проходять за лініями байдужості, що забезпечує сталість наведеної рівноваги [с. 609, 3].

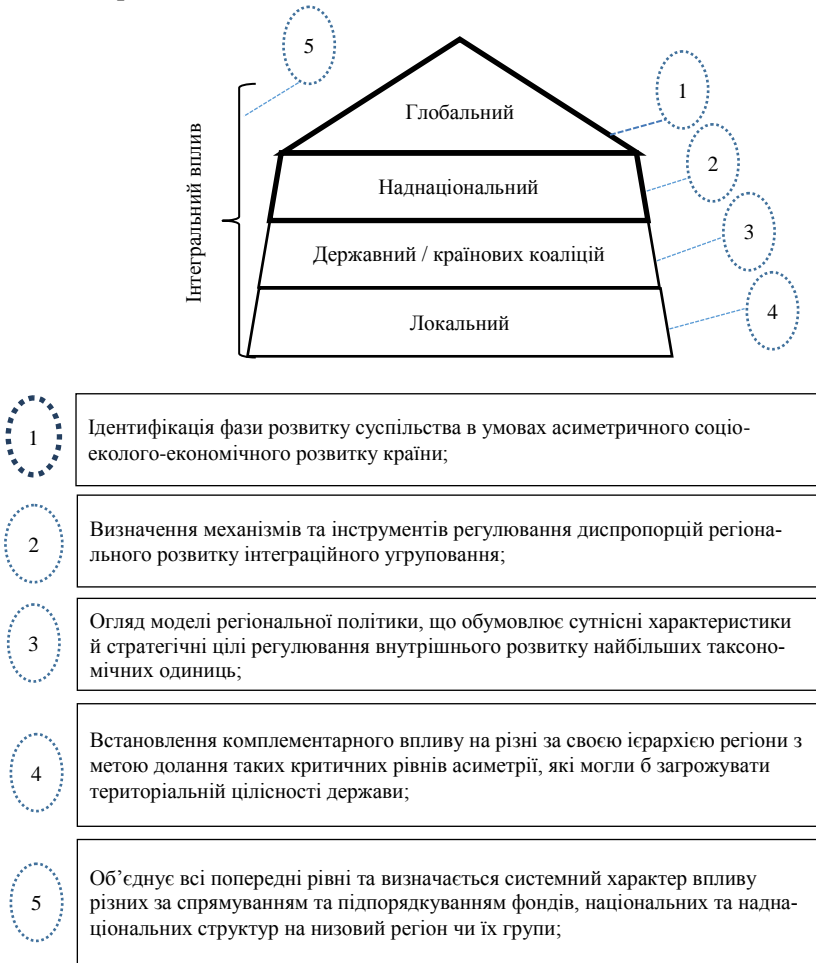

Рис. 1. Ієрархічні рівні ідентифікації основних регіональних проблем

Усі регіони в умовах глобальної економіки перебувають в тісних економічних зв'язках і діалектичній єдності, що свідчить про наявність в їх основі спільних якостей. Доповнення існуючих підходів та застосування системного підходу до ранжування різ-

них за охоптом території дозволяє визначити *головні ідентифікаційні ознаки* [3, 5, 7, 9, 10]:

1. *Конгруентність* (при накладанні декількох таксономічних одиниць з метою виокремлення нової території більш високого рангу можливе існування нового регіону з певними новими спільними якостями, які є генералізованими до існуючих регіонів нижчого рівня. При цьому допускається і зворотній процес від великого до малого, а відтак має існувати чіткий об'єктивний механізм ідентифікації кожного з них);

2. *Ієрархічність структури регіональної економіки* (мікроекономічний рівень (економіка домогосподарств, фірм та підприємств), мезоекономічний рівень (галузі економіки), макроекономічний рівень (регіональне регулювання, економічні процеси на рівні регіону. Тобто це система складнопідпорядкованих регіональних одиниць, які на критеріальній основі утворюють різнорівневі структури таксонів, що знаходяться у відповідних системах підпорядкування і базуються на чіткому механізмі різнорівневої централізації. Протягом останніх десяти років в Євросоюзі найбільшого значення набуває ідея децентралізації. Передбачається зменшення впливу центральних урядів і підвищення відповідальності регіональних органів влади та місцевих громад дозволить уникнути поверхневого підходу при розгляді місцевих проблем та реалізувати європейський принцип субсидіарності);

3. *Цілісність* (присутність стійких постійно повторюваних економічних відносин виробництва, обміну, споживання та розподілу, комплементарний розвиток галузей регіональної та національної економіки);

4. *Прямі і зворотні зв'язки між елементами соціально-економічної системи регіону* (взаємодія ринків ресурсів, товарів / послуг, суб'єктів системи, секторів економіки);

5. *Керованість* (опосередковане втручання в економіку регіону держави та саморегульованість ринкової економіки);

6. *Динамічність* (саморозвиток регіональної економіки як результат її становлення як складної відкритої нерівноважної системи, що перебуває у постійному саморусі (поєднання класичних факторів розвитку економіки з новітніми: інформатизація, інноваційні моделі розвитку, зростання ролі нематеріальних активів, наукомісткий та якісний розвиток регіональних економік. Також відмічається наявність спільних тенденцій розвитку, що

побудовані на вигодах спільного положення, які забезпечують існуючі і перспективні переваги за умов максимально можливого блокування (чи принаймні пом'якшення) негативних екзогенних і ендогенних факторів);

7. *Відкритість* (внутрішній регіон є відкритою системою, що розвивається в рамках світової економіки і не може бути закритим (за виключенням країн з ортодоксальними економічними та політичними режимами). В умовах глобалізації всі країни знаходяться в пошуку своєї моделі регіонального і локального розвитку, що відповідає їх потенціалу, забезпечує стале економічне зростання і конкурентоспроможність на світовому ринку, що потребує активізації регіональних конкурентних переваг, а відтак автономність макроекономічного регулювання регіону не може абсолютизуватися);

8. *Системність* (Виділення будь-якого регіону впливає з розуміння його як складної відкритої поліструктурної системи, порушення хоча б одного елемента якої неодмінно призводить до деформації (чи, навпаки, до стрімкого розвитку) всіх інших елементів);

9. *Циклічність* (внутрішні регіони здатні до підйомів і спадів, які переживає країна, проте амплітуда цих коливань може бути різною і обумовлена наявністю комплексу галузей «старої» і «нової» економіки, які впродовж певного часового лагу мають різну кон'юнктуру на товари та послуги, що виробляються на території, де вони розташовані).

Індикаторами якості регіонального розвитку можуть слугувати наступні показники: валовий регіональний продукт (ВРП); чистий валовий регіональний продукт (ЧВРП); валовий регіональний доход (ВРД); валова додана вартість регіону; особистий доход (ОД); рівень безробіття; рівень кваліфікації населення проживаючого у регіоні; доход в розпорядженні (ДР); кумулятивні інвестиції; структура виробництва; рівень та ефективність креативної економіки. Також використовуються новітні показники, такі як Institutional memory (інституційна пам'ять), Gross Network Product (валовий сітьовий продукт). Вбачається задоцільне врахування показника вимірності та наявності соціального капіталу інституціональних одиниць. Для визначення регіональних диспропорцій в Європейському Союзі використовують наступний механізм контролю: швидкість конвергенції (ВРП), шви-

дкість дивергенції (ВРП), зниження рівня безробіття та підвищення реальних доходів населення регіону.

Ідентифікація якості регіонального розвитку потребує визначення природно-кліматичних умов й ресурсів та територіальної організації господарства; оцінки інвестиційної привабливості регіону та забезпечення його фінансовими ресурсами; визначення явних і латентних конкурентних регіональних переваг; оцінки організованості ринку та міжнародної торгівлі; визначення ефективності економічної політики держави.

Більшість теоретичних концепцій забезпечення лідерства регіонів («дерево конкурентоспроможності регіону» дослідної групи ECORYS, «циліндр конкурентоспроможності» Р. Мартіна, трифакторна модель регіональної та локальної конкурентоспроможності Р. Хаггінса, «піраміда регіональної конкурентоспроможності» дослідників Кембриджського університету) ґрунтується на поєднанні джерел формування конкурентних переваг, результатів їх впливу на розвиток регіональної економічної системи (вимірюються показниками продуктивності праці, ВРП на душу населення, рівнем прибутковості бізнесу в регіоні) і підсумків діяльності регіональної економіки (рівень життя населення) [6].

Типізуючи існуючі економічні методики, оцінку якості регіонального розвитку регіонів варто здійснювати за такими параметрами: рівнем загального економічного розвитку регіону; рівнем розвитку інвестиційної інфраструктури; демографічною характеристикою; рівнем розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури; ступенем безпеки інвестиційної діяльності в контексті законодавства, екології тощо (рис. 2).

Трансформація та розвиток регіональної економіки різних країн має як деякі загальні закономірності, так і певні особливості. Врахування ретроспективних особливостей формування регіональних і локальних моделей є базисом ефективних економічних і політичних перетворень, які здійснюються в країні.

Розуміння логіки моделей регіонального і локального розвитку важливе при розробці економічної політики, проведенні інституціональних перетворень, прогнозуванні соціо-еколого-економічного розвитку.

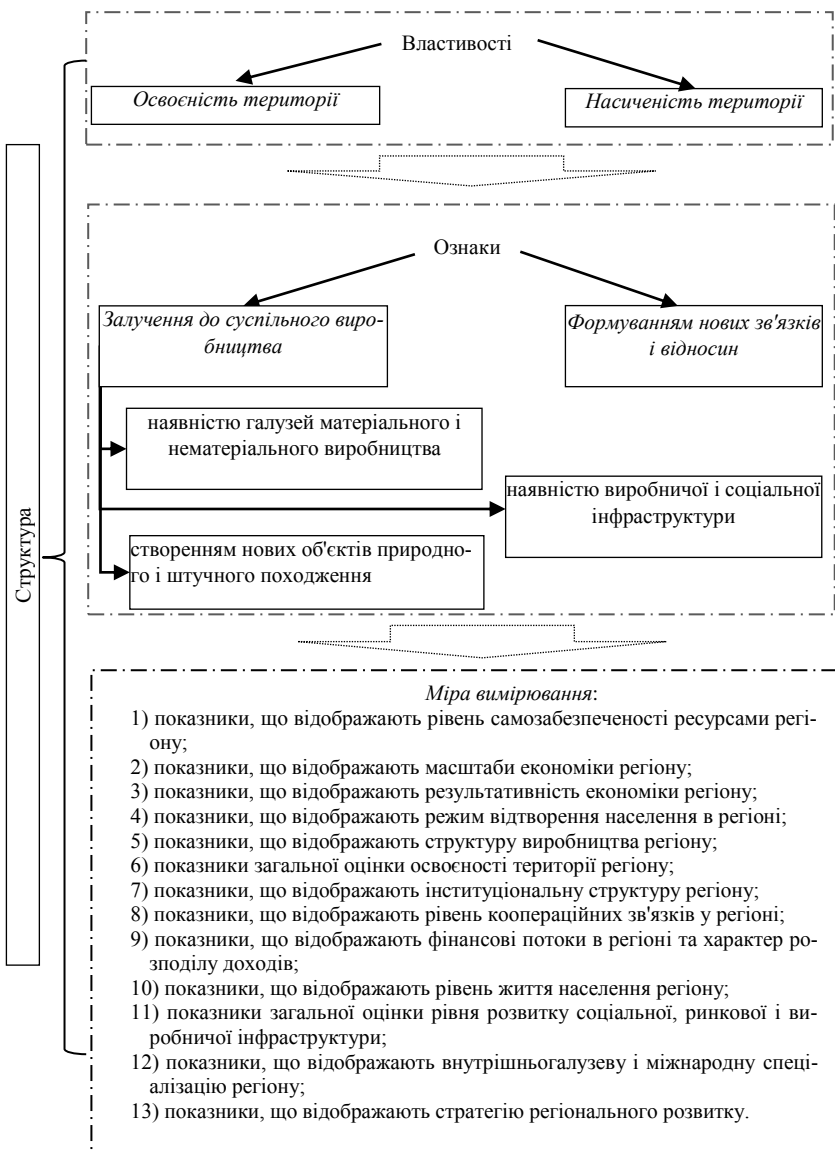

Рис. 2. Методичний інструментарій визначення якості регіонального розвитку

Проблема регіональної гармонізації суттєво загострилася у другій половині ХХ ст, що призвело до необхідності розробки нової методологічної концепції соціально-економічного розвитку внутрішніх таксономічних одиниць, суперечності між якими нерідко призводили до послаблення ролі держави, а у деяких випадках і до її дезінтеграції [с. 608, 3].

Виділяють внутрішні та зовнішні регіони. До *внутрішніх регіонів*, які включають локальні утворення (кластери, технопарки, технополіси, іннотехи тощо), мікрорегіони, мезорегіони та макрорегіони (країна в цілому чи великі регіони найбільших держав світу) відносять території, що мають спільне географічне положення, територіальну єдність, спільну (чи подібну до неї) економічну та соціальну структуру та відповідну організаційно-управлінську різнорівневу таксономічну модель регулювання макроекономічних пропорцій в державі.

До *зовнішніх регіонів* відносять мега та метарегіони (відповідно ЄС та Європа в цілому), транскордонні території, які складаються з певної кількості внутрішніх регіонів і можуть мати як наднаціональні структури управління (наприклад, єврорегіони), так і спільні (міжкрайнові) інструменти та механізми регулювання пропорцій з метою підвищення їх глобальної конкурентоспроможності.

Глобальні виклики обумовлюють зміну умов розвитку на регіональному рівні, викликану різними процесами, пов'язаними із глобалізацією та одночасною регіоналізацією світової економіки, переглядом підходів до формування державної політики підтримки регіонального розвитку, яка поступово трансформується в інтегровану, скоординовану, багаторівневу систему дій центральних та місцевих органів влади, цілеспрямовану на розвиток й підвищення конкурентоспроможності та ефективності ендегенного регіонального потенціалу, що ґрунтується на використанні інноваційно-інформаційної платформи, розвитку людського капіталу, формуванні сприятливого інституційного середовища з синхронним використанням можливостей екзогенного організаційно-економічного та природно-біологічного потенціалів.

Дослідження змісту регіональної політики в різних країнах світу розвивалося протягом усього періоду. У переважній більшості розвинутих країн регіональна політика була сформована у 50 – 60 рр. минулого століття. Головними цілями її на той час

були забезпечення рівності і збалансованого розвитку. Теоретичним обґрунтуванням цих цілей були економічні моделі, за якими державні інвестиції можуть змінювати умови попиту у менш розвинутих регіонах. Основними інструментами політики виступали перерозподіл доходів через фінансові трансферти національними урядами, які супроводжувалися значними інтервенціям державних інвестицій, насамперед у відсталі регіони [8]. Проте використання зазначеного інструментарію не вирішило проблему асиметричного розвитку регіонів. В умовах планування стратегічного регіонального розвитку і посилення викликів глобальної економіки необхідним і своєчасним виявився комплексний і системний підхід з врахуванням специфічних соціо-еколого-економічних характеристик регіону.

Найбільш ефективним і переконливим в цьому контексті уявляється досвід європейських країн, виділяють узагальнені три *моделі політики регіонального розвитку* в країнах Європи, які можна визначити, як «італійську», «іберійську» та «ірландську». Такий вибір назв викликаний відображенням регіональної політики Італії між 1955 та 1990 рр., в Іспанії та Португалії протягом 1980 – 1990 рр. та Ірландії протягом 1980- 2000 рр. [8, 12, 13, 15]. Глобалізація безпосередньо вплинула не лише на інституціоналізацію світової економіки, її інформатизацію, модернізацію і технологічні зміни, а й зміну традиційних моделей державного впливу на регіональний розвиток [11]. Кінець ХХ ст. початок ХХІ ст. характеризувалися зростанням економічного розвитку країн, що безумовно було спричинено трансформацією регіональної політики і її позитивного впливу на економічне піднесення і благополуччя міст і регіонів. В сучасних умовах зросла роль секторальних політик, системне і комплексне застосування яких дозволяє скоординувати соціо-еколого-економічний локальний і національний розвиток.

Сучасний період характеризується зміною у підходах до розробки регіональної політики щодо регіонального розвитку, основними домінантами якої є довгостроковий характер, створення рівних умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, поглиблення соціальної інтеграції, конвергенція регіонального розвитку. Основними інструментами реалізації регіональної політики ЄС виступають: інвестиційний грант (найпотужніший з усіх існуючих); субсидіювання відсоткових ставок (Бель-

гія, Німеччина, Греція, Норвегія, Португалія, Велика Британія); податкові пільги (Фінляндія, Франція, Греція, Італія); податкова знижка на амортизацію (Греція); субсидії, пов'язані з використанням робочої сили (Австрія, Бельгія, Франція, Ірландія, Швеція, Велика Британія); транспортні пільги (Фінляндія, Швеція).

Інструментами реалізації регіональної політики ЄС за допомогою яких це здійснюється є ESF (Європейський Соціальний Фонд), EFRD (Європейський Фонд Регіонального Розвитку) та Cohesion Fund (Фонд Згуртування) та два додаткових секторальних EAFRD (Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів) й EMFF (Європейський Морський фонд та фонд рибальства).

Список використаних джерел:

1. Буркинський Б.В. Інноваційна стратегія у соціально-економічному розвитку регіону / Б.В. Буркинський, Є.В. Лазарева. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2007. – 140 с.

2. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: [монографія] / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстр'я, 2001. – 528 с.

3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.

4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ- ХХІ століть: нові пріоритети: [монографія] / М. І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 512 с.

5. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем [Текст] : [монографія] / [В. П. Решетило та ін.] ; за заг. ред. В. П. Решетило ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2013. – 241 с.

6. Ларіна О.Г. Міжнародний досвід оцінки регіональної конкурентоспроможності / О.Г. Ларіна // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Видавн. центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2011. – Вип. 8. – Ч. 1. – 458 с. – С. 120-124.

7. Решетило В. П. Трудові ресурси регіонів: просторове розміщення та підвищення ефективності використання [Текст] :

монографія / В. П. Решетило, Н. С. Міщенко, О. В. Шубна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ, 2014.

8. Романюк С. А. Еволюція підходів до підтримки регіонального розвитку в країнах світу / С. А. Романюк// Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1829>

9. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике / Ю.В. Савельев; Институт экономики КарНЦ РАН. – Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010. – 516 с.

10. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В. Чужиков. –К.: КНЕУ, 2008. – 272с.

11. OECD Regional Outlook 2011 Building Resilient Regions for Stronger Economies. - Paris, OECD Publishing, 2011. – 296 p.

12. OECD Regional Outlook 2014. Regions and Cities: Where Policies and People Meet. - Paris, OECD Publishing, 2014. – 288 p. [06 Oct 2014] [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-regional-outlook-2014_9789264201415-en

13. Perez J. D. An Interregional Impact Analysis of the EU Structural Funds in Spain (1995-1999) / Perez, J. D. Milagros and C.Llano / - Paper in Regional Science, 2009 - V. 88. - No3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uam.es/personal_pdi/economicas/cllano/research/pirs_interreg_ue.pdf

14. Richardson H. Regional Crown Theory / H. Richardson. – London, 1973. – 495 p.

15. Rodriguez-Pose, Andres and Glauco Arbix. 2001. «Strategies of Waste: Bidding Wars in the Brazilian Automobile Sector», – International Journal of Urban and Regional Research - 25(1). – P. 134–154.

16. Walker R. Capital and Industrial Location. In Progressive Human Geography / R. Walker, M. Storper. – NY, 1981. – P. 473-509.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Волот О.І.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ПЛИННОСТІ КАДРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Не відсутність грошей, а відсутність людей,
особливо неординарних, робить державу бідною.
Вольтер (1694-1778) – філософ, поет

Світова глобалізація та розвиток інформаційних технологій, трансформація українського суспільства та перехід до створення національної інноваційної системи – такими є зовнішні та внутрішні імперативи, що впливають на розвиток вітчизняного кадрового науково-технічного потенціалу. Однією з важливих і складних проблем управління є забезпечення стійкості при функціонуванні підприємств і організацій в умовах економічної кризи.

Сьогодні нестійкість розвитку економіки безпосереднім чином проявляється у зростанні плинності персоналу організацій всіх видів і форм власності. Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних сторін аналізу плинності кадрів необхідно виділити М.І.Баканова, Ф.Ф.Бутинця, І.Д.Лазаришину, О.В.Мельниченка, Є.В.Мниха, О.В. Олійника, І.М.Парасій-Вергуненко, Г.В.Савицьку, С.І.Шкарабана, Р.К.Шурпенкову, М.Г.Чумаченка. Разом з тим, питання аналізу плинності кадрів на сьогодні потребують більш глибокого вивчення, з точки прийняття управлінських рішень щодо усунення проблеми плинності кадрів у сфері освіти.

Плинність кадрів – рух персоналу на підприємстві, який виникає у зв'язку з незадоволеністю кадрів факторами, які виникають при виробничому процесі. Результативним показником, що характеризує соціальну ефективність управління, визначають коефіцієнт плинності кадрів ($K_{нк}$), який визначається прямо пропо-

рційним відношенням суми кількості звільнених працівників та кількості працівників, які є неминуче звільненими за певний період (у зв'язку з виходом на пенсію, в армію, у декретну відпустку, при направленні на навчання, за станом здоров'я, за скороченням штатів) та обернено пропорційним відношенням середньооблікової чисельності працівників за певний період [1].

Якщо: $K_{нк} < 0,1$ – плинність кадрів у підприємстві є низькою;
 $0,1 \leq K_{нк} \leq 0,2$ – плинність кадрів у підприємстві середня;
 $K_{нк} > 0,2$ – плинність кадрів у підприємстві є високою;

Плинність кадрів – негативне явище, яке шкідливо впливає на атмосферу в колективі та відображається на роботі підприємства. Процес плинності кадрів характеризується причинами плинності, чинниками, які впливають на процес плинності кадрів і мотивами плинності.

Таблиця 1 – Рух робочої сили

	2013 р.		2014 р.		1 півріччя 2015 р.	
	тис. осіб	у % до середньооблікової кількості працівників	тис. осіб	у % до середньооблікової кількості працівників	тис. осіб	у % до середньооблікової кількості працівників
Прийнято	2582,0	28,8	2045,0	22,8	922,0	11,3
Вибуло у т.ч.	2945,0	30,3	2713,6	30,3	1210,6	14,8
У зв'язку зі скороченням штатів	174,2	1,9	146,7	1,6	80,2	1,0
З причин плинності кадрів	2573,3	28,7	2376,0	26,5	1036,6	12,7

Джерело: розроблено автором на основі [2].

Виявлення мотивів, чинників і встановлення причин плинності кадрів здійснюється за допомогою спеціальної процедури, що виконується робітниками кадрової служби. У процедуру входять: вивчення анкетних даних, бесіди з працівниками, що звільняються, а також з його товаришами, колегами і безпосереднім керівником, результати яких заносяться до журналу з обліку звільнень [1].

Аналізуючи ринок праці за 2013-2015 роки, а саме рух робочої сили (табл. 1), можна зробити висновки, що в порівнянні з 2013 роком плинність скоротилася на 1536,7 тис. осіб і це позитивне явище.

Упродовж січня-червня 2015 року коефіцієнт валового обороту робочої сили (відношення кількості прийнятих і вибулих до середньооблікової кількості працівників) становить 26,1%

Сфера освіти спрямована на формування й розвиток соціально значущих якостей людини. Дана сфера включає в себе всі наукові заклади (юридичні особи) та їх відокремлені структурні підрозділи.

В таблиці 2 відображено рух кадрів в сфері освіти за 2010 – 9 місяців 2015 року.

Таблиця 2 – Рух кадрів в сфері освіти за 2010-9 місяців 2015*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	9 місяців 2015
Прийнято, тис. осіб	215,7	259,0	223,8	224,6	187,3	135,4
Вибуло, тис. осіб, усього:	218,3	248,5	221,1	228,4	216,4	181,7
з них з причин:						
- плинності кадрів	206,1	225,9	205,6	209,9	201,9	165,0
- скорочення кадрів	3,9	8,4	7,1	10,0	5,8	8,8
Коефіцієнт співвідношення прийнятих і звільнених працівників ($K_{спз}$)	0,99	1,04	1,01	0,98	0,87	0,75

*Джерело: складено за даними Держкомстату України [2]

В таблиці 2 коефіцієнт співвідношення прийнятих і звільнених працівників ($K_{спз} = K_n / K_z$) відображає відношення кількості прийнятих працівників за певний період до кількості звільнених працівників за відповідний період. Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що лише в 2011 та 2012 роках кількість прийнятих працівників в сфері освіти перевищує над загальною кількістю вибулих працівників.

Для наочності дослідження проаналізуємо плинність кадрів в Коледжі транспорту та комп'ютерних технологій Чернігівського національного технологічного університету (ЧНТУ) (табл.3).

Аналізуючи таблицю, в Коледжі транспорту та комп'ютерних технологій ЧНТУ за 5 років кількість прийнятих працівників (83 особи) менше кількості працівників звільнених з причин плинності кадрів (88 осіб). Отже, в 2011-2014 роках коефіцієнт плинності є середнім, в III кварталі 2015 році коефіцієнт плинності – високий, без сумнівів це негативне явище, яке зумовлене в першу чергу реорганізацією Коледжу транспорту та комп'ютерних технологій ЧНТУ.

Таблиця 3- Аналіз плинності кадрів в Коледжі транспорту та комп'ютерних технологій ЧНТУ (2011р – III квартал2015р)*

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Облікова чисельність (осіб)	111	115	113	112	107
Прийнято працівників (осіб)	16	16	12	10	29
Плинність кадрів (осіб)	15	17	14	10	32
Коефіцієнт плинності кадрів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3

* Джерело: складено на основі форми 1-ПВ (квартальна) «Звіт з праці» Коледжу транспорту та комп'ютерних технологій ЧНТУ [3]

Отримані статистичні дані показують, що підвищена ступінь плинності персоналу є актуальною проблемою.

При визначенні дієвих управлінських рішень за результатами аналізу плинності кадрів необхідно брати до уваги причини, чинники та мотиви плинності кадрів (табл.4).

Всю діяльність з управління плинністю кадрів в рамках загального управління персоналом можна представити у вигляді моделі прийняття управлінських рішень щодо аналізу та мінімізації плинності кадрів (рис.1).

Запропонована модель має п'ять блоків, що послідовно взаємопов'язані між собою та впливають на показник плинності кадрів. Це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для підприємства причинами, чинниками та мотивами плинності персоналу, а на основі їх аналізу в четвертому блоці конкретизуються управлінські рішення для мінімізації плинності кадрів.

Таблиця 4 – Основні причини, чинники та мотиви плинності кадрів

Причини	Чинники	Мотиви
<ul style="list-style-type: none"> - пов'язані із сімейно-побутовими обставинами; - пов'язані з незадоволеністю умовами праці і побуту; - пов'язані з порушеннями трудової дисципліни - пов'язані з закінченням контракту - реструктуризація ВНЗ, скорочення кадрів 	<ul style="list-style-type: none"> - зміст і організація праці - система морального і матеріального стимулювання - організація виробництва і управління - стиль керівництва і взаємини в колективі - система професійного просування - забезпеченість житлом - санітарно-гігієнічні умови праці 	<ul style="list-style-type: none"> - низька зарплата; - відсутність ритмічності роботи, систематична робота в понаднормові години і вихідні дні; - невідповідність виконуваних робіт рівню кваліфікації і основній професії, невизначеність перспектив професійного просування; - важкі і шкідливі умови праці; - погані взаємини у колективі, з адміністрацією; - незадоволеність професією.

Управління плинністю кадрів на рівні ВНЗ полягає насамперед у зведенні до мінімуму протиріч між потребами та інтересами працівників і конкретними можливостями їх задоволення. Залежно від характеру причин плинності заходи за змістом можуть бути такими:

1) техніко-економічні (поліпшення умов праці, удосконалення системи матеріального стимулювання і нормування праці, підвищення ступеня автоматизації робіт, розвиток нових форм організації праці і т.д.);

2) організаційні (удосконалення процедур прийому і звільнення працівників, системи професійного просування, робота з молоддю і т.д.);

3) виховні (формування у працівників відповідального відношення до праці, свідомої дисципліни, культури поведінки і т.д.);

4) соціально-психологічні (удосконалення стилю і методів керівництва, взаємин у колективі, системи морального заохочення і т.д.);

5) культурно-побутові (поліпшення культурно-масової і спортивної роботи, збільшення забезпеченості житлом, дитячими установами, базами і будинками відпочинку і т.д.).

Рис.1 Модель прийняття управлінських рішень щодо аналізу і мінімізації плинності кадрів у ВНЗ

6) визначення перспектив трудового шляху кожного працівника, розробка індивідуальних планів підвищення кваліфікаційного й загальноосвітнього рівня, організація мобільності кадрів усередині організації;

7) спонукати працівників до кар'єри в середині підприємства, забезпечуючи гідну оплату за додаткову відповідальність і удосконалення кваліфікації;

8) проведення підготовки та перепідготовки науково-педагогічних працівників і спеціалістів навчального закладу, їх економічного, правового і професійного навчання, включаючи обов'язкове особисте підвищення кваліфікації або перепідготовку [4].

Загалом такі підходи і реалізація запропонованих заходів стимулюватимуть розвиток науково-технічного й загалом інтелектуального потенціалу працівників освіти, що відповідає її національним інтересам та є ключовим важелем динамічного розвитку економіки й зростання добробуту українського суспільства.

Отже, можна зробити висновок, що плінність кадрів – негативне явище, але його повністю вирішити не можна, так як кожна людина є особистістю і в кожного є свої вимоги щодо роботи. Працівники продуктивно та відповідально працюватимуть лише за умови задоволення власних потреб і не завжди це виражається в грошовому вимірнику, важливим є і моральне стимулювання. На сьогодні для працівників є важливою стабільність та впевненість в завтрашньому дні, а значить і важливість, стабільність та організованість роботи. Фахівці хочуть мати можливість підвищувати кваліфікацію та просуватися по кар'єрних сходах, а найголовніше відчувати значимість своєї роботи. Вирішенням проблеми високих показників плінності кадрів є прийняття правильних управлінських рішень, які ґрунтуються на сучасних поглядах суспільства та сучасному ритмові життя.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом. Підручник.-К.:Центр учбової літератури, 2011.-468с.

2. Державна служба статистики України / Доповідь «Ринок праці у І півріччі 2015 року» – режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Звіт з праці 1-ПВ (квартальна) Коледжу транспорту та комп'ютерних технологій ЧНТУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://chrmt.inf.ua/docs/complex2014-15.pdf>

4. Звіт про виконання умов контракту ректором Чернігівського національного технологічного університету Шкарлетом С.М. за 2014 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stu.cn.ua/media/files/pdf/zvit14.pdf>

5. Основы кадрового менеджмента: Учебник. — 5-е изд., стереотип. — К.: МАУП, 2004. — 280 с.

6. Липчук В.В., Яців І.Г., Гошко Б.М., Гошко О.Й. / За ред. Липчука В.В. Маркетинговий аналіз. Навчальний посібник для ВНЗ (рек. МОН України), 2008.-216 с.

Дерій Ж.В.,
д.е.н., професор,
Зосименко С.І., аспірант
Скиба С.А., аспірант

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ У НАРОЩУВАННІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ

Інституційні перетворення в Україні, які відбуваються під впливом глобалізації, загальносвітових трансформаційних процесів, що призводить до зміни та знищення попередніх зв'язків, вимагають забезпечення сталого розвитку національної економіки, сфер економічної діяльності та конкретних підприємств на основі антикризового менеджменту, вдосконалення системи управління, проведення широкомасштабних державно-управлінських реформ, впровадження та розвитку зеленої економіки. У будь-якій економічній системі ринкового типу саме місцевий економічний розвиток становить фундамент, на якому формуються первинні ресурсні та фінансові потоки, закладаються основи регіонального поділу праці та виробничої кооперації, утворюються стабільні зв'язки та взаємозалежності різноманітних видів відтворювальних циклів та соціально-економічних процесів. Саме місцевий економічний розвиток відтворює зв'язки, на основі яких формуються внутрішні регіональні та національний ринки, зміцнюється єдність національної економіки (Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні, 2013 ,с.3).

Методологічні питання розвитку людського потенціалу досліджували такі вчені, як Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В. Газарян (Куц, Мамонова, Газарян, 2012), Ж.В. Дерій (Дерій, 2013), О.М. Макаренко (Макаренко, 2011), О.О. Підкуйко (Підкуйко, 2011), В.С. Ткаченко (Ткаченко, 2013) та ін.

Українськими науковцями зроблено значний вклад у поглиблення теоретичних засад концепції людського потенціалу. Але не дивлячись на значний науковий доробок вітчизняних авторів з даної тематики, сьогодні виникла необхідність звернути погляди на питання регуляторної діяльності у процесах відтворення людського потенціалу в контексті сталого розвитку, місця та ролі інститутів у процесах нарощування людського потенціалу

територіальних громад. Неоднозначність наслідків впливу на людський потенціал заходів державної політики у сфері освіти, охорони здоров'я, науки висувають задачу розвитку інституційного забезпечення нарощування та капіталізації людського потенціалу на місцевому рівні, так як сукупність окремих інститутів справляє помітний вплив на людське становлення та розвиток людського потенціалу.

Нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву “сталий розвиток” (sustainable development), була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища, нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості також задовольняти власні потреби (Проекти концепції сталого розвитку України).

В межах сучасних дослідницьких підходів поняття “сталий розвиток” (“sustainable development”) є предметом окремого аналізу вчених у сфері природничих і гуманітарних наук і буквально перекладається як “тривалий розвиток на власній основі”, “сам себе підтримуючий тривалий розвиток”. В межах аналізу даного поняття сформувався значна кількість визначень сутності поняття “сталий розвиток”, якими вченими описано процеси розвитку та рівні організаційних систем (біологічних, соціально-економічних, політичних, географічних).

М.А. Кувшинов вважає, що сталий розвиток – це цілеспрямований процес управління соціально-економічною системою муніципальної освіти забезпечує стійкість зв'язків, елементів та структури системи в цілому в напрямках зростання рівня якості життя населення в межах балансу з навколишнім середовищем. “Сталий розвиток носить динамічний характер, він являє собою не незмінний стан гармонії, а скоріше процес змін, у якому масштаби експлуатації ресурсів, напрямок капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами” (Кувшинов, 2011, с.86).

В.Я. Шевчук під сталим розвитком розуміє гармонійний процес, який забезпечує збалансоване економічне сходження,

збереження природно-ресурсного потенціалу, гарантує біосферний простір та екологічну безпеку з метою задоволення життєво необхідних потреб людей і суспільства в цілому (Шевчук В.Я., 2008, с.44).

Сталий розвиток – це процес розвитку держави на основі узгодження і гармонізації екологічної, соціальної та економічної складових із метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь, так вважає М. Згуровський (М. Згуровський, с.14).

За Б. Данилишиним сталий розвиток – це система відносин суспільного виробництва, що при ній досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення (Данилишин, 1999, с.10).

Отже, аналізуючи вище викладенні визначення сталого розвитку, можна зробити висновок, що він являє собою складну систему, яка характеризується динамічною структурною стабільністю, збереженням безперервної заміни її елементів, фазами розвитку суспільства, гармонізацією екологічної, соціальної та економічної складових країни.

За роки незалежності в Україні було здійснено кілька спроб створити та затвердити на законодавчому рівні Концепцію сталого розвитку країни, жодна з яких не увінчалась успіхом. Україна офіційно підтримала ряд міжнародних рішень щодо сталого розвитку, таких як “Повістка дня на XXI століття” (Ріо-де-Жанейро, 1992), Декларація Тисячоліття ООН (2000), Йоханнесбургська декларація та План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 рік), “Майбутнє, якого ми прагнемо” (Ріо-де-Жанейро, 2012), проте досі не має загальнонаціонального плану практичного впровадження ідей сталого розвитку у життя. Важливою причиною такого стану речей є відсутність до цього часу затвердженої національної стратегії сталого розвитку та плану дій з її реалізації, і навіть концепції, а також відсутність імплементації у чинному законодавстві положень міжнародних документів і угод у даній сфері (Проекти концепції сталого розвитку України).

Багатовекторність сучасного розвитку вимагає усвідомлення того, що пошук резервів та оптимальних шляхів сталого розвитку української економіки слід вести у площині визнання ключової ролі людини, теорії людського потенціалу та запроваджен-

ня її положень у процесі функціонування економіки на засадах сталого розвитку. Забезпечення ефективного розвитку всіх компонентів продуктивних сил національної економіки є основою економічного зростання країни і визначається як цільова функція розміщення продуктивних сил. Функціонування та розвиток продуктивних сил це єдина динамічна система, елементи якої взаємопов'язані між собою та включають сукупність основних, допоміжних та супутніх елементів продуктивних сил як продуктивних факторів, що беруть участь у створенні валового регіонального продукту забезпечуючи при цьому функціонування само відтворювальної системи життєдіяльності суспільства і природи.

Територія для кожного соціуму, народу, країни є важливим аспектом життєдіяльності сучасності. Тому питання територіального розвитку, територіального поділу праці завжди є актуальними і сьогодні вимагають концентрації уваги на питаннях розвитку людського потенціалу та його ролі у системі розвитку продуктивних сил та регіональної економіки.

Серед постулатів регіональної економіки що підтверджують пріоритетність розвитку людського потенціалу у системі нарощування продуктивних сил виділимо наступні.

По-перше добробут населення, соціальна стабільність є насамперед проблемою для регіональної економіки, так як саме на певних територіях визначаються соціально-економічні чинники проживання громади і створюються умови для нарощування людського потенціалу, зростання якості життя населення, поліпшення значень компонентів регіонального індексу людського розвитку.

По-друге. Мотивація підприємницької діяльності на рівні регіону визначається як спонукальна причина, привід до дії представникам домашніх господарств, який виражається через матеріальні і моральні стимули – прибуток, самоствердження, визнання причетності до суспільних перетворень. Тому потреба у всебічному зміцненні мотивів до ефективного використання наявних у суспільстві ресурсів та примноження національного багатства країни обумовлює необхідність пріоритетного розвитку підприємницької поведінки особистості як головного рушія розвитку регіональної економічної системи. Завдяки стимулюванню розвитку особистості через систему підприємницької діяльності формується податкова сфера бюджету: прибуток, рента, оплата праці.

По-третє. Функціонування регіональних ринків виступає як фактор і джерело формування доходів населення від продажу робочої сили, тоді якщо порівнювати з галузевими суб'єктами господарювання, то для них витрати на робочу силу – це витрати виробництва.

Таким чином, саме регіональні економічні системи опікуються відтворенням продуктивних сил природи і суспільства, балансом доходів і витрат населення, поліпшенням якості життя та людського розвитку.

Теоретичну структуру цінності людського потенціалу можна показати як структуровану площу, що є функцією елементів вартості людського капіталу та віддачі капіталу.

Сучасний територіальний розвиток розглядається як складний, суперечливий процес. Цей процес перебуває під впливом ряду факторів як стимулюючої так і стримуючої дії. Саме їх необхідно враховувати при формуванні соціально-економічних програм, розробці концепцій розвитку регіонів країни. Це передбачає такі аспекти як: стимулювання соціально-економічної активності населення, розвиток людського потенціалу та його капіталізацію, виділення ключової ролі регіонів у реалізації соціальних програм розвитку. Крім того концепція сталого розвитку позиціонується як розвиток суспільства при якому поліпшується життя населення, а задоволення потреб здійснюється без шкоди для майбутніх поколінь. Концепція сталого розвитку також є передумовою довготривалого прогресу людства, який супроводжується зростанням вартості людського капіталу і поліпшенням екологічних умов та передбачає розвиток територій, регіонів через самоорганізацію при зовнішній рамковій підтримці.

Таким чином, регіональна парадигма розвитку людського потенціалу в Україні все більш стає стратегічним напрямком державного та регіонального управління. Вдосконалення просторового розвитку на основі впровадження основних положень державної регіональної політики людського розвитку забезпечить оптимізацію територіальної організації регіональних господарських систем, підвищення ефективності суспільного виробництва, підвищення якості життя населення територіальних громад, прискорить процеси входження країни до світового співтовариства та системне нарощування людського потенціалу.

Людський потенціал – це важлива характеристика етапів становлення людини від істоти економічної до людини творчої, коли праця стає внутрішньою необхідною компонентою, а серед потреб зростають саме інтелектуальні та духовні. Як наслідок виникає необхідність у розроблення на всіх рівнях, починаючи від державного до особистісного, заходів щодо нарощування людського потенціалу, визначення ролі цих заходів та окремих структур у процесі відтворення людського потенціалу.

Сучасний стан децентралізації вимагає адаптації державного регулювання до новітніх тенденцій внутрішньої і зовнішньої політики та вимог сьогодення. Процеси відтворення людського потенціалу та його системної капіталізації в повній мірі відбиваються в тенденціях і закономірностях розвитку, знаходять прояв у системних змінах, що виступають критичною оцінкою його конкурентоспроможності, визначають здатність до модифікації, удосконалення та можливості адекватно реагувати на виклики трансформаційного періоду. Як показує досвід, кожен наступний етап суспільного розвитку призводить до зростання ролі людського капіталу в економічних процесах. У період соціально-економічних змін людський капітал хоча і реалізується у формі логічного продовження закладених на попередніх етапах якостей, в той же час відслідковується чіткий прояв майбутніх характеристик.

Нові виклики глобалізації, переорієнтація від суспільства споживання до суспільства сталого розвитку по-особливному позиціонують роль людини у еколого-економічній системі не тільки як споживача ресурсів, а й як безпосереднього суб'єкта відтворювальних процесів на засадах гармонійного розвитку природи та соціуму.

Стратегія державної екологічної політики України однією з першопричин екологічних проблем визначає недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку. Для досягнення цілі необхідно вдосконалити механізм управління природними ресурсами, впроваджувати послідовну екологічну політику та забезпечити поступову екологічну модернізацію виробництва, запровадити механізм збору, сортування та утилізації відходів.

Глобалізаційні тенденції обумовлюють значні зміни у формуванні та використанні людського потенціалу, який є двигуном

розвитку та джерелом підвищення конкурентоздатності національних економік. Активізувати використання людського потенціалу можна шляхом заохочення вибору людей, так і захисту досягнень у сфері сталого людського розвитку та ефективного управління розвитком людського капіталу, для чого необхідно, в першу чергу забезпечити об'єктивність і надійність оцінки розвитку людського потенціалу та створити систему якісного моніторингу наявного рівня і можливостей його розвитку.

Водночас, враховуючи різноплановість впливу суспільних товарів та витрат на задоволення потреб людини, набуває актуальності інституційне забезпечення людського розвитку на засадах капіталізації та теоретико-методологічне забезпечення механізмів державного регулювання системи відтворення та розвитку людського потенціалу. Інституційну матрицю людського розвитку показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Інституційна матриця сталого людського розвитку територій

Інститути господарської діяльності	Інститути законодавчо-правового регулювання людського розвитку	Інститут сім'ї, освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення	Інститут охорони природи
Інституція суспільного виробництва	Інституція державного апарату	Соціальна інституція	Екологічна інституція
Сталий розвиток місцевих громад			
Інституція ринку	Інституція власності	Інституція територіальної громади	Інституція культури
Інститут виробництва, обміну та споживання	Інститут домогосподарств, форм власності	Інститут місцевого самоврядування	Інститут досвіду, традицій, звичаїв

*Складено авторами

Поняття теорії інституціоналізму включає два аспекти, які в повній мірі відносяться і до процесів нарощування людського потенціалу – інституція, тобто норма, звичай, правила поведінки

у суспільстві, та інститут – закріплення норм та звичаїв у вигляді законодавчих актів, організацій, установ. Тобто при вивченні питання нарощування людського потенціалу завдяки інституційному підходу ми можемо не обмежуватись аналізом економічних процесів, а й врахувати позаекономічні фактори. Взагалі ідеї інституціоналістів базувались на визнанні головної ролі в економічних процесах людського фактору та врахуванні впливу на економічну діяльність соціальних, правових, психологічних, політичних, національних, релігійних, ментальних та інших аспектів людського існування.

Центральною категорією інституціональної економіки є інститут – суспільний феномен, джерелом походження, змістом та результатом дії якого є соціальна взаємодія між людьми або суспільний характер господарської діяльності. Сукупність інститутів (формальних та неформальних) утворює певний суспільний механізм, що представляє собою сукупність дій одних людей, спрямованих на поведінку інших, що спонукають останніх до певного типу поведінки (Дементьев, 2008, с.5-35). Інституціональна концепція передбачає комплексне дослідження складних суперечливих економічних процесів. У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція Д. Гелбрейта, який на основі аналізу протиріч ринкової та плануючої систем, прийшов до висновку, що плануюча система володіє значною владою, що дозволяє їй управляти діями як окремих осіб, так і держави. При цьому, у більшості випадків інтереси організацій, яким належить влада, не співпадають з інтересами спільноти. Для розв'язання даного протиріччя необхідний інститут держави ([Galbraith, 1952](#)).

Проблема ролі держави, як центрального інституту економіки трансформаційного періоду постійно присутня в політико-економічних дослідженнях. Інституціональна економіка розглядає державу як найважливішу форму колективних дій, яка включається до соціально-економічної структури влади в якості залежної чи незалежної змінної. Економіка виступає об'єктом правового контролю, а держава слугує засобом досягнення економічних цілей (Шкарлет, Дерій, Зосименко, 2012, с. 24).

Таким чином, можна стверджувати, що інститути в середовищі розвитку та нарощування людського потенціалу відіграють важливу роль, більше того, з точки зору інституціоналізму, усі суб'єкти управління політики щодо людського розвитку можна

розглядати в якості його інститутів, оскільки для формування якісного регуляторного середовища, необхідно, перш за все, створити такі інститути, які будуть забезпечувати ефективну імплементацію соціально-економічної політики держави.

Диференційованість економічних інститутів людського розвитку значною мірою обумовлюється факторами зовнішнього та внутрішнього середовища, об'єктивними процесами розвитку економічної системи, їх практичним проявом, що приводить до ефективного розвитку країни і людського розвитку зокрема.

Відповідно до цілей Стратегії соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до 2020 року “Європа 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого і всеосяжного зростання” (Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth) пріоритетними напрямками місцевого розвитку є нарощування ендogenous потенціалу та мобілізація місцевих активів. Відповідно реалізація основних завдань, пов'язаних із формуванням людського потенціалу територіальних громад потребує створення сприятливого політичного, економічного, правового та соціального інституційного середовища. Усю їх сукупність можна, в свою чергу, поділити на інститути джерел формування людського потенціалу територіальних громад та інститути умов реалізації людського потенціалу територіальних громад.

Інститути джерел формування людського потенціалу – це сукупність формальних та неформальних правил, норм, обмежень, котрі спрямовані на відтворення й накопичення основних компонент людського потенціалу у його носіїв – членів суспільства. До них відносяться: безпека, наука, освіта, охорона здоров'я, знання, культура та мистецтво, виховання, соціальні цінності та норми поведінки та норми поведінки, законодавчі акти, що регулюють права людини та її розвиток.

Інститути умов реалізації людського потенціалу представляють собою такі правила, обмеження й норми поведінки формального та неформального типу, чия дія покликана забезпечити максимально можливий за даних конкретних умов рівень капіталізації людського потенціалу. Прикладами таких інститутів є громадянське суспільство; економічна свобода; підприємницька етика; інформаційне забезпечення; інституційне обслуговування; соціальна цінність знань; законодавчі акти, що регулюють соціально-трудову сферу

Висновки. Дослідження інституційного забезпечення розвитку людського потенціалу територіальних громад дозволило виділити інститути, що мають вирішальний вплив на джерела формування та умови реалізації людського потенціалу у процесі нарощування людського потенціалу у контексті сталого розвитку місцевих громад. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення поточного стану та перспектив розвитку названих інституційних компонент на засадах капіталізації та розробка теоретико-методологічного забезпечення механізмів державного регулювання системи відтворення та розвитку людського потенціалу на місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
2. Дементьев В.В. Институты: проблема определения понятия / В.В. Дементьев // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Донецьк: ДонНТУ. – 2008. – №35. – С. 5-35.
3. Дерій Ж.В. Регіональна парадигма якості життя та людського розвитку / Ж.В. Дерій // [Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки](#). – 2013. – № 4. – С. 229-237.
4. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19 (598). – 14 с.
5. Кувшинов М.А. Понятие управления устойчивым развитием социально-экономической системы муниципального образования [Электронный ресурс] / М. А. Кувшинов // Молодой ученый. – 2011. – № 7. – Т. 1. – С. 86–91. – Режим доступа: <http://www.moluch.ru/archive/30/3427>
6. Макаренко О.М. Базові принципи моделі управління розвитком людського потенціалу територіальної громади // О.М. Макаренко // [Теорія та практика державного управління](#). – 2011. – Вип. 4. – С. 352-360.
7. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей брде и развитию. М.: 1999. – 424 с.
8. Підкуйко О.О. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів: теоретичні та практичні

аспекти [Електронний ресурс] / О.О. Підкуйко // [Державне будівництво](#). – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2011_1_29.pdf

9. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>

10. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні / С.О.Біла, О.В. Шевченко, М.О. Кушнір, В.І. Жук [та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – 54с.

11. Ткаченко В.С. Роль соціального капіталу в розвитку територіальних громад / В.С. Ткаченко // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – 2013. – №5(19). – С.214-222.

12. Управління розвитком людського потенціалу територіальної громади в інноваційно-знанневому суспільстві / уклад.: Ю.О. Куц., В. В. Мамонова, С. В. Газарян. - К. : НАДУ, 2012. - 44 с.

13. Шевчук В.Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / В.Я. Шевчук. – К.: Геопринт, 2006. – 200 с.

14. Шкарлет С.М., Дерій Ж.В., Зосименко Т.І. Інституціональні засади модернізації регуляторної діяльності в Україні: моногр. / С.М. Шкарлет, Ж.В. Дерій, Т.І. Зосименко. – Чернігів: ЧДТУ, 2012. – 237 с.

15. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/research/era/docs/en/investing-in-research-european-commission-europe-2020-2010.pdf>

16. [Galbraith](#) J.K. American Capitalism: The Concept of Countervailing Power / [J.K. Galbraith](#). – Houghton Mifflin, 1952. – 217 p.

Попело О.В.

канд. екон. наук, ст.викл.

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РЕСУРС ЯК ДОМІНУЮЧА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Прагнення України до становлення економіки знань як нового способу виробництва, що визначається прогресом науки і техніки, розвитком високих технологій та наукомістких виробництв, потребує ефективного використання інтелектуального потенціалу. Інтелектуальний потенціал є сукупністю інтелектуальних ресурсів, що втілюють наукові здобутки суспільства, людським креативом з притаманними йому освітніми та кваліфікаційними характеристиками, раціональне використання яких у поєднанні з іншими економічними ресурсами забезпечує досягнення нової якості інноваційного розвитку регіонів, що ґрунтується на знаннях.

Поняття «інтелектуальний ресурс» увійшло в науковий обіг у 1980-х роках і вживається поряд з близькими, релевантними поняттями «інтелектуальний капітал», «інтелектуальна власність» тощо. У вітчизняній літературі, як і в літературі інших транзитивних країн пострадянського простору, відсутнє чітке та однозначне трактування зазначеного поняття. Досить поширеними є визначення інтелектуального ресурсу з діяльністю людей у науковій сфері з урахуванням наявності права інтелектуальної власності. За інших обставин інтелектуальний ресурс трактується як своєрідна сукупність наукових знань, діяльності науковців, які є носіями знань і продукують їх своєю працею, та документальних об'єктів привласнення її результатів. Нерідко поняття «інтелектуальний ресурс» вживається в широкому суспільному контексті поряд з (чи як синонім) поняттям «інтелектуальний потенціал» або «інтелектуальний капітал». У такому контексті він розглядається як сукупність знань, якими володіє суспільство, інтелектуальних здібностей членів суспільства, нематеріальних активів економічних агентів тощо. Відомі тлумачення інтелектуального ресурсу як особливого наслідку створення інновацій людським капіталом чи інтелектуальною силою, який можна описати та ідентифікувати. При цьому ті інтелектуальні ресурси, що мають

більший комерційний потенціал дістають правову охорону і стають інтелектуальною власністю [1].

Відомо, що поняття «*інтелектуальний ресурс*» виникло зі спостережень за діяльністю наукомістких високотехнологічних компаній (knowledge companies), що функціонують у високорозвинутих країнах. У середині 1980-х років з'явився новий напрям досліджень, предметом якого стало управління інтелектуальним капіталом компанії та використанням знань, що має на меті впровадження інновацій та створення нової вартості. Засновниками досліджень за означеною тематикою стали професор університету Берклі (Великобританія) Девід Тіс (David Teece) та шведські науковці Карл Ерік Свейбі (Karl Eric Sveiby) і Андреас Ріслінг (Anders Risling). Перший започаткував вивчення питань одержання користі (прибутку) від інновацій (Profiting from Technological Innovation), а другі – управління знаннями (managing knowledge).

Пізніше публікації з цієї тематики були представлені роботами Патріка Салівана (Patric H. Sullivan), Чарльза Ехіна (Ehin Charles) та матеріалами світового конгресу з інтелектуального капіталу. У цих працях зосереджено увагу на компаніях, що працюють у галузях нових високих технологій та інформаційно-комунікаційній сфері, для яких інтелектуальна власність є основним активом. На відміну від інших видів капіталу (грошового, основного тощо), інтелектуальний капітал не можна побачити, виміряти чи передати. Тим не менш, інтелектуальна власність має бути оцінена, господарюючим суб'єктам необхідно знати, де вона є, як інвестувати в неї та як з цього «зібрати урожай».

Інтелектуальний капітал, інформаційно-інтелектуальні технології зумовили поширення інтелектуальної праці, що сприяло досить суттєвим зрушенням у формах власності та соціально-економічній структурі виробництва загалом. Якщо раніше людина була додатком до машини, а її працю, поряд із капіталом, розглядали як фактор виробництва, причому капітал визначав умови праці та життя людини, то нині ситуація істотно змінилася. Людина, її знання, освіченість і професіоналізм на новому етапі розвитку зумовили появу нової реальності – «людського капіталу», що сприяє розвитку й удосконаленню виробництва, значним змінам у його організації та функціонуванні. Економічна наука і соціологія відобразили цю реальність у категорії «людський капітал» [5].

Термін «*інтелектуальний капітал*» походить з описів наукомістких компаній, які його виявили і вперше описали. Такі компанії використовують знання (інтелектуальний капітал) як основне джерело конкурентних переваг. Вони пропонують на ринку специфічний інноваційний продукт і таким чином ідентифікують себе серед конкурентів й знаходять ринковий попит. Цінова конкуренція поступається місцем новій формі за ознакою наукомісткості продукту, що пропонується на ринку. Конкурентна перевага у такому разі створюється людським капіталом, що формує інтелектуальні активи компанії, які у сукупності продукують інноваційний продукт.

Інтелектуальний капітал виконує низку функцій, до основних з яких слід віднести [3]:

- інформаційну – накопичення, систематизація і передача знань, умінь, навичок, інформації;
- пізнавально-гносеологічну – придбання знань про процеси та явища;
- перетворювальну – перетворення знань у нові результати інтелектуальної діяльності (інформація, продукти, послуги та ін.);
- науково-дослідну – організація і проведення наукових досліджень у економічній, політичній, соціальній, духовній сферах суспільного життя;
- аксіологічну – надання допомоги індивідам в усвідомленні значущості для себе і для суспільства тих чи інших подій і явищ, продукції, робіт, послуг, участь у формуванні особистісного ставлення до них, вибір поведінки на основі свідомої дії і відповідно до цінностей;
- інтегративну – орієнтація на дослідження в усіх сферах і галузях знань з метою створення нової продукції, робіт, послуг;
- регулятивну – встановлення традиційних норм і правил, які регулюють поведінку суб'єктів;
- культурологічну – участь в розширенні пізнання, в освіті, самоосвіті, розвитку культури мислення суб'єктів та ін.;
- виховну – формування самосвідомості індивідів;
- практичну (утилітарну) – сприяння вирішенню соціально-економічних, культурних та інших завдань;
- охоронну – охорона результатів інтелектуальної праці шляхом їх використання у повсякденній діяльності.

Реалізація цих функцій забезпечується всіма підсистемами (елементами) інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал має надзвичайно складну сутність та багатовекторність прояву, що визначається механізмом його функціонування. Щоб глибше усвідомити поняття та механізм функціонування інтелектуального капіталу, слід поділити його на окремі складові елементи з наступним групуванням за однорідними ознаками, тобто здійснити його класифікацію. Класифікацію видів інтелектуального капіталу здійснюють за різними ознаками залежно від цілі та завдань, які при цьому вирішуються (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Класифікація видів інтелектуального капіталу

Ознаки	Види
Форма власності	<ul style="list-style-type: none"> ✓ приватний інтелектуальний капітал; ✓ колективний інтелектуальний капітал; ✓ державний інтелектуальний капітал
Корпоративна трансакція	<ul style="list-style-type: none"> ✓ акціонерний інтелектуальний капітал; ✓ пайовий інтелектуальний капітал
Резидентність	<ul style="list-style-type: none"> ✓ національний інтелектуальний капітал; ✓ іноземний інтелектуальний капітал
Форма залучення	<ul style="list-style-type: none"> ✓ інтелектуальний капітал у формі права на об'єкти промислової вартості; ✓ інтелектуальний капітал у формі авторського та суміжного з ним права; ✓ інтелектуальний капітал в інших формах
За терміном знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання	<ul style="list-style-type: none"> ✓ власний інтелектуальний капітал суб'єкта; ✓ строковий інтелектуальний капітал
Формування інтелектуального капіталу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ інтелектуальний капітал, створений самим суб'єктом господарювання; ✓ інтелектуальний капітал, придбаний у інших суб'єктів господарювання
Можливість визначення розміру вартості інтелектуального капіталу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ інтелектуальний капітал, оцінка вартості якого визначається прямим (витратним) методом; ✓ інтелектуальний капітал, оцінка вартості якого визначається експертним методом

У господарській діяльності розрізняють людський капітал й інтелектуальний актив. Різниця між ними досить конкретна. Якщо перший характеризує властивість, невід’ємну від її носія, здобувати знання, виробляти нові знання та ідеї, пропонувати інноваційні проекти та рішення, то другий є концентрованим знанням фахівців-професіоналів, документально оформленим чи будь-яким чином описаним, що є об’єктом використання та власності компанії.

Цікаво, що у вітчизняній літературі прийнято вживати термін «інтелектуальний ресурс», тоді як у першоджерелах звичайно використовується «інтелектуальний актив». Очевидно, що причини таких відмінностей криються у масштабах прикладного (комерційного) використання знання, різниці спонукальних мотивів його включення у господарський обіг та ступеню захисту прав інтелектуальної власності у транзитивних і економічно розвинених країнах. Застосування терміну «ресурс» загострює увагу на потенційній можливості перетворення його в матеріальні та духовні блага, що може відбутися за певних соціально-економічних умов.

На протигагу термін «актив», за визначенням, є тим ресурсом, що реалізує чи розкриває закладений у ньому комерційний потенціал внаслідок його виробничого використання або продажу. Економічний ресурс стає активом і закладений в ньому потенціал розкривається лише тоді, коли він набуває вартісної оцінки, обліковується, а головне, включається у виробничий обіг.

Джерела понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний актив» (ресурс) полягають у виокремленні та взаємозв’язку некодифікованого та кодифікованого індустріального знання, що використовується в індустріальному виробництві (табл. 2).

Некодифіковане знання, або ще його називають невисловленим, є власним набутком індивідуума, його фаховими знаннями, навичками, здібностями та уміннями. Ці знання можна демонструвати й передавати іншим (від майстра – учню, від викладача – студенту). Певною мірою може бути кодифіковане, але як формалізувати чи розгадати талант чи майстерність науковця, письменника, скульптора, композитора.

Кодифіковане знання – це те знання, що було передане за посередництва певного засобу комунікації. Це може бути руко-

писний документ, комп'ютерна програма, проект креслення, за-мальовка, етюд тощо.

Таблиця 2

Типи індустріального знання

	Некодифіковане	Кодифіковане
Визначення	Власні знання та навички фахівця, що не завжди можуть бути чітко сформульовані та визначені	Знання, зафіксоване (записане) на певних носіях
Власність	Належать носію фахових знань і навичок, важко піддаються трансферу чи копіюванню	Може знаходитись у користуванні та власності, піддається трансферу (продажу, передачі, копіюванню). Належить власнику. Підлягає захисту, відповідно до законодавчих механізмів захисту промислової чи інтелектуальної власності тощо
Приклади	Досвід, навички, професійні види знань	Формули, креслення, комп'ютерні програми

Для компанії, діяльність якої ґрунтується на знаннях, інтелектуальний капітал включає кодифіковане і не кодифіковане знання. З точки зору перспектив отримання нової вартості зі знання, або ж комерціалізації знань, інтелектуальний капітал перетворюється у кодифіковане знання, що визначається як «знання, яке може бути конвертоване у прибуток».

Основою теорії інтелектуального капіталу стала теорія людського капіталу. Разом з тим, на наш погляд, в умовах переходу до інформаційного суспільства, коли з'являються цілі галузі, засновані на унікальних здібностях людей, а масове виробництво висуває вимоги до працівника як до творчої людини, слід зазначити недостатність аналітичного інструментарію теорії людського капіталу. В сучасних умовах теорія людського капіталу виявляється вузькою і не охоплює всіх глобальних змін, що відбуваються з людиною як виробничим чинником.

По-перше, розробки засновників теорії людського капіталу застосовані лише до більшості масових виробничих процесів для диференціації оплати праці по рівню кваліфікації.

По-друге, людський капітал трактується, по суті, лише з позицій реалізації продуктивних функцій і здібностей, що не відрізняє його від традиційних понять, властивих індустріальному суспільству – робочій силі і безпосередньо праці.

По-третє, теорія людського капіталу, яка витікає зі стійкості і інерційності системи потреб і переваг, а, отже, і мети індивіда, відповідає ступеню розвитку, коли в структурі суспільних потреб переважали матеріальні потреби, які змінювалися відносно поволі. У постіндустріальному суспільстві, що вже існує в розвинутих країнах, індивіди прагнуть до самореалізації і розвитку своїх здібностей. Все частіше відбувається переважання нематеріальних потреб і мотивів над матеріальними, а дії індивідів не узгоджуються з принципами поведінки економічної людини. У постіндустріальному суспільстві відбувається істотне корегування мети економічної системи.

Друга хвиля науково-технічної революції висунула вимоги до створення нової теорії – «теорії інтелектуального капіталу». Теорії, яка змогла б визначити ефективність виробництва, заснованого на унікальних здібностях людини, врахувати його потреби і мотивації (переважно нематеріальні), реальну ринкову вартість суб'єкту господарювання і, нарешті, визначити механізми і закони функціонування нового чинника виробництва – інтелектуального капіталу в умовах постіндустріального і інформаційного суспільства.

Останнім часом з'явилися дослідження, присвячені проблемам інтелектуального капіталу. Слід відзначити книгу Томаса Стюарта, американського економіста і публіциста, «Інтелектуа-

льний капітал. Нове джерело багатства корпорації», опубліковану в 1997 році в США та Англії. У 1997 році була опублікована ще одна книга, що належить визнаним у всьому світі піонерам вивчення інтелектуального капіталу Лейфу Едвінссону і Майклу Мелоуну – «Інтелектуальний капітал. Визначення істинної вартості компанії». Дуже цікавий погляд на зміни, що відбуваються сьогодні в розвинутих країнах містить дослідження Тайічі Сакайя, японського ученого, «Вартість, створювана знанням, або історія майбутнього» [4]. Книга присвячена глобальним змінам у сучасному суспільстві, характерною ознакою якого, згідно концепції автора, є не просто широка поширеність знань, а те, що вони безпосередньо утілюються у більшості створюваних у суспільстві благ, і, таким чином, економіка перетворюється на систему, що функціонує на основі обміну знань і їх взаємної оцінки.

У багатьох дослідженнях, присвячених постіндустріальному суспільству, проблема інтелектуального капіталу зачіпається побічно, оскільки аналізується лише середовище його функціонування, що стало основою його появи.

У більшості робіт, що зачіпають проблеми інтелектуального капіталу, проводяться дослідження на мікрорівні. Це пояснюється тим, що найактуальнішими з погляду практики і недослідженими для економістів є питання визначення, оцінки, обліку інтелектуального капіталу на фірмі, а також вплив розмірів вкладень в інтелектуальний капітал на прибуток і ефективність виробництва.

Однією з основних проблем, пов'язаних з використанням інтелектуального капіталу, особливо це стосується галузей нової економіки, інформаційного сектора, сфери особистих та ділових послуг, тобто тих галузей, які засновані на використанні знань та унікальних здібностей працівників, є визначення реальної вартості компанії. Проблема полягає в тому, що в реальній вартості активів не відображаються такі нематеріальні активи як вартість унікальної робочої сили. Інтелектуальний капітал як одне з найважливіших джерел цінності компанії породжене ресурсом, яким компанія не в змозі володіти – її працівниками. Забезпечуючи високі ринкові показники діяльності, вони по суті не є її активом. За цих обставин за вартість складових інтелектуального капіталу приймається різниця між ринковою і балансовою вартістю компанії. Природно, що в цьому випадку ціла низка чинників неви-

робничого характеру впливають на процес оцінки реальної вартості компанії. Крім того, з розвитком інформаційного суспільства росте і зростає розрив між ринковою вартістю фірми і ціною її балансових активів.

Саме тому економісти намагаються знайти адекватний механізм оцінки інтелектуального капіталу на мікрорівні.

Не дивлячись на відсутність єдиної думки про визначення елементів інтелектуального капіталу, більшість дослідників і практиків сходяться на думці, що інтелектуальний капітал є системою певних складових (К.-Е. Свейбі, Л. Едвінссон, М. Мелоун, Е. Брукінг), сукупністю взаємопов'язаних елементів.

Очевидно, що складові інтелектуального капіталу неоднорідні внаслідок неоднорідності самого знання. Не дивлячись на те, що всі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у вигляді знань, невіддільних від володіючих ними індивідумів, а інші утворюють свого роду умови застосування цих знань для підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності фірми і економічного зростання. Враховуючи той факт, що знання є неоднорідними, елементи інтелектуального капіталу необхідно класифікувати. Звернемось до присутніх у літературі визначень структури інтелектуального капіталу. Відзначимо, що переважаючими є мікроекономічні концепції інтелектуального капіталу.

Так, у кінці 80-х років К.-Е. Свейбі розробив розгорнену структуру інтелектуального капіталу, позначивши його як нематеріальні активи (рис. 1) [4]. Перш за все відзначимо, що автор відносить до інтелектуального капіталу три компоненти: індивідуальну компетентність, внутрішню та зовнішню структуру фірми. У той же час, на наш погляд, К.-Е. Свейбі неправомірно отожднює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами, оскільки зміст, що вкладається автором у поняття інтелектуального капіталу, виходить за рамки нематеріальних активів фірми.

Індивідуальна компетентність – це, за визначенням К.-Е. Свейбі, здатність людей діяти в різних ситуаціях. Вона тотожна людському капіталу і включає уміння, знання, досвід, цінності, соціальні навички. Внутрішня структура фірми складається з внутрішніх змінних фірми, до яких відносять мету, моделі, технології, комп'ютерні і адміністративні системи. Вони створені працівниками фірми і тому є власністю підприємства. До внутрі-

шньої структури відносять також неформальні організації, внутрішні мережі, «культуру» та «дух» фірми. Зовнішня структура фірми об'єднує зв'язки з замовниками та постачальниками, відносини з конкурентами, репутацію фірми та торгові марки.

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу (К.-Е. Свейбі)

Новаторське дослідження К.-Е. Свейбі зумовило подальші спроби систематизації чинників, які створюють інтелектуальний капітал. Зокрема, практично всі дослідники сприйняли схему К.-Е. Свейбі, що включає разом з людським капіталом також внутрішні і зовнішні інтелектуальні ресурси (чинники) фірми (Л. Едвінссон, М. Мелоун, Е. Брукінг, Е. Мотта і ін.).

Ще одним прикладом класифікації може слугувати структура інтелектуального капіталу, запропонована Е. Брукінгом та Е. Мотта. Як послідовник К.-Е. Свейбі, Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами: «Інтелектуальний капітал ... – це термін для позначення нематеріальних активів...». У той же час автор визнає суперечність концепції інтелектуального капіталу з бухгалтерськими методами, які традиційно використовуються відносно розрахунків нематеріальних активів [4]. До інтелектуального капіталу фірми дослідники відносять ринкові активи, активи інтелектуальної власності та інфраструктури, гуманітарні активи (рис. 2).

Активи ринку – це нематеріальні активи компанії, що визначають її положення на ринку (торгова марка, назва, дистрибутивні канали, різного роду сприятливі для компанії угоди і конт-

ракти). Активи інтелектуальної власності визначаються як інтелектуальна власність, що належить компанії і яка захищається законом (торгова і сервісна марки, патенти, авторські права). Активи інфраструктури є інтелектуальними активами, які сприяють функціонуванню компанії (філософія управління, корпоративна культура, процеси управління, бізнес-процеси і ін.). Гуманітарні або людські активи – це використовувані компанією знання і уміння, які належать службовцям і партнерам фірми.

*ис. 2. Структура інтелектуального капіталу
(Е. Брукінг, Е. Мотта)*

У більш систематизованому вигляді схема інтелектуального капіталу дана Л. Едвінссоном і М. Мелоуном. В інтелектуальному капіталі вони чітко розмежовують дві головні складові частини: людський капітал (human capital) і структурний капітал (structural capital), визначаючи їх зміст (рис. 3).

Перший елемент втілений у працівниках компанії або їх колективах у вигляді знань, досвіду, навичок, конкурентних властивостей, здібностей до нововведень персоналу, а також у корпоративній культурі, філософії фірми, її внутрішніх цінностях. Людський капітал, по Л. Едвінссону, це «сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей службовців компанії, прикладена до виконання поточних задач. Інші його складові - моральні цінності компанії, культура праці і загальний підхід до спра-

ви» [4]. Людський капітал – це сукупна величина інвестицій у навчання, здібності співробітника. Підкреслюючи роль виробничого досвіду працівників, інші автори відзначають, що інтелектуальний капітал компанії складають знання її співробітників, накопичені ними при розробці продуктів і наданні послуг.

Рис. 3. Структура інтелектуального капіталу
(Л. Едвінссон, М. Мелоун)

Українські вчені В. Куценко та Г. Євтушенко визначають людський капітал як сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибутку підприємств.

Загалом поділяємо точку зору О. Грішнєвої щодо розрізнення поняття «людський капітал» за трьома рівнями [4]:

✓ **на особистісному рівні людський капітал** – це знання, навички, інші продуктивні характеристики, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (з використанням при цьому своїх природних здібностей) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), що приносять доходи, і ми називаємо його особистим, або приватним людським капіталом;

✓ **на мікроекономічному рівні людський капітал** являє собою сукупну кваліфікацію та продуктивні здібності всіх праці-

вників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці (включно з її мотивацією) та розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється нею з виробничим та комерційним капіталом підприємства, бо прибуток отримується від ефективного використання всіх видів капіталу;

✓ *на макроекономічному рівні людський капітал* включає накопичені вкладення країни в такі характеристики населення, як рівень освіти, професійної підготовки та компетентності, здоров'я, моральності тощо, є суттєвою частиною національного багатства країни, і ми називаємо його національним людським капіталом. Цей рівень включає в себе всю суму людського капіталу всіх підприємств та всіх громадян держави (за винятком повторного рахунку), так само, як і національне багатство включає багатство всіх громадян і юридичних осіб.

Разом з тим звертаємо увагу, що на мікрорівні людський капітал не може асоціюватися з виробничим та комерційним, бо частина складових з них відноситься до виробничого та клієнтського капіталу, які в свою чергу є елементами інтелектуального капіталу.

На нашу думку, слід розглядати людський капітал і на мезорівні, який включає в себе всю суму людського капіталу всіх підприємств, організацій, вищих навчальних закладів та всіх громадян держави певного регіону.

У науковому середовищі поки що не склалося єдиної думки про внутрішній склад людського капіталу. Щодо цього є дві основні позиції. Згідно з першою, яка базується на класичній політекономії, капіталом є не лише знання і здібності людини, а й вона сама як фізична істота. Ми приєднуємось до іншої позиції, згідно з якою людина, як жива істота, не є капіталом, оскільки на ринку продається не вона сама, а лише послуги її праці.

Концепції людського та інтелектуального капіталу тісно пов'язані. Людський капітал – один з компонентів більш загального поняття інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал, як більш широка з двох концепцій, включає сукупні знання, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів та взаємозв'язків. Вона об'єднує людський і структурний капітал, враховує можливість майбутніх доходів фірми з точки зору внеску людини, його здатності постійно створювати і породжувати ще більшу вартість. Людський капітал виступає компонентом цієї концепції.

Ототожнення інтелектуального капіталу з людським є неправомірним, оскільки форми інтелектуального капіталу виходять за рамки знань, які лише належать працівникам як елемент їх робочої сили.

Водночас людський капітал також не повністю входить до складу інтелектуального капіталу, інтегруючого знання. Згідно існуючої думки, по своїй структурі людський капітал об'єднує капітал освіти, капітал здоров'я і капітал культури.

До деякої міри співзвучним названій класифікації є розподіл людського капіталу на три компоненти: життєвий, соціальний і духовний. Життєвий капітал – це природжена складова, той капітал, який людина отримує від народження. Соціальний капітал людина одержує протягом життя, зокрема, за рахунок соціальних витрат держави (освіта, охорона здоров'я, соціальні виплати і т.п.). Духовний капітал отримується людиною через його внутрішнє життя шляхом самовдосконалення.

Другий компонент інтелектуального капіталу включає патенти, ліцензії, торгові марки, організаційні структури, бази даних, керівництва, комп'ютерні програми, списки споживачів, електронні мережі та інші об'єктивні чинники, що забезпечують продуктивну працю працівників. Структурним капіталом є знання, «упредметнені» в політичному і процедурному керівництві, угодах із споживачами. Вони мають певний ступінь об'єктивізації, є відчужуваними та відтворюваними. Структурний капітал, на думку Л. Едвінссона, це та частина фірми, яка залишається, коли службовці йдуть додому. Цей капітал забезпечує середовище, яке заохочує людський капітал створювати, а потім конвертувати в капітал (капіталізувати) знання. «Підприємства виступають як сховища «виробничої пам'яті», яка концентрується і в людських ресурсах, для яких ця пам'ять має форму знань, навиків, правил поведінки і т.п., і в матеріальних, де знаходиться вираз у конструкціях, у технології» [4].

Тобто, *структурний капітал* – це досвід і майстерність колективу, фірми в цілому, втілені у виробничих процесах і системах, в організації, стратегії і тактиці діяльності. На думку Б.М. Генкіна, структурний капітал – це система організації знань, що включає структуру управління, інформаційну систему, процедури накопичення, обробки та використання знань [4].

Структурний капітал, у свою чергу, включає капітал споживачів (клієнтів) та організаційний капітал. Капітал споживачів складається з бази споживачів, характеру зв'язків з ними та їх потенціалу. Значення категорії капіталу споживачів особливо важливе для таких підприємств, де основою діяльності є портфель господарських угод з клієнтами, які визначають масштаби, структуру та динаміку їх діяльності: фінансові і страхові компанії, консалтингові, юридичні, комп'ютерні, дослідницькі, інформаційні, технологічні фірми. Організаційний капітал – це систематизована і зібрана воедино, формалізована компетентність компанії і системи, які дозволяють реалізувати здібність компанії до інвестицій, підсилюючи її творчу ефективність, а також організаційні можливості створення продукту, вартості, капіталу.

Отже, знання, які має у своєму розпорядженні організація, з погляду форм їх втілення, включають наступні:

- ✓ знання, які зливаються з працівником та які не можна повною мірою зафіксувати і відчужити;

- ✓ знання, які набувають можливості самостійного існування, відокремлені від працівника та які можна фіксувати, відчужувати і відтворювати.

Очевидно, ця відмінність за формою втілення знань і була покладена в основу класифікації інтелектуального капіталу на людський і структурний.

Як результат інтелектуальної діяльності, знання у момент їх вироблення є унікальними і знаходяться в мозку людини у вигляді ідей, гіпотез, планів і т.д. Але використання знань як інтелектуального капіталу у відтворювальному процесі має на увазі перш за все можливість доступу до них. Знання працівника як людський капітал специфічні, індивідуальні, не завжди піддаються фіксації, в результаті доступ до них і захист їх утруднені.

Підтримуючи загальноприйнятий підхід, вважаємо, що головною складовою інтелектуального капіталу є *людський капітал* – сукупність знань, навичок, умінь, творчих здібностей. Ця група знань, які мають у своєму розпорядженні працівники, може бути продемонстрована, але її важко виділити. Передача таких знань може здійснюватися шляхом демонстрації або навчання на робочому місці. Такі знання важко захистити. Одного разу передавши їх, власник не зможе контролювати використання цих знань.

Людські ресурси (людський чинник) – найактивніша і ди-

намічна компонента інтелектуальних можливостей виробництва, є основою всіх складових інтелектуального капіталу. Людський капітал є інтелектуальною (продуктивною) силою, яка створює і реалізує інновації виробничого та організаційного характеру. У сучасних умовах неймовірно зростає роль високоосвіченої людської особистості, здатної не тільки сприймати раніше накопичене наукове знання, але і узагальнювати, аналізувати, створювати нові знання у вигляді передових технологій, послуг, продуктів.

Перевага наукоємної фірми полягає у перетворенні, трансформації активів людського капіталу, знань, інновацій, проведених людиною, в технологічний і матеріальний капітал, яким фірма може володіти, використовувати і розпоряджатися. Таким чином, людський капітал займає центральне місце в структурі капіталу, являючись його активним, провідним елементом (рис. 4). Друга група знань може бути зафіксована, закодована, записана, передана і розділена, набуваючи форму інституційного (фіксованого) капіталу, їй можна забезпечити правову охорону за допомогою авторського права, патентів, ноу-хау. До форм інституційного капіталу можна віднести: модель, алгоритм, програмний продукт, проект, промисловий зразок, бази даних. Без правового захисту ці знання легко копіюються. Необхідно відзначити, що йдеться не про знання взагалі, а про прикладне знання, яке якраз і може бути капіталізоване. Інституційний (фіксований) капітал по характеру економічного руху ближче за все стоїть до матеріального капіталу.

Рис. 4. Взаємодія людського капіталу з іншими елементами капіталу

Інтелектуальні ресурси, стаючи об'єктами інтелектуальної власності, вимагають правової охорони. Згідно законодавства можна використовувати патентне право, авторське право, засекречення. Кожен вид охорони дозволяє здійснити різні стратегії бізнесу, заснованого на отриманні виняткових прав.

Основна відмінність між цими складовими частинами інтелектуального капіталу полягає в тому, що людський капітал, будучи в повному розумінні невідчутним чинником, є невідокремлюваним та невідчужуваним у фізичному значенні від тих, кому він належить, і не може бути скопійований або відтворений ні в одній іншій організації. Людський капітал не може бути власністю компанії. Факт, що обумовлює фундаментальну особливість людського капіталу, полягає в тому, що люди можуть бути найняті, але не придбані у власність.

На відміну від людського капіталу, інституційний може бути власністю компанії, а, отже, і об'єктом купівлі-продажу. Фіксований капітал в цілому (або його окремі елементи), може бути скопійований, відтворений або відчужений на користь іншої фірми або навіть окремої особи. Інституційний (фіксований) капітал на протигагу людському може бути рівноцінно замінений іншими активами, наприклад, при акціонуванні, і при обміні отримати еквівалентний обмін.

Другий елемент інтелектуального капіталу, може бути кваліфікований як *технологічний капітал*. «Технологія» – це одна з форм знання». До нематеріальних форм капіталу Дж. Кендрік відносить також накопичені наукові знання, які відображаються у новій технології [4]. Пропонований термін акцентує увагу на технологічному прогресі і технологічних знаннях як формі капітального ресурсу виробництва, при цьому технологічні знання спираються на певний базовий рівень (рис. 5).

Змістовну сторону даної форми капіталу складає технологія. Враховуючи широке трактування технології, до неї слід відносити способи і прийоми виробництва товарів і послуг, способи організації виробництва, способи праці та управління. Тому технологічний капітал включає методології і методики виробництва товарів, програмне забезпечення, бази даних, організаційні структури і механізми, що забезпечують продуктивність працівників і функціонування компанії.

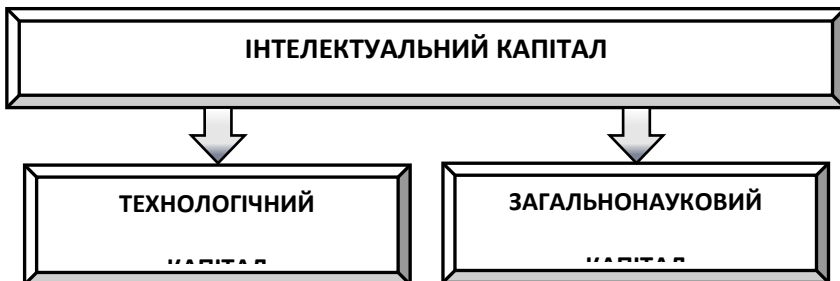

Рис. 5. Структура інтелектуального капіталу за змістом відображених у ньому знань

Технологічний капітал об'єднує ряд елементів: технології процесів виробництва, організації, збуту, виробничих і соціальних відносин. Орієнтація фірми на успіх вимагає розробки цілої системи культурно-етичних цінностей, формування організаційної культури сучасної корпорації, об'єднуючої всіх працівників компанії в єдине ціле. Культурні цінності формують капітал культури. Цей компонент включає історію бізнесу фірми, систему цінностей, культуру і філософію компанії, культуру праці і взаємостосунків персоналу, норми поведінки, традиції фірми.

Третьою компонентою інтелектуального капіталу є соціальний капітал, який взагалі важко асоціювати з якими-небудь витратами і суб'єктами власності. По аналогії з фізичним і людським капіталом, втіленим у знаряддях праці і працівниках фірми, соціальний капітал сприяє підвищенню продуктивності.

У загальному плані під **соціальним капіталом** розуміється внесок соціальної організації суспільства у виробництво і економічне зростання. Соціальний капітал пов'язаний тим, що кожен економічний суб'єкт (індивід, фірма, держава) тим або іншим способом включений, інтегрований у систему соціально-економічних відносин. Це капітал спілкування, співпраці, взаємодії, взаємної довіри та взаємодопомоги, сформованого у просторі міжособових економічних і соціальних відносин. Тому соціальний капітал правомірно розглядати як частину капіталу відносин, оскільки він включає сформовані відносини організаційно-економічного і соціально-економічного характеру: форми розпо-

ділу праці та управління виробництвом, характер і форми привласнення ресурсів і результатів виробництва.

Накопичений соціальний капітал України складають форми співпраці, колективізму, соборності. На жаль, останнім часом він схильний до ризику руйнування. Прикладом негативного соціального капіталу є коріпція, криміналізація економіки, зловживання винятковим положенням та ін. Лобізм і корупція є відповідно легальним та нелегальним інструментами, які відкривають можливість окремим господарським суб'єктам отримання додаткового прибутку (соціальної ренти) за рахунок створення локального інституційного середовища.

Соціальний капітал характеризується наступними рисами.

По-перше, соціальний капітал – це завжди продукт організованої взаємодії суспільних суб'єктів. По-друге, соціальний капітал як елемент функціонування соціально організованої суспільної системи не може знаходитися у приватній власності, тобто є суспільним благом, він має суспільну, а не індивідуальну природу.

Соціальний капітал не є власністю окремої фірми, проте, входить у структуру активів фірми та використовується кожним підприємством в міру можливостей. Тому правомірно поставити питання про зв'язок соціального капіталу з інтелектуальним капіталом.

Вартість соціального капіталу можна виміряти через зниження транзакційних витрат, що досягається у результаті створення локального інституційного середовища. Інший підхід до оцінки соціального капіталу господарюючого суб'єкта оснований на вартості альтернативних витрат інших виробничих чинників, що забезпечують рівні результати господарського функціонування при альтернативному варіанті використання економічних ресурсів. Соціальний капітал в цьому значенні може в певних межах замінюватись іншими чинниками виробництва і його вартісна оцінка буде пов'язана з вартістю необхідних витрат альтернативних чинників, що забезпечують досягнення того ж економічного результату.

Цей підхід відкриває можливість порівняльної оцінки варіантів підвищення ефективності господарської діяльності і вибору стратегії підвищення ефективності функціонування господарюючого суб'єкта, включаючи нарощування його соціального капіталу або підвищення ефективності інших виробничих ресурсів.

Четвертою складовою інтелектуального капіталу пропону-

ється включити клієнтський капітал (К.-Е. Свейбі, Л. Едвінссон, Е. Брукінг). Категорія клієнтського капіталу охоплює не лише сукупність замовників та покупців фірми, але і зусилля її персоналу по розвитку відносин з покупцями і замовниками. Під ним також розуміється клієнтська база підприємства: портфель договорів зі споживачами продукції і послуг. Сама ця база є своєрідним продуктом діяльності фірми. Фірми докладають значні зусилля, щоб завоювати і зберегти своїх клієнтів.

Приведена класифікація складових частин інтелектуального капіталу (рис. 6) носить умовний та відкритий характер. Представляється достатньо складним провести чітку межу між загальнонауковим та технологічним, між культурним та соціальним капіталом. На наш погляд, складовою частиною інтелектуального капіталу є і креативний капітал, який представляє собою здатність працівника генерувати та втілювати на практиці креативні управлінські рішення. При цьому він має безпосереднє відношення до людського капіталу.

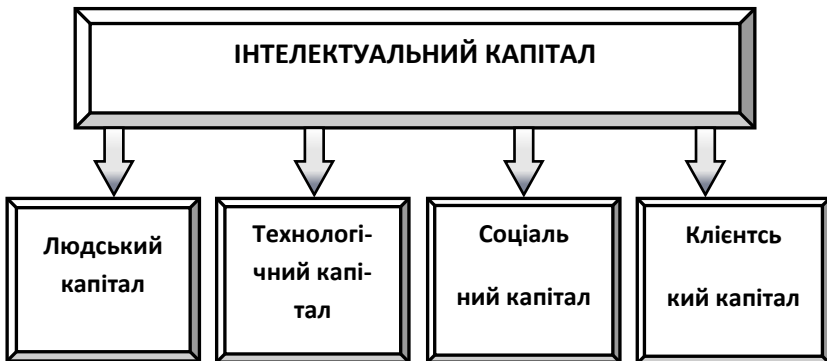

Рис. 6. Загальна структура інтелектуального капіталу

Слід допустити також, що запропонований перелік складових частин інтелектуального капіталу не є вичерпним. Він може бути розширений як за рахунок включення нових елементів (наприклад, деякі дослідники говорять про організаційний капітал – Л. Едвінссон, М. Мелоун), так і за рахунок подрібнення наявних складових (наприклад, виділення у складі соціального капіталу політичного, етичного, медіа-капіталу та інших компонентів).

У суспільстві, яке діє в режимі реального часу, здатність працювати на випередження виключно важлива. Необхідне постійне вдосконалення як революційного, так і еволюційного характеру. Відповісти на цей виклик часу здатні не просто інтелектуально розвинені особи, а ті, хто здатний свій інтелект, що є їх внутрішньою особистою власністю, перетворювати у дослідження і розробки, що матимуть соціально значущий економічний і соціальний інтелектуально-креативний результат.

Важливим ресурсним показником вважається чисельність кадрів, зайнятих у сфері досліджень і розробок. Як і у попередні роки, у 2014 р. продовжувалась тенденція скорочення загальної чисельності працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи. З 2005 р. кількість працівників організацій, що здійснюють науково-технічну діяльність, скоротилася на 35,8%, у т.ч. дослідників – на 31,1% (рис. 7).

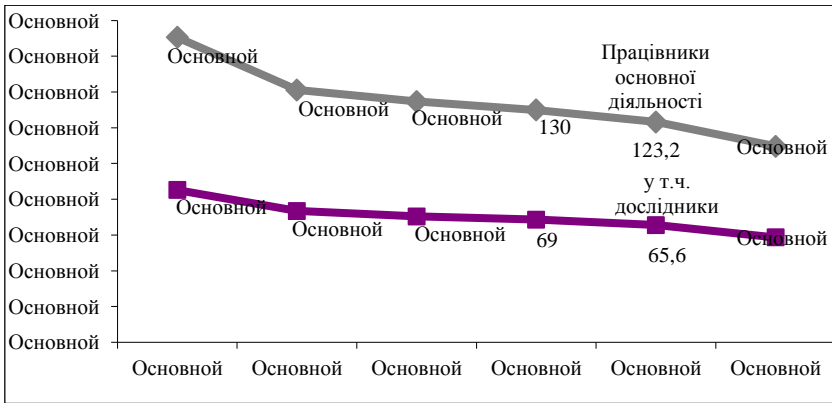

Рис. 7. Динаміка чисельності працівників організацій, що здійснювали наукову і науково-технічну діяльність, тис. осіб
Джерело: складено на основі [6;7]

Чисельність фахівців з науковими ступенями докторів і кандидатів наук (у т. ч. жінок) практично не змінюється (рис. 8), що свідчить про тенденцію збереження інтелектуальної складової наукових кадрів.

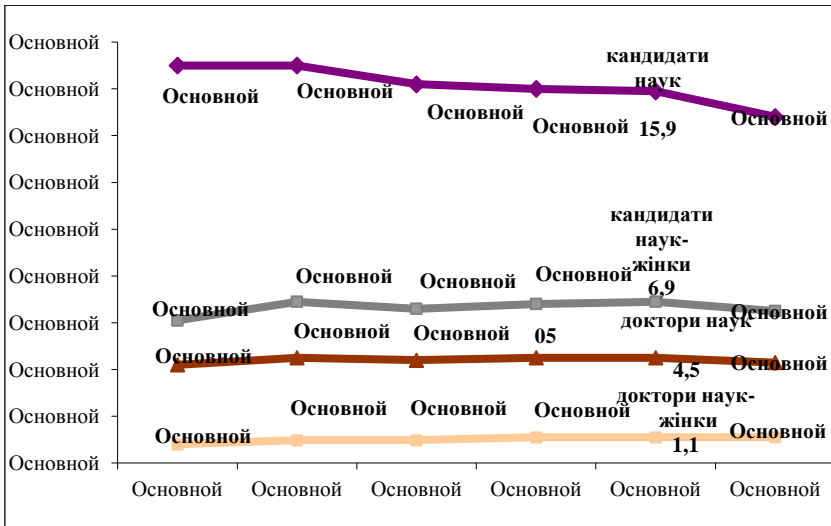

Рис. 8. Динаміка чисельності фахівців з науковими ступенями, тис. осіб

Джерело: складено на основі [6;7]

При загальній тенденції скорочення чисельності виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) структура кадрового забезпечення за категоріями персоналу залишається практично незмінною (понад 50% – дослідники, близько 10% – техніки, понад 18% – допоміжний персонал) (табл. 3).

Найбільша кількість виконавців наукових досліджень і розробок у 2014 р. припадала на галузі технічних (48,9% від загальної кількості виконавців) і природничих наук (37,1%) (рис. 9).

Переважна більшість дослідників із науковими ступенями працює в галузі природничих наук: докторів наук – 62% (37,7% з них – у сфері фізико-математичних наук), кандидатів наук – 54,8% (табл. 4).

Таблиця 3

Розподіл працівників наукових організацій за категоріями

Категорії персоналу	2013		2014	
	Осіб	% до загальної кількості	Осіб	% до загальної кількості
Працівники основної діяльності, у тому числі:	123219	100	109636	100
дослідники, з них:	65641	53,3	58695	53,5
доктори наук	4528	6,9	4256	7,3
кандидати наук	15833	24,1	14718	25,1
техніки	12212	9,9	10709	9,8
допоміжний персонал	22649	18,4	20128	18,4
інші	22717	18,4	20104	18,3

Джерело: складено на основі [6;7]

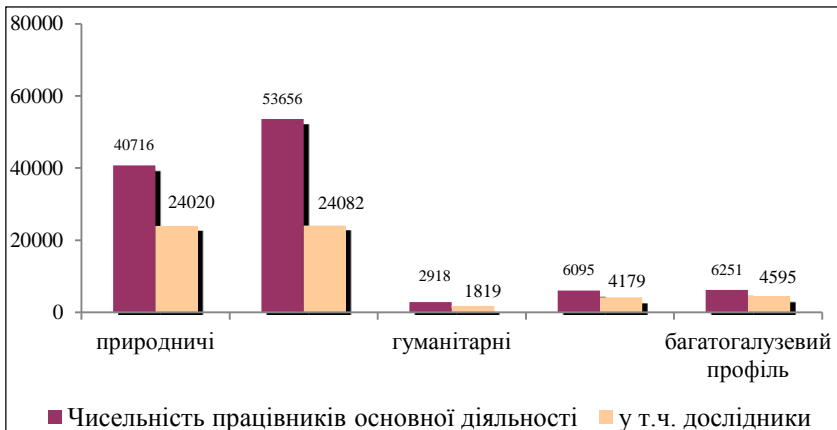

Рис. 9. Розподіл працівників основної діяльності організацій, що здійснювали наукову і науково-технічну діяльність, за галузями наук у 2014 р., осіб

Джерело: складено на основі [6;7]

Таблиця 4

Розподіл працівників основної діяльності з науковими ступенями за галузями наук у 2014 р.

Галузь науки	Доктори наук		Кандидати наук	
	осіб	%	осіб	%
Природничі науки	2640	62,0	8112	54,8
Технічні науки	713	16,7	2939	19,9
Гуманітарні науки	151	3,5	615	4,1
Суспільні науки	502	11,8	1550	10,5
Багатогалузевий профіль	254	6,0	1588	10,7
Усього	4260	100,0	14804	100,0

Джерело: складено на основі [6;7]

Як і в попередні роки, у 2014 р. переважна більшість спеціалістів із науковими ступенями працювала в організаціях державного сектору економіки – 86,6% загальної чисельності докторів і 77,3% кандидатів наук. В організаціях підприємницького сектору працювало 3,9% докторів і 8,1% кандидатів наук від загальної кількості фахівців з науковими ступенями; у секторі вищої освіти – 9,5% і 14,7% відповідно.

За секторами діяльності у 2014 р. найбільша питома вага спеціалістів із науковими ступенями (34%) від кількості виконавців наукових досліджень і розробок припадала на сектор вищої освіти, на державний сектор – 27,7%, на підприємницький сектор – 2,9%.

Складною залишалася ситуація щодо вікової структури науковців: найбільш чисельною серед українських дослідників була вікова група від 60 і більше років (27% від загальної кількості дослідників) (рис.10).

У глобальному світі високорозвинені країни закладають підвалини свого майбутнього процвітання через активне змагання за, так званий, «мізковий» прошарок фахівців. Інтелектуальний капітал, інформаційно-інтелектуальні технології зумовили поширення інтелектуальної праці, що сприяло досить суттєвим зрушенням у формах власності та соціально-економічній структурі виробництва загалом. Ситуація в Україні, виходячи зі світових

тенденцій у цій сфері, значно погіршується. Спостерігається стабільний відтік висококваліфікованих фахівців, як правило, зі своїми інноваційними наробками.

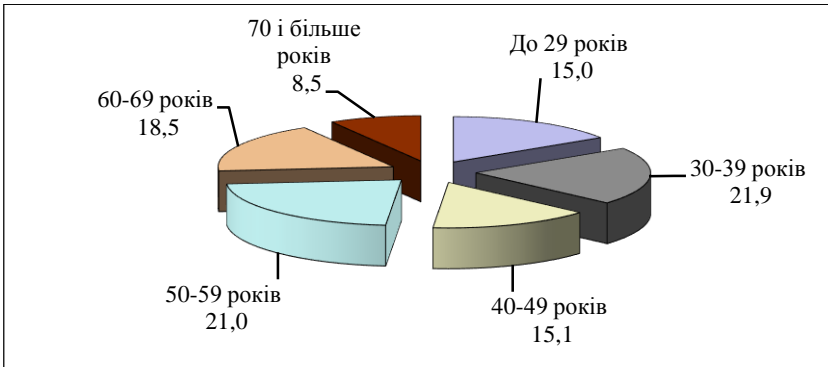

Рис. 10. Розподіл дослідників за віковими групами у 2014 р., %

Джерело: складено на основі [6;7]

Інформація і знання як вища цінність якісного суспільства не тільки позначаються на всіх сторонах життя суспільства, видозмінюють саму людину і трансформують систему цінностей, але й виступають домінуючою складовою інноваційної стратегії розвитку регіонів. Кардинально змінюється погляд на працю як головне джерело суспільного багатства. Жива праця все більше еволюціонує в напрямку насичення її творчим змістом, інтелектуальною складовою. У цьому зв'язку інтелектуальний капітал набуває дедалі більшого значення і найближчим часом стане вирішальним критерієм оцінювання компаній і установ, оскільки тільки за допомогою нього можна відобразити динаміку організаційної стійкості та процесу створення цінностей; оцінити сучасне виробництво, яке змінюється настільки швидко, що говорити про його реальну вартість можна лише з огляду на талант його працівників, їх відданість справі та якості знарядь праці, які вони використовують.

Список використаних джерел:

1. Бутко М.П. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору : [монографія] / М.П. Бутко, О.В. Попело ; [під. ред. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М.П. Бутка]. – Ніжин : ТОВ «Аспект-Поліграф», 2014. – 372 с.

2. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О.Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – №1. – С. 16-27.

3. Пронина И. Интеллектуальный капитал: сущность, структура, функции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/487-article_20-3.html. – Назва з екрана.

4. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т.1. – С. 194-209.

5. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко / за ред. НАН України А.А. Чухна. – К.: Вид-во «Знання», 2010. – 687 с.

6. Офіційний сайт Державного агентства з питань електронного урядування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dknii.gov.ua

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Ревко О.М.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

СТРАТЕГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РЕСУРСУ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Стратегічне значення для розвитку та відтворення людського потенціалу регіону, регулювання регіональної економіки має інвестиційна спроможність заробітної плати. Досвід європейських та інших розвинених країн доводить, що домінантою формування заробітної плати як провідного інструмента інвестування в розвиток людського потенціалу регіонів України є інституційна складова.

Основними інституційними складовими процесу використання людського потенціалу, на думку професора М. П. Бутка, виступає сукупність норм права, що регулюють цей процес, комплекс прийнятих у суспільстві норм поведінки та система людських потреб, організаційні структури державних владних органів та відповідні органи місцевого самоврядування [1, с. 34].

Інституційне забезпечення умов людського розвитку відбувається в інституційному середовищі, яке визначають як формальні й неформальні правила поведінки та взаємодії суб'єктів економічного та суспільного процесів на макро- та на мікрорівні [2, с. 4], спрямовані на: створення умов для максимального і повного задоволення матеріальних та духовних потреб людини, розширення її можливостей щодо тривалого і здорового способу життя, отримання належного рівня освіти та заробітної плати, що забезпечують гідне буття. Іншими словами, – це фундаментальні політичні, соціальні та юридичні правила, в рамках яких відбуваються процеси відтворення та реалізації людського потенціалу [3, с. 71].

Провідним джерелом інвестування в людський розвиток є заробітна плата, на рівень якої впливають дві групи факторів: перша пов'язана з впливом продуктивності праці та її динаміки, друга – з регулюючим впливом уряду. Отже, при дослідженні процесу формування заробітної плати необхідно враховувати два

основні напрями впливу: економічні чинники та інституційний вплив.

На наш погляд, під інституційними засадами формування заробітної плати слід розуміти систему норм, правил та напрямів, які продукує держава та суспільство задля реалізації прав та можливостей людини на відтворення власного потенціалу.

Інституційна роль держави як суб'єкта організації заробітної плати виявляється, насамперед, при здійсненні функції державного управління через систему прямих і непрямих важелів впливу на рівень та структуру заробітної плати. Держава є найважливішим суб'єктом конституційного права, джерело законів і матеріалізація сили, що забезпечує їх неухильне виконання [4, с.13].

Інституційне середовище забезпечення достатньої інвестиційної спроможності заробітної плати, необхідної для розвитку та відтворення людського потенціалу регіону, формується під впливом державного та договірної регулювання.

Законодавство України про оплату праці ґрунтується на Конституції України і складається з Кодексу законів про працю України, законів України «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди» та інших законодавчих актів України.

Відповідно до ч.1 ст. 8 Закону України «Про оплату праці» держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом установаження розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, установаження умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

У трансформаційний період, на нашу думку, інститут соціальних гарантій здійснює визначальний вплив на розмір заробітної плати, оскільки в системі різних факторів, що впливають на рівень заробітної плати, він відіграє вирішальну роль та безпосередньо призводить до змін у системі первинного розподілу доходів домогосподарств.

Однак, нині розмір мінімальної заробітної плати в Україні визначається за допомогою встановленого за застарілою методикою прожиткового мінімуму, виходячи з макроекономічних мож-

ливостей економіки держави, а не обґрунтованих потреб найманих працівників. Додаткова потреба в поживних речовинах, прийнятих за основу при встановленні норм харчування в натуральних продуктах, затверджена наказом Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656, але їх загальна енергетична цінність майже на чверть нижча ніж мінімальні показники, рекомендовані Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Прожитковий мінімум є лише базисом для визначення нижньої межі мінімального рівня заробітної плати, яка, згідно з логікою, повинна бути вищою, і тільки в такій якості він повинен використовуватися при формуванні державного бюджету, а не навпаки [5, с. 77].

Забезпечення відтворення людського потенціалу можливе лише в сприятливому інституційному середовищі, яке являє собою чіткий упорядкований набір інститутів, що визначають обмеження для економічних суб'єктів, які формуються в межах тієї чи іншої системи координації господарської діяльності. Інституційне середовище формує стандарти та принципи, з огляду на які людина здійснює вибір та приймає рішення щодо власного розвитку.

Механізм трансформації частини заробітної плати населення регіонів у інвестиційний ресурс розвитку людського потенціалу регіону можливий лише на основі посилення його інституційних ланок, розвитку місцевого самоврядування, податкової системи, реалізація яких сприятиме соціально-економічному розвитку регіонів.

З метою регулювання соціально-економічного розвитку регіонів необхідне створення якісного управлінського середовища, існування якого неможливе без узгодженої системи нормативно-правового забезпечення.

Нині питання регіонального розвитку в Україні регламентуються Конституцією України та значною кількістю інших законодавчих актів, серед яких варто відмітити Бюджетний кодекс України, Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про засади державної регіональної політики» та інші. Крім того, питання регіональної політики регулюються низкою актів Президе-

нта України та Кабінету Міністрів України, інших центральних органів влади.

Відповідно до статті 132 Конституції України принцип збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, входить до кола базових принципів формування територіального устрою.

Для визначення правових, економічних та організаційних засад реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів в Україні в 2005 р. був прийнятий Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». Цим Законом передбачено забезпечення сталого розвитку регіонів в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу; забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання.

Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» визначає інструменти державної регіональної політики, серед яких головною є Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Дана стратегія спрямована на визначення завдань та інструментів для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища. Однак така взаємозалежність потребує визначення та запровадження дієвого фіскального механізму та механізму перерозподілу, в іншому разі існує реальна загроза надмірної поляризації та зростання диспропорцій між економічно розвинутими містами та рештою території країни.

До того ж, існуюча економічна база розвитку регіонів не відповідає ключовому завданню, поставленому перед державою – посиленню соціальної складової регіонального розвитку, що передбачає забезпечення державних стандартів (нормативів) і державних соціальних гарантій, гідного рівня життя кожного громадянина незалежно від місця його проживання.

Під соціальним розвитком держави або її регіонів розуміється така соціальна динаміка суспільства, яка забезпечує зростання рівня життя, розвиток людського потенціалу, усунення соціальних загроз і ризиків. Провідні українські фахівці з соціальних питань підкреслюють, що основна ідея національного соціального розвитку має полягати в досягненні самодостатнього рівня соціодинаміки в суспільстві, усвідомленні та реалізації того, що повноцінне відтворення людського потенціалу, соціуму загалом є прерогативою не тільки держави і владних структур, але і кожного громадянина України, що здійснюється на основі узгодженості соціально значущих інтересів громадян, суспільних об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування [6, с. 71-72].

Нині в Україні існують реальні перешкоди, які фактично гальмують людський розвиток та не надають можливостей для підвищення добробуту домогосподарств, а наявні життєві умови не задовольняють загальносвітових стандартів у таких сферах: рівень добробуту, верховенство неупередженого законодавства, демократія [3, с. 70].

Насторожує той факт, що, незважаючи на розробку нового проекту прожиткового мінімуму, введення якого планувалося з 2014 р., планують, що його розмір «визначатиметься можливостями бюджету» [7, с. 77].

Тому наразі важливим питанням регіональної політики залишається створення єдиної системи законодавчих норм стосовно забезпечення інвестиційної спроможності заробітної плати регіону. З цією метою пропонується створення інституційних передумов формування інвестиційної спроможності заробітної плати регіону (рис. 1).

Дієвим інституційно-правовим базисом реформування сфери державної регіональної політики України мають стати Закони України «Про соціальні стандарти в Україні», «Про фінансову самодостатність регіонів України», «Про політику заробітної плати в Україні», «Про децентрацію повноважень і децентралізацію владних функцій на користь органів місцевого самоврядування».

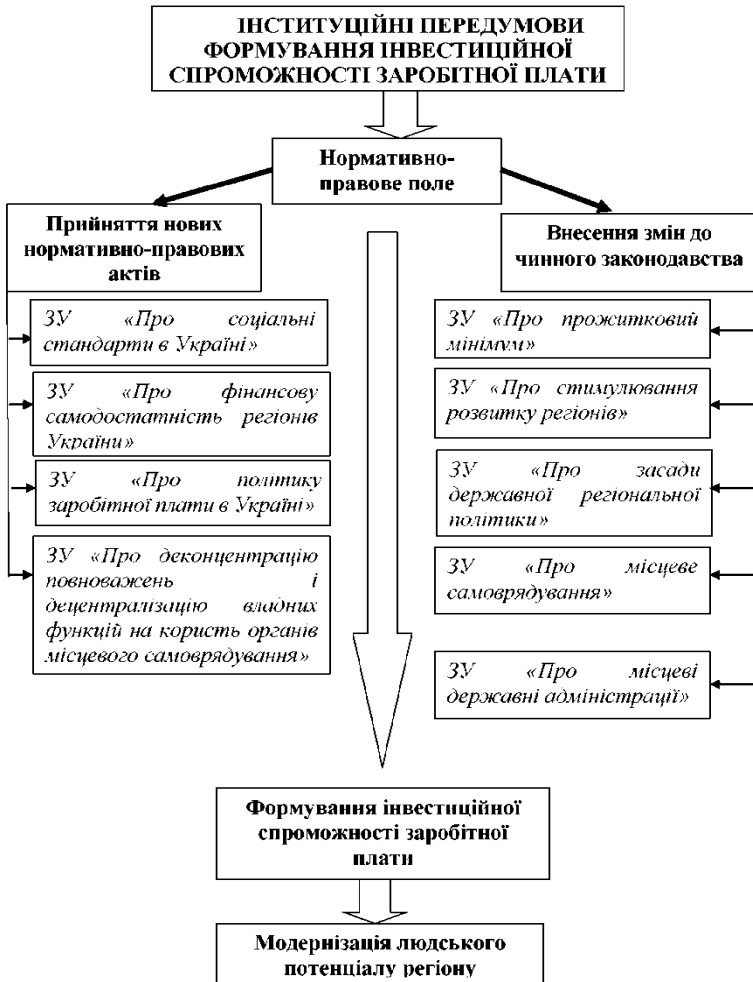

Рис. 1 Інституційні передумови формування інвестиційної спроможності заробітної плати *

*Розроблено автором

Невід’ємною складовою загального процесу реформування сфери державної регіональної політики України є створення публічної влади територіального рівня, чіткого визначення кола її повноважень та налагодження рівноправних, партнерських відносин між центром і регіонами.

Пріоритетним завданням публічної влади територіального рівня має стати розроблення концептуальних основ удосконалення механізму формування заробітної плати населення на регіональному рівні, підвищення рівня життя населення, забезпечення повноцінного відтворення людського потенціалу, що сприятиме прискореному просторовому розвитку країни та її субнаціональних складових.

У 2015 році був прийнятий Закон України «Про засади державної регіональної політики», однак, на нашу думку, він потребує внесення деяких змін та уточнень. Даний нормативний документ повинен визначати мету державної регіональної політики як створення умов для розвитку людини – головної продуктивної сили регіону, а не абстрактне «створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів».

У зв'язку з цим також потребують внесення змін Закони України «Про прожитковий мінімум», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації», зокрема, в частині розширення відповідальності місцевих органів влади за регіональній і місцевий розвиток та надання їм відповідних повноважень та можливостей для їх виконання, усунення інституційного конфлікту між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями через нераціональний та нечіткий розподіл повноважень.

Підвищення рівня добробуту українських громадян є однією з головних цілей державної політики, яка спрямована на побудову сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної в світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективною системи державного управління. Одним із основних напрямків стратегічних перетворень є збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й медичного обслуговування.

Актуальним залишається дослідження питання підвищення заробітної плати, оскільки низький рівень оплати праці нині виступає об'єктивним бар'єром модернізації людського потенціалу регіонів України. Достатній рівень заробітної плати є найбільш вагомим ресурсною домінантою більшості населення, яка не тільки забезпечує якісний людський розвиток, але й дає змогу

нарощувати наявний потенціал. Він характеризує економічні можливості працівника задовольняти свої матеріальні, духовні та інші потреби через придбання благ та послуг.

З метою визначення обсягів та структури витрат, необхідних для повноцінного відтворення людського потенціалу домогосподарств Чернігівського регіону, нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку дослідження склали працівники різних сфер економічної діяльності Чернігівської області, зокрема: промисловості, торгівлі, транспорту та зв'язку, фінансової діяльності, освіти, охорони здоров'я, надання комунальних та індивідуальних послуг, сільського господарства, а також студентська мо-лодь. Загальний обсяг вибірки склав 375 чол.

Загальна гіпотеза дослідження полягала в наступному: однією з важливих умов модернізації людського потенціалу населення регіону є формування достатнього рівня заробітної плати працівників різних сфер економічної діяльності відповідної території як одного з можливих інвестиційних джерел його розвитку, основної складової системи життєзабезпечення населення, засобу його соціалізації.

Основним методичним інструментом дослідження обсягів витрат домогосподарств Чернігівського регіону виступила розроблена нами анкета, яка включала такі 4 основні параметри (і, відповідно, блоків питань):

1. Розмір домогосподарства. Індикатором даного параметру є кількість осіб (разом із респондентом), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

2. Структура витрат домогосподарства. Другий блок питань мав з'ясувати, на які товари та послуги вистачає доходів родини респондента. Дозволялося вибрати декілька варіантів відповідей.

3. У третьому блоці питань анкети було запропоновано зазначити обсяг витрат, необхідний респонденту та його родині для розширеного відтворення людського потенціалу. До витрат на розширене відтворення людини відносяться поточні витрати сім'єю на харчування, одяг, утримання житла, а також на освіту, культуру та охорону здоров'я. Індикаторами даного параметру є: 1) обсяги витрат, які необхідні родині респондента для задоволення відповідних потреб (ремонт житла, придбання товарів

тривалого користування, для оплати освітніх послуг, відпочинку та туризму) на рік; 2) обсяги витрат, які необхідні родині респондента для задоволення відповідних потреб (на харчування, на одяг та взуття, для оплати житлово-комунальних послуг, для оплати ліків та медичних послуг, для відвідання театрів, музеїв, концертів, спортивних секцій, для оплати транспортних послуг та для оплати послуг зв'язку) на місяць.

4. Метою останнього блоку запитань анкети про суб'єктивний економічний статус родини було здійснення самооцінки респондентами матеріального добробуту своєї родини.

Формування та розвиток людського потенціалу відбувається на рівні домогосподарств, оскільки здібності людини закладаються в сім'ї. Можливість родини розвивати потенціал кожного з членів сім'ї залежить, у перш чергу, від матеріального становища домогосподарства, від наявності в родині дітей віком до 23 років, які, як правило, перебувають на утриманні батьків, а також від обсягу самого домогосподарства.

Результати емпіричного дослідження показали, що основними джерелами матеріальних доходів усіх респондентів, незалежно від сфери діяльності, є заробітна плата (57%), заробітна плата та доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості (9%), заробітна плата та допомога від родичів, інших осіб (7%), заробітна плата та пенсія (7%).

Серед працівників усіх сфер економічної діяльності заробітна плата є домінуючим джерелом доходів. У сільському господарстві у 86% респондентів основним джерелом доходів є заробітна плата, у промисловості – у 84%, у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг – у 76%, в охороні здоров'я – у 75%, в освіті – у 57%, у сфері діяльності транспорту та зв'язку – у 56%, у сфері фінансової діяльності – у 36%, у молоді цей показник становить 33%.

Результати опитування підтверджують, що заробітна плата виступає головною детермінантою відтворення людського потенціалу [8, с. 116-117].

Для дослідження *структури витрат домогосподарств* було запропоновано зазначити, на які саме товари та послуги респонденту та його родині вистачає їхніх доходів. За результатами дослідження 21 % опитаних (або 78 чол.) зазначили, що доходів їхньої родини вистачає на харчування, одяг та взуття, житлово-

комунальні послуги, ліки та медичні послуги; 18 % (або 69 чол.) респондентів зазначили, що їхніх доходів вистачає на харчування, одяг та взуття, житлово-комунальні послуги; 16 % (60 чол.) працівників різних сфер економічної діяльності стверджують, що доходів їхніх родини вистачає лише на харчування та житлово-комунальні послуги.

Результати дослідження свідчать про те, що існуючий рівень заробітної плати як головного джерела доходів домогосподарств більшості працівників Чернігівського регіону не забезпечує навіть просте відтворення робочої сили, оскільки в ринкових умовах придбання благ і послуг значною мірою залежить від економічного становища людини. Останнє визначається, по-перше, рівнем її доходів і, по-друге, рівнем цін на споживчі товари і послуги, у тому числі на детерміновані суспільством стандарти споживання. Чим вище співвідношення рівня доходів населення з рівнем цін на споживчі товари і послуги, тим більше можливостей у людини підвищити ступінь задоволення потреб, що, у свою чергу, сприяє більш повноцінному її розвитку як головного елемента продуктивних сил.

У проведеному нами дослідженні також було виявлено, що лише 17 % (64 чол.) респондентів бажають направляти максимально можливу суму витрат для оплати освітніх послуг і більше половини опитаних (57 % або 214 осіб) вважають, що вони не потребують значної суми коштів для оплати освітніх послуг або взагалі не планують навчатись. З огляду на це, виникає об'єктивна загроза дієвості процесів відтворення та розвитку людського потенціалу як регіону, так і країни в цілому.

На відвідання театрів, музеїв, концертів, спортивних секцій 46 % опитаних вважають за достатнє витратити на родину щомісяця лише до 200 грн. З них 18% - працівники транспортної сфери; 16 % - працівники фінансової сфери та сільського господарства. Однак 30% опитаних освітян на зазначене направлення бажають витратити максимально зазначену в анкеті суму коштів (понад 400 грн. на місяць).

Той факт, що більша частина опитаних розуміє під витратами на повноцінне відтворення людського потенціалу перш за все витрати на харчування, одяг та взуття і майже не надають ніякого значення таким важливим напрямкам, як витрати для оплати освітніх послуг, на відвідання театрів, музеїв, концертів, спор-

тивних секцій, для оплати медичних послуг, говорить про те, що значна частина населення має викривлене уявлення про людський потенціал і можливості та шляхи його якісного розвитку [8, с. 117-118].

На нашу думку, освіта робить людей більш продуктивними, а охорона здоров'я зберігає інвестиції в освіту і дає можливість відтворювати людський потенціал.

Думку більшості респондентів, що детермінантою людського розвитку є не стільки задоволення культурних потреб, скільки фізіологічних, ми вважаємо хибною. На наше переконання, інвестиціями в людський потенціал слід вважати витрати на підтримку та зміцнення здоров'я, отримання якісної освіти, професійної підготовки, поліпшення рівня культури, оскільки освіта робить людей більш продуктивними, а охорона здоров'я зберігає інвестиції в освіту і дає можливість відтворювати людський потенціал.

Суб'єктивний економічний статус родини. На основі визначення прогнозованого розміру щомісячного доходу, який би забезпечував розширене відтворення людського потенціалу, здійснювалась оцінка необхідної для цих цілей величини заробітної плати.

Було виявлено, що 34 % (або 128 чол.) респондентів вважають, що щомісячний дохід розміром до 5 000 грн. забезпечить їх повноцінне відтворення потенціалу, з них 80 % працівників такої сфери економічної діяльності, як охорона здоров'я (табл. 1).

Слід відмітити, що для повноцінного відтворення свого потенціалу більшість опитаних (50% або 187 чол.) бажають отримувати заробітну плату щомісяця у розмірі до 10 000 грн., з них найбільшу питому вагу складають працівники діяльності транспорту та зв'язку (66%), промисловості (56%), освітяни (54%) та сільського господарства (53%) [8, с. 118-119].

У трансформаційний період заробітна плата стає головним елементом відтворення людського потенціалу, і соціальна функція заробітків поряд із стимулюючою починає відігравати цілком рівноправну роль. Дохід працівника повинен забезпечувати йому витрати не тільки на продовольчі товари, але і на соціально-культурний розвиток, тобто на певну, залежно від складності праці та кваліфікації працівника, якість життя.

Таблиця 1

Розподіл рівня бажаного щомісячного доходу респондентів, необхідного для повноцінного відтворення потенціалу*

	Всього опитаних, %	В тому числі у сферах економічної діяльності, %								
		освіта	охорона здоров'я	торгівля	надання комунальних та інших послуг	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	промисловість	сільське господарство	
до 5 тис. грн.	34	3	8	1	0	47	26	75	9	2
від 6 до 10 тис. грн.	50	5	2	4	4	47	66	25	56	5
від 11 до 15 тис. грн.	9	1	-	2	6	-	4	-	16	1
понад 15 тис. грн.	7	5	-	2	0	6	4	-	19	4

* Розроблено автором

Відповідно до «Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року» діяльність демократичної, цивілізованої, європейської влади має бути орієнтована на людину, зростання людського потенціалу, покращення якості життя кожного члена суспільства.

Це стосується охорони природного середовища, що оточує людину, піклування про її здоров'я, освіту, умови проживання, якісні комунальні та соціальні послуги, комфортне урбаністичне середовище, належні умови для працевлаштування та багато інших складових, що входять до поняття якості життя [9, с. 78].

В умовах, коли джерела швидкого екстенсивного зростання, які могли бути підґрунтям позитивної динаміки соціальної сфери в докризові роки, вичерпані, єдиний спосіб виходу України на траєкторію стійкого розвитку – це рішучі та всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення добробуту населення й модернізації людського потенціалу.

На наше переконання, базисом структурного реформування області має стати людиноцентричний підхід, який дозволяє в умовах радикальних змін соціально-економічного середовища розглядати людину як вісьовий, системоутворювальний елемент ринкової економіки.

Стратегічною метою сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року має стати модернізація людського потенціалу регіону шляхом трансформації заробітної плати в інвестиційний ресурс.

Головними пріоритетами модернізації людського потенціалу, які впливають на соціально-економічний розвиток регіону, визначено: 1) подолання негативних явищ у сфері зайнятості; 2) удосконалення політики оплати праці; 3) розвиток соціальної інфраструктури тощо.

Для ринку праці Чернігівської області протягом останніх років притаманне стале зниження рівня безробіття, яке супроводжувалося оздоровленням ринку праці та скороченням довготривалого безробіття.

Однак, ринок праці зберігає низку суттєвих системних вад, які перешкоджають ефективному поширенню позитивних соціальних ефектів економічного розвитку, зокрема:

1. *Неефективна структура зайнятості.* Досі в структурі зайнятого населення України значною залишається частка представників найпростіших професій (23,4% у 2012 р.). Натомість частка професіоналів і фахівців у структурі зайнятих залишається невисокою (відповідно 14,8 та 11,2%). Збереження індустріальної структури зайнятості в Україні на протигагу інноваційній, інтелектуально орієнтованій, що характерна для економічно розвинених країн, ускладнює можливості зростання інноваційної ролі людського потенціалу і бази формування людського капіталу.

2. *Неузгодженість розвитку ринку праці з ринком освітніх послуг.* Для економіки Чернігівського регіону характерним залишається існування значних освітньо-кваліфікаційних диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією. Незбалансованість обсягів потреби (з боку підприємств) у працівниках певних професій із обсягами пропозиції (з боку освітніх закладів) призводить до зниження обсягів та якості зайнятості, яка обумовлюється невідповідністю займаної посади рівню кваліфікації. Унаслідок цього, не створюються необхідні умови для трансфор-

мації людського потенціалу в людській капітал, оскільки тільки фаховість використання людського потенціалу сприяє його капіталізації.

3. *Зберігається значна частка неформальної зайнятості*, переважно – у сільському господарстві (64,8%), а також у будівництві, торгівлі, ремонті автомобілів, діяльності готелів і ресторанів. Розвиток недержавного сектору відбувається не стільки шляхом створення цивілізованої системи малого й середнього бізнесу, скільки за рахунок перерозподілу населення в неформальну зайнятість. Відхід матеріальних інтересів значної частини населення (особливо молоді) в «тінь» спотворює трудову мотивацію, соціальні та професійні орієнтації, призводить до зміни системи особистих цінностей.

Відповідно до Цілей сталого розвитку, які були затверджені 25 вересня 2015 року Генеральною асамблеєю ООН, одним з напрямків подолання негативних явищ у сфері зайнятості та сприяння працевлаштуванню, отриманню гідної роботи та підприємницької діяльності є гарантування інклюзивної та якісної освіти, а також заохочування навчання протягом усього життя.

Основними напрямками подолання негативних явищ у сфері зайнятості на період до 2020 року мають бути:

- структурні перетворення у складі регіональної господарської системи;
- формування інтелектуально орієнтованих нових робочих місць;
- підвищення інноваційної ролі людського потенціалу і бази формування людського капіталу;
- скорочення обсягів тіньової зайнятості, посилення контролю за додержанням законодавства про працю;
- оцінка загальної потреби в робочих місцях та формування ринку професій;
- залучення роботодавців до участі в підготовці навчальних програм, узгодженні освітніх і професійних стандартів на основі створення галузевих рад;
- розвиток неформальної освіти та системи освіти упродовж життя (рис. 2).

Протягом останніх років органами державної влади здійснювалась цілеспрямована діяльність щодо вдосконалення системи оплати праці та підвищення рівня життя населення. Водночас

слід зазначити, що існуюча в нашій країні політика оплати праці не створює передумов не тільки для розвитку, а навіть для задоволення базових потреб людини.

Найбільш негативно на людський потенціал, на наше переконання, впливають такі індикатори, як зростання регіональної диференціації заробітної плати, що призводить до маргіналізації частини населення; зниження обсягів та якості зайнятості, яка обумовлюється невідповідністю займаної посади рівню кваліфікації, досвіду і можливостей працівника; зниження якості та доступності освіти (рис. 3).

Суттєвим чинником, який деформує політику оплати праці, є система оподаткування. Діюча в Україні шкала оподаткування, по суті є пласкою (хоча й передбачає незначне одноступеневе підвищення ставки податку), що сприяє нерівномірності й несправедливості розподілу податкового навантаження, за якого основними платниками податків є середньо- та низькодохідні групи населення. У більшості розвинених країн світу діє прогресивна шкала, яка дозволяє основний податковий тягар перекласти на більш забезпечені прошарки суспільства, – таким чином принцип прогресивності гарантує певне вирівнювання доходів населення. Не спрацьовують також інші можливі механізми обмеження диференціації за доходами: податок на нерухомість, на предмети розкоші, оподаткування угод з високовартісним майном (автомобілі, яхти тощо).

Відчутною залишається проблема необґрунтовано низьких розмірів заробітної плати, неадекватних високій відповідальності й напруженості трудової діяльності, що призводить до падіння престижності праці, руйнування зацікавленості працівників організацій та установ у ефективній трудовій діяльності і професійному зростанні, а також призводить до трудової міграції, яка досягла нині великих розмірів. Таким чином, людський потенціал, сформований у нашій країні, працює не на користь вітчизняної економіки, а на іноземних роботодавців.

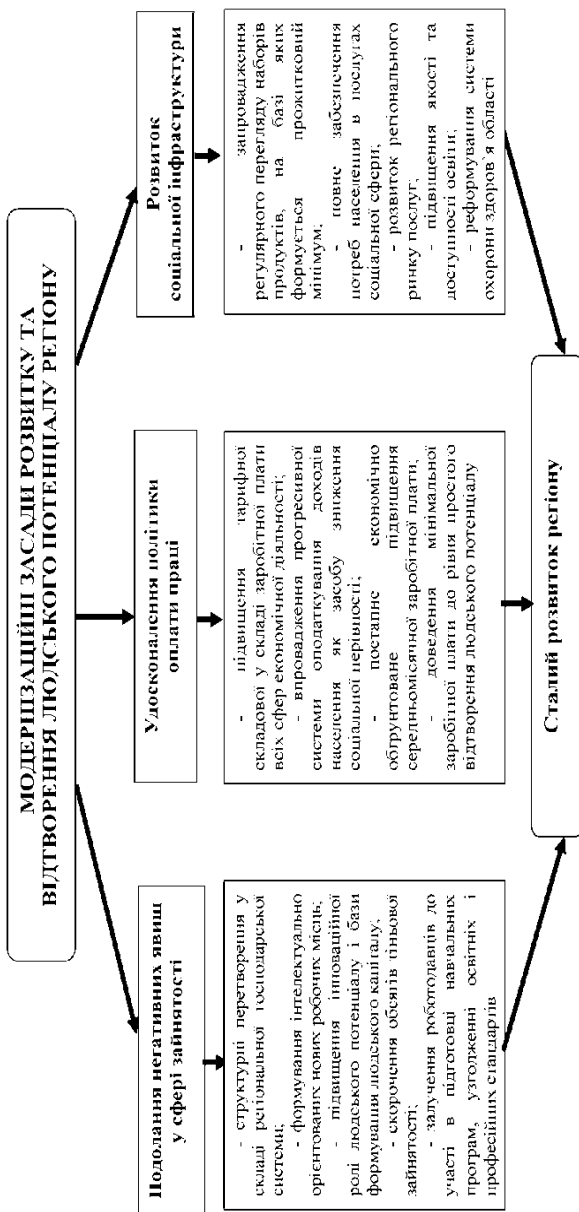

Рис. 2 Основні засади сталого розвитку Чернігівської області до 2020 року*
*Розроблено автором

На сучасному етапі найважливішими кроками в сфері політики оплати праці мають стати:

- підвищення тарифної складової у складі заробітної плати всіх сфер економічної діяльності;
- впровадження прогресивної системи оподаткування доходів населення як засобу зниження соціальної нерівності;
- поетапне економічно обґрунтоване підвищення середньомісячної заробітної плати;
- доведення мінімальної заробітної плати до рівня простого відтворення людського потенціалу.

Упродовж останніх років у соціальній сфері відбулись неоднозначні трансформації. До позитивних змін слід віднести розширення сфери і видів послуг, урізноманітнення форм власності на об'єкти соціального призначення, активізацію конкуренції. До негативних - неадекватне зростання цін на послуги з огляду на рівень доходів населення, зниження реальної заробітної плати працівників соціальної сфери, непродуману передачу в комунальну власність об'єктів соціально-культурного призначення, які перебували на балансі підприємств, та відсутність чітких перспектив їх фінансування хоча б на рівні мінімальних потреб, що спричинило скорочення мережі та зменшення доступності відповідних послуг для основної частини населення.

Однією з ключових проблем модернізації людського потенціалу є встановлений розмір прожиткового мінімуму, який є критерієм формування рівня оплати праці та соціальних виплат. Він і досі визначається на підставі наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, затверджених ще в 2000 році та не забезпечує навіть основні фізіологічні та соціальні потреби сім'ї.

Культурний вимір регіонального розвитку є частиною більш широкої стратегії державної політики, спрямованої на модернізацію людського потенціалу. Відродження територіальних громад як соціокультурних одиниць є одним із важливих завдань розвитку культури. На жаль, соціокультурні чинники недооцінюються в процесі формування державних програм регіонального розвитку.

Планомірна й системна робота з відродження культурного та гуманітарного потенціалу громад сприятиме подоланню регіональних диспропорцій і формуванню цілісного гуманітарного

простору. Реалізація цієї ідеї дає змогу пом'якшити негативні наслідки так званого киевоцентризму, коли інтелектуальні та культурні ресурси зосереджуються у столиці.

Цілеспрямована, масштабна, всебічна підтримка дитячо-юнацької творчості, системи дошкільної та позашкільної освіти – це критично необхідна стратегічна інвестиція в людський потенціал, у тих, хто будуватиме і розвиватиме Україну упродовж наступних десятиріч. Освіта є найважливішою складовою людського розвитку, яка забезпечує розширення вибору для людини, формує якість її життя, забезпечує добробут [10, с. 163].

На нашу думку, одним із напрямків модернізації освітньої системи в Україні є впровадження фасилітації як методу неформальної освіти. Саме фасилітація, при вмілому використанні, активізує потребу в саморозвитку, особистісному зростанні та постійному самовдосконаленні і самореалізації у сучасному суспільстві.

Неформальна освіта має величезний потенціал у зв'язку з тим, що ця форма здатна більш гнучко реагувати на нові потреби і пропонувати системі освіти і ринку праці те, що необхідно в плані часу, змісту та організації навчання.

Проте в цій сфері залишається багато невирішених проблем. Кількісні та якісні параметри підготовки професійних кадрів у країні не повною мірою відповідають потребам економічного та суспільного розвитку, оскільки, перш за все, неоптимальною є структура кадрів із вищою освітою за напрямками та спеціальностями. Наприклад, порівняно з усередненими даними по Німеччині, Великій Британії та Франції Україна відстає за часткою випускників освітніх сфер: науково-природничої (у 2,4 рази), гуманітарної та мистецької (2,8 рази), охорони здоров'я та соціального захисту (3,6 рази). Натомість готує забагато фахівців з аграрних (у 4 рази більше ніж у середньому в указаних країнах) і соціальних наук, бізнесу та права (44% від усіх випускників – невіправдано великий відсоток).

Така структура фахової підготовки не тільки не відповідає очікуванням роботодавців, а й ускладнює здійснення інноваційних перетворень в економіці, до того ж вона не орієнтована на розвиток людського потенціалу. Як наслідок, за роки незалежності частка (18,7%) випускників навчальних закладів досягла максимальної величини серед безробітного активного населення, а національна економіка не набула ознак інноваційної.

Задля досягнення якісних зрушень невідкладним є завдання встановлення оптимального балансу в підготовці кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, інших фахівців із вищою освітою, що сприятиме запобіганню «перекваліфікації» економіки, коригуванню кількості фахівців із вищою освітою бакалаврського та магістерського рівнів і водночас подоланню дефіциту кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів. Пріоритети незатребуваної кількості необхідно замінити пріоритетами гарантовано затребуваної якості.

Метою розвитку соціальної сфери області є підвищення життєвого рівня населення шляхом створення гармонійного соціального середовища, в якому забезпечується повний обсяг життєвих потреб населення на рівні науково обґрунтованих норм і нормативів, що сприятиме досягненню показників якості життя та ефективності економіки на рівні розвинутих держав.

Основними напрямками розвитку соціальної сфери Чернігівського регіону на період до 2020 року мають бути:

- запровадження регулярного перегляду наборів продуктів, на базі яких формується прожитковий мінімум;

- повне забезпечення потреб населення в послугах соціальної сфери, зокрема шляхом розвитку інфраструктури (об'єктів соціально-культурного і побутового призначення, житлового фонду);

- розвиток регіонального ринку послуг, доведення до раціональних норм забезпечення населення продуктами харчування, основними товарами масового попиту, платними послугами;

- підвищення якості та доступності освіти;

- реформування системи охорони здоров'я області, спрямоване на забезпечення рівного й справедливого доступу всіх членів суспільства до медичних послуг належної якості.

Політика соціально-економічної модернізації країни нерозривно пов'язана із забезпеченням збалансованого розвитку регіонів, упровадженням дієвої регіональної політики. В комплексі це забезпечить ефективне використання наявного в країні ресурсу розвитку, адекватний соціальний ефект позитивних економічних зрушень. Спрямованість нашої країни до інтеграції в європейське співтовариство вимагає нових підходів до використання економічного та, особливо, людського потенціалу для досягнення якісно

нового рівня ефективності та конкурентоспроможності економіки та життя населення.

Отже, пріоритетними завданнями органів виконавчої влади області та органів місцевого самоврядування в сфері модернізації людського потенціалу регіону є:

- подолання негативних явищ у сфері зайнятості з метою підвищення якості зайнятості регіональних господарських систем, яка обумовлюється невідповідністю займаної посади рівню кваліфікації, досвіду і можливостей працівника;

- зменшення регіональної диференціації середньої заробітної плати, оскільки це спричиняє нерівномірне відтворення людського потенціалу регіональних господарських систем, порушує принцип справедливості та призводить до диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці;

- доведення мінімальної заробітної плати до рівня простого відтворення людського потенціалу;

- запровадження регулярного перегляду наборів продуктів, на базі яких формується прожитковий мінімум;

- впровадження прогресивної системи оподаткування доходів населення як засобу зниження соціальної нерівності;

- реформування оплати праці на основі системної модернізації економіки, оскільки можливості збільшення заробітних плат населення регіонів тільки за рахунок реформування системи оплати праці значною мірою вичерпані;

- впровадження якісно нових модернізацій людського потенціалу як визначального чинника інноваційно-інвестиційного розвитку держави та регіонів.

Таким чином, інтеграція України в європейський простір потребує прискореного розвитку людського потенціалу як визначального чинника інноваційно-інвестиційного розвитку держави та її регіонів. Забезпечення збільшення інвестицій у людський потенціал шляхом суттєвого підвищення рівня заробітної плати, трансформації моделі споживання населення регіонів шляхом стимулювання домогосподарств до заощаджень повинні стати запорукою позитивного впливу високого рівня життя населення на модернізаційні процеси країни.

Список використаних джерел

1. Бутко М. П., Задорожна С. М. Інституційні складові використання людського потенціалу в трансформаційний період України / М. П. Бутко, С. М. Задорожна // Регіональна економіка. – 2007. – № 2 – С. 38–39.
2. Rao P. K. The Economics of Transaction Costs : Theory, Methods and Applications / Rao P. K. – Palgrave Macmillan, 2003. – 197 p.
3. Пустовійт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовійт, І. Ю. Кочума // Фінансовий простір . – 2013. – № 1. – С. 70-81. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fin_pr_2013_1_16.pdf
4. Інституційні засади формування економічної системи України : теорія і практика / За ред. З.Ватаманюка. – Львів : «Новий Світ-2000», 2005. – 648 с.
5. Шишкіна К. І. Мінімальна заробітна плата як державна соціальна гарантія та світовий досвід її вирішення // Продуктивність агропромислового виробництва : економічні науки. – 2013. – Вип. 23. – С. 32-36.
6. Антонюк В. П. Соціальний та інноваційний розвиток регіонів як умова підвищення їх конкурентоспроможності // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку : Зб. доп. міжнар. наук.-прак. конф. (Донецьк, 4-5 листп. 2008 р.) / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2009 – С. 70 – 78.
7. Звягильский Е. Л. Уровень заработной платы – индикатор эффективности программы экономических реформ // Экономика Украины. – 2013. - №9 (614). – С. 73-84.
8. Ревко А.М. Оцінка впливу витрат домогосподарств на якісний розвиток людського потенціалу регіону // Сталий розвиток економіки. – 2015. - № 1 (26). – С. 115-121.
9. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року. – Чернігів, 2015. – 126 с.
10. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.

Шабардіна Ю.В.

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНО- ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Сучасний соціально-економічний розвиток країн світу характеризується з одного боку, поширенням глобалізаційних процесів, а з іншого боку – підвищенням ролі регіоналізації.

Як зазначає більшість дослідників, глобалізація нівелює межі між внутрішніми і зовнішніми сферами економічної діяльності, перетворюючи зовнішні фактори у внутрішні. В той же час в світовій економіці формуються процеси нової економічної регіоналізації, яка на даний момент виконує не тільки функцію встановлення тісних взаємозв'язків між близькими регіонами, але і сприяє протистоянню конкретних регіональних угруповань іншим країнам, що не входять до них [4].

Враховуючи потужність Європейського Союзу як провідного регіонального утворення (до складу входять 28 країн, за наслідками 2014 року частка ВВП ЄС в світовому ВВП склала 24% і становила 13 944,02 млрд. євро, в перерахунку на душу населення – 27 400 євро, ЄС є найбільшим експортером і імпортером товарів і послуг в світі), [10], логічним виглядає проєвропейський вибір України.

Керуючись досвідом адаптації країн, які раніше отримали можливість увійти до складу ЄС та об'єктивно оцінюючі існуючі перестороги для нашої держави в разі входження до даного регіонального об'єднання, основними пріоритетами для України залишаються можливості:

- подолання економічної відсталості через можливість бути долученою до культури ефективного ринкового господарювання;
- вирівнювання та підтримка розвитку через інструментарій загальносоюзного бюджету;
- залучення інвестицій;
- інноваційного розвитку;

- здійснення реформ і модернізації, приведення умов для бізнесу до європейських стандартів;
- легалізації трудової міграції;
- досягнень високих соціальних стандартів тощо [1].

Сучасні світові інтеграційні процеси змінюють акценти в конкурентній боротьбі і в сфері надання рекреаційно-туристичних послуг, трансформуючи умови та інструменти формування конкурентних переваг.

Глобальні економічні відносини з одного боку розширюють можливості для суб'єктів господарювання і відкривають доступ до світових ресурсів розвитку, а з іншого завдяки ним значно зростають вимоги до рівня конкурентоспроможного потенціалу підприємства, невизначеність та загрози і ризики для організації на національних і світових ринках [6].

Розвиток рекреаційно-туристичної сфери мультиплікативно пов'язаний з багатьма іншими видами економічної діяльності.

Європейський вибір України вимагає реалізації відповідних заходів з підвищення ефективності діяльності і в сфері рекреації та туризму. Для забезпечення інтеграції українського рекреаційно-туристичного продукту в світовий туристичний простір необхідно забезпечити формування ефективної моделі співпраці влади, бізнесу та суспільства на основі впровадження принципів «зеленої економіки». Метою «зеленої економіки» є формування дієвого середовища для економічного і соціального прогресу, що базується на мінімізації негативного впливу на довкілля та ефективному використанні природних ресурсів при збереженні гідного рівня життя населення.

Серед ключових факторів успіху, які визначають ефективність функціонування суб'єктів господарювання в рекреаційно-туристичній сфері, таких як: унікальні рекреаційно-туристичні ресурси, розвинена туристична і рекреаційна інфраструктура, інвестиційні можливості, висока кваліфікація персоналу, інформаційне забезпечення, чільне місце займають питання стану і раціональності використання природних ресурсів.

Неефективне витрачання ресурсів, спричинене як застарілістю технологій, так і неефективною ціновою політикою, проблемами з утилізацією відходів, значне антропогенне навантаження на екосистему без відповідної підтримки її відновлення в сукуп-

ності призводять до зниження рекреаційно-туристичного потенціалу України, а саме:

- антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинених країнах світу;

- зменшується ландшафтне різноманіття (з 40 до 3% скоротились площі степових ландшафтів);

- до складу природно-заповідного фонду України входить 7,6 тис. територій та об'єктів, які охоплюють 5,4% загальної площі країни (значно менше, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідними територіями, становлять 15%) [2].

Особливого значення вище сказане набуває для Чернігівської області, яка за природно-ресурсним потенціалом входить в десятку кращих областей України.

В регіональному розрізі область характеризується найвищими показниками забезпеченості земельними ресурсами в розрахунку на кількість наявного населення. Структурний аналіз земельних ресурсів показав значне антропогенне навантаження на них особливо з боку підприємств сільського господарства, промисловості, енергетики, транспорту та оборонного комплексу.

З точки зору можливості розвитку рекреаційного господарства особливого значення набуває забезпеченість території лісовими ресурсами.

Загальна площа земель лісового фонду Чернігівської області станом на 1 січня 2015 року складає 739,5 тис. га (4 місце в розрахунку на кількість наявного населення), у тому числі вкритих лісовою рослинністю – 639,5 тис. га (20,7 % від загальної площі області). В той же час, за свідченням дослідників, найбільш оптимальним рівнем лісистості території, який позитивно впливає на клімат, ґрунти, ерозійні процеси вважається досягнення даного показника на рівні 20 – 22%.

В організації рекреаційної діяльності великого значення набувають водні ресурси, які можуть використовуватися для організації спортивної діяльності, туризму, лікування, оздоровлення та просто відпочинку.

Досить високу забезпеченість область демонструє в розрізі водних об'єктів річок (7 місце). Територією області протікають великі річки: Дніпро (91 км), Десна (505 км); середні: Сож (30 км), Су-

дость (17 км), Сейм (56 км), Снов (190 км), Остер (195 км), Трубіж (15 км), Супой (25 км), Удай (195 км), 1560 малих річок.

Загальна довжина річкової мережі складає 8336 км, в т.ч. великих річок – 596 км, середніх – 723 км, малих – 7017 км. Густота річкової мережі області – 0,26 – 260 м на 1 к. онак малі річки області відчувають досить значне антропогенне навантаження.

Враховуючи те, що водні ресурси річок, озер не можуть повністю задовольнити попит на рекреаційний відпочинок внаслідок забрудненості, маловодності і, як правило, доступності тільки для місцевого населення, а також з метою регулювання річкового стоку збудовані штучні водойми – водосховища та ставки. Загальний рейтинг області за забезпеченістю населення даними водними об'єктами характеризується середнім рівнем в межах країни .

Загальна кількість водосховищ в області складає 23 од., сумарна площа водного дзеркала – 2406 га, сумарний об'єм 48,49 млн. м³, 828 руслових ставків загальною площею – 4252,4 га, 35 наливних ставків – 355,8 га, 1034 ставки-копані загальною площею водного дзеркала близько 3430,0 га. Використовуються вони переважно для риборозведення, рибогосподарських потреб, а також як протиерозійні і протипожежні водойми.

Розвитку промисельного, наукового та екологічного видів туризму сприяє забезпеченість території регіону об'єктами флори (14 місце) і фауни (7 місце). Загальна кількість видів флори на території регіону складає 1000 од., що становить 17% загальної чисельності видів України, з них 50 видів занесено до Червоної книги. Рослинність Чернігівщини у природному стані збереглася приблизно на третині території, переважно у поліській частині області, у вигляді лісів, лучних угруповань і болотної рослинності.

Фауна налічує 460 видів (40%), серед яких особливим різноманіттям відрізняються птахи і риби. В мисливському господарстві характерним є добування лосів, оленів, козуль, кабанів і зайців.

Регіон характеризується екологічною сталістю нижче середньої та займає 14 місце в загальноукраїнському рейтингу [8]. Однак необхідно відмітити, що таку сходинку регіон посів внаслідок низького забезпечення населення мінеральними водами (25 місце).

Сумарна кількість затверджених (балансових) запасів складає 186,0 м³/добу за категоріями А+В+С₁.

Мінеральні води області відносяться до типу маломінералізованих лікувально-питних.

Визначальним критерієм для організації рекреаційного обслуговування є наявність земель природно-заповідного фонду (ПЗФ). Забезпеченість населення Чернігівського регіону даними територіями характеризується високим рівнем (7 місце), а за заповідністю території область посідає перші позиції (7,6% при середньо українських показниках 5,1%). Найменш забезпеченими землями ПЗФ вважаються Носівський, Ніжинський, Бахмацький і Борзнянський райони області (заповідність – менше 3%). Природно-заповідний фонд складають 8 категорій об'єктів: Ічнянський та Мезинський національні природні парки, частина національного природного парку «Залісся», регіональний ландшафтний парк «Міжрічинський», 441 заказник, 137 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища, дендропарки «Тростянець» загальнодержавного значення та «Прилуцький» місцевого значення, Менський зоопарк [8].

Унікальність природно-заповідного фонду Чернігівської області заключається в значній частині об'єктів загальнодержавного значення (20,5%)

Серед низки екологічних проблем, які мають місце в області, особливо гостро стоїть проблема поводження з відходами, які є одним з найбільших забруднювачів навколишнього середовища та негативно впливають на всі його компоненти. Ситуація ускладнюється низьким рівнем знешкодження і використання відходів [11]. Основними утворювачами відходів є ПАТ «ЧеЗаРа», КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова», Гнідинцівський газопереробний завод ПАТ «Укрнафта», та НГВУ «Чернігівнафтогаз» ПАТ «Укрнафта». Хоча слід відмітити, що порівняно з іншими регіонами в розрахунку на кількість наявного населення утворення відходів характеризується показниками нижче середнього.

Нагальнішою є проблема значних скидів забруднюючих речовин в водні об'єкти області. техногенне навантаження на водний потенціал області в період 1990 – 2013 рр. збільшилося майже у 4 рази. Основними забруднювачами водних об'єктів є підприємства комунального господарства – 96,17 % скидів від

загального обсягу забруднених стічних вод. Причиною такого явища є фізична та моральна застарілість обладнання очисних споруд, несвоєчасне проведення ремонтних робіт, перевантаженість або неповна навантажність очисних споруд, порушення технологічного регламенту їх експлуатації, збої з енергопостачанням тощо. Також у зв'язку з наданням водойм у оренду фізичним і юридичним особам, які експлуатуються без технічних характеристик та правил експлуатації, може стати причиною виникнення аварійних ситуацій на водоймах, каскадах ставків [7].

Не зважаючи на вище сказане, технічний стан водойм в цілому по області визначений як задовільний, а за рівнем забрудненості поверхневих вод у розрахунку на одного жителя Чернігівська область посідає п'ятнадцяту сходинку в загальноукраїнському рейтингу, випереджаючи рекреаційний регіон АР Крим, але більшість гідротехнічних споруд на них потребує проведення ремонтно-відновлювальних робіт. [11].

Привабливість території в рекреаційному відношенні насамперед визначається чистотою атмосферного повітря території, призначеної для організації рекреаційної діяльності.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферу є невід'ємною характеристикою діяльності багатьох суб'єктів господарювання.

Понад 55 % від загального об'єму викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря припадає на пересувні джерела забруднення (автотранспорт, залізничний та річковий транспорт, виробнича техніка).

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають підприємства: електроенергетики – 44 % від загальних викидів стаціонарними джерелами по області, транспортування газу трубопроводами – 18 %, добування природного газу – 5,2 %. У містах та районах, де розташовані підприємства цих галузей, спостерігаються найвищі обсяги викидів в атмосферне повітря. А саме: м. Чернігів (40,7 %), Чернігівський район (12,6 %), Варвинський район (4,8 %), Носівський район (7,8 %). Серед населених пунктів найбільшого антропогенного навантаження зазнала атмосфера міста Чернігова.

Основними забруднювачів атмосферного повітря в Чернігівській області є: КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми "ТехНова", Гнідинцівський газопереробний завод, Чернігівське лінійне виро-

бниче управління магістральних газопроводів, Мринське виробниче управління підземного зберігання газу.

Але в порівнянні з іншими регіонами України за індексом забруднення атмосфери (ІЗА) загальний рівень забруднення повітря в обласному центрі оцінюється як низький. А загальна кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря по області складає менше 1 % обсягу викидів в атмосферне повітря України.

З точки зору визначення придатності території до розвитку рекреаційної сфери важливе значення має радіаційна чистота регіону, тим більше, що Чернігівська область – одна з регіонів України, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи. І хоча останнім часом спостерігається стабілізація радіаційного фону і зменшення проявів радіаційного забруднення території, необхідно відмітити, що найгостріше стоїть питання по 7 районах, що знаходяться в так званій зоні «відчуження» (Козелецький, Чернігівський, Ріпкинський) та північно-східних районах (Семенівський, Корюківський, Сосницький, Н.-Сіверський). В цілому ж внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС в зонах радіоактивного забруднення знаходиться 244 населені пункти на території семи районів області.

З врахуванням вище наведених фактів щодо формування природно-рекреаційного потенціалу Чернігівської області найбільш прийнятними рекреаційними видами занять виступають мисливство, риболовля, пішохідні прогулянки, спортивні ігри, купання, геліотерапія, спортивне орієнтування, фітолікування тощо.

З метою більш повного використання природно- рекреаційного потенціалу області необхідні так звані «зелені» інновації, сутність яких на думку дослідників полягає у пошуку більш ефективних економічних рішень, які сприяють зменшенню впливу зростання туристичного сектора на навколишнє середовище. [5, С. 121].

Актуальність проблеми забезпечення безпеки рекреантів і охорона навколишнього природного середовища підтверджують дослідження Британської асоціації туристичних агентств (Association of British Travel Agents), згідно якого кожний третій рекреант вважає, що готелі окрім зірок також повинні мати екологічний рейтинг.

В міжнародному туризмі впровадженням «зелених» технологій займається міжнародна організація Travelife Sustainability System, яка заохочує туроператорів, що функціонують на принципах сталого розвитку через спеціально розроблену систему екологічного аудиту, яка передбачає нагороди в залежності від досягнень туристичних підприємств [9].

Розглядаючи поняття «зелених» інновацій в більш широкому значенні, а саме як захід зі зменшення впливу на навколишнє середовище не тільки з боку рекреантів, а і всіх суб'єктів господарювання регіону, логічним вбачається пошук найдодільніших видів господарської діяльності, які б не здійснювали негативного впливу на навколишнє природне середовище, і тим самим створювали умови для збереження і розширення ділянок території, придатних для організації рекреаційних занять.

В цьому контексті особливої уваги заслуговує пошук екологічних варіантів використання гідроресурсів малих річок, загальна довжина яких в Чернігівській області складає 7017 км. Виробництво електроенергії з відновлювальних і нетрадиційних джерел енергії (ВНДЕ) стає дедалі актуальнішим для будь-якої країни, що хоче зменшити свою енергозалежність від інших держав, зокрема забезпечити себе від можливих перебоїв з поставками органічного та ядерного палива. До того ж таке виробництво або зовсім не дає викидів у атмосферу шкідливих речовин (вітро-, гідроенергетика, використання геотермальних джерел та енергії Сонця) або принаймні не збільшує обсягу таких викидів [3].

На сьогодні найбільш швидкими темпами здатна розвиватись біоенергетика. Нарощування масштабів біоенергетики супроводжується закриттям атомних і теплових електростанцій. Перспективним напрямком використання біорізноманіття є виробництво біогазу як альтернативи російському газу, в якості сировинної основи чому слугують відходи деревини, кукурудзи, зернових культур.

Екологічна доцільність використання біомаси обґрунтовується здатністю пом'якшити проблему зміни клімату, зменшити кількість кислотних дощів, ерозію ґрунту, забруднення водних об'єктів, забезпечити середовище для існування диких видів тварин.

Проведений детальний аналіз складових потенціалу історико-культурної спадщини Чернігівської області виявив позитивні тенденції у його використанні. Аналіз даних показує, що на рівні

з потенціалом природно-рекреаційних ресурсів, Чернігівська область володіє потужним потенціалом історико-культурних ресурсів, що є передумовою розвитку екскурсійно-пізнавального, наукового, релігійного туризму.

На державному обліку в області перебувають більше 9 тисяч пам'яток культурної спадщини, у тому числі: 5571 – археології, 3056 – історії, 165 – монументального мистецтва, 310 – архітектури. З них – 1881 пам'яток національного значення. 14 населених пунктів області включено до переліку історичних населених місць України, три з них мають тисячолітню історію (м. Чернігів, м. Новгород-Сіверський, селище Любеч). В області діє 31 музей комунальної форми власності, 26 музеїв на громадських засадах та 3 національні заповідники, а саме: «Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка». Перлинами Чернігівщини є – Древній Любеч, історичний Седнів, Новгород-Сіверський музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Сокиринський палац Галаганів, 93 Музей-заповідник П. Куліша «Ганна на Пустинь», Козелецький собор Різдва Богородиці, Сосницький музей О.Довженка і тд.

Стан інфраструктурного забезпечення Чернігівської області значно відстає від середньоукраїнських показників. Все це не створює необхідних умов для раціонального використання потужного природно-рекреаційного та історико-культурного потенціалу регіону.

Основним ядром інфраструктурного забезпечення рекреаційної сфери є санаторно-курортні заклади, забезпеченість якими місцевого населення Чернігівської області характеризується низьким рівнем. Згідно даного показника область посідає 16 сходинку.

На сьогодні в Чернігівській області функціонує два чотиризіркових готелі „Слов'янський” у Н.-Сіверському районі та Екоготель ШишкіNN в с. Снов'янка та два двозіркових – „Брянськ” та „Україна” у м. Чернігові. Основними причинами „безкатегорійності” більшості готелів області є невідповідність комплексу вимог до матеріально-технічного забезпечення, знаходження на стадії ліквідації, поточного або капітального ремонту. На даний час стан більшості об'єктів готельного сервісу області залишається на рівні, далекому від світових стандартів, перелік додаткових послуг значно скромніший, ніж у більшості готелів Європи.

Оцінюючі рекреаційно-туристичну галузь комплексно, можна говорити про те, що впровадження інновацій повинно бути направлено на:

- розробку нового або модифікацію існуючого рекреаційного продукту (наприклад, організація і розвиток зелених маршрутів, які передбачають пересування по них немоторизованими транспортними засобами, пролягають такі маршрути уздовж природних коридорів [5, С. 123]; удосконалення методики надання медичних процедур);

- оновлення та модернізація матеріально-технічної бази;

- вдосконалення готельних, транспортних, екскурсійних, ресторанных та інших послуг;

- впровадження наукомістких та ресурсозберігаючих технологій;

- просування на нові ринки;

- запровадження нових форм і методів організаційно-управлінської діяльності;

- застосування прогресивних телекомунікаційних і інформаційних технологій тощо.

Досвід показує, що при наявності дієвого інституційного середовища в масштабах держави, саме на регіональному рівні можна одержати синергійний ефект та високі позиції у наданні масштабних і якісних рекреаційних послуг. Виходячи з цього вдосконалення діючого організаційно-економічного механізму повинно базуватися на створенні регіональної інституції, яка б сконцентрувала зусилля всіх суб'єктів рекреаційної діяльності задля досягнення оптимального рівня використання рекреаційного потенціалу на рівні регіону.

Новостворений інноваційно-інвестиційний центр розвитку рекреаційного потенціалу повинен функціонувати на партнерських засадах між органами місцевого самоврядування, представниками бізнесу, науковими і освітніми закладами і громадськістю, виступаючи координаційним центром він забезпечує балансування інтересів основних суб'єктів рекреаційної діяльності.

Основними функціями інноваційно-інвестиційного центру є:

- розробка проектів;

- методичний супровід;

- моніторинг соціально-економічного розвитку і збір, обробка і аналіз даних, отриманих оціночних параметрів реалізації стратегії;
- порівняння їх з плановою траєкторією;
- моніторинг процесу реалізації державних, регіональних, міжрегіональних програм в рамках Стратегії;
- моніторинг громадської думки з реалізації Стратегії;
- середньостроковий і довгостроковий прогноз параметрів реалізації Стратегії;
- розробка пропозицій з усунення негативних явищ і відхилень від намічених цілей;
- розробка інноваційних проектів;
- пошук альтернативних шляхів інвестування.

Таким чином, розв'язання проблеми становлення рекреаційно-туристичної сфери Чернігівського регіону як екологічно збалансованої економічної діяльності вимагає запровадження на регіональному рівні інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. Інтегрування рекреаційно-туристичного комплексу України і зокрема Чернігівської області повинно відбуватися у відповідності до принципів регіональної рекреаційної політики Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблеми інтеграції / Дзеркало тижня від 7 червня 2013 р.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
3. Котко В. Чому вітер і малі річки в Україні не мають роботи. Відновлювальна енергетика – результати і перспективи / В. Котко // Дзеркало тижня. – 2007. – №7 (24 Лютого).
4. Матвеев Ю.В., Тагірова Н.Ф., Матвеев К.Ю. Глобализация и регионализация: институциональный аспект / Ю.В. Матвеев, Н.Ф. Тагірова, К.Ю. Матвеев Глобализация и регионализация: институциональный аспект // Вестник Самарского государственного экономического университета. 2014, № 9 (119). – С. 42-48.
5. Нездойминов С.Г. «Зеленый» императив управления развитием туризма и рекреации в украинском Приднестровье /

С.Г. Нездойминов // Государственный советник. – 2014. – №1. – С. 121-125, с. 121

6. Причепя І.В. Інноваційні пріоритети формування стратегічних конкурентних переваг підприємства / І.В. Причепя // Ефективна економіка. – 2014. – №3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2868

7. Статистичний бюлетень «Довкілля Чернігівщини – 2013». – Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області. – 2014. – 163 с.

8. Шабардіна Ю.В. Рекреаційний потенціал як складова проуктивних сил регіонального економічного простору: дис. канд. екон. наук : 08.00.05 / Ю.В. Шабардіна. – Чернігів, 2011. – 204 с.

9. Tourism investing in energy and resource efficiency. United Nations Environment Programme. 2010. / Електронний ресурс. – URL : <http://biodiv.unwto.org>

10. <http://ec.europa.eu/eurostat> - офіційна сторінка Євростату

11. www.menr.gov.ua – офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АПК ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

Завгородня Н.В., аспірант

Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ

Однією з важливих галузей економіки України, яка має можливості конкурувати з розвинутими країнами і потребує інвестування в розробки, є харчова промисловість. В Україні інвестиційними ресурсами для харчової промисловості є позикові та власні кошти самих підприємств. В структурі прямих іноземних інвестицій в середній сектор технології харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів посідає перше місце.

Тобто Україна має достатній кадровий потенціал для інноваційного розвитку, але до цього часу не створені умови для реалізації нових розробок, а також для стимулювання зростання інноваційної активності. Інноваційну діяльність вітчизняних підприємств стримують такі чинники як відсутність фінансування, інфляція, високі кредитні ставки, нестабільна політична ситуація, недосконалість законодавства, недостатність інформації про ринки збуту.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» термін «інновації» вживається наступним чином: «новостворені і вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери» [1, с. 5]. За цими визначеннями інноваційна діяльність – це практичне використання науково-технічного результату й інтелектуального потенціалу з метою отримання нового чи поліпшення існуючого продукту, способу його виробництва та задоволення потреб суспільства.

Для України характерна дуже низька інноваційна активність приватнопідприємницького сектору (в середньому інновації використовують менше 10% промислових підприємств). [2].

Стимування інноваційного процесу безпосередньо в середовищі приватного бізнесу відбувається під впливом ряду причин, до яких можна віднести:

1) низька затребуваність інновацій в українській економіці, пов'язана з її монополізацією, слабкістю механізмів конкуренції, відсутністю необхідних інститутів інноваційного менеджменту та ін.;

2) низька платоспроможність споживачів інноваційних продуктів внаслідок невисоких доходів основної маси населення, неготовністю платити вищі ціни за якісну продукцію, а також нездатністю підприємств купувати високоякісне обладнання через постійні обмеження у доступі до ресурсів банківського кредитування;

3) недостатня чисельність висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в інноваційній сфері, особливо, в галузях промисловості. В даний час тільки 5% економічно активного населення України належить до категорії висококваліфікованих фахівців, в той час як у розвинених країнах цей показник становить близько 50%;

4) відсутність цілого ряду спеціалізованих інститутів (у тому числі, і спираючихся на цільову державну підтримку), що забезпечують функціонування економіки інноваційного типу в усіх її складових (організація і управління розробками; їх фінансування, маркетинг, комерціалізація та ін.);

5) відсутність ефективної державної інноваційної політики, що спирається на імператив підвищення якості «людського капіталу» як головної рушійної сили всіх перетворень в сучасній економіці.

Процеси інноваційного розвитку української промисловості, що забезпечують підвищення її конкурентоспроможності, гальмуються низкою факторів, пов'язаних з неадекватністю та неефективністю дії державних інститутів інноваційної політики та джерел її фінансування. Державна політика в інноваційній сфері складається з двох складових: прямого стимулювання наукомістких виробництв і залучення в економічний обіг результатів науково-технічної діяльності, створених за рахунок бюджетних коштів, і непрямого стимулювання, включаючи податкові пільги, умовно-зворотні кредити та інші важелі [3]. До числа заходів прямого бюджетного фінансування можна віднести кошторисне

фінансування бюджетних наукових організацій; державне замовлення на виробництво і поставку наукової продукції; гранти на наукові дослідження і публікації результатів проведених досліджень; бюджетне субсидування організацій, що здійснюють роботи, формуючих інноваційне середовище.

До загальних напрямів інноваційної діяльності в харчовій промисловості відносять: технологічні, асортиментні, маркетингові та організаційні напрями. До особливостей технологічних інновацій відносять:

- застосування ресурсозберігаючих технологій;
- переоснащення технологічних ліній;
- удосконалення технологічних процесів.

Загальними особливостями асортиментних інновацій на харчових підприємствах є виробництво продуктів з урахуванням новітніх технологій та технічних рішень, що забезпечують ефективність діяльності підприємств харчової промисловості. До інноваційної діяльності відносять також маркетингові дослідження ринку збуту та пошук нових споживачів. Організаційна інновація є впровадженням нового організаційного методу в діяльності підприємства, в організації робочих місць або зовнішніх ринків.

Щоб зразки інноваційної промислової продукції стали конкурентоспроможним українським товаром на світовому ринку, необхідні технологічно оснащені виробництва, висококваліфіковані кадри і якісно нова система фінансування інноваційної діяльності. У цих цілях Урядом України має бути розроблена і реалізована спеціальна програма, спрямована на створення умов для розвитку інноваційних галузей економіки. Зокрема, доцільне збільшення обсягів фінансування інноваційних компаній, продуктивно працюючих на територіях промислово-виробничих особливих економічних зон (ОЕЗ) [4].

З 2000 до 2007 року обсяги виробництва у галузі зросли в 2,3 рази. В 2008, 2009 роках було відмічено незначне падіння обсягів промислової продукції, проте починаючи з 2010 року галузь стабільно нарощує виробництво - в 2011 році виробництво зросло на 2,9%, в 2012 році – на 1%. В 2013 році відмічено падіння на 5,1% у зв'язку зі зменшення обсягів виробництва підакцизної групи товарів, цукру та олії. Проте в порівнянні з 2000 роком обсяги промислової продукції зросли в 2,7 рази. В 2014 році галузь

знову нарощує обсяги промислової продукції – індекс промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів склав 102,5%.

Починаючи з 2012 року харчова промисловість вийшла на перше місце за обсягами реалізованої промислової продукції серед всіх галузей промисловості України. В 2012 році було реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що склало 18,2% в загальному обсязі. В 2013 році обсяги реалізованої продукції галузі склали 261,8 млрд. грн. або 19,3% від загального обсягу в Україні. В 2014 році реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що складає 21,5% в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні.

У харчовій промисловості України створені сприятливі умови для іноземних інвестицій, обсяги яких за останні 5 років зросли майже вдвічі. На розвиток галузі залучено майже 3 млрд. доларів США іноземних інвестицій, що складає 18,4% від обсягу прямих іноземних інвестицій у промисловість країни та майже 6% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України.

Підприємства харчової і переробної промисловості області у червні поточного року збільшили обсяги виробництва у порівнянні з попереднім місяцем. Індекс продукції харчової промисловості за червень 2015 року до травня склав 101,9 %.

Згідно статистичних даних, за 6 місяців 2015 року виробництво м'яса свиней (свіжого чи охолодженого) у порівнянні з відповідним періодом минулого року збільшено удвічі, м'яса великої рогатої худоби (свіжого чи охолодженого) - на 5,0 %, м'яса ВРХ замороженого - на 36,6 %, виробів ковбасних - на 51,1 %, продуктів молоковмісних – на 3,6 %, круп – на 29,2 %, пива солодового - на 0,7 %.

Разом з тим за вказаний період зменшено виробництво хліба та хлібобулочних виробів на 16,8 %, сирів жирних - на 10,5 %, масла вершкового – на 8,7 %, борошна – на 5,8 %, молока обробленого рідкого - на 1,9 %.

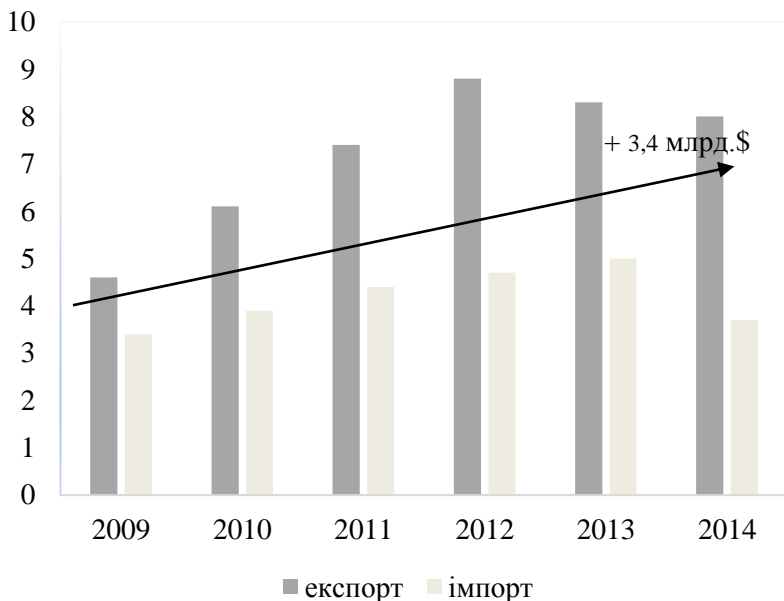

Рис. 1 - Динаміка обсягів експорту та імпорту продукції харчової промисловості, млрд. дол. США.

Джерело: сформовано автором за даними джерела [5]

Основні напрямки ефективного використання ресурсів:

- забезпечення реальних заходів з енергоефективності (перехід на альтернативні види палива, заміна обладнання на більш енергоефективне, організація виробництва біопалива, переробка відходів на біогаз, випуск додаткової продукції шляхом забезпечення глибини переробки);

- гарантування високої якості продукції (удосконалення законодавства, гармонізація стандартів, розробка та запровадження технічних регламентів, реформа системи державного контролю за безпечністю та якістю продукції, запровадження систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпеки при виробництві харчових продуктів);

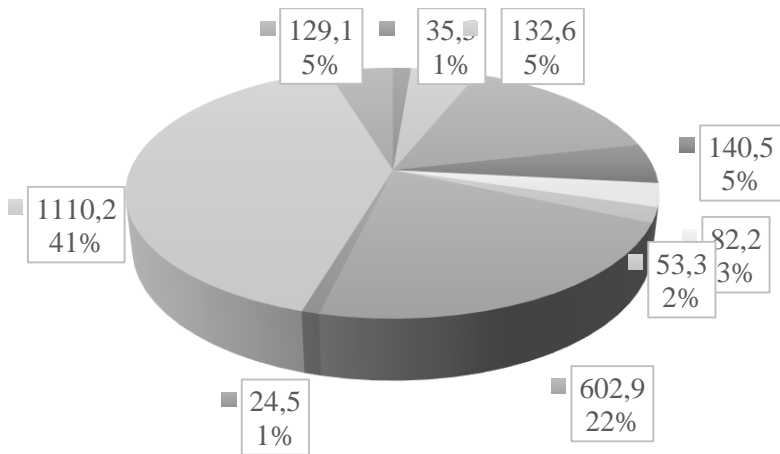
- виробництво органічної продукції (розроблення необхідної нормативно-правової бази, організація виробництва та збуту органічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринку);

– ефективне державне регулювання (реформування системи державного контролю за цінами шляхом відмови від прямого регулювання цін на продовольчі товари на користь захисту економічної конкуренції, непрямого регулювання ринку, у тому числі шляхом формування державного продовольчого резерву та своєчасного здійснення товарних інтервенцій, та впровадження системи надання адресної;

– допомоги незахищеним верствам населення, здійснення зваженої політики щодо оподаткування, встановлення тарифів на перевезення, приватизація державних підприємств тощо).

Необхідне також істотне підвищення зацікавленості кредитних установ у фінансуванні інноваційної сфери. Для цього доцільно скоротити оподатковуваний прибуток банку на обсяг додаткових витрат, пов'язаних з наданням кредитів інноваційного характеру, а також зменшити розмір обов'язкових резервів в Банку України для комерційних банків, що кредитують інноваційні проекти вітчизняних підприємств. Можна також гарантувати своєчасне повернення отриманих підприємствами - інноваторами кредитів від комерційних банків шляхом безвідсоткового кредитування (рефінансування) з боку Банку України, в т.ч. і на певні терміни пролонгування цих кредитів [6].

Необхідність інтеграції інновацій різного типу, що забезпечують синергетичний ефект, обумовлена особливостями харчової промисловості. Так, зі специфікою переробки (технології) однієї і тієї ж сировини пов'язана розробка принципово нових продуктів, при цьому враховується попит різних категорій населення. Маркетингові інновації сприяють швидкому поширенню продукту при різноманітності його розфасовки і, в той же час, забезпечуючи збільшення терміну зберігання, можуть сприяти підвищенню його масовості. Розвиток малих виробництв і переробка сільськогосподарської сировини на місці його виробництва знижує його втрати, а в ряді випадків - підвищує якість продукції. Обґрунтована інтеграція різних типів інновацій сприятиме модернізації харчової промисловості, забезпечення імпортозаміщення, підвищення якості та конкурентоспроможності продуктів харчування.

- Виробництво м'яса та м'ясних продуктів
- Перероблення та консервування фруктів і овочів
- Виробництво олії та тваринних жирів
- Виробництво молочних продуктів
- Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів
- Виробництво хліба, хлібобулочних та борошняних виробів
- Виробництво інших харчових продуктів (цукор, кондитерські вироби тощо)
- Виробництво готових кормів для тварин
- Виробництво напоїв
- Виробництво тютюнових виробів

Рис. 2 – Структура прямих іноземних інвестицій у харчову промисловість станом на 31.12.2014, млн. дол. США

Джерело: сформовано автором за даними джерела [5]

У зв'язку із вступом України до Світової Організації Торгівлі (СОТ), питання активізації інноваційної діяльності в харчовій промисловості стають особливо актуальними. В умовах відкриття

ринків виникає загроза різкого збільшення імпорту продовольства, що може призвести до погіршення становища національних виробників.

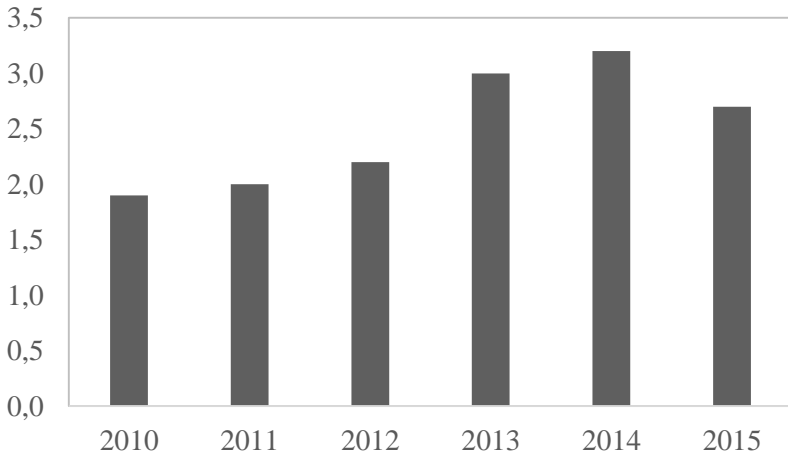

Рис. 3 – Прямі іноземні інвестиції у харчову промисловість, млрд дол. США (наростаючим підсумком, на початок відповідного року)

Джерело: сформовано автором за даними джерела [5]

Всебічне дослідження та узагальнення економічних проблем розвитку харчової промисловості України та її регіонів в ринкових умовах господарювання показало, що ефективне функціонування цієї структуроформуючої галузі економіки може бути досягнуте на основі вивчення потреб внутрішнього і зовнішнього ринку в її продукції, платоспроможності її споживачів, забезпечення її виробництва за кількісними та якісними параметрами, що відповідають сучасним вимогам науково-технологічного прогресу з мінімальними питомими витратами живої та уречевленої праці [7, с. 5-9].

Зовнішньоекономічні зв'язки харчової промисловості мають бути кориговані з метою забезпечення внутрішніх потреб держави і орієнтовані на задоволення попиту населення з різним рівнем доходу на різноманітну продукцію харчової промисловості та розвиток експорту готової продовольчої продукції з високи-

ми споживчими якостями. Водночас держава повинна проводити політику розумного протекціонізму по відношенню до вітчизняних виробників, впроваджуючи захисні тарифні обмеження, ліцензування, контингентування тощо, спрямовані на захист внутрішнього ринку від надмірної іноземної конкуренції [8, с. 58-66].

Виходячи з важливого значення розвитку харчової промисловості в економічному і соціальному зростанні суспільства, методичними векторами розробки концепцій, програм та стратегій підвищення ефективності виробництва продовольчих товарів мають стати наступні цілі:

- досягнення максимально можливого продовольчого самозабезпечення за основними видами продуктів харчування;
- забезпечення виробництва продовольства в обсязі та асортименті, достатньому для харчування за науково обґрунтованими нормами;
- забезпечення відповідності якості продуктів харчування вимогам безпеки для здоров'я людини;
- створення та підтримка запасів основних харчових продуктів, необхідних на випадок надзвичайних ситуацій;
- створення розвиненого експортного потенціалу промислових продовольчих товарів країни та її регіонів [8, с. 58-66].

В сучасному світі показники інноваційної діяльності все більшою мірою стають визначальними при визначенні економічного рівня держави. Ведучі промислово розвинені країни розробляють та здійснюють інноваційні програми у пріоритетних наукових та технологічних напрямках, тобто, по суті, у напрямках, які здатні забезпечити високі норми прибутку.

Для України, яка має велику кількість промислових харчових підприємств які працюють по застарілим технологіям, та виробляють продукцію не конкурентоздатну на світовому ринку продукцію, технічне переозброєння та реконструкція є реальною можливістю для досягнення кращих світових стандартів у випуску продуктів харчування.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 143. – С. 5 – 16.
2. Тарнавська Н. Інноваційне забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання України. // Економіст. №10, 2007. С. 56-61.
3. Кіндрацька Г.І. Економічний аналіз: підручник / Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. – К. : «Знання», 2008. – 487 с.
4. Заяць В. М. Методи, алгоритми та програмні засоби для моделювання і аналізу динаміки складних об'єктів і систем на основі дискретних моделей: [монографія] / Заяць В. М. – Львів : Новий світ-2000, 2009. – 400 с.
5. Департамент продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України [Режим доступу]: <http://minagro.gov.ua>
6. Керцнер Г. Стратегическое управление в компании. Модели зрелого управления проектами / Керцнер Г. – [пер. с англ.]. – М. : ДМК Пресс, 2010. – 320 с.
7. Дейнеко Л.В. Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості України [Текст] / Л. В. Дейнеко, П. М. Купчак // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – №6(358). – С. 5–9.
8. Крисанов Д.Ф. Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи [Текст] / Д.Ф.Крисанов, К.О.Бужинська // Вісник Хмельницького національного університету. – Т.1. – 2009. - №5. – С.58-66.
9. Шумпетер И. Теория экономического развития [Текст] /И. Шумпетер. – М.: Прогрес, 1982. – 455 с.

Зосименко Т.І.,
канд. екон. наук, доцент
Чернігівський національний технологічний університет,
м. Чернігів, Україна

Остапенко Т.В.,
канд. екон. наук,
Міжнародний науково-технічний університет імені академіка
Юрія Бугая

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У сучасних економічних умовах на діяльність підприємств АПК впливають фактори зовнішнього середовища, що значною мірою визначають поведінку суб'єктів господарювання на ринку та суттєво позначаються на ефективності їх діяльності. Слід визнати, що, не зважаючи на істотний доробок у сфері управлінської науки, в умовах глобалізованого економічного простору вплив таких чинників є складно передбачуваним та практично неконтрольованим. Нестабільне зовнішнє середовище є основним генератором множини різноспрямованих небезпек і загроз ефективному протіканню бізнес-процесів на будь-якому підприємстві та може загрожувати економічній безпеці підприємства, створювати кризову ситуацію, яка порушує його позиції в ринковому середовищі. Для підприємств АПК подібний вплив нестабільного середовища є значно сильнішим, оскільки специфіка технологічного циклу однієї з основних його ланок – сільського господарства – априорі несе у собі чинник ризику й невизначеності. В даному випадку до переліку факторів зовнішнього впливу на підприємство додається ще фактор природного впливу – погода, несприятливі умови, катаклізми тощо. Управляти ними неможливо, а іноді – важко і передбачити, в той час як чутливість підприємства до цієї складової дуже висока.

Тому однією з передумов розвитку економічного потенціалу АПК є вивчення особливостей його формування й нарощування в умовах невизначеності та формування на цій основі рекомендацій, керівництво якими дозволить агропромисловим підприємствам скерувати вплив чинників невизначеності у сприятливе для себе русло з найменшими витратами.

Для більшого уявлення про вплив на діяльність суб'єктів господарювання АПК зовнішнього середовища необхідно розглянути поняття “нестабільне середовище”.

Як зазначає В. М. Геєць нестабільність – це стан системи, що характеризується коливанням внаслідок порушення існуючих у ній взаємозв'язків. Нестабільність є іманентною властивістю економічного розвитку [1, с. 2].

У вітчизняній науковій літературі поняття економічної нестабільності в більшості випадків ототожнюється з поняттям макроекономічної нестабільності, під якою розуміють втрату мобільності, динамічності та гнучкості економічної системи, нездатність своєчасно і повною мірою пристосуватись до змін внутрішніх умов її функціонування та навколишнього середовища [2].

Під нестабільною економікою розуміють також відсутність гарантування повної зайнятості, стабільного рівня цін, наявність інфляції [3, с. 224]. Вищезазначене визначення нестабільності економіки було доповнене науковцем О.М. Грабчук. Вона зазначає, що під нестабільністю економіки розуміють відсутність гарантування повної зайнятості, стабільного рівня цін, наявність інфляції; також це та економіка, яка знаходиться в стані не рівноваги внаслідок внутрішніх і зовнішніх факторів і супроводжується інфляційними процесами, занадто дорогими кредитами тощо [4].

До основних характеристик нестабільності економіки можна віднести незавершеність важливих процесів ринкової трансформації, вузькість внутрішнього ринку, велика залежність від зовнішнього ринку, низький рівень економічного суверенітету в умовах випереджального зростання фінансового сектору у відриві від реального, відсталість структури економіки та її надмірна енергоємність [5].

На думку Л.А. Могиліної, під економічною нестабільністю слід розуміти стан розбалансованості економічної системи держави, що характеризується коливанням макроекономічних показників і нездатністю оперативно реагувати на зміни внутрішніх і зовнішніх умов її функціонування унаслідок порушення існуючих у ній взаємозв'язків. Її основними формами прояву є економічні цикли, високі рівень безробіття та темп інфляції, а також валютна нестабільність у державі [6, с.134].

Під нестабільним середовищем С.Б. Папін пропонує розуміти такі його особливості [7, с.4]: зміну значущості факторів, які

об'єктивно існують у зовнішньому середовищі, яка перешкоджає об'єктивно оцінити ситуацію суб'єктом управління і пов'язана зі структурною невизначеністю; зміну інтенсивності прояву значущих для суб'єкта управління факторів, що зумовлено параметричною невизначеністю.

Як впливає із вищенаведених тверджень, нестабільне середовище несе у собі негативний зміст. Однак, на наш погляд, таке ставлення до даного феномену не тільки суттєво звужує його зміст, але й “відсікає” від песимістично налаштованого підприємства позитивні сценарії розвитку ситуації, що можливі у разі правильного передбачення вектору й характеру подібного впливу. Наприклад, І. Пригожин, розглядаючи “нестабільність” як філософську категорію, справедливо зазначає, що “визнання нестабільності – це не капітуляція, а навпаки – залучення до нових експериментальних і теоретичних досліджень, що відображають специфічний характер навколишнього середовища [8, с. 50]”.

Цілком слушною, на думку автора, є позиція Карпова В.К, який доводить, що нестабільність світової економіки та проблеми її розвитку потребують нових рішень та нових організаційно-економічних механізмів розвитку. За словами науковця: “... криза й нестабільність – зручний час для прискорення розвитку країни і навіть її економічного прориву [9]”

За сучасних умов господарювання підприємств аграрного сектору необхідно враховувати фактори, які впливають на розвиток виробничого потенціалу. Для цього необхідно проаналізувати як внутрішнє, так і зовнішнє середовище сфери АПК.

При аналізі зовнішніх факторів, які впливають на виробничий потенціал господарюючих суб'єктів, важливо відокремити макроекономічні, регіональні, видові та ринкові чинники формування та розвитку виробничого потенціалу. Це дозволить побачити на різних рівнях розвиток АПК та стан його виробничого потенціалу в даний момент часу, а також спрогнозувати подальший розвиток виробничого потенціалу в ринкових умовах.

Внутрішнє середовище формується у відповідності до технології та організації виробництва, його інфраструктури, ступеня розвитку економіки та менеджменту підприємства, кваліфікаційного рівня трудового потенціалу, корпоративної культури підприємства, менталітету власників тощо.

Оскільки економіка України переживає послідовні стадії наростання явищ нестабільності, темпи росту яких щороку збільшуються, для збереження конкурентних ринкових позицій підприємства АПК необхідно використовувати позитивний управлінський досвід країн з розвинутою ринковою економікою з урахуванням національної специфіки. У зарубіжній теорії й практиці менеджменту чільне місце посідає нині концепція управління змінами,

Управління змінами є областю наукових знань, що вивчає методологію прийняття стратегічних рішень і способи їх практичної реалізації для досягнення поставлених цілей. Його завданням є забезпечення досягнення цілей організації з оптимальним використанням її внутрішніх змінних з урахуванням факторів зовнішнього середовища і приведення потенціалу організації у відповідність з мінливістю середовища для забезпечення конкурентоспроможності та ефективного функціонування в майбутньому. Концепція управління змінами охоплює усі заплановані, організовані та контрольовані зміни в області стратегії, виробничих процесів, структури і культури будь-якої соціально-економічної системи. Її використання надасть змогу агропромисловим підприємствам досягати своїх цілей у умовах динамічного, мінливого і невизначеного економічного та політичного середовища [12, с.101].

Для досягнення оптимально рівня використання економічного потенціалу агропромислового підприємства повинно обрати собі систему управління змінами, що не тільки враховує специфіку наявних у нього видів діяльності, але й враховує рівень нестабільності, котрий суб'єкт господарювання вважає найбільш ймовірним для такої діяльності у найближчій перспективі.

Слід відмітити той факт, що переважна більшість вітчизняних агропромислових суб'єктів господарювання зосереджують увагу на управлінні оперативною ефективністю, залишаючи осторонь питання стратегічного значення. З одного боку, така ситуація є виправданою, оскільки оперативне управління ефективно реалізується на підставі інформації щодо поточної діяльності, а значить дозволяє швидко досягнути бажаного, попередньо виміряного співвідношення між результатами й витратами. Однак, подібна лінія поведінки є недалекоглядною та не дозволяє підприємству претендувати на збереження високих конкурентних

позицій у довгостроковій перспективі. Крім того, таке вузьке бачення ефективності суперечить положенням системного підходу, відповідно до якого АПК вступає органічною складовою системи ринкових відносин, а тому сутність явищ і процесів, котрі відбуваються у процесі виробничої діяльності його первинних організаційно-економічних ланок – підприємств, повинні розглядатися у комплексі з явищами, що відбуваються у соціальному, політичному, екологічному вимірах, не тільки у національному, а й глобальному масштабах.

Оскільки економічна глобалізація перетворилася на один із визначальних чинників економічної динаміки, національний економічний розвиток характеризується надзвичайною потужністю впливу зовнішніх факторів. При цьому глобалізація створює дуже нерівні ефекти для різних країн, надаючи особливо великі переваги найбільш розвиненим країнам та вузькій групі нових індустріальних країн з великим потенціалом міжнародної конкурентоспроможності. У результаті у рамках загальносвітового процесу розвитку відбувається не тільки дедалі більше посилення системного розриву між окремими країнами та групами країн, але й розщеплення економічних комплексів всередині окремих національних господарств – з відокремленням однієї частини, що залучається до діяльності світо господарських центрів, від іншої, яка представляє мало інтересу для згаданих центрів. Проте глобалізація сама по собі не означає ані позитивного, ані негативного впливу на розвиток національної економіки, але вона потенціує процеси, що відбуваються всередині неї та її складових, підсилюючи їх конкурентні позиції, або, навпаки, – виявляє їх слабкість. Але у будь-якому разі глобалізація пов'язана з підвищеним ризиком внутрішньої дезінтеграції національних економічних комплексів як передумовою їх включення до відповідних транснаціональних утворень [13, с. 587-589].

Розглядаючи сучасні процеси формування та розвитку агропромислового виробництва, можна визначити ряд чинників глобалізаційного характеру, що мають найбільший вплив на економічний потенціал АПК.

1) Високі темпи зростання чисельності населення та збільшення попиту на продовольчі товари. У 2013 р. чисельність населення нашої планети становила 7,1 млрд. осіб, при цьому середньорічний темп його приросту за останні 10 років дорівнював

1,9% [14]. Для порівняння у 1953 р. світове населення становило 2,7 млрд. осіб [15], тобто за останні 50 років його кількість зросла в 2,6 рази, що потягнуло за собою зростання попиту на продукти харчування та посилення навантаження на природні ресурси (передусім земельні) в густонаселених регіонах: тільки за період 2005-2012 рр. індекс виробництва продуктів харчування збільшився на 18% [14]. За прогнозами фахівців при збереженні поточних темпів зростання населення до 2050 р. чисельність населення становитиме близько 9 млрд. осіб, для задоволення потреб яких необхідно збільшити поточний рівень агровиробництва на 60% [16, с.123].

Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобальної продовольчої проблеми є одним з найважливіших напрямків розвитку національної економіки. Для підвищення конкурентоспроможності українського АПК необхідно вирішити ряд проблем, серед яких виділяємо:

1) низька ефективність продуктивних сил в агробізнесі: низька кваліфікація кадрового резерву, застарілі виробничі потужності. Так, виробничі потужності майже всіх агропромислових підприємств зношені на 90-100% та потребують негайного оновлення;

2) нераціональне використання економічного потенціалу регіонів;

3) низький рівень організації сектору агробізнесу, що гальмує впровадження інноваційних технологій;

4) недостатня обізнаність суб'єктів господарської діяльності про особливості транскордонного співробітництва в сфері АПК;

5) брак робочої сили в секторі АПК у зв'язку з надмірним відтоком населення в міста. Низький рівень життя населення в сільській місцевості спричиняє масове переселення здебільшого молоді до міст, залишаючи сільське господарство без робочих рук;

6) брак інновацій та досліджень, які стимулюватимуть виробництво нових продуктів;

7) низька конкурентоспроможність бізнес-сектору у сфері агробізнесу;

8) низький рівень підтримки суб'єктів господарювання з боку держави;

- 9) брак інвестицій на розвиток сільського господарства;
- 10) низький рівень фінансування та кредитування сільськогосподарських підприємств.

2) *Погіршення структури світового земельного фонду.* Сукупна площа земельного фонду світу дорівнює близько 13 млрд. га, з них 4,9 млрд. га (або 63,7%) сільськогосподарських земель. При цьому частка найбільш цінних земель, що використовуються для вирощування сільськогосподарських культур (орні землі та багаторічні культури) становить лише 1,5 млрд. га або 11,5% [17]. Зважаючи на обмежені можливості для збільшення земель, придатних для ведення сільського господарства (передусім рослинництва), особливого значення набуває проблема погіршення структури земельного фонду. До теперішнього часу системи управління земельними та водними ресурсами були спроможними впоратись із обтяженням, викликаним зростаючим попитом на продукти харчування. Однак щорічне посилення розриву між обсягами виробництва продовольства та площею культивованих земель, призвело до надмірного використання природних резервів, що призводить до їх поступового вилучення із сільськогосподарського обігу внаслідок ерозії, опустелювання тощо. Деградації ґрунтового покриву землі також сприяє знищення лісової й трав'яної рослинності, перевипас худоби, неправильна технологія меліорації, антропогенне засолювання, хімічні способи боротьби з бур'янистою рослинністю тощо.

3) *Ускладнення екологічної ситуації.* Агропромислове виробництво в цивілізованому світі передбачає обов'язкове врахування соціально відповідальної компоненти в стратегії розвитку бізнесу, що, зокрема, включає розумне та бережливе ставлення до оточуючих екосистем. Проте, зростання населення незмінно супроводжується посиленням навантаження на земельні, водні й біологічні ресурси. Агропромисловим виробництвом нині вже залучено в обіг дві третини ресурсів прісної води, що забезпечують близько 40% загального врожаю зернових культур. Збільшуються також обсяги використання добрив, котрі разом із промисловими викидами забруднюють атмосферу, водойми та ґрунти. У відповідь на це в розвинених країнах відбувається зростання значення органічного землеробства, розширюються площі територій, котрі охороняються державою з екологічних міркувань, економіка поступово переводиться на біологічну основу.

4) *Монополізація агропромислового ринку міжнародними корпораціями.* Міжнародні (транснаціональні) корпорації нині являють собою домінуючі бізнес-структури практично в усіх секторах світового АПК. Під їх контролем знаходиться від 40% до 80% національних та світових аграрних ринків [0]. Монополізація агропромислового ринку транснаціональними “гігантами” не залишає жодних шансів виходу на нього для потенційних конкурентів, оскільки ефект масштабу, технічний рівень та якість продукції, більш досконалі форми менеджменту, лідерство у сфері НДДКР тощо в сукупності відкривають перед ТНК широкі можливості для маневрування цінами, котрі не в змозі дозволити собі суб'єкти малого і середнього бізнесу, тим паче із числа країн, що розвиваються, та країн із трансформаційною економікою.

5) *Розвиток нових технологій виготовлення, зберігання й транспортування агропромислової продукції.* Досягнення найкращої локальної продуктивності агропромислового, в першу чергу сільськогосподарського, виробництва в сучасних умовах залежить не тільки від можливостей підприємців розпоряджатися необхідними обсягами природних ресурсів, а й від їх доступу до передових знань та систем управління. Сучасні технології дозволяють не тільки домогтися подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, мінімізувавши при цьому шкідливий вплив на оточуюче середовище, а й оптимізувати процес зберігання й транспортування агропродукції за наступними напрямками: застосування інформаційно-комунікаційних систем для оперативного моніторингу якості, відстеження вантажів, координації всіх ланок маркетингового ланцюга; використання переваг інтермодальних та мультимодальних перевезень, мобільних рефрижераторних складів, що дозволяє забезпечити належні температурні умови від фази виробництва до фази споживання, контейнерних терміналів; заміна повітряних перевезень більш дешевими водними за рахунок розвитку технологій заморожування; інновації у пакуванні, захисне покриття овочів та фруктів, біоінженерія та інші техніко-технологічні рішення, що уповільнюють псування товару та ін.

Вищезазвані чинники формують ряд глобалізаційних викликів – проблем загального характеру, котрі порушують нормальне функціонування механізмів відтворення у агропромисловій сфері, змушуючи підприємства АПК здійснювати структурну

адаптацію та змінювати концепцію функціонування відповідно до вимог часу. Успішно протистояти їм та використати на власну користь можуть тільки інтегровані бізнес-структури (франчайзингові об'єднання, концерни, кластери, гнучкі віртуальні корпорації, ланцюги поставок і т.п.). До основних переваг даної форми організації підприємницької діяльності відносять: економію маркетингових, адміністративних та інших операційних витрат, зумовлених збільшенням масштабів діяльності та централізацією окремих служб; можливість використання легальних схем мінімізації оподаткування; диверсифікація активів як спосіб зниження комерційних ризиків та стабілізації доходності операцій компанії; зростання частки в активах людського капіталу та інноваційно-інтелектуальних компонент (патентів, брендів тощо); посилення гнучкості в контактах із співробітниками, партнерами та ін. [19].

Таким чином, забезпечення стабільного розвитку АПК можливо шляхом проведення постійного моніторингу основних техніко-економічних параметрів функціонування агропромислових підприємств на предмет їх відповідності викликам зовнішнього середовища. Це дозволить передбачити майбутні зміни, з високим ступенем точності спрогнозувати можливі негативні впливи та своєчасно відреагувати на них. Залежно від поточної ситуації та результатів аналізу розробляється подальший план діяльності агропромислового підприємства, що забезпечує розвиток його економічного потенціалу в нестабільних умовах.

Однак в Україні діяльність вищезазначених господарюючих суб'єктів в АПК відбувається у складних умовах стабільно низької пропозиції інвестиційних ресурсів, відсутності інтересу банківських структур у фінансуванні довгострокових проєктів, зниження загального платоспроможного попиту, недостатнього досвіду ефективного корпоративного управління [20, с.67]. Вихід із ситуації, що склалася, можливий на основі обоюдно зусиль державного та приватного сектора в напрямку створення суб'єктами державної влади належних організаційних-економічних умов для розвитку агропромислового виробництва на інтеграційних засадах.

У свою чергу, суб'єкти агропідприємництва повинні переглянути концептуальні підходи до ведення бізнесу з урахуванням всіх чинників глобалізаційного характеру. Передусім, до них можна віднести: пошук, розробку й освоєння нової продукції, техні-

ко-організаційне удосконалення виробництва; використання більш ефективних методів прийняття рішень, розв'язання стандартних рутинних задач у всіх сферах діяльності підприємства; впровадження соціально орієнтованих методів управління ресурсами й виробництвом; підтримання високого рівня компетентності персоналу та здійснення інвестицій в інтелектуальний капітал. Отже, в центральним ядром моделі цілеспрямованого державного регулювання має стати активізація та розгортання модернізаційних зрушень у сфері АПК.

Отже, для реалізації ефективного організаційно-економічного механізму ефективного функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору та підвищення їх виробничого потенціалу необхідно впроваджувати ряд заходів з метою припинення подальшого розвитку негативних тенденцій і забезпечення зростання масштабів виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції, покращення якості продукції, поліпшення цінової кон'юнктури на споживчому ринку, підвищувати рівень життя та соціально-економічне становище країни.

Держава повинна знижувати податкове навантаження, стимулювати експорт сільськогосподарської продукції та впровадження новітніх технологій в виробництво, контролювати сировинні ринки, допомагати знаходити ринки збуту сільського господарської продукції, покращити становище з кредитуванням та інвестуванням.

Список використаних джерел:

1. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.

2. Коготыжева М.С. Трансформация системы управления АПК в условиях нарастания неопределенности и усложнения внешней среды агробизнеса / М.С. Коготыжева // Terra Economicus. – 2011. – Т.9. – №4.– Ч.2. – С. 100-103.

3. Кушарова Маргарита Прокопьевна. История становления и развития аграрного законодательства советского и постсоветского периода (историко-правовое исследование): диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Кушарова Маргарита Прокопьевна: [Место защиты: Санкт-Петербургский университет МВД РФ]. – Санкт-Петербург, 2006. – 223 с.

4. Грабчук О.М. Джерела нестабільності розвитку національної економіки України / О. М. Грабчук // Альянс наук: вчений – вченому: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 берез. 2012 р.: у 6 т. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2012. – С. 80–83.

5. Сидорук Б.О. Економіко-екологічна оцінка енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур / Б.О. Сидорук, А.П. Сава // Агро Еліта. – Режим доступу: <http://agroprod.biz/2015/02/01/ekonomiko-ekolohichna-otsinka-enerhetychnoho-potentsialu-silskohospodarskyh-kultur>

6. Экономические и социальные проблемы агропромышленного комплекса: в 3-х т. / Редкол.: И.И. Лукинов (отв. ред.) и др. – Киев: Наук. думка, 1985. – Т. 3 : Преодоление существенных различий между городом и селом / [И.И. Лукинов, Л.А. Шепотько, И.В. Прокопа и др.; Отв. ред. Л.А.Шепотько]. – 1986. – 286 с.

7. Папин С.Б. Развитие организации розничной торговли в условиях нестабильной внешней среды: автореф. дис.... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / С.Б. Папин. – Ульяновск, 2007. – 24 с.

8. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.

9. Карпов В.К. Инновационный сценарий развития АПК и сельских территорий России в условиях экономической нестабильности / В.К. Карпов // Наука и образование: современные тренды : коллективная монография / гл. ред. О. Н. Широков. – Чебоксары: ЦНС “Интерактив плюс”, 2015. – С. 377–403.

10. Іванілов О.С. Економіка підприємства. / Іванілов О.С., Кушнір Т.Б., Фурса В.А., Жилиякова С.Г. Підручник / Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури. – Харків, 2007. – 704 с.

11. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика [текст]: навч. посіб. / І.В. Кривов'язюк. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 456 с.

12. Коготыжева М.С. Трансформация системы управления АПК в условиях нарастания неопределенности и усложнения внешней среды агробизнеса / М.С. Коготыжева // Terra Economicus. – 2011. – Т.9. – №4. – Ч.2. – С. 100-103.

13. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: кол. моногр. / за ред..

М.І. Скрипничекно ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 720 с.

14. Статистичні дані з офіційного сайту Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>

15. Статистичні дані з офіційного сайту ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/databases/#stats>

16. FAO Statistical Yearbook 2013: World Food and Agriculture. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013. – 289 p.

17. Статистичні дані зі світової бази даних по сільському господарству й продовольству Продовольчої й сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>

18. FT 500 2014 [Електронний ресурс] / Financial times. – Режим доступу: <http://www.ft.com/cms/s/0/988051be-fdee-11e3-bd0e-00144feab7de.html#axzz3DJJSEGTG>

19. Белый Е.М. Интегрированные структуры в современной экономике: сущность, тенденции развития / Е.М. Белый, Е.В. Рожкова, А.Е. Тюлин // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6. – С. 1482-1484.

20. Скопенко Н.С. Формування та розвиток інтегрованих об'єднань в АПК України : Моногр. / Н.С. Скопенко. – К. : НУХТ, 2012. – 266 с.

21. Фукина С.П. К вопросу об устойчивом развитии предприятия в нестабильной среде / С.П. Фукина // Актуальные проблемы экономики и права. – 2008. – №4 (8). – С.48-55.

Купчик Е.Ю.

канд.хим.наук,

Черниговский национальный технологический университет

м. Чернигов, Украина

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ
В ОВОЩАХ И ФРУКТАХ, ПРОИЗРАСТАЮЩИХ В
ПРЕДЕЛАХ ВЛИЯНИЯ КОММУНАЛЬНОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ**

Интенсивное развитие различных отраслей промышленного производства, средств передвижения приводит к значительному загрязнению среды химическими веществами. Наибольшую опасность в качестве источников загрязнения представляют тяжелые металлы. Кумулятивный характер накопления тяжелых металлов приводит к тому, что с каждым годом возрастает их влияние на окружающую среду [1].

Загрязнение тяжелыми металлами атмосферы, воды, почвы является очень серьезной проблемой, потому что большинство культурных ландшафтов попадают под их влияние, что в свою очередь отражается как на продуктивности сельскохозяйственных культур, так и на качестве продуктов. Источником попадания тяжелых металлов в почву могут быть атмосферные осадки, которые могут содержать свинец, кадмий, мышьяк, ртуть, хром, никель, цинк и другие элементы. Наибольшим источником тяжелых металлов является промышленность. Тяжелые металлы попадают в атмосферу в виде аэрозолей, пыли, растворов в сточных водах и с мусором. Тяжелые металлы в минеральных удобрениях являются естественными примесями, которые содержатся в агрогрунтах [2].

По мнению многих ученых, именно растения являются основным звеном экологической цепи, связывающей все объекты биосферы. Поглощение растениями различного рода токсичных элементов, в том числе тяжелых металлов – наиболее опасно. Употребление растений, собранных на загрязненных территориях, может угрожать здоровью населения, негативно влияя на работу внутренних органов и физиологические процессы, протекающие в них. Из растительного сырья тяжелые металлы переходят в пищу, а затем поступают в организм человека.

Среди сельскохозяйственных культур усиленного мониторинга качества и безопасности заслуживает овощная продукция, которую потребляют в виде как надземной массы, так и корнеплодов с различной вероятностью накопления загрязнителей. Несмотря на то, что эти культуры не относятся к основным продуктам питания, их производство сезонное, а потребление не требует технологической обработки, с одной стороны, а с другой – высокое содержание биологически активных веществ, необходимых организму, диктуют определенные требования относительно их производства на всех этапах технологической цепи, начиная от селекции и районирования новых сортов и заканчивая соблюдением правил технологической дисциплины. То же касается и фруктов.

При низкой калорийности овощи и фрукты содержат большее количество витаминов, минеральных веществ, ферментов, фитонцидов и других важных соединений для поддержания и сохранения здоровья людей. Однако такая продукция из-за накопления в ней остатков пестицидов, солей тяжелых металлов и чрезмерного количества нитратов может быть небезопасной [3].

Поэтому, целесообразно сосредоточить внимание на проблеме оценки накопления тяжелых металлов в овощах и фруктах, что вызывает необходимость изучения их в системе почва-растение.

Регулярное потребление продуктов с высоким содержанием тяжелых металлов неизбежно приводит к нарушению работы многих систем организма (сердечно-сосудистой, пищеварительной, выделительной и др.), но для большинства тяжелых металлов не существует «специфичных» признаков отравления и поражения организма, что усложняет выявление причин недуга, а следовательно, и лечения. Взрослый человек с едой должен получать 10...22 мг цинка в сутки, беременные – 10...30 мг и кормящие – 13...54 мг. Как можно наблюдать, диапазон очень широкий. Точную оценку недостатка дает анализ крови, где в норме содержание цинка составляет 70...120 мкг/100 мл. Основными источниками цинка является мясо, птица, твердые сыры, а также зернобобовые и крупы. Овощи и фрукты, хотя и не относятся к основным его источникам, но также могут пополнять и балансировать рацион. Большинство овощей содержат его в пределах 0,1...0,5 мг/100 г. Повышенное количество отмечено в зеленом

горошке (1,5 мг/100 г), петрушке и картошке (0,9), чесноке и моркови (0,6 мг/100 г). Немного меньше его в укропе, землянике, крыжовнике, малине. В незначительном количестве он содержится в баклажанах, арбузе, перце красном, хрене, шпинате, абрикосе, сливе, клюкве, черешне. Увеличить количество этого элемента можно путем применения хелатных микроудобрений. Усвоение организмом цинка требует придерживания определенного соотношения с медью: высокое соотношение цинка к меди (40:1) приводит к значительному повышению содержания холестерина в крови.

В организме человека содержится в среднем 75...50 мг меди. Она накапливается в печени, мозге, сердце и почках. Биологическая роль меди связана с работой 25 белков и ферментов. Наибольшее количество природной меди содержит порошок какао – до 4,55 мг/100 г. Простой отвар овса и овсянка так же не менее богаты на медь – 0,50 мг. В овощах органической меди сравнительно мало, особенно выращенных на торфяных почвах. Повышенное количество может наблюдаться в немытых овощах после обработки медьсодержащими фунгицидами. Однако эта неорганическая медь не совсем полезна. В баклажанах, картофеле, помидорах, хрене и салате меди сравнительно много – 0,12...0,14, а иногда содержание может увеличиваться до 0,30 мг/100 г. В других овощах содержание природной меди колеблется в пределах 0,05...0,10 мг/100 г [2, 4]. Высоким содержанием меди отличаются соки: томатный, абрикосовый и морковный.

Свинец – очень небезопасный нейротоксичный химический элемент. Роль свинца в жизнедеятельности организма изучена недостаточно. Известно, что свинец принимает участие в обменных процессах костной ткани. С другой стороны, свинец является канцерогеном и тератогеном для организма. У мужчин удержание свинца в организме выше, чем у женщин. Свинец – мощный токсин, часто связанный с развитием многих поведенческих проблем, включая агрессию, дефицит внимания и другие девиантные формы поведения [4]. Ведущий эксперт в области интоксикации детей свинцом доктор H.L.Needlemen из медицинского Университета Питсбурга (США) подытожил результаты исследований за последние 20 лет и четко установил связь между уровнем свинца в организме и развитием гиперактивности. Осно-

вной путь поступления в организм свинца лежит через желудочно-кишечный тракт и атмосферный воздух [5]. Сейчас практически все продукты питания загрязнены свинцом. С едой человек ежедневно потребляет приблизительно 150...180 мкг свинца. Он накапливается во всех органах овощных растений, но наиболее в листьях. Для профилактики свинцовых загрязнений необходимы диеты с повышенным количеством белка и небольшим – жиров, которые способствуют его накоплению в почках, печени, мозге и костях. Очень важное значение имеет потребление овощной продукции с большим количеством пектинов – арбузов, тыквы, помидоров, физалиса, буряка столового. Особенно ценный пектин в физалисе.

Кадмий относится к токсичным элементам, будучи одним из поллютантов окружающей среды. Наибольшее поступление кадмия в атмосферу связано с деятельностью промышленных предприятий и сжиганием разнообразных отходов. Основными путями поступления кадмия в организм человека являются пероральный, ингаляционный и через кожу. Всасывание кадмия в желудочно-кишечном тракте составляет 4-5% и происходит в тонком кишечнике. Всасывание кадмия усиливается в случае дефицита кальция, железа и белка. При этом, всасывание кадмия угнетается цинком, а также молоком и солями желчных кислот. Действие молока объясняется повышенным содержанием в нем кальция, а солей желчных кислот – мицеллообразованием. Абсорбция кадмия в кишечнике повышается в условиях физиологического стресса, при беременности и кормлении грудью. У новорожденных уровень всасывания кадмия в кишечнике значительно выше, чем у взрослых. Около 50% поступившего в организм кадмия обнаруживается в почках, около 15% – в печени и около 20% – в мышцах. Содержание кадмия в почках возрастает по мере поступления данного токсичного элемента в организм до достижения человеком возраста 50-60 лет, а затем снижается в результате возрастных почечных изменений. Основным путем выведения кадмия из организма является его экскреция с калом. Кроме того, данный токсичный элемент выводится из организма с мочой, слюной, через волосы и с грудным молоком. Период полувыведения кадмия составляет по разным оценкам от 10 до 38 лет. Основным критическим органом, характеризующим интенсивность кадмиевой нагрузки на организм, являются почки, поражение

которых характеризуется нарушениями реабсорбции в дистальных канальцах с протеинурией, в тяжелых случаях сопровождающимися аминокацидурией, глюкозурией и фосфатурией. Кроме того, металлический кадмий является доказанным для человека канцерогеном, вызывая рак простаты, легких, кожи, почек и мочевого пузыря. Известно, что кадмий, аналогично меди и цинку, снижает адренолиновую гипергликемию, но сам по себе не оказывает влияния на содержание сахара в крови. Влияет на углеводный обмен. Соединения кадмия высокотоксичны, вызывают воспаление почек, жировое перерождение печени и сердца, кишечные кровотечения. В организме человека содержится 50 мг кадмия, токсическое действие может проявляться при поступлении 3-5 мг/сут. С возрастом содержание кадмия в организме увеличивается, особенно у мужчин [6].

С минеральными удобрениями, водой для полива и фосфогипсом в организм человека поступает также мышьяк и никель. Особенно небезопасны плохо очищенные фосфорные удобрения, которые импортируются из-за границы. Для овощеводства необходимо использовать новые формы легкорастворимых минеральных удобрений. Особенно ценные они при капельном орошении для фертифертигации (внесение удобрений с поливочной водой).

Цель работы – оценить содержание тяжелых металлов в овощах и фруктах, выращиваемых на территории, сопредельной с деятельностью городской теплоэлектростанции, а также в почве, на которой они произрастают.

Наиболее крупным стационарным загрязнителем атмосферного воздуха в городе остается коммунальное эксплуатационное предприятие «Черниговская ТЭЦ». За последние годы (2010-2014) наблюдается увеличение объемов выбросов за счет увеличения использования твердого топлива. Предприятием в атмосферный воздух выбрасывается за год 2,6 тыс. тонн соединений азота, диоксида серы 1,373 тыс. тонн, оксида углерода 0,2 тыс. тонн, веществ в виде твердых частиц 4,401 тыс. тонн [7].

При выборе ориентации направления маршрутного пробоотбора учитывали климатические характеристики местности и типа источника в зависимости от масштаба влияния на территорию (локальный, региональный) и его вида (точечный, линейный, площадной). Для локальных источников при выборе направления вектора маршрута пробоотбора необходимо учитывать призем-

ную розу ветров. Так, для источников с высотой выбросов от 100 до 200 м (трубы ТЕЦ) отбор проб проводят в диапазоне от 0,2 км до (3-5) км [8]. В данном направлении находится пос. Жовинка и дачный массив, где и был произведен отбор овощей, фруктов и почвы.

Отбор проб овощных и фруктовых культур проводился в соответствии с требованиями [9]. Пробы овощных и фруктовых культур отбирались на исследуемых участках точечными пробами по диагонали, через равные расстояния, в трех точках, массой около 1 кг. Точечные пробы помещались на брезент, соединялись и получалась объединенная проба, которая делилась на три группы по величине плода: крупные, средние и мелкие. От каждой группы отбиралось 20% овощей/фруктов, общей массой 1 кг.

Минерализацию растительных проб проводили методом мокрого озоления. Для этого использовали программированную печь ПДП – Lab. Навеску фруктов и овощей (1 г) смешивали с 2,5 мл концентрированной нитратной кислоты в кварцевом стакане, затем нагревали до температуры 150-180 °С до растворения пробы и упаривали до 1/3 первоначального объема. Затем добавляли 2 мл концентрированной нитратной кислоты и 1 мл 30 %-ного раствора пероксида водорода и выпаривали досуха в течение 60-70 мин при температуре 150-350 °С. Пробу озоляли при температуре 450°С в течение 30 мин. Операцию добавления нитратной кислоты, пероксида водорода, выпаривания и озоления повторяли три раза до получения однородной золы белого, желтого или серого цвета. Золу растворяли в 1 мл муравьиной кислоты и разбавляли бидистиллятом до 10 мл. В кварцевую электрохимическую ячейку добавляли 10 мл дистиллированной воды, 0,2 мл муравьиной кислоты и аликвоту пробы объемом 2 мл [10].

Содержание тяжелых металлов определяли на анализаторе вольтамперометрическом ТА-Lab (НПП «Томьаналит», РФ) в трехэлектродной электрохимической ячейке. В качестве индикаторного электрода использовали амальгамный электрод. В качестве электрода сравнения и вспомогательного электрода использовали хлорсеребряный электрод, заполненный раствором 1М хлорида калия.

Анализ проводили по стандартной методике для продуктов, на фоновом электролите, содержащем 200 мкл концентрированной муравьиной кислоты (х.ч.), при следующих условиях: - элек-

трохимическая очистка индикаторного электрода при потенциале $+0,050$ В в течение 15 с, накопление металлов на поверхности индикаторного электрода при потенциале $-1,500$ В в течение 30 с, успокоение раствора при потенциале $-1,300$ В в течение 5 с, развертка потенциала со скоростью 80 мВ/с. относительная погрешность такого анализа не превышает 7 %.

Определение металлов проводили методом добавок с использованием стандартных растворов, содержащих по 1 мг/л или 10 мг/л каждого из определяемых металлов, которые были приготовлены на основе государственных стандартных образцов (ГСО) и бидистиллята. Расчет концентрации металлов выполняли с помощью специализированной компьютерной программы TA-Lab (версия 3.6.10).

Пробу каждого образца анализировали в трех параллельных опытах. Результаты обрабатывали методом математической статистики по известной методике; рассчитывали среднее значение и интервальное значение с доверительной вероятностью 95%.

Объектами исследования были выбраны наиболее распространенные пищевые продукты растительного происхождения: овощи (лук, чеснок, перец, свёкла, морковь, огурец, картофель, помидор, капуста) и фрукты (яблоко, груша, малина, черная и красная смородина, ешта, брусника, виноград).

На рисунке 1 представлены типичные примеры вольтамперных кривых фона (1), пробы без добавления (2) и с добавкой (3) анализируемого металла, полученные для пробы овощей и фруктов.

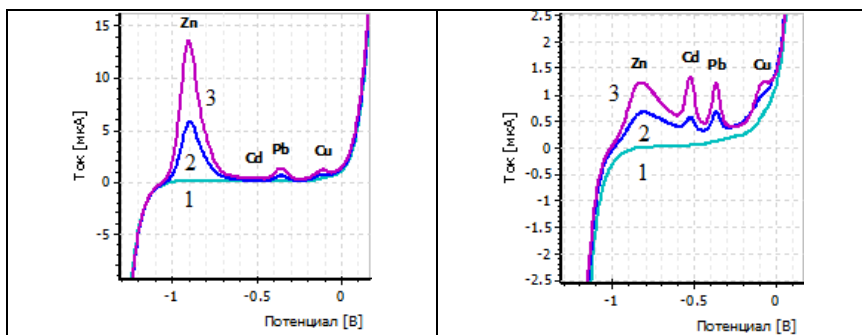

Рис. 1. Типичные вольтамперограммы на примере проб «а»-помидора и «б» - груши

Из рисунка 1 видно, что на вольтамперных кривых раствора фона в интервале потенциалов от -1200 мВ до +100 мВ отсутствуют пики тока окисления (кривая 1). Это свидетельствует о чистоте фонового электролита, а именно об отсутствии в нем цинка, кадмия, свинца и меди, поскольку в условиях регистрации вольтамперной кривой возможно анодное растворение ранее сконцентрированных на индикаторном электроде только этих металлов. На вольтамперной кривой проб овощей и фруктов (кривая 2) имеются четыре максимума тока – при потенциалах -900, -550, -320 и -50 мВ, которые соответствуют процессам анодного окисления цинка, кадмия, свинца и меди соответственно. При введении добавки стандартных растворов цинка, кадмия, свинца и меди, максимумы тока окисления возрастают пропорционально увеличению концентрации этих металлов (кривая 3). Аналогичные вольтамперные кривые зарегистрированы для других исследуемых образцов овощей и фруктов.

Табл. 1. Содержание тяжелых металлов в овощной и фруктовой продукции.

Объект	Zn	Cd	Pb	Cu
Овощи				
огурец	4,2±1,0	0,018±0,005	0,26±0,09	0,20±0,05
морковь	3,9±1,1	0,0061±0,0016	0,21±0,06	0,61±0,20
лук	4,9±1,4	0,0044±0,0014	0,30±0,09	0,75±0,24
помидор желт	3,0±0,8	-	0,28±0,08	0,70±0,22
свекла	4,7±1,3	0,0055±0,0015	0,28±0,08	0,38±0,12
перец болг. красн.	4,2±1,2	0,0087±0,0023	0,40±0,12	0,53±0,17
чеснок	4,2±1,2	0,012±0,003	0,32±0,09	1,00±0,30
капуста белокач.	4,0±1,1	0,0043±0,0012	0,32±0,10	0,23±0,07
картофель	3,7±1,0	0,0055±0,0015	0,32±0,10	0,48±0,15
<i>ПДК [11]</i>	<i>10,0</i>	<i>0,03</i>	<i>0,5</i>	<i>5,0</i>
Фрукты				
абрикос	0,36± 0,10	0,015±0,004	0,39±0,12	0,0011± 0,0004

Продовження табл. 1

Объект	Zn	Cd	Pb	Cu
малина	1,5±0,4	0,012±0,004	0,12±0,03	0,11±0,03
черная смородина	0,22±0,07*	0,027±0,009	0,14±0,05	-
красная смородина	1,3±0,4	0,100±0,032	0,16±0,05	0,29±0,09
ешта	0,60±0,17*	0,021±0,006	0,12±0,04	0,68±0,22
брусника	0,32±0,03*	0,0075±0,0020	0,34±0,12	0,68±0,22
виноград	0,025±0,008*	0,0049±0,0013	0,28±0,08	0,11±0,04
груша	0,38±0,10*	0,0029±0,0008	0,22±0,06	0,057±0,022
яблоко	0,22±0,06*	0,0022±0,0006	0,20±0,06	0,087±0,033
ПДК [11]	10,0	0,03	0,4	5,0

*- ниже предела обнаружения

В табл. 1 приведены рассчитанные концентрации тяжелых металлов в овощах и фруктах.

Анализируя значения, представленные в таблице 1, можно сделать следующие выводы:

- содержание цинка находится в пределах для овощей от 3,0 до 4,9 мг/кг наименьшее количество в желтых помидорах и наибольшее – в луке (рис. 2а); для фруктов от 0,025 до 1,5 мг/кг, наименьшее в винограде и наибольшее в малине (рис. 2б);

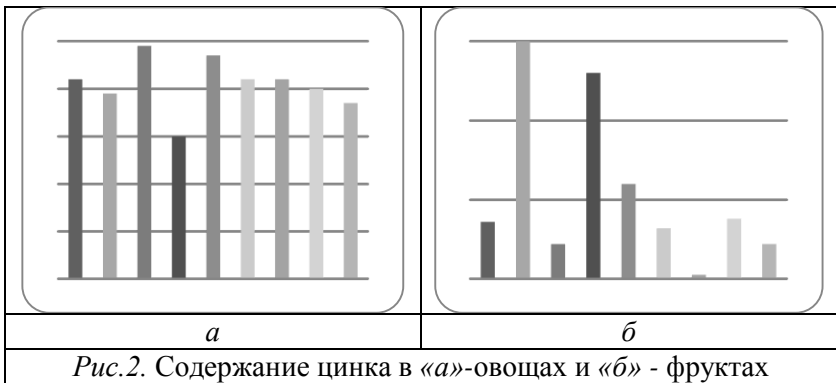
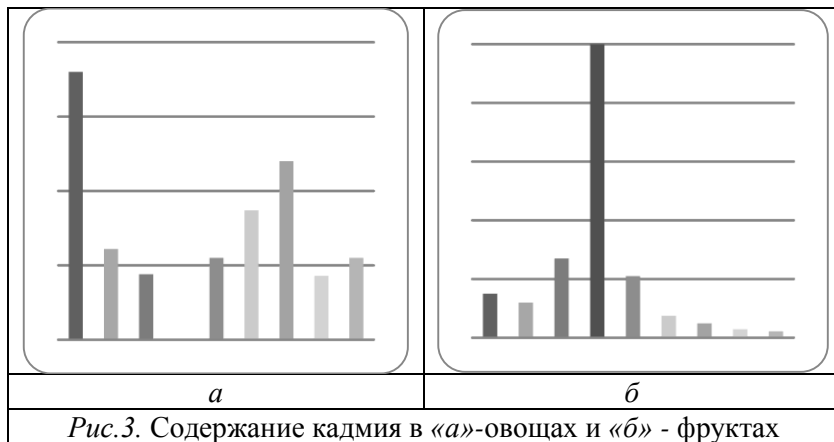
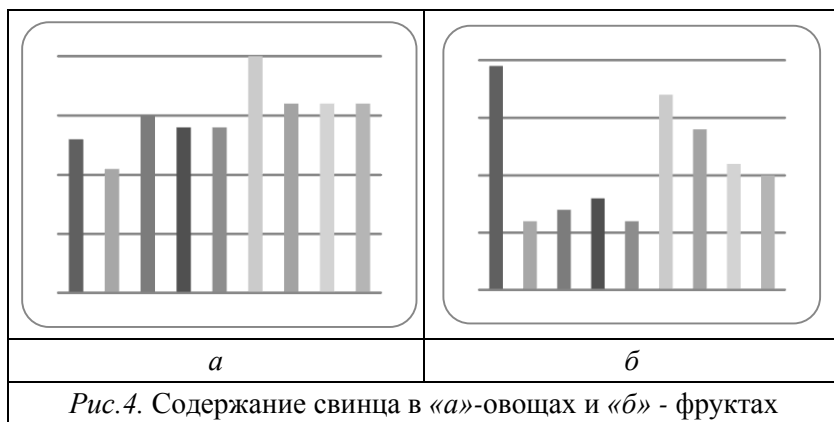

Рис.2. Содержание цинка в «а»-овощах и «б» - фруктах

- содержание кадмия находится в пределах для овощей от «не обнаружено» до 0,18 мг/кг в огурце (рис. 3а); для фруктов от 0,0022 мг/кг в яблоках до 0,1 мг/кг в красной смородине, что соответствует 3,3 ПДК (рис. 3б);

- содержание свинца находится в пределах для овощей от 0,21 мг/кг в моркови до 0,40 мг/кг в перце болгарском красном (рис. 4а); для фруктов от 0,12 мг/кг в малине и ёште до 0,39 мг/кг в абрикосе (рис. 4б);

- содержание меди находится в пределах для овощей от 0,20 мг/кг в огурце до 14,0 мг/кг в чесноке (рис.5а); для фруктов

от 0,0011 мг/кг в абрикосе до 0,68 мг/кг в ёште и бруснике (рис. 5б).

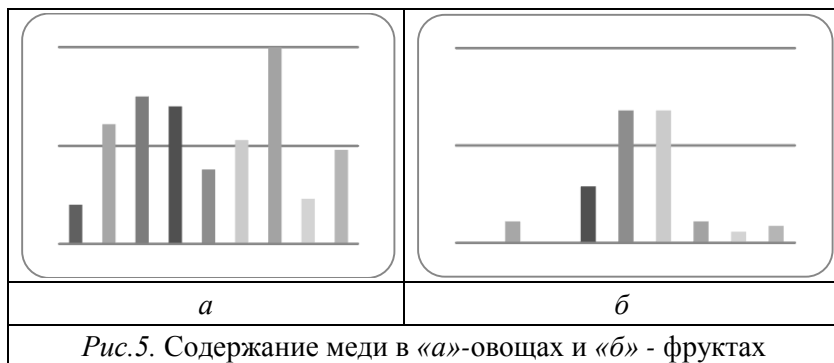

Рис.5. Содержание меди в «а»-овошах и «б» - фруктах

Как можно видеть из рисунков 2-5, содержание тяжелых металлов преобладает в овощах.

Так как овощная и фруктовая продукция произрастает на почве, то в ней были определены содержания этих же тяжелых металлов. Отбор проб почвы проводился в соответствии с требованиями, указанными в [12]. Размер пробной площадки составлял 10*10м. Грунт отбирался методом «конверта», образцы грунта сыпались на полиэтиленовую пленку и тщательно перемешивались, квартовались 3 раза. После квартования почва разравнивалась, условно делилась на шесть квадратов, из центра которых отбирали примерно одинаковое количество почвы в полотняный мешочек, массой около 1 кг. Потом почву высушивали до воздушно-сухого состояния при комнатной температуре Очищали от разных включений и просеивали через сито с диаметром отверстий 0,5 мм и с навески получали водную вытяжку. Анализ водной вытяжки почвы проводили аналогично инверсионно-вольтамперометрическим методом по стандартной методике для сточных вод.

Известно, что в почве тяжёлые металлы находятся в различных формах. Например, при выветривании кадмий легко переходит в раствор, где присутствует в виде Cd^{2+} . Он так же образует растворимые комплексные ионы ($CdCl^+$, $CdOH^+$, $CdHCO_3^+$, $CdCl_3^-$, $Cd(OH)^{2-4}$) и органические хелаты. Главное валентное состояние кадмия в природных средах +2, и наиболее важные факторы, контролирующие подвижность ионов кадмия, – это pH

и окислительно-восстановительный потенциал. В сильно окислительных условиях кадмий образует собственные минералы (CdO , CdCO_3), а также накапливаться в фосфатах и биогенных осадках (биолитах).

Свинец в почве находится преимущественно в минеральных формах (PbS , PbO , PbSO_4 , $\text{PbO} \cdot \text{PbSO}_4$), тогда как в выхлопных газах автомобилей свинец присутствует в виде галогенидных солей (например, PbBr_2 , PbBrCl , Pb(OH)Br , $(\text{PbO})_2 \text{PbBr}_2$). Содержащие свинец частицы выхлопных газов неустойчивы и легко превращаются в оксиды, карбонаты, сульфаты.

Катион Zn^{2+} образует с некоторыми анионами малорастворимые соли: Zn(CN)_2 , ZnCO_3 , ZnS , ZnC_2O_4 . Недостаток цинка приводит к разнообразным нарушениям метаболизма растений, снижает скорость обменных процессов и роста.

Весной к середине лета концентрация подвижных форм меди в почве постепенно снижается, что объясняется более энергичным поступлением ее в растения. Ближе к осени потребность растений в меди уменьшается, а мобилизация ее в остатках растений увеличивается и потому содержащее подвижных форм этого биоэлемента в грунте повышается [13].

Для оценки масштаба загрязнения почвы мы определяли растворимые формы тяжелых металлов, т.е. наиболее доступные для живых организмов, поскольку они практически мгновенно включаются в обменные процессы живых организмов. На рис. 6 представлены типичные вольтамперные кривые фона (1), пробы водной вытяжки почвы (2) и пробы с добавкой аттестованной смеси металлов (3).

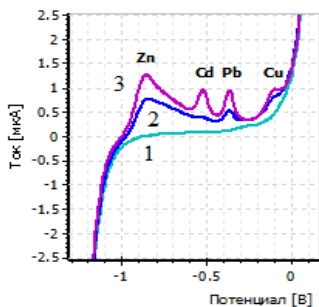

Рис.6. Типичные вольтамперограммы пробы водной вытяжки почвы

В табл. 2 представлены рассчитанные значения четырех тяжелых металлов в почве.

Табл. 2. Содержание растворимых форм тяжелых металлов в почве.

Объект исследования	Zn	Cd	Pb	Cu
почва	2,56±0,06*	0,16±0,15	0,31±0,09	2,80±0,07
<i>ПДК (для водораств. форм) [14]</i>	<i>23</i>	<i>0,70</i>	<i>6,00</i>	<i>3,00</i>

*- ниже предела обнаружения

Сравнение средних значений содержания тяжелых металлов в почве, овощах и фруктах (табл. 3) в графическом изображении дает возможность определить: какие химические элементы зависят от основного источника поступления химических элементов, какие не зависят или являются частично зависимыми [15].

Табл. 3. Среднее содержание химических элементов в почве, овощах и фруктах.

Химический элемент	Среднее содержание химических элементов		
	почва	овощи	фрукты
Zn	2,56	3,64	0,55
Cd	0,16	0,014	0,021
Pb	0,31	0,30	0,22
Cu	2,80	0,54	0,22

По рассчитанным данным построены графики зависимости (рис. 7).

Проведенные исследования показали, что частично почвозависимым является лишь цинк (его больше в овощах чем в грунте), а в фруктах он не проявляет зависимости. Так как содержание кадмия, свинца и меди в грунте всегда больше, чем в овощах и фруктах, то данные элементы являются почвозависимыми.

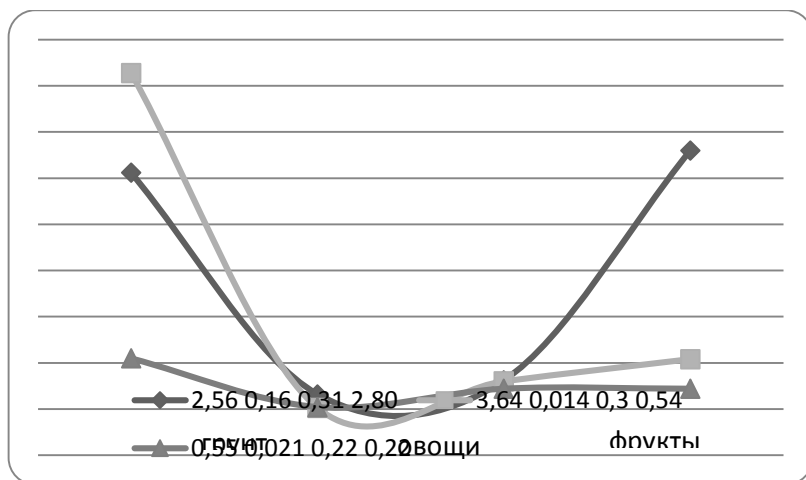

Рис.7. Особенность распределения средних значений содержания химических элементов в почве, овощах и фруктах.

Следовательно, содержание тяжёлых металлов в исследуемых объектах растительного происхождения объясняется условиями выращивания, использованием удобрений, произрастания.

Превышающему значению так же может способствовать кислая реакция почв и обильные осадки, способствующие выносу тяжёлых металлов в нижние части почвы.

Растения способны аккумулировать тяжёлые металлы, переносить их из нижележащих слоёв в верхние части после их отмирания, процессы транспирации и испарения - так же влияет на концентрацию токсикантов в верхних почвенных горизонтах, на которых выращиваются овощные и плодово-ягодные культуры.

Можно предположить, что повышенное содержание связано с тем, что накопление происходит в почве с поступлением из воздуха и переносом тяжёлых металлов при сжигании угля, в большей степени для свинца и кадмия.

В связи с этим, необходим постоянный систематический контроль за уровнем содержания тяжелых металлов в объектах окружающей среды, с целью контроля и регулирования процесса накопления миграции и аккумуляции тяжелых металлов в пищевых продуктах.

Таким образом, содержание тяжелых металлов в почве и выращиваемой на нем овощной и фруктовой продукции соответствует санитарно-гигиеническим нормам. Установлено, что растительная продукция пригодна к употреблению в пищу. Исключение составляет красная смородина, в которой наблюдается превышение ПДК по кадмию более, чем в 3 раза. Однако, все таки для уменьшения доступности токсикантов растениями, рекомендуется проводить известкование почвы, вносить органические удобрения и т.д.

Данные исследования, с одной стороны, могут послужить научной основой в плане разработки мероприятий контроля только наиболее распространенных тяжелых металлов в объектах сельскохозяйственного производства с целью сокращения затрат по определению всех токсикантов, и одновременно с этим являться практической базой для оценки и прогноза возможности поступления тяжелых металлов в пищевую цепь.

Список литературы:

1. *Янтурин С.И., Прошкина О.Б.* Содержание тяжелых металлов в овощах, произрастающих в различных районах промышленного центра черной металлургии // *Фундаментальные исследования. Сер. Биологические науки.* – 2012. – № 9. – С. 595-597.

2. *Дубініна А.А., Овчиннікова І.Ф., Чернова Н.А.* Визначення вмісту солей важких металів у різних ботанічних сортах часнику, вирощених у різних регіонах // *Наук. Зап. Вінницького держ. Ун-ту. Сер. Географія.* – 2009. – Вип. 19. – С. 311-315.

3. *Колесникова Е.В.* Экологическая оценка содержания тяжелых металлов в пищевом сырье и продуктах питания Томской области: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. биол. Наук: спец. 03.00.16 «Экология». – Новосибирск, 2002. – 177с.

4. *Скальный А.В., Рудаков И.А.* Биоэлементы в медицине. – М.: Оникс XI век, Мир – 2004. – 272 с.

5. *Черемушников И.И., Нотова С.В., Давыдова Н.О.* Роль химических элементов в формировании поведения студентов // *Микроэлементы в медицине.* – 2014. – № 15 (2). – С. 3–9.

6. *Горбунов А.В., Ляпунов С.М., Гундорина С.Ф., Фронтасьева М.В., Окينا О.И.* Оценка поступления микроэлементов в

организм человека с продуктами питания в центральных регионах России // Экологическая химия. – 2006. - Т.15, № 1 – С. 47-59

7. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2014 рік. Під. ред. С.В. Гороновича. Чернігів: [б. в.], 2015. С 342.

8. *Ковкин В.В., Шуваева О.В., Морозов С.В., Ранута В.Ф.* Руководство по методам полевых и лабораторных исследований снежного покрова для изучения закономерностей длительного загрязнения местности в зоне действия антропогенных источников: Метод. пособие. Новосибирск: Новосиб. гос.ун-т. – 2012. – 85 с.

9. ДСТУ ISO 874-2002 (ISO 874:1980, IDT) Фрукти та овочі свіжі. Відбір проб. Чинний від 10.01.2003.

10. *Носкова Г.Н., Заичко А.В., Иванова Е.Е.* Минерализация пищевых продуктов. Методическое пособие по подготовке проб для определения содержания токсичных элементов: Практ. руково. – Томск: ТПУ, 2010. — 30 с.

11. МБТ 5061-89 Медико-биологические требования и санитарные нормы Качества продовольственного сырья и пищевых продуктов [Электронный ресурс]. – [Действующие с 1989-08-01]. – Режим доступа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v5061400-89>

12. ГОСТ 12071-2000 Грунты. Отбор, упаковка, транспортирование и хранение образцов.

13. *Краваль В.В., Алейникова В.Н.* Контроль на содержание тяжелых металлов (Pb, Cd, Zn) в овощных и плодово-ягодных культурах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-lib.gasu.ru/konf/sssk/archive/2006/01/R_3_23.html

14. *Трубачева Л.В., Купцова Н.В.* Определение содержания подвижных форм тяжелых металлов (кадмия, свинца и меди) в почвах методом инверсионной вольтамперометрии // Вестник Удмуртского университета Физика. Химия. – Вып. 2. – 2008 – С. 112-118.

15. *Некос А.Н.* Проблеми визначення фонового вмісту мікроелементів у овочах та фруктах географічних регіонів України // Наук. Зап. Вінницького держ. Ун-ту. Сер. Географія. – Вип. 19. – 2009.– С. 79-83.

Літовкіна О.О.,

НАПРЯМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

В національному господарстві України агропромисловий сектор відіграє надзвичайно велике значення. З макроекономічної точки зору, вказаний сектор має яскраво виражений антикризовий потенціал, оскільки в усі періоди кризи глибина падіння АПК була значно меншою, ніж в інших базових галузях.

На нашу думку, негативні тенденції сучасного розвитку агропромислового виробництва в Україні пов'язані передусім з недосконалістю економічного механізму формування інновацій, використання техніки та технологій.

Інноваційна активність у агропромисловому виробництві України є порівняно незначною, через що обмежені ресурси використовуються неефективно, а вироблена продукція є порівняно дорогою. З розвитком різних форм власності в аграрному секторі та його реформуванням вирішення питання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК має пріоритетне значення. Методологічна незавершеність і недостатність нормативно-правової бази знижує ефективність й обмежує сферу застосування інструментарію загальної системи економічних регуляторів стимулювання економічної активності в АПК, у тому числі із використанням можливостей регіональних (територіальних) систем.

Подальшого удосконалення потребують механізми державної підтримки інноваційного забезпечення агропромислового підприємництва, в першу чергу на регіональному рівні, який найбільше наближений до реальних підприємницьких формувань. Вказане обумовлює актуальність та необхідність проведення дослідження можливостей стимулювання розвитку агропромислових комплексів регіонів України.

Над вказаної проблематикою плідно працюють провідні вчені – В.Васенко, В.Винтоняк, А.Гайдуцький, М.Лук'яник, Б.Пасхавер, О.Скидан, Г.Спаський, О.Шубравська та інші науковці. Проте в нинішніх соціально-економічних умовах мають бути уточнені окремі елементи державної підтримки агропромислово-

го підприємництва на регіональному рівні.

Зношеність основних фондів у деяких галузях АПК сягає 60%, підприємства використовують вкрай застарілу матеріально-технічну базу, більшість обмежених обігових коштів спрямовуються не на закупівлю обладнання, а на його ремонт.

Державна економічна політика щодо галузей АПК має бути націлена на розширення джерел фінансового забезпечення економічної діяльності, в першу чергу за рахунок пільгового оподаткування та підвищення доступності кредитних ресурсів. Не знята з порядку денного і проблема розвитку інноваційної інфраструктури агропромислового виробництва, без чого неможливе поживлення високоефективної діяльності у АПК. На аграрних підприємствах триває так зване “проїдання” основного капіталу, коли обсяг нарахованої амортизації значно більший за обсяг приросту основного капіталу. Частка амортизації основних засобів в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах впала з 5,1% у 2002 р. до 4,9% у 2013 р., що не сприяє прискореному накопиченню інноваційних ресурсів. Ситуація із залученням прямих іноземних інвестицій в агропромисловий сектор економіки залишається незадовільною.

Одним із напрямів підвищення привабливості вітчизняного АПК для іноземного інвестора є залучення землі у цивільно-господарський оборот. Земля в умовах ринку є інвестиційним ресурсом [2], який дозволяє резиденту отримати додаткові аргументи для залучення ресурсів, а нерезиденту – впевненість у серйозності намірів приймаючої сторони. Ми виходимо з того, що розв’язання проблеми інвестиційного та інноваційного забезпечення сільськогосподарського виробництва лежить у площині вдосконалення земельно-майнових відносин як передумови для запровадження іпотечного кредитування аграрного виробництва, зміцнення ринкової інфраструктури.

Проблему інноваційного наповнення АПК не можна вирішити без стабілізації макроекономічної ситуації в країні. Мова йде, зокрема, про уповільнення темпів інфляції. Інфляція залишається головною макроекономічною перепоною для зростання продовольчого ринку [3], без чого неможливе зростання рентабельності сільськогосподарського виробництва, поліпшення його інвестиційного та інноваційного забезпечення.

Проблему інноваційного наповнення підприємств АПК неможливо вирішити без модернізації їхньої структури. Незбалансованим є і розвиток продуктивних підкомплексів: обмежені фінансові ресурси направляються на інвестування переважно виробництва підакцизних та експортних товарів. Звичним явищем стало зростання сукупних трудових витрат на вироблення одиниці сільськогосподарської продукції, втрати врожаю. Невирішеність цих проблем тягне за собою жалюгідне становище підприємств АПК, чим звужується база їхнього забезпечення (ресурсного взагалі та інноваційного зокрема).

Тенденції сучасного розвитку сфери агропромислового виробництва в Україні пов'язані передусім з недосконалістю економічного механізму природокористування, техніки, технологій. Разом з тим результати академічних досліджень дозволили сформулювати парадигму інноваційної політики розвитку АПК, яка має базуватися на наступних принципах:

- принцип ланцюгової капіталізації галузей АПК;
- принцип оптимального використання ресурсів у розрізі регіонів;
- принцип поєднання інвестицій з інноваціями;
- пріоритетність інвестування інноваційних, соціальних (в тому числі молодіжних) та екологічних (в тому числі природоохоронних) програм і проєктів, а також розробки та впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- забезпечення економічної безпеки при залученні іноземних інвестицій.

На жаль, доводиться констатувати, що в Україні принципи інноваційного забезпечення розвитку АПК не виконуються. Одна з головних проблем – нерівномірність розподілу пільг між різними галузями та регіонами, що зумовлює диспропорції у розподілі фінансових ресурсів навіть на мезорівні. Підприємства АПК відчувають і гостру нестачу інноваційних ресурсів, без вкладення яких вони ніколи не стануть конкурентоспроможними. Не менш гостро стоїть питання про раціональне фінансове забезпечення науково-технічних та інноваційних програм, розв'язання якого потребує ресурсної та правової підтримки з боку держави. Через недостатність інноваційного забезпечення АПК залишається вкрай низькою якість продовольчих товарів. Кількість неякісної продукції в торгівельній мережі по окремих видах сягає 40-60%

[4], що негативно відбивається на рівні продовольчої безпеки держави.

Сьогодні основним джерелом фінансування інновацій (в тому числі і у АПК) залишаються власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування у 2014 р. становила 65%. Державна підтримка інновацій з державних та місцевих бюджетів була на рівні 1,6%, що майже у два рази менше, ніж у 2001 р. (2,9%). За розрахунками експертів, для оновлення машинно-тракторного парку аграрних підприємств на рівні технологічної потреби необхідно щорічно купувати машини й обладнання на суму понад 15-20 млрд. грн. Але підприємства АПК не мають навіть шостої частини від цієї потреби.

Однією із форм розвитку інноваційної діяльності АПК регіону є створення та підтримка агротехнічних парків [1], які функціонують як аграрні підприємства з органічним поєднанням наукової і виробничої складової і можуть користуватися державною підтримкою згідно закону. Такі агропарки можуть створюватися, зокрема, на базі наукових, дослідних і освітніх закладів аграрного профілю. Проте розвиткові інноваційного підприємництва на селі заважають значні адміністративно-бюрократичні перешкоди, що супроводжують сумлінних товаровиробників на всіх етапах виробництва [5].

Бракує цілісної державної стратегії інноваційного забезпечення АПК як пріоритетної сфери української економіки. Вагомою проблемою залишається організація державної підтримки інвестування природоохоронних заходів, що впливатиме і на стан розвитку АПК, оскільки природа і навколишнє середовище є одним із головних чинників сталого розвитку агросфери.

Необхідно прискорити роботу щодо методичного та методологічного обґрунтування інноваційних проектів у АПК [2], без чого взагалі неможливе залучення зовнішніх ресурсів.

Спираючись на досвід світових агропродовольчих компаній, доцільно стимулювати створення на аграрних підприємствах власних наукових лабораторій, які б безпосередньо використовували найсучасніші технологічні прийоми та розробляли абсолютно нові напрями (наприклад, фінські вчені завдяки використанню особливих рас бактерій виробляють комерційне молоко, вживання якого зменшує високий артеріальний тиск людей).

Доцільно стимулювати розвиток високотехнологічного аграрного експорту. Приміром, основним експортним напрямком

молочної промисловості є виробництво сухих білкових молочних продуктів, серед яких основні обсяги займають сухе знежирене і незбиране молоко, сироватка, казеїн.

Підсумовуючи викладене, можна зробити узагальнюючий висновок, що в агросфері й досі не створено належних умов для розширеного відтворення різних видів ресурсів, у тому числі трудових, інвестиційних та інноваційних ресурсів. Цілком природньо, що обмежені інвестиції йдуть не на закупівлю нової техніки та впровадження прогресивних технологій, а на підтримку хоча б мінімальної дієздатності вкрай застарілої матеріально-технічної бази (ремонт), що не сприяє переходу розвитку АПК на модель сталого розвитку. Державна економічна політика не вирішує проблем ресурсного та технологічного забезпечення підприємств сільськогосподарського виробництва, а органи державної влади не використовують науково обґрунтовані і апробовані світовим досвідом заходи поживлення інноваційних процесів у агросфері.

Реформування аграрної сфери має бути спрямоване на підвищення рівня продовольчої безпеки України за рахунок нарощування виробництва продуктів харчування, підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності. Недостатність нормативно-правового забезпечення розвитку АПК обмежує застосування ефективних регуляторів проведення заходів щодо активізації відтворення його інноваційного потенціалу.

Необхідно розробити сучасне нормативно-правове середовище, що враховує інтереси держави, виробника і інвестора, забезпечує гарантії недоторканності результатів інноваційної діяльності та уможливорює отримання чітких пільг і преференцій.

На рівні регіонів слід активніше розвивати ринкову інфраструктуру агропромислового виробництва, стимулювати розвиткові агропромислових вільних економічних зон, агротехнічних парків, підприємницьких агрокластерів. Доцільно також розвивати агропромислове виробництво, що орієнтоване на експорт.

Необхідно підтримувати механізми пільгового фінансового забезпечення інноваційної діяльності у агропромисловому комплексі, у тому числі на основі врахування особливостей агропромислової діяльності у конкретних регіонах.

У подальшому слід розробити науково-методичні основи прогнозування результативності інноваційної діяльності агропромислових підприємств в залежності від макроекономічної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Васенко В.К. Агропромислові вільні економічні зони: стратегія розвитку в Україні // Економіка АПК. – 2004. -- № 10. – С. 154-158.
2. Іртищева І.О., Фактори та особливості екологічно стало-го розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней / Актуальні проблеми економіки. – 2015. - № 1. – С. 302-310.
3. Корецький М.Х., Дацій О.І. Державне регулювання інноваційної діяльності в АПК // Економіка АПК. – 2004. – № 4. – С. 14-18.
4. Рудь Н.Т. Кластерний механізм взаємодії у формуванні інноваційної моделі економіки регіону / Н.Т. Рудь, О.І. Марчук, Г.А. Яшева / Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 12. – С.281-289.
5. Узунова Н.С. Особливості розвитку АПК в системі між-галузевих зв'язків і форм приватного господарювання / Н.С. Узунова // Культура народів Причорномор'я [Научный журнал Таврического национального университета им. В.И. Вернадского]. – 2010. – № 188. – С. 118-120.

Плотнікова М.Ф.,

канд. екон. наук, доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

м. Житомир, Україна

ІНВЕСТИЦІЙНО-ПЕРМАКУЛЬТУРНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Природні ресурси є передумовою існування людства, тому включення їх до складу величини національного багатства є напрямом врахування умов та показників економічного, екологічного та соціального зростання суспільства. Інтеграція національної та світової економіки, наявність глобальних та світових проблем на перше місце виводять питання раціонально свідомого споживання – «розумної достатності» з метою відновлення й збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь. Прикладом такого підходу є відомі суспільні проекти нульового зростання, сталого розвитку та природодоцільної діяльності.

Розширення можливостей щодо реалізації власного потенціалу молоддю в межах сільських та міських населених пунктів, за межами країни та у власних громадах передбачають наявність вибору зайнятості та рівня доходу відповідно до рівня кваліфікації та здатності до праці. Організація дистанційної форми роботи редактором, дизайнером, письменником, програмістом, опосередковано через запровадження ІТ технологій чи інше та/або вахтовим методом практично знімає обмеження щодо обов'язкового характеру фізичного перебування в місці продажу результатів праці, що сприяє розвитку такого виду діяльності як фрілансер (freelancer) та інших дистанційних видів бізнесу. Ряд практик ілюструє часткове переміщення в інформаційне середовище розрахункових операцій, інформаційних відносин з клієнтами, відстеження логістичних схем руху товару тощо), що дозволяє урізноманітнити спектр наданих послуг та можливостей їх реалізації за одночасного підвищення мобільності суб'єктів суспільних відносин.

Поряд з позитивними зрушеннями в глобальному економічному середовищі наслідки технократичного впливу людини на оточуюче середовище змушують дослідників шукати альтернати-

вні напрями вирішення наявної ситуації щодо активізації ресурсного потенціалу території та зниження негативного впливу людини на навколишнє середовище. Проблеми зниження високої загазованості повітря, забезпечення родини якісною питною водою, безпечними та поживними продуктами харчування, що не містять шкідливих домішок спонукає мешканців урбанізованих міст шукати альтернативу, адже в межах міста самостійно людина неспроможна змінити наявну ситуацію. Так, завдяки приватним структурам, громадським організаціям, ТНК, урядовим ініціативам активізувалися соціально-екологічні рухи щодо відновлення соціально-екологічного та економічного потенціалу територій [1].

Сформована світова тенденція щодо позитивної динаміки переселення людей з урбанізованих міст до сільської місцевості та інформатизації суспільства є наслідком зміни свідомості людства у напрямі визнання пріоритетності соціально-екологічного та духовного розвитку [2-10]. Частка переселенців з міст становить близько 15% від загальної кількості населення й постійно зростає. Характерними ознаками переселенців є молодий вік (середній вік «екомешканців» – 35 років) та широкий світогляд (постійно проявляється інтерес та впроваджуються на практиці технології органічного землеробства, ноосферної освіти та виховання, безвідходної життєдіяльності, в тому числі використання відновлюваних джерел енергії тощо).

Всіх «екомешканців» можна поділити на типи: 1) «натуралісти» (прихильники здорового способу життя, натуральних підходів до виробництва та життєдіяльності, постійно займаються самоосвітою – близько 15% від загалу); 2) «дрифтери» (молодь, яка відстежує тренди та можливі тенденції – 25%); 3) «мінімалісти» (люди середнього віку схильні до розумної достатності, – діють за принципом «менше споживай – менше витрачай» – 25%); 4) інші групи (виявляють змішаний характер інтересів – 35%). Спільним для всіх груп є те, що вони більше уваги приділяють перебуванню на природі, проводять фізичні та духовні оздоровчі практики, надають перевагу стійкому розвитку та свідомому споживанню, пропонують підходи до спільного споживання (sharing economy), ініціюють появу екопроектів, екостартапів, екобудівництва та компактного житла, технології з використання альтернативних (відновлюваних) джерел енергії та енергоефектив-

вності, органічного землеробства та пермакультурного дизайну, створюють екопоселення та ферми-комуни. Близько 10% таких мешканців йдуть на природу й практично не приїздяють у міста, 20% – ведуть органічний спосіб життя в місті, 70% – «дачники» – поєднують перебування на природі із життям у місті. Визначально, що бажання людей жити за містом не є пов'язаним з рівнем достатку, формою та характером роботи ти, а головним чином зумовлене бажанням жити в гармонії з природою, самостійно нести відповідальність за власне життя та життя своїх близьких, а також формувати середовище існування у відповідності з законами Всесвіту. Динаміка переселення мешканців міст на пострадянській території охоплює такі етапи: 1) будівництво дач та створення дачних кооперативів (80-90-ті роки ХХ ст.); 2) зведення котеджів та формування котеджних містечок (кінець ХХ – початок ХХІ ст.); 3) розвиток родових садиб та родових поселень як форми поєднання інтересів родини, громади та природи (кінець 90-х років ХХ ст. і по сей день) – (табл. 1).

Проведений аналіз діяльності особистих селянських господарств, дачних кооперативів, котеджних містечок, родових поселень України засвідчив, що порівняно невелика площа земельної ділянки в дачному кооперативі та котеджному містечку є недостатньою для формування самозабезпечуючої агроєкосистеми, спроможної в повній мірі забезпечити потреби їх власників. В той же час індивідуальний характер вирішення питань членами особистих селянських господарств та котеджних містечок знижують інтенсивність та ефективність таких ініціатив. Активна громадська позиція мешканців родових поселень, яких в Україні нараховується близько 100, дозволяє їм спільно вирішувати ситуацію інфраструктурного забезпечення, освіти та виховання, зміцнення здоров'я, організації життєдіяльності та господарських процесів за межами міста в гармонії з природою.

Загальна динаміка розширення площ земельних ділянок з метою ведення життєдіяльності та господарювання дозволили визначити її оптимальний розмір. Бажання мати ділянку, що дозволяє задовольнити потребу у вирощуванні органічних продуктів харчування й організації місця відпочинку на природі окреслили потребу оптимізації площі в розмірі 1 га як мінімально можливої, що дозволяє сформувати самодостатню й екобезпечну систему. Проект Концепції «Родова садиба», представлений й

схвалений Кабінетом Міністрів України у 2009 р., був підтриманий 8, а 2014 р. – 10 міністерствами та відомствами, а також НААНУ в особі ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Таблиця 1

Порівняльна характеристика дачного, котеджного та родового форм життєдіяльності населення

Ознака	Особисте селянське господарство ^{1, 2}	Дачний кооператив ¹	Котеджне містечко ¹	Родове поселення ³
Середній розмір ділянки	для ведення особистого селянського господарства – не більше 2,0 га	0,05 га (для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 га)	для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 га, в селищах – не більше 0,15 га, в містах – не більше 0,10 га	1 га
Житлове будівництво	Капітальне будівництво не дозволене	Дозволене	Дозволене	Дозволене
Наявність об'єктів інфраструктури	Відсутні	Наявні дороги, електропостачання, рідше – газопостачання, інші практично відсутні	Наявність доріг, газо-, водоводу, електропостачання та водовідведення, рідше – магазини, школи, кафе	Відповідно до потреб мешканців

Продовження табл. 1

Взаємодія мешканців	Практично відсутня	Обмежена форма взаємодії, управління на рівні правління	Переважає індивідуальний підхід до вирішення питань	Формування та реалізація функції управління на рівні територіальної громади
Ініціативність та здатність до розвитку	Практично відсутня або обмежена	Практично відсутня або обмежена	Низький рівень ініціювання соціально-екологічних та економічних проєктів	Високий рівень ініціювання соціально-екологічних та економічних проєктів

¹ст. 121 Земельного Кодексу України, ²ст. 5 Закону України «Про особисте селянське господарство», ³проєкт Закону України «Про родові садиби та родові поселення».

Джерело: власні дослідження.

Суть ідеї «Родова садиба» полягає у наступному: «Надати законодавче право кожному громадянину України при бажанні отримати 1 га землі для облаштування родової садиби безоплатно, в постійне або довічне користування, без права продажу, з правом передачі лише у спадок». Відповідальний характер користування й процедура отримання землі відповідно до проєкту Закону України «Про родові помістя та родові поселення» виключають можливість спекуляцій та зловживання.

Ресурси планети Земля є основою задоволення потреб населення, компонентами природного середовища та біорізноманіття. Удосконалення існуючих підходів до ресурсозабезпечення й ресурсовикористання, запровадження ресурсозберігаючих, біодинамічних, безвідходних технологій, в тому числі технологій виробництва альтернативних видів енергії є визначальним з позиції поліпшення господарської та екологічної ситуації в країні й пріоритетом щодо оздоровлення населення. Постійне перебування на природі, ведення природодоцільної діяльності є механізмом примноження національного багатства як з позиції матеріалісти-

чного підходу, так й з врахуванням сталого розвитку людства й формування багатфункціонального укладу як інструменту гармонізації відносин в системі «Людина-Природа», що повною мірою узгоджується з принципами пермакультурного дизайну. Підвищення часу перебування людини в природному середовищі сприяє розкриттю творчих здібностей й розширенню потенціалу особистості. Реалізація задач біодинамічного землеробства створює підґрунтя для формування людини Творця, коли митець малює живими фарбами природи (рослинами, ландшафтом), створює свій Прості Любові за покликанням Отця.

Стратегією соціального і економічного розвитку України на 2004-2015 рр. визначено, що для забезпечення екологічного зростання необхідно забезпечити середні темпи капіталовкладень на рівні 9-19% на рік, а рівень заліснення території довести до 22%. Крім того, період випереджального економічного зростання повинен характеризуватися поєднанням інвестицій та інновацій. Це означає, що 70-80% інвестицій мають бути інноваційними й сприяти структурним змінам економіки країни. Галузевий, ресурсний та територіальний підходи щодо визначення напрямів та інтенсивності сільського розвитку окреслили переважно виробничий підхід до формування національного управління. Динамічні зміни технократичного устрою практично засвідчили низький рівень мотиваційного механізму щодо суспільного розвитку як окремих домогосподарств, так й інших структурних елементів національного сектору, зокрема державного, а також антагоністичний споживацький щодо використання ресурсів природи у господарській діяльності [10-11]. Переважання думки, що формування та відновлення природних ресурсів проходить без участі людини і до її появи, фактично не враховує наслідки господарських процесів, ініційованих людством. Наслідком такого бачення стала руйнівна дія людської спільноти на середовище існування («зрубування гілки, на якій сидимо»).

Поява в 50-60-х рр. ХХ ст. альтернативного бачення отримало назву «зеленої хвилі», коли представники міської спільноти стали переселятися в сільську місцевість. Прикладом реалізації такого підходу є вітчизняна та світова практика створення й функціонування екологічних та родових поселень, яка на прикладі пермакультурного дизайну, органічного землеробства, технологій біодинамічної господарської діяльності та життєзабезпечення

населення яскраво ілюструє перспективні можливості розвитку особистості людини в процесі реалізації природодоцільної діяльності за умови довгострокового характеру відновлення природно-ресурсного потенціалу, духовного та культурного росту людей. Забезпечення біологічного різноманіття, естетичної та духовної спрямованості взаємовідносин Людини та Природного середовища дозволяє зменшити вплив технократичної системи та, як наслідок, суспільних витрат за одночасного підвищення енергетичного виходу продукту з одиниці земельної площі та забезпечення стійкості системи в довгостроковій перспективі.

Враховуючи вище перелічене, оцінку національного багатства пропонуємо здійснювати залежно від можливості території забезпечувати довгостроковий розвиток на основі підвищення якісного характеру її складових, як визначальних елементів гармонійного розвитку суспільства та природного середовища. Поєднання духовного та фізичного розвитку є запорукою підвищення рівня свідомості та оптимального впливу людини на природні процеси як основу відродження нації та розквіту суспільства. Критеріями ефективності досягнутого рівня стійкості вбачаємо підходи, запропоновані шведським лікарем К. Х. Робертом в концепції Natural Step – недопущення: 1) підвищення концентрації речовин, видобутих з земної кори (корисні копалини, нафта, газ тощо); 2) впливу речовин вироблених людиною на навколишній світ (поліхлордефініли, інсектициди, ядерні відходи та інші хімічні речовини та з'єднання, що не зустрічаються в природі); 3) зниження природної здатності флори та фауни до самовідновлення (надлишковий вилов риби, ерозія поверхні ґрунту, вирубування лісів, суттєва зміна рельєфу та інші подібні заходи); 4) систематичного незадоволення людських потреб (життя у злиднях тощо) – [12].

Формування ринкової економіки зорієнтоване на економічне зростання та виробництво, як чинник цього зростання, наслідком такої діяльності мають появу екологічних та соціальних проблем, що посилює національну та гендерну нерівність та зниження природи внаслідок надмірного ресурсного споживання. Наслідком нераціональних підходів в господарській та суспільній діяльності стали санітарна, екологічна та антропологічна катастрофи, спустошення Землі, виснаження ґрунтів Рациональне уп-

равління процесами природокористування є побудованим повернення сфер виробництва та обслуговування на локальний рівень.

Наразі система виробництва, зокрема сільське господарство та харчова промисловість, є секторами, що продукують товари з високим вмістом жиру та цукру внаслідок легкої придатності останніх до широкомасштабного виробництва, транспортування та великого терміну реалізації. Високі енергетичні витрати на виробництво знижують економічну ефективність діяльності внаслідок відсутності достатньої кількості використання нафти та великих земельних площ. Практично доведено, що результативність до витрат на її отримання в перерахунку на енергетичні показники для різних технологій коливається в межах від 1:20 до 1:500 [13]. Тобто для виробництва однієї харчової калорії витрачається 500 калорій енергії, що є вкрай неефективно. До того ж наявна культура споживання вказаних продуктів є однією з причин появи хвороб, зокрема ожиріння.

Існуючі системи стійкого розвитку, зокрема біологічне та органічне землеробство, пермакультурний дизайн, аграрне лісівництво, спрямовані на підвищення потенціалу території за рахунок збалансування та гармонізації відносин «Людина-Природа», досягнення синергетичного ефекту внаслідок такої взаємодії, підвищення культури виробництва та споживання.

Пермакультурна як альтернативна техніка вирощування на основі симбіозу рослинного, тваринного світу та людини за своєю суттю є поверненням до традиційних підходів в агротехніці, що без застосування технічних засобів за умови збереження та примноження біологічного різноманіття території, спрямована на посилення міжвидових зв'язків та максимізацію їх ефективності. Видатними діячами системи пермакультурного дизайну Біллом Молісоном (Австралія), Масанобу Фукуокою (Японія), Зеппом Хольцером (Австрія) та іншим дослідниками-практиками на ділянці земельної площі, що обробляються переважно вручну, доведена можливість отримувати по три врожаї на рік, забезпечуючи населення на локальному рівні корисними, смачними та поживними продуктами харчування, відновлювати родючість ґрунту, сприяти духовному та естетичному вдосконаленню людини. Пропозицією дослідників є заміна інтенсивного сільського господарства природними процесами в землеробстві та тваринництві.

Сучасний стан сільських територій України, характеризується не лише значними структурними, функціональними та пов'язаними із ними демографічними проблемами, він також відзначається значним потенціалом до розвитку сільськогосподарської та інших видів підприємницької діяльності на селі. Водночас, реалізація цього потенціалу є неможливою без ґрунтового дослідження проблем і перспектив економічного розвитку сільських територій не як другорядної після міст за важливістю категорії, а як повноцінної та потребуючої активної підтримки складової регіональної економіки, що є не лише місцем виробництва сільськогосподарської продукції, але й територією проживання та отримання доходів третини населення держави і більш ніж половини населення Карпатського регіону. Якщо у розвинутих країнах рівень життя сільського населення постійно підвищується внаслідок відповідної державної політики (особливо це стосується територій з ускладненими умовами проживання та ведення господарської діяльності), то в Україні у цьому відношенні зберігається ціла низка гострих проблем. Внаслідок багатьох об'єктивних причин, сільські території України, характеризуються монофункціональністю, що концентрується навколо сільського господарства як основного виду діяльності та джерела доходів лівової частки мешканців сіл. На цей час альтернативи розвитку сільських територій є незначними, що зумовлено порівняно низькою щільністю розселення мешканців, відсутністю джерел інвестиційного забезпечення та підтримки підприємницьких ініціатив, незадовільним рівнем розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, відсутністю доступних можливостей професійної підготовки, недоступністю інформаційного забезпечення щодо інших, крім сільськогосподарського, видів діяльності тощо. Внаслідок цього посилюються міграційні процеси, що надалі погіршують демографічну ситуацію сільських територій, знижуючи наявну частку населення працездатного віку, а також збільшуючи соціальне навантаження на ту частину зайнятого населення, що продовжує життя та економічну діяльність у селах. Внаслідок перелічених факторів більшість сільського населення була і залишається зайнятою у сільському господарстві, незважаючи на низьку дохідність та високу трудомісткість цієї діяльності в Україні, в тому числі на присадибних ділянках з метою забезпечення власних потреб.

На нашу думку, багатофункціональність розвитку сільських територій забезпечується державними механізмами підтримки та сприяння розвитку як сільського господарства та несільськогосподарських видів економічної діяльності. Ці території повинні перетворитися на повноцінну частину національного господарства, де населення буде користуватися благами за якістю та кількістю максимально прирівняними до урбанізованих систем з ідентичними можливостями особистого (кар'єрного) розвитку та забезпечення економічного достатку. У світлі вищесказаного, диверсифікація видів економічної діяльності на сільських територіях покликана знизити рівень бідності та забезпечити максимально можливу кількість населення джерелом доходів. Водночас, при активному розвитку унікальних та конкурентоспроможних видів діяльності, для здійснення яких сільська місцевість є перевагою порівняно з міським середовищем. Вказаний механізм реалізує можливість виходу виробників продукції та послуг на достатньо високий рівень прибутковості, що дасть поштовх до подальшого їх розвитку та виникнення суміжних чи обслуговуючих суб'єктів підприємництва на сільських територіях. Фактично, будь-яка територія має потенціал до активізації певних видів діяльності, і, при правильному її використанні та додатковій підтримці (інвестиційній, фінансовій, інфраструктурній чи інформаційній), вона може розвинути у самодостатній комплекс, де поява та розвиток одних видів підприємництва призведе до створення інших, тим самим створюючи передумови до постійної соціально-економічно еволюції місцевості. Одночасно з диверсифікацією видів економічної діяльності, необхідним є приділення окремої уваги підвищенню ефективності сільського господарства. Адже сільськогосподарський потенціал України здатний забезпечувати потреби не лише власного населення, але й експортувати агропромисловою продукцію в менш сприятливі регіони світу. При цьому одним з пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства потрібно визначити виробництво органічної сільськогосподарської продукції, вирощування якої набуває все більших обсягів в економічно-розвинутих країнах. Базовим щодо вибору конкретного виду діяльності є обраний критерій ефективності механізми сприяння стандартизації та активізації ролі населення. Так, визначення оптимальної структури видів економічної діяльності для сільських територій пов'язане з такими чинниками як

наявність та склад населення території, його вікова та професійна структура, щільність території, наявність природних, матеріальних (продукованих людиною), інформаційних, фінансових та часових ресурсів, рівнем розвитку необхідної інфраструктури та її експлуатаційним станом, доходами населення тощо.

Існуючі проблеми сільських територій України спричинені тим, що сьогодні не використовується у повній мірі їх наявний потенціал, який складається зі значних людських та земельних ресурсів. Саме внаслідок цього спостерігаються значні диспропорції у доходах сільського та міського населення, рівнях забезпеченості об'єктами інфраструктури, а також проблеми, пов'язані з забезпеченням продовольчої безпеки країни. Таким чином, формування структури економічної діяльності на сільських територіях повинно відбуватися з урахуванням характеру дії ринкових та неринкових механізмів. Водночас, з боку державних та регіональних органів влади, а також органів місцевого самоврядування необхідним є сприяння підприємницьким ініціативам сільського населення з максимальною можливою підтримкою та забезпеченням їх доступу до відповідних ресурсів. Доцільним є також подальше дослідження та обґрунтування використання зарубіжного досвіду багатофункціонального розвитку сільських територій.

Однією з найбільш ресурсомістких проблем та перешкод на шляху багатофункціонального розвитку сільських територій є рівень забезпеченості та стан об'єктів інфраструктури села, що фінансуються за залишковим принципом (спорудження нових об'єктів не є можливим внаслідок відсутності відповідних коштів у державному та місцевих бюджетах). Оцінка досвіду України засвідчив, наявність асиметрій та диспропорцій сільського розвитку внаслідок відсутності системної державної політики та достатнього ініціювання необхідних реформ та ринкових змін. Водночас, навіть без активного розвитку альтернативних видів економічної діяльності на сільських територіях, нинішня ситуація дає змогу населенню значною мірою забезпечувати себе продуктами харчування та мінімальними доходами, достатніми для існування. Незважаючи на необхідність реформування структури сільської зайнятості, діюча агропромислова модель розвитку вітчизняного села дає змогу пройти кризові явища в економіці без додаткових бюджетних витрат. Останнє доводить, що Україна володіє значним потенціалом багатофункціонального розвитку сільських те-

риторій і при застосуванні ефективних методів та механізмів стимулювання їхнього розвитку зможе претендувати на суттєве покращення свого соціально-економічного стану.

Локальне дослідження виявило, що наявність в Житомирській області налагодженого нового механізму співпраці суспільства та держави. Ця схема включає Коло поселень області, яке через інститут громадських організацій співпрацює з державними організаціями та органами державного управління (обласна державна адміністрація, обласна рада). Як результат, такої співпраці проведено громадські слухання та круглі столи на обласному та районному рівнях, розглянуто пропозиції громадських організацій на колегії ОДА. Наслідком державно-приватного-партнерства стало відродження 12 населених пунктів на сільських територіях, відновлення їх агроєкосистеми, біологічного різноманіття флори та фауни на прилеглих територіях, вирішення соціально-економічних задач розвитку населення. Аналогічного за масштабами, перспективами, корисністю проекту для людей та держави в країні не існує.

Реалізація концепції планомірного розвитку сільських територій підтримана Кабінетом Міністрів України, активно розвивається Міністерствами аграрної політики та продовольства, Міністерством соціальної політики та Міністерством освіти та науки, діє постійна робоча група в ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН та планово розробляється Національної академії аграрних наук, намічена в плані до 2020 р. мешканцями екологічних та родових поселень спільно з громадськими та державними організаціями проводяться історико-культурні та творчі фестивалі, семінари та практики, що навчають природододільним підходам до виробництва та життєдіяльності в гармонії з природою. На даному етапі налагоджується співпраця, а також реалізується програма навчання бажаючих в Україні та за її межами (Латвія, Литва, Естонія, Білорусь тощо) у напрямі відродження сільського соціуму на принципово нових засадах – історико-культурному та духовному відродженні. Практика проведення круглих столів на всіх рівнях засвідчила наявність інтересу збоку державних органів влади та представників громадськості щодо відродження сільських населених пунктів на засадах органічного землеробства, безвідходної життєдіяльності (в тому числі альтернативних джерел енергії), біоадекватних методик освіти та виховання.

В просторі вищої гармонії немає й не може бути нічого випадкового. В ньому навіть елементарна частка несе в собі принцип фрактальної подоби енергії цілого, а отже несе його досконалість. Реалізація ідеї пермакультурного дизайну є багаторівневою об'єктивною реальністю єдності енергій не лише різної полярності, але й різної інтенсивності, частоти вібрацій. Саме множинність та компліментарність є інструментами універсальної реалізації функцій та задач її векторного розвитку. Відкриття людиною в собі Творця є умовою прояву потенціалу, спрямованого на удосконалення власної свідомості та навколишнього простору. Права творчості та свободи вибору є дарами Бога, які виділяють людину з всього сущого. Лише людина спроможна творити нерукотворний простір, об'єднуючи колективну свідомість не матерією, а духом, враховуючи єдині канони Всесвіту, в які закладена фрактальна подоба цілого. Людина, створена за канонами Всесвіту несе в собі ознаки можливості багаторівневого та багатомірного простору, відтвореному в гармонії любові та творчості. Недотримання принципу енергетичної багаторівневої будови не дозволить досягнути гармонії людини та природи. Саме гармонізація відносин людини та природи закладені як базис в системі пермакультурного дизайну.

Причини, що змусили тисячі осіб по всьому світу залишити урбанізовані міста й шукати вирішення питань організації життєдіяльності за їх межами стали: високий рівень засміченості водного, повітряного та ґрунтового покриву та одночасна нездатність місцевих адміністрацій змінити ситуацію на краще; нееквівалентний обмін понесених людиною затрат праці та здатністю забезпечити себе високоякісними продуктами харчування й привабливим екологічним середовищем існування; бажання взяти відповідальність за життя себе та оточуючих та самостійного вирішувати питання власної безпеки й забезпечення необхідними умовами життєдіяльності; бажання впливати на формування моделі суспільства майбутнього через сприяння відновленню природного біобалансу й створенню суспільства на засадах територіальної громади та самоуправління.

Законом існування об'єктів матеріального світу є розвиток – невинний рух, еволюція простору та структур у ньому. Реалізація ідеї пермакультурного дизайну сприяє гармонізації відносин «Людина-Природа» завдяки механізму забезпечення споживчих

потреб суспільства з відновленням природно-ресурсного потенціалу на основі природодоцільної безвідходної життєдіяльності, запровадженню відновлюваних джерел енергії, органічного виробництва та біоадекватних методик освіти й виховання внаслідок цілісного характеру вдосконалення частин та світу.

Список використаних джерел:

1. 35 успешных экопроектов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rodovid.me/eco_startup/35-uspeshnyh-ekoproektov.html

2. Екологічне поселення в Латвії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amatciems.lv/rus/ideja.html>

3. Christian D. L. Creating a Life Together: Practical Tools to Grow Ecovillages and Intentional Communities / D. L. Christian. – Paperback: New Society Publishers, 2003. – 273 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/details/fa_Creating_a_Life_Together-Practical_Tools_to_Grow_Ecovillages_and_Intentional_Com

4. GEN (Global Ecovilladg Network). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gen.ecovillage.org>

5. Gilman R. The Eco-village Challenge. The challenge of developing a community living in balanced harmony - with itself as well as nature - is tough, but attainable / R. Gilman // Context Institute. Catalyzing a graceful transition to the Planetary Era, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.context.org/iclib/ic29/gilman1/>

6. Living in harmony: inspring stories from ecovillages. Editor: Dalia Vidickiene. Vilnius: BMK Leidykla, 2013 – 124 p.

7. Inspring Stories from Ecovillages: Experiences with Ecological Technologies and Practices. Editors: Ansa Palojarvi, Jarkko Pyysiainen, Mia Saloranta. Vilnius: BMK Leidykla, 2013. – 120 p.

8. Plotnikova, M. Innovational investment development vector of rural territories / M. Plotnikova, Y. Bogoyavlenska // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development. – 2014. – №36. – №2. – P. 382-393

9. Plotnikova, M. Innovative character of rural territories social potential realization / M. Plotnikova // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development. – 2014. – №36. – №4. – P. 956-958.

10. Хвесик М.А. Институціональна модель природокористування: пострадянський формат / М.А. Хвесик. – К.: Кондор, 2007. – 788 с.

11. Вайнштейн А.Л. Учет природных ресурсов в составе национального богатства и баланса народного хозяйства / А.Л. Вайнштейн // Вопросы экономики. – 1965. – №7. – С. 67-73.

12. The Natural Step. Our framework. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thenaturalstep.org/our-approach/>

13. Алан Савори – говорит о корне всех проблем человечества. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=3UaeValqXgg#t=2014>

Поленкова М.В.,

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ Й СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

На сьогоднішній день в Україні спостерігається досить потужна диференціація за рівнем і якістю життя населення у розрізі регіонів. Рівень і характер розшарування, економічної нерівності й бідності в різних регіонах, усі характеристики, які відображають розвиток і статус регіону, території в порівнянні з іншими і демонструють спектр можливостей, якими володіє населення, для забезпечення якості свого життя.

Одним із найскладніших питань, є визначення впливу економічної нерівності на макроекономічні процеси, яким чином вона стимулює або гальмує економічний розвиток країни. Тобто, при якому рівні нерівності виникає економічна й соціальна конкуренція, що надає стимулюючий вплив на розвиток регіону, а при якому посилюється спад економічної активності населення.

Отже, існує такий поріг, за межами якого активність у подоланні бідності власними силами для бідного населення стає неможливою. У цьому випадку бідність набуває незворотного характеру, сприяє економічній, соціальній, культурній ексклюзії цих верств населення.

В умовах нерівномірного розподілу в суспільстві економічних, інтелектуальних та інших ресурсів стратифікація забезпечує соціальну ідентифікацію й встановлює межі взаємодії між людьми й групами з різним соціальним статусом.

Сучасне суспільство диференційоване за багатьма ознаками, й чим більше воно розвивається, тим більше ускладнюються соціальні зв'язки, з'являються нові критерії стратифікації. Тому виникає проблема виділення єдиної соціальної структури, що адекватно відображала б реалії суспільства й була б напряму пов'язана з вибором точних стратифікаційних критеріїв [1].

Термін "стратифікація" утворено від латинських слів "stratum" – шар і "fasere" – робити, що в перекладі означає розшарування суспільства [4]. Тобто в самому походженні цього

слова закладене завдання виявлення не просто групової приналежності, а визначення вертикальної послідовності положення соціальних верств, пластів у суспільстві, їх ієрархію.

При дослідженні стратифікації у сучасній світовій практиці використовується багатокритеріальний підхід, що дає можливість оцінити забезпеченість матеріальними ресурсами, так званім людським капіталом, та рівень самопочуття індивіда в суспільстві. При цьому доведено, що соціальне становище окремого індивіда в суспільстві у значній мірі, визначається характеристиками домогосподарства, в якому він проживає. Тому сучасні дослідження стратифікації сільських територій здебільшого вивчають саме структуру домогосподарств, а не населення загалом, виходячи також із особливостей проведення обстежень рівня життя сільського населення відповідно до міського.

Основними індикаторами, що визначають сьогодні місце особи або сім'ї в суспільстві, є:

- рівень середнього доходу в домогосподарстві;
- рівень освіти;
- тип житла;
- наявність предметів тривалого користування;
- основні характеристики члена родини, який приносить основний дохід;
- самоідентифікація.

Здебільшого при побудові такої структури враховуються особисті характеристики лише голови домогосподарства, або члена родини, що приносить основний дохід. Але слід зазначити, що для вітчизняних досліджень не зовсім доцільно включати в опитування тільки представників, виділених за принципом “основного годувальника”, оскільки, традиційно, в наших родинах може не бути такого чітко вираженого статусу [5].

Існує безліч причин економічної нерівності, які між собою взаємопов'язані. Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури [1-4] показав, що основними факторами, що впливають на нерівність у доходах населення, є: ринок праці й політика оплати праці, джерела грошових доходів, освіта, стать, стан здоров'я та доступ до охорони здоров'я, внутрішня та зовнішня міграція, соціальна політика держави, система оподаткування, а також економічне зростання, глобалізація.

Основним фактором, що впливає на нерівність у доходах, є доход домогосподарств, тобто структура цих доходів. Структура доходів домогосподарства в розрізі джерел - це важлива характеристика процесу формування добробуту домогосподарств, оскільки дає уявлення, про джерела доходів, які мають вагоме значення для домогосподарства. Зміна структури грошових доходів населення може бути одним з факторів, що впливають на посилення або, навпаки, послаблення диференціації населення за доходами.

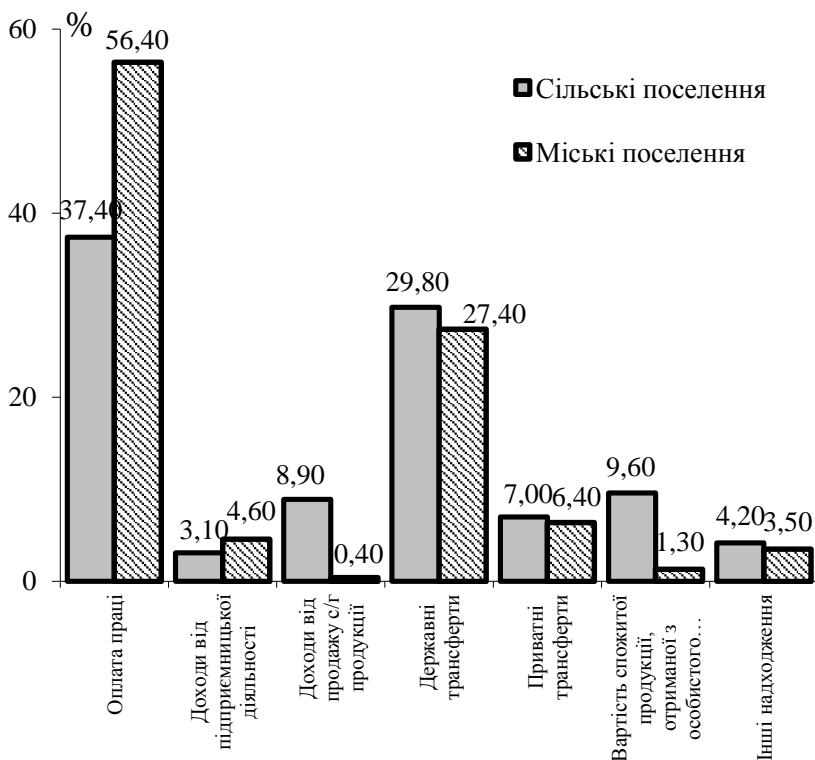

Рис. 1. Структура сукупних ресурсів домогосподарств, 2013 р.

Якщо до 1990 р. основним джерелом доходів сільських мешканців була заробітна плата (70-80%), то у 2013 р. частка заробітної плати скоротилась до 37,4% (рис. 1), з'явилися нові, притаманні ринковій економіці, види доходів, наприклад: від підприємницької діяльності,

самозайнятості – 3,1%. Крім того, значну вагу посідають доходи від особистого підсобного господарства (18,5%) та різного роду державні трансферти (29,8%). Порівняння структури доходів населення сільських та міських поселень вказує на їх різницю та характеризує суттєве розшарування сільського соціуму.

Структура доходів сільського населення визначає й специфіку структури їх споживання (рис. 2). У 2013 р. основну частку доходів сільські домогосподарства спрямовували на споживання продуктів харчування (55%), а на непродовольчі товари та послуги лише 22%.

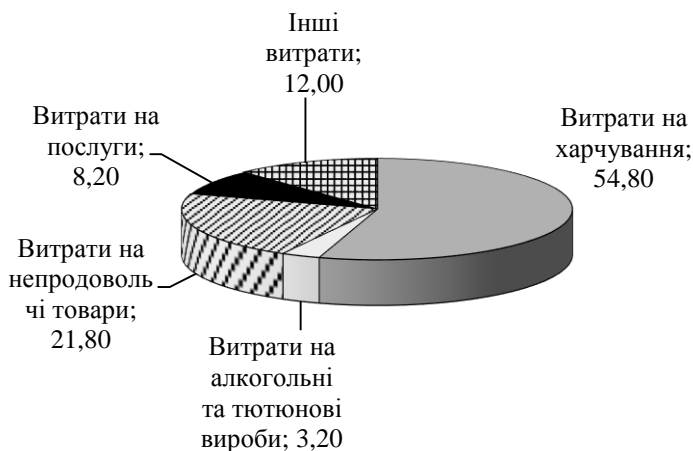

Рис. 2. Структура сукупних витрат сільських домогосподарств, 2013 р.

Порівняно з міськими домогосподарствами структура витрат сільського населення характеризує значно гірші показники: міські домогосподарства спрямовували на споживання продуктів харчування 51%, що у 1,08 рази менше, ніж для сільських, а на непродовольчі товари та послуги – 37,4%, що у 1,89 рази більше, ніж для сільських [6]. Окрім іншого, специфіку сільського населення характеризує наявність у складі їх грошових витрат видатків на особисте підсобне господарство (6,3%), що пов'язано з наявністю в 98% сільських домогосподарств земельних ділянок середньою площею 291,5 соток (лише 36% міських домогосподарств мають земельні ділянки середньою площею 42,1 соток). Слід зазначити, що порівняно з 2005 р. структура витрат сільсь-

кого населення поліпшилась, однак, починаючи з 2008 р., сформувалась стійка тенденція до її чергового погіршення. Все зазначене характеризує значні диспропорції в структурі й доходів, і витрат сільського соціуму, спричинені погіршенням загальних умов їх існування та відтворення.

Ще один аспект сучасного стану сільського соціуму – це посилення розшарування суспільства за рівнем доходів, майновим статусом (рис. 3.). Так, порівняння структури сільського та міського населення за рівнем грошових доходів вказує на переважання мало-забезпечених категорій у сільській місцевості та значного переважання більш багатих категорій мешканців міст. Частка населення з доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму для сільських територій у 2013 р. становить 13,9%, для міських – 8,1%. Відбулось погіршення ситуації, починаючи з 2008 р.

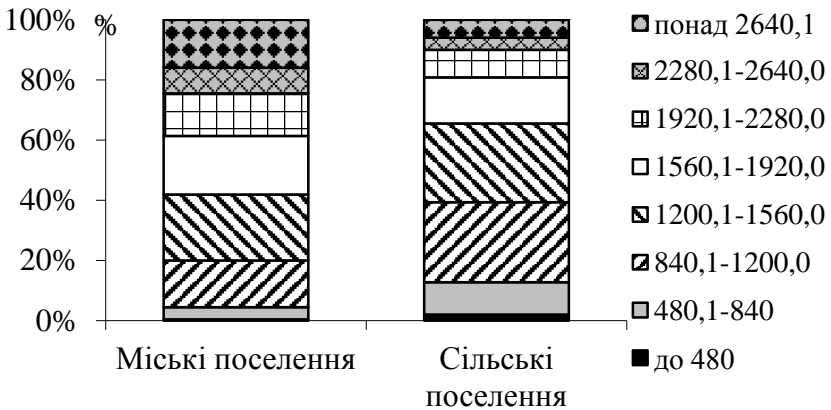

Рис. 3. Структура населення за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів, 2013 р.

Як вказують наукові дослідження, рівень доходів та структура витрат населення має тісний взаємозв'язок з рівнем освіти. Якщо вищу освіту у міських поселеннях мають 47,5%, то в сільських – лише 23,3% (у два рази менше). Зворотню пропорцію характеризує частка осіб з початковою загальною середньою освітою – 9,1% у сільській місцевості проти 4,8% для міських поселень (рис. 4.).

Корелюючи вищезазначене з основними критеріями стратифікації, зазначимо, що в сучасній світовій практиці використо-

вусться багатокритеріальний підхід, що дає можливість оцінити забезпеченість матеріальними ресурсами, так званим, людським капіталом та рівень самопочуття індивіда в суспільстві. Тому сучасні дослідження стратифікації здебільшого вивчають саме структуру домогосподарств, а не якість та умови життя сільського населення.

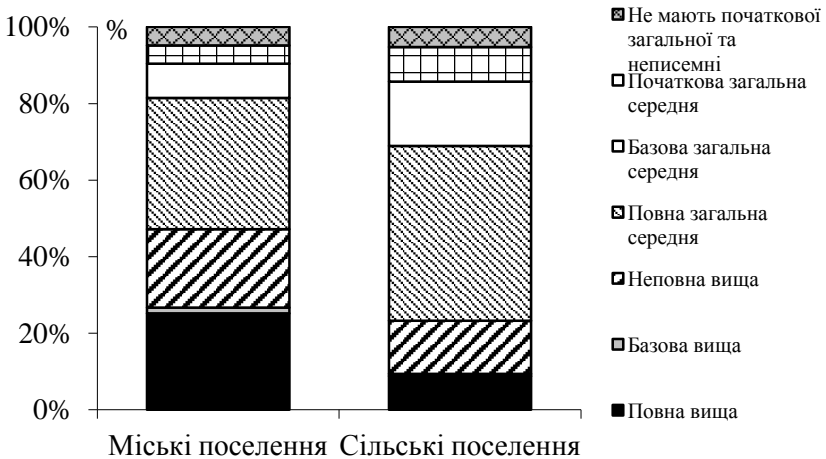

Рис. 4. Розподіл населення за рівнем освіти, 2013 р.

Сучасний стан галузей охорони здоров'я, освіти, культури, ЖКГ в сільській місцевості не відповідають державним соціальним стандартам і санітарно-гігієнічним нормам умов праці та проживання. Спостерігається дискримінація сільської місцевості в забезпеченні інженерною й соціальною інфраструктурою. Тривале недофінансування соціальної сфери призвело до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу.

Незважаючи на більш високий рівень забезпеченості житловою площею, – 27,2 м² на 1 мешканця в сільській місцевості проти 22,1 м² у місті в 2013 р. [7], рівень благоустрою сільського житла здебільшого не відповідає сучасним вимогам, немає водогонів, каналізації, сучасних систем опалення, гарячого водопостачання. Порівняно з домогосподарствами в містах рівень забезпечення сільських мешканців водопроводами та каналізацією менший у 3 рази, гарячим водопостачанням – у 8 разів, ванними – у 2,5 рази (рис. 5). Якщо 82,9% міських мешканців у якості осно-

вного джерела води використовують мережі водопостачання, то переважна більшість сільських жителів (57,8%) користуються криницями та колонками у дворі.

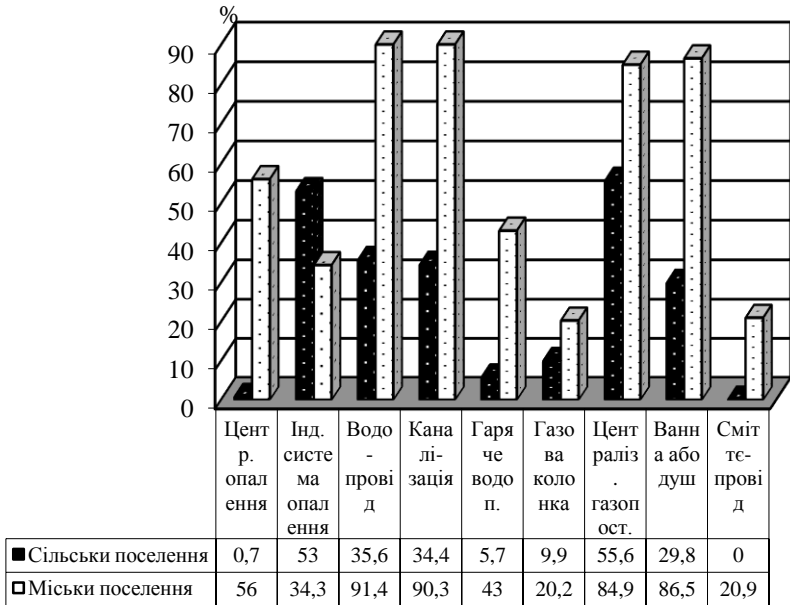

Рис. 5. Обладнання житла домогосподарств, 2013 р. [8]

Варто відзначити, що протягом останнього десятиріччя спостерігаються негативні зміни в благоустрої населених пунктів (табл.1). Порівняно з 2009 р. кількість сільських поселень, забезпечених водопроводами та каналізацією, зменшилась на 2-5%, а в порівнянні з 2000 р. – на 5-10%, в той час, як у міських поселеннях зазначені показники зросли в таких же межах. Показник прийняття в експлуатацію житла, з розрахунку м² на 1000 населення у 2013 р., не зважаючи на зростання, в порівнянні з 2009 р. та 2000 р., все ж залишається нижчим, ніж для міських поселень на 7%. Прийняття в експлуатацію лікарняних закладів протягом 2013 р. взагалі не відбувалось, а показники 2011 р. вдвічі нижчі, ніж для 2009 р.

Помітно відрізняється від міста не в кращий бік, і стан культури, освіти, охорони здоров'я на селі.

Таблиця 1

Благоустрій населених пунктів України

	2009	2010	2011	2012	2013	Темп росту 2013 р., %*	
						до 2009р.	до 2013р.
Мають водопровід, кількість населених пунктів							
селища міського типу	767	771	771	775	761	99,2	95,6
сільські населені пункти	6283	6316	6298	6312	6225	99,1	93,6
Мають каналізацію, кількість населених пунктів							
селища міського типу	497	503	512	512	510	102,6	98,5
сільські населені пункти	737	737	727	709	703	95,4	83,6
Газифіковані природним та зрідженим газом, кількість населених пунктів							
селища міського типу	602	609	617	631	637	105,8	137,9
сільські населені пункти	13080	13447	13965	14391	14688	112,3	193,4
Газифіковані тільки зрідженим газом, кількість населених пунктів							
селища міського типу	221	213	203	190	186	84,2	46,7
сільські населені пункти	13804	13443	12836	12362	12003	87,0	62,2
Прийняття в експлуатацію житла, м ² на 1000 населення							
міські поселення	244	165	202	224	242	99,2	186,2
сільські поселення	194	85	210	170	225	116,0	292,2
Прийняття в експлуатацію дошкільних навчальних закладів, місць							
міські поселення	1641	170	230	2009	1303	79,4	343,2

Продовження табл. 1

	2009	2010	2011	2012	2013	Темп росту 2013 р., %*	
						до 2009р.	до 2013р.
сільські поселення	669	429	320	1111	1079	161,3	407,2
Прийняття в експлуатацію лікарняних закладів, ліжок							
міські поселення	1050	742	1043	766	1082	103,0	150,3
сільські поселення	48	265	8	21	–	43,8	32,3
Прийняття в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів, відвідувань на зміну							
міські поселення	4664	2395	4749	5854	3590	77,0	242,1
сільські поселення	212	341	522	586	507	239,1	29,9
Прийняття в експлуатацію будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, місць							
міські поселення	213	167	–	66	–	31,0	70,2
сільські поселення	–	25	98	27	34	–	283,3

Лише половина сільських населених пунктів забезпечена шкільними приміщеннями, 40% – дитячими дошкільними закладами, руйнуються будинки культури, не вистачає медичних і профілактичних закладів. У незадовільному стані в селі перебувають об'єкти освіти, охорони здоров'я та культури.

В сільській місцевості об'єкти освіти, в більшості випадків, не мають сучасних технічних засобів для навчання, не обладнані комп'ютерною технікою учбові класи для проведення занять з інформатики. Не вистачає педагогічного персоналу, а рівень його фахової освіти нижчий, ніж у місті. Зберігається розрив між охопленням дошкільними навчальними закладами міських і сільських дітей (відповідно 73,5% і 35,4%).

Отже, виробнича інфраструктура у вигляді доріг з твердим покриттям, залізниць, телефонних ліній, електрифікації, має важливе значення для зв'язку бідних сільських територій з центрами регіонів, де йде основна господарська діяльність. Здебільшого розвиток інфраструктури дозволяє отримати доступ до додаткових виробничих можливостей, і як наслідок, розвиток інфраструктури може допомогти поліпшити розподіл доходів, при цьому її вплив буде суттєвим в бідних районах, ніж в багатих.

Французькі дослідники Ц. Кальдерон, В. Естерль, Л. Сервен (C. César, W. Easterly, L. Servén) у 2003 році провели масштабне емпіричне дослідження [9] впливу розвитку інфраструктури на економічне зростання і розподіл доходів за допомогою великого набору даних, що охоплює понад 100 країн за період 1960-2000 років.

Науковці довели, що нерівність у доходах скорочується при більш високому кількісному й якісному рівні розвитку інфраструктури. Вони прийшли до висновку, що розгалужена інфраструктурна мережа може бути дуже ефективною в боротьбі з бідністю. Основними факторами, що впливають на підвищення рівня життя населення, зниження бідності та нерівності, є можливість вільного доступу населення до соціальної інфраструктури - об'єктам освіти, охорони здоров'я, чистої питної води та розвиток інфраструктури (мережі доріг з твердим покриттям, телефонного зв'язку й комунікацій, доступної транспортної інфраструктури, інфраструктури фінансових установ).

Таким чином, на процеси розшарування сільського населення за доходами впливає величезна кількість різних факторів, таких як: доступ до освіти, охорони здоров'я, міграція, система перерозподілу доходів в економіці, оподаткування, система оплати праці та розмір мінімальної заробітної плати, глобалізація і бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, рівень розвитку інфраструктури, економічне зростання. Ступінь впливу цих факторів слід враховувати уряду при прийнятті рішень, при розробці та здійсненні соціальної політики для вирішення питань зниження соціально-економічної нерівності.

Список використаних джерел:

1. Куценко О.Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей у сучасному суспільстві: Спроби західної соціології. / О. Д. Куценко. – Харків: Вид. центр Харк. ун-ту, 2000. – 316 с.
2. Лібанова Е.М. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку. / Е.М. Лібанова // НЕСПЖ. – Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8. – с. 27–32.
3. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е.М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С.146–154.
4. Социальная стратификация. [Электрон. ресурс] / Режим доступа:<http://pages.marsu.ru/workgroup1/zhiguleva/stratum/>
5. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. - К.: ТОВ "Видавництво"Консультант", 2006. - 428 с.: іл. - Бібліогр.: с. 417-426.
6. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 377 с.
7. Статистичний збірник “Україна у цифрах 2013” [текст] / За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 224 с.
8. Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник / Відповідальний за випуск І.В. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 221 с.
9. Calderón César & William Easterly & Luis Servén, 2002. "Infrastructure Compression and Public Sector Solvency in Latin America," Working Papers Central Bank of Chile 187, Central Bank of Chile.
10. Поленкова М.В. Концепція сільського розвитку як основа підвищення якості життя сільського населення / М.В. Поленкова // Економіка і регіон. Науковий вісник ПолтНТУ: зб. – Полтава, 2015. - № 1 (50). – С. 102-108.

Соломаха І.В.,

канд. екон. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет,

м. Чернігів, Україна

БІЗНЕС-МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ФЛОРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Трансформаційний характер національної економіки, поява нових видів економічних, соціальних та політичних ризиків господарської діяльності, коливання фінансових ринків, загострення конкуренції між українськими та іноземними виробниками, зростання безробіття, скорочення реальних доходів населення, суттєве падіння попиту на продукцію свідчать про необхідність поглиблення новітньої парадигми управління підприємством. Враховуючи, що у наукових дослідженнях більша увага приділяється розгляду загальних проблем управління підприємством, є потреба провести дослідження теоретичних положень концепції бізнес-моделювання та обґрунтувати технологію формування бізнес-моделі розвитку і управління підприємств у нетрадиційних сферах економічної діяльності.

У широкому розумінні бізнес-модель підприємства – це сукупність елементів, які характеризують принципову, відмінну від конкурентів логіку його функціонування на основі використання ключових компетенцій для максимально ефективного розподілу стратегічних ресурсів у системі бізнес-процесів із метою створення продукту (послуги), що відповідає пріоритетам споживачів [1].

Як показує практика функціонування зарубіжних та вітчизняних компаній, зростання та успіх у господарській діяльності залежать від уміння розробляти і постійно удосконалювати власну бізнес-модель. При створенні бізнес-моделі слід враховувати вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на діяльність підприємства (рис. 1).

Бізнес-модель є новим джерелом конкурентної переваги сучасного підприємства, оскільки вона є індивідуальною, в процесі її формування використовується специфічний набір стратегічних ресурсів і можливостей. Крім цього, на ринку постійно з'являються нові потреби споживачів, які не кореспондують із діючими національними бізнес-моделями та зумовлюють

об'єктивну необхідність їх трансформації для підвищення ефективності функціонування у господарському середовищі.

Дефініція "бізнес-модель" тісно пов'язана зі стратегією підприємства. На думку Сооляттэ А. Ю., незважаючи на те, що обидва ці поняття застосовуються для опису досягнення підприємством поставлених цілей, вони суттєво відрізняються. *По-перше*, стратегія формулює конкретну мету, а бізнес-модель описує спосіб її досягнення. *По-друге*, процес створення моделі бізнесу є складовою частиною стратегії. *Третью* відмінністю є рівень деталізації: стратегія встановлює пріоритети на більш абстрактному рівні, а бізнес-модель пропонує конкретний механізм їх реалізації.

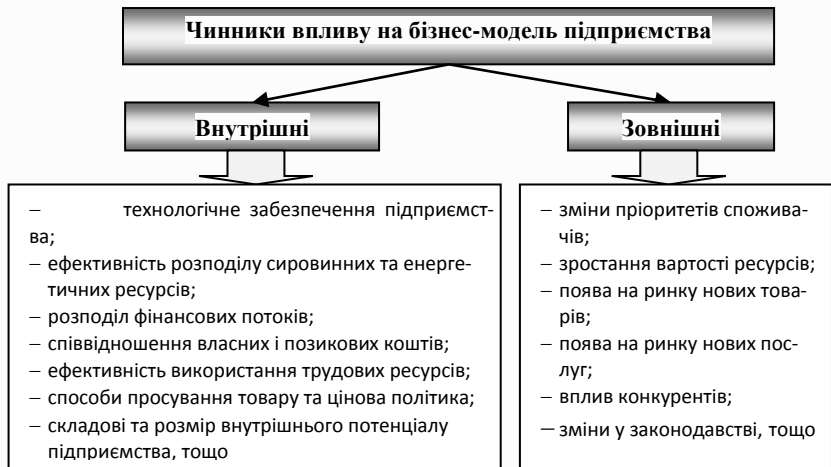

Рис. 1. Класифікація чинників впливу на бізнес-модель підприємства

Взаємозв'язок між бізнес-моделлю та стратегією можна проілюструвати за допомогою "рівняння цінності":

$$V = M + S,$$

де V (*Value*) – цінність;
 M (*Model*) – бізнес-модель;
 S (*Strategy*) – стратегія.

Рівняння припускає, що підприємство повинно визначити кращі бізнес-моделі для реалізації стратегії і на їх основі розгорнути та втілити власну стратегію, спрямовану на створення цінності для споживачів та інших зацікавлених сторін [2].

Одним із нетрадиційних видів діяльності, який, не зважаючи на затяжну економічну кризу, продовжує розвиватися, є галузь квітникарства та декоративного садівництва. Ринок квітів – один з небагатьох ринків України, який характеризується відсутністю великих власників і мережевих продажів. Незважаючи на зростання обсягів продажів, ринок квітів представлений в більшості стихійною торгівлею, відсутністю сервісу і сучасних технологій. Багато в чому така ситуація обумовлена впливом світової фінансової кризи і низькою присутністю виробничих потужностей в Україні. Так, на частку вітчизняних компаній припадає приблизно 30% внутрішнього ринку. У літній період потреба в зрізаних квітах на 80% задовольняється українськими виробниками, проте в зимовий період частка місцевого виробництва знижується до 25%, що обумовлено невідповідними кліматичними умовами: в зимовий період витрати на обігрів тепличних комплексів значно збільшують собівартість продукції, а в літній період існує необхідність затінення квіткових плантацій від надмірного сонця [3]. Щороку в нашій країні вирощують близько 190 млн. штук квіток. Зважаючи на кількість населення України (42,8 млн. осіб), на кожну людину припадає приблизно по 4,5 квітки на рік, що значно нижче попиту, тому необхідну кількість довозять із-зі кордону.

Сьогодні на ринку працює декілька великих компаній, які мають у своєму розпорядженні сучасні тепличні комплекси. Це такі компанії, як: "Асканія-Флора" (Київ) – 22 га), "Украфлора" (Київ) – 12 га, "Камелія" (Київ) – 11 га, "Тандем" (Дрогобич) – 8 га, "Вікторія" (Дніпропетровськ) – 4,5 га, "Фрезія" (Харків) – 4,5 га, "Євроторг" (Миколаїв) – 2 га. Отже основні виробники працюють в Київській області та промисловій частині України.

З огляду на результати дослідження, формування конкурентоспроможного регіонального флористичного ринку на основі самозабезпечення є однією з умов підвищення економічної та соціальної стабільності національної економіки. Регіональне забезпечення продукцією квітникарства здійснюється суб'єктами господарської діяльності, які розташовані в межах території регіону та мають відношення до виробництва і реалізації флористич-

ної продукції. Тому першочерговим завданням розвитку регіональних підприємств, що працюють на ринку квітникарства, є стимулювання будівництва сучасних теплиць для вирощування квітів [4].

Важливими передумовами досягнення необхідних обсягів виробництва та реалізації продукції галузі квітникарства є:

- визначення загальної потреби в живих зрізаних квітах та горщикової продукції у межах конкретного регіону (з врахуванням можливостей власного виробництва, завезення продукції з інших регіонів та імпорту);

- удосконалення територіального розміщення, поглиблення зональної спеціалізації виробництва продукції квітникарства за рахунок максимального використання природно-кліматичних умов кожного регіону;

- створення нових та розвиток існуючих господарських підприємств, спроможних гарантувати задоволення споживачького попиту щодо продукції квітникарства (різноманітних товарів, приватних підприємств, фермерських господарств тощо);

- формування раціональних за розмірами квітникарських виробничих підприємств, їх спеціалізація, інтеграція та кооперація з флористичними структурами та оптово-роздрібними підприємствами;

- здійснення щорічного планового закладання нових посадок багаторічних квіткових та декоративних культур, які повинні забезпечувати стабільне одержання високоякісної зрізаної квіткової продукції та готового посадкового матеріалу для висадки у відкритий ґрунт;

- запровадження інноваційно-інтенсивних та енергозберігаючих технологій, з метою забезпечення економії ресурсів підприємств та підвищення рентабельності їх діяльності;

- залучення ефективних джерел інвестицій, розвиток страхової діяльності, лізингової діяльності, тощо.

Оцінювання конкурентоспроможності підприємств регіонального економічного простору показало, що на ринку зрізаних квітів є підприємство-лідер, яке має досвід роботи, мережу фірмових магазинів з широким і глибоким асортиментом та помірною ціною на зрізані квіти, надає флористичні послуги високої якості, має гарний імідж, і саме головне – високий ступінь готовності власників до змін. Враховуючи результати проведеного

SWOT-аналізу [4], підприємству-лідеру доцільно запропонувати поєднання *стратегії оновлення, диверсифікації, інновації та стратегії диференціації*. Світовий досвід підтверджує, що саме ефективний розвиток інновацій дозволяє підприємству забезпечити його постійне зростання та можливість долати економічні кризи. *Диверсифікація* є однією з визначальних стратегічних напрямів розвитку підприємства, що орієнтується на інноваційність.

Зважаючи на те, що конкуренція на ринку зрізаних квітів стає більш жорсткою, вітчизняні підприємства змушені постійно покращувати якість продукції та технології. Технологічна структура тепличного господарства країни в більшості працює за старими технологіями і не відповідає сучасним вимогам, тому просте її відтворення не зможе забезпечити економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності виробництва. Освоєння нових технологій вирощування квітів є основою ринкової конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва і підвищення якості продукції квітникарства. Звісно, без інноваційних впроваджень отримати високий результат неможливо. Впродовж останнього часу, інноваційна діяльність для багатьох підприємств проявляється у розширенні асортименту продукції. Але вважаємо, що за відсутності регіональних виробників квіткової продукції, краще за все впровадження інноваційної діяльності у формі концентрованої диверсифікації – розширення господарської активності підприємства в нові сфери флористичної діяльності за рахунок освоєння інноваційного вирощування квітів.

Основними факторами, що зумовлюють вибір стратегії інноваційної концентрованої диверсифікації, є:

- ринок роздрібного продажу живих квітів знаходиться у стані насичення внаслідок жорсткої конкуренції та низької платоспроможності населення;
- у регіоні відсутні сучасні теплиці для вирощування квітів;
- використання надсучасних енерго- та термозберігаючих технологій зменшить питому вагу витрат на енергоносії, саме фактор енергозбереження є одним із визначальних, оскільки від нього залежить ефективність вирощування та конкурентоспроможності готової продукції;
- можливість продавати вирощені квіти через налажену фірмову роздрібну мережу та інтернет-магазин сприятиме уник-

ненню зайвих посередницьких ланок при реалізації вирощеної квіткової продукції;

- можливість виходу на інші регіони України та міжнародні ринки за рахунок напрацьованих комерційних зв'язків;
- можливість використання практичного досвіду засновника;
- резерв залучення нових кваліфікованих фахівців та краще використання потенціалу наявних навчених менеджерів тощо.

Акцентуємо, що процес поширення інновацій у країні повинен перейти від централізованого до локального на рівні регіонів та окремих підприємств, які завдяки локальним інноваційним процесам перетворюються на «точки» інноваційного розвитку економіки України в цілому. Але розвиток регіональних інновацій неможливий без відповідної державної підтримки на регіональному та загальнодержавному рівні.

Короткий план стратегії оновлення інновації та диверсифікації представлено на рисунку 2.

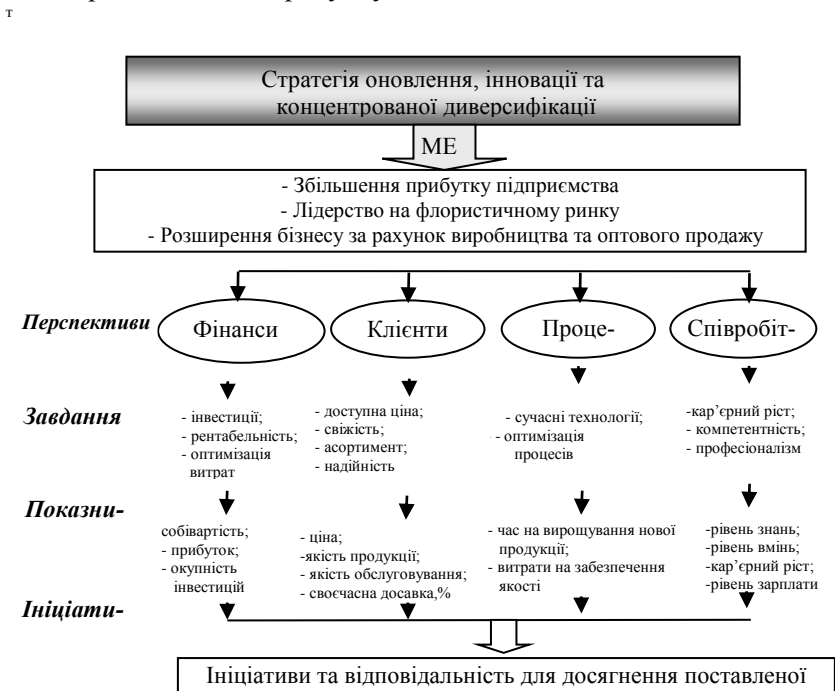

Рис. 2. Стратегія оновлення, диверсифікації та інновації

Вибір *стратегії диференціації* пояснюється тим, що на квітковому ринку конкуренція здійснюється, в першу чергу, за якістю. Квіти низької якості не користуватимуться попитом навіть за умови низької ціни. На квітковому ринку актуальні всі 4 види диференціації: продуктова, сервісна, диференціація персоналу та диференціація іміджу.

Продуктова диференціація полягає у виборі такого товарного асортименту, який відповідає кліматичним умовам, має високу декоративність, подовжену тривалість цвітіння, простоту догляду і ін.

Сервісна диференціація може полягати в розширенні додаткових послуг, таких як флористика, фітодизайн, ландшафтний дизайн, доставка квітів, консультування клієнтів про правила догляду за квітами, прокат кімнатних квітів тощо.

Вагомою конкурентною перевагою квіткового підприємства є диференціація персоналу, яка передбачає наймання і тренінг персоналу, що виконує свої функції ефективніше, ніж це робить персонал конкурентів. Кваліфіковані фахівці зосереджені тільки в великих флористичних салонах, тому для вищого сегмента споживачів квіткове підприємство може запропонувати високоякісні букети і авторські композиції, відмінною рисою від конкурентів буде унікальне оформлення, наявність свого стилю, якість і свіжість квіткового матеріалу [5].

Необхідність застосування диференціації іміджу пояснюється стадією розвитку квіткового бізнесу, який представлений дрібними торговими точками, стихійними наметами. Споживачам важко ідентифікувати магазини, а вдалий імідж підвищить їх впізнаваність та конкурентоспроможність.

Для мінімізації ризиків, які зустрічаються на шляху розвитку ринку квітництва в Україні, було проведено SWOT-аналіз розвитку виробництва продукції квітництва. Враховуючи всі досліджені недоліки та загрози, вважаємо, що для прискореного розвитку регіонального флористичного ринку взагалі і зокрема ефективного розвитку провідного підприємства, необхідно об'єднання зусиль місцевих органів влади, резервів самого підприємства та можливостей сільських домогосподарств, які нелегально займаються вирощуванням квітів задля реалізації загальної мети. Модель розвитку та управління підприємствами у галузі квітництва представлено на рисунку 3.

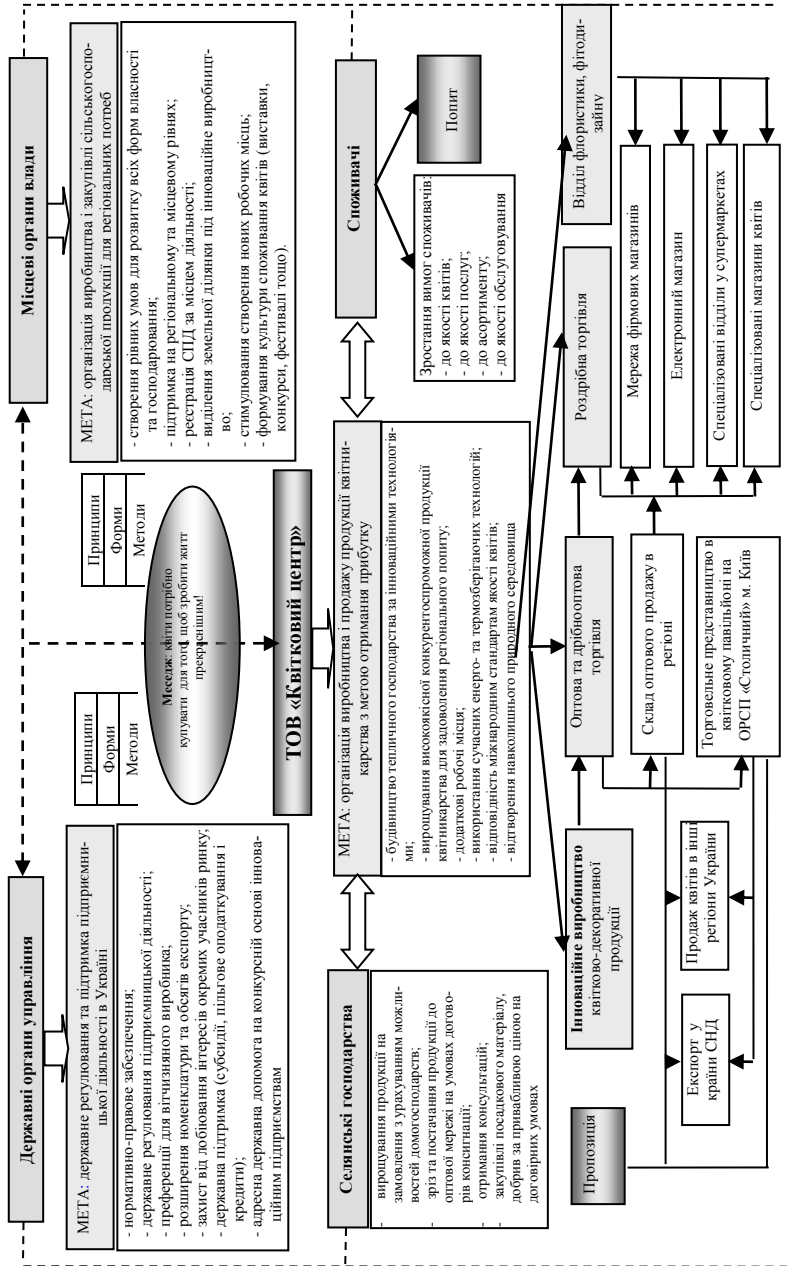

Рис. 3. Модель розвитку підприємства з виробування та продажу продукції квітництва

Головними учасниками моделі є підприємство-лідер «Квітковий центр», районна державна адміністрація та селянські домогосподарства району, які будуть формувати пропозицію з однієї сторони та потреби споживачів регіону та інших областей з другої сторони.

У запропонованій моделі районна державна адміністрація буде виконувати такі завдання:

- створення рівних умов для розвитку всіх форм власності та господарювання в агропромисловому виробництві;
- надання методологічної допомоги сільськогосподарським підприємствам у процесі їх реформування;
- надання державної підтримки на регіональному та загальнодержавному рівні;
- реєстрація СПД за місцем діяльності;
- виділення земельної ділянки під будівництво інноваційних теплиць для вирощування квіткової продукції загальною площею не менше 10 га. На умовах купівлі-продажу або довгострокової оренди на строк 49 років;
- контроль за сплатою податків за місцем діяльності підприємства;
- створення нових робочих місць (більше 200);
- формування у населення культури споживання квітів (проведення виставок квітів, конкурсів на краще оформлення території або букетів, фестивалів).

Основною метою розвитку суб'єкта підприємницької діяльності «Квітового центру» є організація інноваційного вирощування і продажу квітів з метою отримання прибутку. Для реалізації поставленої мети підприємству необхідно вирішити наступні завдання:

- вибір організаційно-правової форми та перереєстрація як юридичної особи в районній державній адміністрації, за місцем виробничої діяльності;
- будівництво тепличного господарства за інноваційними технологіями;
- використання сучасних енерго- та термозберігаючих технологій;
- вирощування високоякісної конкурентоспроможної продукції квітництва для задоволення регіонального попиту;
- відповідність міжнародним стандартам якості квітів;

- своєчасна та повна сплата податків у бюджет та інші фонди;
- створення необхідних умов праці, забезпечення соціальних гарантій;
- забезпечення заробітної плати на рівні не нижче середньої по АПК;
- екологічна безпека та охорона навколишнього середовища.

Основною метою селянських господарств є власне матеріальне забезпечення за рахунок легалізації своєї діяльності та отримання прибутку, а для цього потрібно вирішити такі завдання:

- вирощування продукції на замовлення СПД з урахуванням можливостей домогосподарств на тривалій договірній основі;
- зріз та постачання продукції до оптового складу СПД на умовах договорів консигнації;
- отримання консультацій та практичної допомоги агрономів;
- допомога головного підприємства в закупівлі посадкового матеріалу, добрив за привабливою ціною на договірних умовах тощо.

Така модель розвитку підприємств флористичної галузі на основі виробничої кооперації дозволить максимально ефективно використовувати всі можливі виробничі потужності, трудовий потенціал, підтримку державних та місцевих органів влади з метою прискореного розвитку і легалізації флористичної галузі та досягнення мети кожного учасника моделі.

Основним суб'єктом моделі повинно стати провідне підприємство приватного флористичного бізнесу, яке працює на ринку. Враховуючи усі переваги та недоліки різних організаційно-правових форм ведення бізнесу, раціонально відкрити товариство з обмеженою відповідальністю з часткою державного капіталу. Формування та оцінювання статутного капіталу, коли створюється господарське товариство з часткою державної або комунальної власності, проводиться за допомогою професіонального оцінювача (ст. 7 Закону України № 2658). Назву фірми слід залишити незмінною у зв'язку з хорошим іміджем на регіональному флористичному ринку та напрацьованими збутовими зв'язками.

При виборі ділянки під будівництво квіткового тепличного комплексу потрібно враховувати наступні фактори:

- раціональне розташування в приміській зоні недалеко від автомобільних доріг загальнодержавного та міжнародного сполучення;

- площа ділянки повинна бути не менше 10 га, а краще з перспективою збільшення при необхідності розширення бізнесу;

- на вартість будівництва буде впливати ландшафт, тип ґрунту на території ділянки, рівень підземних вод, дренажна придатність ґрунту тощо;

- якість ґрунту не має значення для інноваційного виробництва, тому що будуть застосовуватися гідропонні методи вирощування у лотках;

- наявність інфраструктури (найближча асфальтована автомобільна дорога; найближчий аеропорт, електричне забезпечення, частота відключення електроенергії, забезпеченість природним газом і прісною водою тощо);

- наявність трудового потенціалу (краще сільських жителів прилеглих територій).

Для вибору компанії для комплексного будівництва тепличного комплексу «під ключ» було проведено моніторинг комерційних пропозицій провідних представників ринку тепличного обладнання. Провідними компаніями, які плідно співпрацюють з українськими підприємствами, є: Kees Greeve B.V. і Ревахо Агро Сервіс (Нідерланди); Kräss GlasCon GmbH і INDEGA (Німеччина); DGS Danish Greenhouse Supply A/S (Данія) та багато інших. Перевагу варто віддати компаніям які спеціалізуються на виробництві устаткування та інвентарю для тепличної галузі; мають значний міжнародний досвід, завдяки якому спроможні збудувати потрібні об'єкти «під ключ» для будь-якої культури та клімату, зосереджують всі спеціалізації під одним дахом, що дозволяє реалізувати проекти власними силами: від земляних робіт до повного встановлення систем опалення, тепличних столів і захисних систем; координувати всі фази будівництва нового об'єкта та виконувати їх відповідно до встановленого графіку та гарантують оптимальний кінцевий результат за рахунок заощадження часу та коштів. Додатково до проекту «під ключ» важливо щоб підприємства пропонували розсаду, насіння, субстрати для вирощуван-

ня рослин, інструменти, оснащення та повний агросупровід об'єктів.

Середня вартість 1 га сучасного тепличного комплексу з використанням інноваційних технологій становить \$1,5-2,0 млн. Рентабельність в умовах затяжної економічної кризи знизилась в 2 рази до 15-20 %. Строк окупності проекту 5-7 років.

Проведене дослідження свідчить про важливість формування такої інноваційної системи країни, що буде здатна об'єднати зусилля державних органів управління усіх рівнів, науково-технічних організацій і підприємницького сектора економіки з метою прискореного та ефективного розвитку флористичних підприємств.

Список використаних джерел

1. Джон Маллинс, Рэнди Комисар. Поиск бизнес-модели. Как спасти стартап, вовремя сменив план. – Манн: Иванов и Фебер. – 2012. – 336 с.

2. Сооляттэ А.Ю. Бизнес-модели компаний: определение, эволюция, классификация [Электронный ресурс] / А. Ю. Сооляттэ. – Режим доступа : http://mkozloff.files.wordpress.com/2010/02/business_models_finexpert09.pdf.

3. Бизнес с сезонным характером: что нужно знать о рынке цветов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/business-practice/own-business/biznes-s-sezonnym-harakterom-chto-nujno-znat-o-rynke-cvetov-235128>

4. Бутко М.П. Простора модель розвитку та управління підприємствами у нетрадиційних сферах економічної діяльності / М.П. Бутко, І.В. Соломаха // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. праць. – Чернігів: ЧДТУ, – 2014.– №. 2. – С. 60-68 (Серія «Економічні науки»)

5. Перевозчикова Н.А., Стратегическое планирование как основа развития цветочного бизнеса / Н. А. Перевозчикова, Л.А. Замета // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка".– № 10. – 2013. – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2408>

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНУ В ІНТЕГРАЦІЙНІЙ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Колективна монографія

Українською та російською мовами

Матеріали подано в авторській редакції.

*При повному або частковому відтворенні матеріалів даної
монографії посилання та видання обов'язкове.*

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам.

Відповідальний за випуск Поленкова Марина Володимирівна

Керівник видавничих проєктів – А. О. Ястребов

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки – М. В. Кухаришина

Верстка – М. В. Кухаришина

Формат 60x84 1/16. Підписано до друку 03.03.2016

Друк офсетний. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. аркушів – 25,11. Обл.-вид. аркушів – 20,13.

Наклад 300 пр.

ТОВ «Кондор-Видавництво»

Свідоцтво Серія А01 №376847 від 28.07.2010 р.

03067, м. Київ, вул.Гарматна, 29/31

тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25